

13 - 23 - 6. 27.

A L E X I I
AURELII PELLICCIA
DE CHRISTIANÆ ECCLESIAE
PRIMÆ, MEDIE, ET NOVISSIMÆ ÆTATIS
P O L I T I A
DISSERTATIONES.

TOMI III. PARS I.

N E A P O L I
CIDCICCLXXIX.
EX OFFICINA MICHAELIS MORELLI.

PUBLICA AUCTORITATE.

I I X 3 L

GRANITI E MARMORI.

CHRISTIANE ECKER

СТАТИСТИЧЕСКОЕ ПОДСЧЕТЫ

A T T I D O T

ЗЕМОИТАН2210

1297.5 33 31207

THE EAGLE

卷之三

• [View Details](#)

ESTATE PLANNING

I N D E X

DISSERTATIONUM

PARTIS I. TOM. III.

DISSERTATIO I.

DE Eucharistia Infirmorum. pag. 1.

DISSERTATIO II.

De Viatico Poenitentium. 89.

DISSERTATIO III.

De Templorum origine: Deque Aris domesticis pagano-
rum atque Christianorum. 121.

DISSERTATIO IV.

De Re Lapidaria & Sighis Veterum Christianorum. 245.

ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ, sive Inscriptionis Alæ, in Neapolitanæ
Cœmterio S. Januarii inventæ, commentariolum. 329.

Chronici Trojani fragmentum ineditum. 344.

INSTRUMENTVM ineditum inventionis Brachii S.
Triphonis cum notulis. 358.

Finis Indicis Post. I. Tom. III.

In calce ultimi tomij, sive alterius partis tomij tertij, habes absolutissimam emendationem erratorum omnium,
quæ vel typographi oscitantia, vel prepostera illius,
qui mihi formas correxit, sedulitate, (Clarissimi e-
nim Grammatici Saxi auditorem illum fuisse vel quo-
vis certarem pignore) exciderunt.

X. S. C. V. 10

SOCIETY OF FRIENDS

IN NEW YORK

A COMMITTEE

RECEIVED

JANUARY 20, 1820

IN PURCHASED

129

BY THE SOCIETY

FOR RELIEF

OF THE FRIENDS IN NEW YORK

IN PURCHASED

1. A COMMITTEE FOR RELIEF OF THE FRIENDS IN NEW YORK
 2. A COMMITTEE FOR RELIEF OF THE FRIENDS IN NEW YORK
 3. A COMMITTEE FOR RELIEF OF THE FRIENDS IN NEW YORK

IN PURCHASED

1. A COMMITTEE FOR RELIEF OF THE FRIENDS IN NEW YORK
 2. A COMMITTEE FOR RELIEF OF THE FRIENDS IN NEW YORK

1. A COMMITTEE FOR RELIEF OF THE FRIENDS IN NEW YORK
 2. A COMMITTEE FOR RELIEF OF THE FRIENDS IN NEW YORK
 3. A COMMITTEE FOR RELIEF OF THE FRIENDS IN NEW YORK

COURTESY OF THE LIBRARY OF CONGRESS

DISSE

TATI O I.

DE EUCHARISTIA INFIRMORUM.

Postquam altero Ecclesiasticae Politiae libro brevi, de more, complexus sum quicquid in Liturgica Eucharistiae re congesserant tot tantique de Ecclesiasticis antiquitatibus optime meriti clarissimi Scriptores Morinus, Tomasinus, Juveninius, Albaspinæus, Mabillonius, Martene, Gerbasius, aliquique; unum secunda adhuc egere manu compertus sum, quod euidem Eucharistie Infirmorum Liturgiam interest; quodque illos forte aliqua ratione fugit, qui magna ea in re moliti sunt. In Ecclesiasticis profecto antiquitatibus, atque in iis potissimum, quæ Sacramentorum historiam spectant, presso pede quicquid vetustatis est, prosequendum erit; cum ea plerumque, quæ parvi videntur momenti, argumenta, maximæ sint utilitatis, atque præcipuis antiquæ Historiæ capitibus dilucidandis faciliimum interdum sternant iter. Hinc quamquam sparsim nonnulla reperiantur apud laudatos Scriptores de Eucharistie Infirmorum historia; ea nihilominus, quæ tantum plane conficiant argumentum, adhuc desiderari, experietur quis quis illorum perlegerit scripta: neque enim hoc Historiæ antiquioris caput ex ordine commentatæ sunt; neque ex imis vetustatis latebris ea proferræ conati sunt, quæ hactenus delitescunt, argumenta. Forte neque ji notandi ea de re erunt, quod magna aggressi opera, plura collegisse satis habuere. At in Ecclesiastica re mihi videtur nostro jam ævo collectionibus nimium nos laborare, cum ex illis perraro utilitatis aliquid capiat lector, nisi vel argumentum.

Tom.III.P.I.

A

jam

jampridem nōverit, vel rei, tumultuarie plerumque
congettæ, digerendæ par sit.

Cum itaque hoc Eucharistiae Historiæ caput ne
dum Liturgiam, sed & ipsam quodammodo Religio-
nem interesse compertum habeam, operam haud ab-
utar, dum sedulo, atque ex ordine illud explicare
satagam. Maximum siquidem Liturgiæ lumen affun-
dent, quæ de antiquis Eucharistiæ vasibus, de spe-
cie, in qua servabatur, de methodo, qua ministra-
batur dicemus: e Religione quam quod maxime e-
xit, Eucharisticum panem a primis usque Ecclesiæ
Sæculis extra usum servasse fideles, ut eo communi-
carentur.

Quamobrem præsenti Dissertatione I. expendemus
quicquid prima Ecclesiæ ætate, a 1. ad tertium scilicet
Sæculum, Liturgiam, atque methodum servandi,
ministrandique Eucharistiam infirmis spectat. II. De
quodem edifferemus argumento postquam Ecclesia pa-
ce potita, publico cultu Eucharistiam prosecuta est;
quare & de Eucharisticis primæ, atque medie æta-
tis loculis dicemus III. De Ministris, deque ipsamet
Liturgia ministrandæ Infirmis Eucharistiæ; ubi ap-
posite de sacris Eucharistiæ collocandæ linteis verba
faciemus. IV. De specie, in qua Eucharisticus pa-
nis servabatur. Ac tandem V. Orientalium nuperri-
mos ritus eadem in re compendiosiori stilo proleque-
mur.

§. I.

*A 1. ad 111. Sæculum Eucharistia in sacra Æde nulli-
mode servata est. De fidelium illius ævi more,
qui Eucharisticum panem ex Ecclesia domi
secum jerebant, atque domi servabant.*

Hoc profecto argumentum ne dum scriptorum il-
lius ævi silentium nobis suadet, sed & ipsamet infe-
lix

lix temporum illotum conditio. Tunc sane Christiani furtim plerumque sacris vacare consuevisse, neminem latet; neque, si quando Templa habuere, ut altero *Politice* libro ostendi, ipsamet Religionis Christianæ, atque arcani disciplinæ indeoles, Eucharistiam in sacra Aede, vel eo loci, quo Sacrum Christiani perfecerant, relinquere passa esset: subitæ siquidem persecutioni, paganorum irrequietæ indagini sanctum Christi Corpus ea ratione facile patere potuisset. Quamobremne fideles raro tanto fruerentur Sacramento, cum inter persecutiones potissimum perraro fidelibus Liturgiæ interesse liceret, Ecclesia decretit cuique fidelium jus secumferendi ex sacra Aede domi Eucharisticum panem, quo vesti posset vel quotidie, vel pro re nata. Hujus disciplinæ antiquior testis est Justinus martyr altero *Apologemate* ad Antoninum Pium Imperatorem, in quo Christianæ Liturgiæ externam methodum exponens, ait: *Postquam Præsidens gratiarum actionem perfecit (ipsamnet consecrationem mystica quadam phrasí gratiarum actionem appellat) O populus universus adprecatione leta comprobavit (nimirum vocula illa amen, qua fideles quarto etiam Sæculo utebantur, postquam Episcopus verba consecrationis protulerat, ut testatur Ambrosius) qui apud nos vocantur Diaconi, distribuunt unicuique præsentium, ut participet eum, in quo gratia actæ sunt, panem, vinum, O aquam, O ad absentes perferunt.* Ex hoc Justini textu et si primo obtutu mos ille fidelium secumferendi panem Eucharisticum satis non appareat, plura nihilominus inferre ad rem licet: Primo etenim constat, Eucharistiam in eodem loco, quo sacrum perfecerat Episcopus, servari nullimode consuevisse, quod ex Justini silentio patet: secundo sequitur, ad absentes, nimirum ad eos, qui vel carceri, vel infirmitate detenti sacris abfuere, ipsos Diaconos Eucharistiam tulisse; ex quo equidem capite in-

A 2 ferre

terre licet , ea die , qua sacram flebat , eadem & ipsos infirmos communicasse . Verum silentio merito præterit Justinus reliquum quod ea in re disciplinæ erat , ne Paganis contra sanctiora Religionis negotia arma quodammodo suppeditaret , quod utique se cisset , si fideles domi panem illum , in quo gratias petæ erant , secumtulisse , dixisset : poterant sane illi domos perquirere , atque sacrilegas manus Eucharistias inferre . Hinc pro comperto mihi est , Justinus vero & fideles secumtulisse Eucharistiam , eamque domi servasse , & Diaconos infirmis , aliusque carcere nimis detentis nedum ut communicarent , illam , tulisse , sed etiam ut aliqua ratione penes se servarent . Id equidem ex Tertulliani , atque Cypriani testimoniis liquido patet . Tertullianus enim , et si de hoc disciplinæ capite plane fileat in suo apologetate , quippe quod illud inter paganorum manus vestari , noverat ; iis attramen in libris , quos Christianis erudiendis scripsérat , aperte illud testatur . Sic libro *De Oratione* , locutus de Liturgia die jejunii , sive Stationis facienda , ait : *Nonne solenior erit Statio tua , si ad Aram Dei steriles , accepto Corpo Domini , O' reservato ? unquam salvum est O' participatio sacrificii , O' execuzio officii . Quid autem sibi vult illud reservato ? fideles nimis Corpus Domini e Diaconi manu accepisse , atque reservasse , ut domi ; Liturgia absolta , secumferent .* Hinc idem Tertullianus libro *de Spectaculis* quorundam Christianorum pravos carpens mores , qui audebant post sacram Synaxim ad spectacula progredi , eujusdam impudentissimi Christiani historiam prosequitur , qui , ut ait ille : *oculos ad Idolatriæ spectaculum per libidinem duxit , ausus secum sanctum in lupanar ducere ... Dimissus e Dominico (Dominicum sacram appellat Synaxim) O' adhuc gerens secum , ut affoleret , Eucharistiam , inter corpora obscena meretricium Christi Sanctum Corpus . . . circumstulit .*

Vide, heic Tertullianum dilucide ostendere solitum hunc Christianorum morem fuisse; quod potissimum ex iis verbis: *ut assoler*, patet. Eadem habemus apud Cyprianum, qui altero post Tertullianum Seculo scriptis; is enim libro de Lazis de quodam loquitur Christiano, qui cum Idololatriis ritibus ante Liturgiam adfuisset, tandem sacris accedens, atque Christi Corpus recipiens, dum domi rediret: *cinerem ferre se apertis manibus invenit*. Eodemque libro modum innuit dormi Eucharistiam servandi, cum de semina Christiana culpis irretita narret: *Cum (illa) arcem suam, in qua Domini sanctum fuit, manibus indignis tentasset aperire, igne inde surgente, deterrita est, ne auderet attingere*. Idque itidem probant Acta SS. Indes, & Domnæ, de quibus mox dictum sumus. Ex his itaque nullus erit dubitandi locus, olim Christianos, Synaxi absoluta, ad proprias ædes Eucharistianæ secundulisse, eoque, non autem in sacra Aede, illam servasse; quamobrem ex Justini silentio nil contra hoc disciplinæ caput infetri licet, cum ipsamet silentii caufa satis comperta sit. Hinc nonnullas inter Græcorum antiquiores Ecclesias ad iv. usque Sæculum sarta recta persistit istiusmodi disciplina, ut nos docet Basilius epistola ad Cæsariam Patriciam, ubi ait: *In Alexandria, O. Ægyptio unusquisque etiam ex laicis, ut plurimum habet domi sue xiporitay communionem, O cum vult per se ipsum communicat*. Id autem unum, in quo ea in re a Græcorum illa Latinorum disciplina differre videtur, vel in eo versatur, Græcos per Diaconum, Latinos per ipsos quoque minores Clericos Christi Corpus ad absentes misisse; Julianus enim docet id muneris Diaconis detulisse Episcopum aboluta Liturgia. At de Latinorum disciplina testis est locupletissimus S. Tharsicius Acolytus, quem Martyrio Paganos affecisse legimus in Romano Martyrologio die xviii. Augusti, eo quod Cor-

pus Christi, quod serebat, Paganorum oculis subducere conatus est; ut rem describit auctor certe antiquus Carminum, quæ Damasi nomine circumferuntur, carmine xxxv.

- *Tharsicum sanctum Christi Sacra menta gerentem
Cum malefana manus peteret, vulgare prophanis
Ipse animam potius noluit dimittere casus,
Prodere quam canibus rabidis cœlestia membra.*

Quamquam enim Diaconi esset vi Ordinis Sacramenta Corporis Christi ministrare, quo munere in Liturgia fungebatur, sacri tamen ministerii haud proprium erat Christi Corpus ad alios ferre, potissimum ea ætate, in qua quisque etiam e laicis propriis manibus domi communicabat, ut infra ostendemus. Nam et si Justinus auctor sit, Diaconis munus Eucharistiam ad absentes ferendi, detulisse Episcopum; nihilominus inter ipsos Græcos, cuique ex ipsis etiam laicis ad tertium usque Sæculum Eucharistiam deferendam committere, vetitum non fuisse, liquido evineit poenitentis Serapionis historia ex Dionysio Alexandrino apud Eusebium (*a*); siquidem Presbyter ægrotus pueri cuidam Christi Corpus credidit, Serapioni morti jam proximo deferendum.

Igitur ex hactenus dictis sequitur, olim, tribus numerum primis Ecclesiæ Sæculis, I. Christianos domi ex sacra Æde, in qua Liturgiæ interfuerant, secundulisse Corpus Christi. II. Domi illud servasse. III. Episcopos ad infirmos, qui absentium nomine veniunt vel per Diaconos, vel per minores clericos, vel etiam per ipsos laicos Eucharistiam misisse. Cum itaque infirmi domi Eucharistiam haberent, restat nunc expendendum, num illi egerent Diaconi ministerio, cum vellent *communicare*, ut ex hodierna di-

sci-

- (*a*) *Hist. Eccl. l. 6. c. 27.*

Sciplina res sehabet. Verum longe alia tunc erat Ecclesiae disciplina, qua fas erat cuique fidelium propriis manibus eo vesci Eucharistico pane, quem domi servabat, vel si vi morbi eo impar foret, quisque e laicis communionem ei praebere poterat. Duo Tertulliani testimonia, atque laudata Serapionis historia rem dilucide ostendunt: Tertullianus *L. 2. ad Uxorem*, Christianam mulierem pagano viro, Christianam illam esse nescio, desponsatam erudiens, ne Marito, sacris operam pro re nata datura, pateret, ait: *Nos sciat Maritus quid secreto ante omnem cibum gustes, O si seiverit panem, non illum credat esse, qui dicitur, Oe.* Itaque mulier propria manu panem illum sumebat, eoque vescebatur; si enim Diaconi ministerio opus ei communicaturae fuisset, qua ratione oculos mariti effugisset? potuisset ne maritus vulgarem credere panem illum, quo tanto apparatu uxorem vesci videret? Quis quis Tertulliani verba attente expenderit, manifesto intelliget, uxorem propriis manibus domi communicasse. Idem Tertullianus, libro de *Monogamia*, mutua conjugum Christianorum officia describens, illos nos docet mutuo sibi meti ipsi. Eucharistiam domi ministrasse: *Sic dabunt viri, O uxores quomodo buccellas.* Hisce Afri Presbyteri testimonio accedit & Alexandrinæ Ecclesiae disciplina, nam presbyter ille, de quo, ut dixi, loquitur Dionysius Alexandrinus Episcopus, cum non posset, infirmitate detentus, Serapioni Eucharistiam ferre: *exiguam Eucharistie partem puero tradidit, ut in aqua intinctam sensi in os instillaret.* Itaque. I. Fidelium quibuscumque etiam feminis fas erat propriis manibus Eucharistico pane, quem domi servabant, vesci. II. Imo & laico vetitum non erat domi communicare laicum. Ergo. III. Infirmi vel domi servatam Eucharistiam sumere poterant, atque propriis manibus communicebant; vel si viribus prorsus destituti, impares eo e-

rant ; quin Diaconi ministerio indigerent , quisque e laicis Christi Corpus , in ejusdem infirmi domo , pro illius ævi disciplina , servatum , ei ministrare poterat .

Hæc illius ævi disciplina et si laxior quodammodo videri possit , maxime nihilominus temporum conditioni congruisse fateatur , oportet , quis quis difficilliam illius ævi tempestatem noverit , in qua Ecclesia & ministeriorum summa laborabat paupertate , & ministerii nulla gaudebat libertate . Sane ex iisdem , quæ hactenus protulimus , Scriptorum , illius ævi testimoniis liquido pater hec eadem ministeria generali quadam lege moderatam esse Ecclesiam ; ex Justino enim colligimus Diaconorum peculiare ministerium suisse , Eucharistiam ad absentes , adeoque ipsos infirmos , ferre : ex Tharsicii historia saltem & minoribus clericis hoc munus detulisse Episcopum : ex Dionysio Alexandrino ipsis Presbyteris Episcopos munus Eucharistiam infirmis ferendi commisisse . At cum tempori serviendum quoque esset , hisce generalibus legibus Ecclesia laxamentum dare satagebat , ne fideles Eucharistico Sacramento in tanta temporum difficultate carerent ; quamobrem & ipsos laicos domi Eucharistiam ferre , illa communicari viceissim propriis manibus sine Diaconi ministerio sinebat . Ea , etenim ratione laicis ministerii sacri nullum erat neque jus , neque officium , quæ dumtaxat apud Diaconos ab initio sletere ; nam si laici Eucharistiam domi habebant , si alteri ferebant , si illam alteri præbebant , non sacrum , neque publicum eorum erat ministerium , sed privatum omnino , atque temporarium ; adeoque a nativo Diaconorum ministerio , quorum est jus publici Eucharistici ministerii , prorsus , atque omnino diversum .

Consulerat pari itidem ratione & poenitentibus infirmis ea tempestate Ecclesia . Iis etenim , qui inter poenitentes verabantur , cum communionis jure , (de

(de quo libro v. *Politie locuti sumus*) carerent, Eucharistiam domi habere, vetitum erat; cumque tribus primis Sæculis (ut ex canone xiiii. Concilii Nicæni I. omnes norunt, de quo sequenti Dissertatione suse dicturi sumus) omnibus pœnitentibus morti proximis Eucharistiam concessisse Ecclesiam, nemo est qui dubitet; merito Ecclesia hoc disciplinæ caput singulari quadam ratione moderata est. Hujus autem disciplinæ certiores nos facit laudatus Dionysius Alexandrinus Episcopus in supra laudata Epistola, in qua methodum omnem disciplinæ Alexandrinæ Ecclesiæ explicat: narrat enim, Presbyteris, quibus Parochiarum cura commissa erat, mandasse, ut pœnitentibus, qui, cum morti accederent in ea, quæ Alexandriae graffabatur, lue, Eucharistiam postulassent, illam impertirentur; quare & Serapionis historiam narrat. Is enim inter pœnitentes adhuc erat, cum extremo morbo laborare coepit; hinc morti proximus puerum quemdam Presbytero misit, ut sui propositi Eucharistiam recipiendi illum certiorem ficeret: Puer Presbyterum noctu adiit, Presbyter infirmus erat, eo ut domi egredi non posset; quare eidem puero exiguum Eucharistie partem tradidit, ut in aqua intincta seni in os instillaret. Ex hac profecto historia duo colligenda sunt, quæ Ecclesiæ erga pœnitentes morti proximos disciplinam ostendunt. I. Illos domi Eucharistiam non habuisse, cum nefas esset id pœnitentibus. II. Presbyteros penes se Eucharistiam habuisse, ut illum, si quando infirmi pœnitentes expostulassent, illis ferrent; nam si puer noctu Presbyterum adiit, ab eoque statim Eucharisticum panem, Serapioni servendum, accepit, dicendum est, illum jam consecratum penes se domi habuisse; cum nefas presbytero suisset domi suæ Liturgiam noctu celebrare, ut panem consecraret, atque puer traderet. Hac itaque ratione, & communioni pœnitentium infirmorum,

sum , vel morientium consulerat primis tribus Sæculis Ecclesia .

§. II.

De vase , in quo fideles tribus primis Saculis Eucharisticum panem secumferebant ; deque eo , in quo illum domi servabant .

Altum penes antiquos de hoc capite silentium , dupli de causa fuisse , mihi videtur : Primo enim , ut scriptorum conditio est , ea quæ oculis omnium objiciuntur , atque inter omnium manus versantur , describere supervacaneum ducunt ; quare quicquid antiquorum suppellestilem spectat frustra comperire studiissemus in antiquoruti scriptis , nisi picturæ , atque marmora harum rerum figuras suppeditassent , vel ipsam quandoque effosam antiquorum suppellestilem propriis oculis non intueremur . Primum hoc argumentum præsentis indaginis nimiam difficultatem satis evineit ; siquidem neque picturæ veterum Christianorum , neque anaglyptica illorum opera vasa Eucharistica habent , neque ejusmodi Ecclesiastica illius ævi suppelleret nobis superest . Secundo . Ipsamet antiqua Ecclesiæ disciplina potissimum difficultati præbuit occasionem , cum illa inter arcana Ecclesiæ mysteria vasa sacra referret , atque fatageret ea oculis ne dum paganorum , sed vel ipsorum catechutenum subducere . Luculentissimum hujus disciplinæ argumentum nobis suppeditat Chrysostomi historia : is enim describens facinora , quæ milites patravunt in Ecclesia S. Sophiæ CPoli die , quæ exilium ejus præcessit , potissimum queritur , milites sacra vasa vidisse . Itaque si ea erat Ecclesiæ disciplina quarto adhuc Sæculo , ut nonnisi sacris ministris ea vasa pateres esset ; procul dubio dicendum erit , trium priorum Sæculorum Episcopos , ceterosque Ecclesiæ ministros sedu-

sedulam operam dedisse ; ne aliqua ratione Pagani , vel ipsi etiam Catechumeni sacra viderent vasa . Ex quo quidem sequitur mirum nemini esse , altum silentium Ecclesiasticos illius ætatis Scriptores de sacra suppellectili servare ; perinde ac maxima diligentia sacra vasa condidisse , ne forte fortuna ad paganorum prophanas manus devenissent : Ea itaque de re non nisi conjecturis aliquid in proposita indagine proficendum erit , quæ veritati forte proprius accedent , cum illis antiquorum monumentorum , si quæ sunt , fidem pro te nata adhibere studeamus .

Nulli certe dubium erit , vasa , in quibus Eucharistiam serebant fideles , alia prorsus fuisse ab illis , in quibus sacrum perficiebant ; et si sacra quodammodo & hæc fuerint , cum sacro huic usui destinata . Verum in tanta antiquorum monumentorum caritate , si aliquid augurandum erit , mihi probabilius videbitur , unum , eudemque apud omnes fideles non obtinuisse ea in re usum : Alii siquidem vase quodam , aliis linnenis pannis , alii forte & manu Eucharistiam secum tulisse fatendum ; id quod potissimum de iis dicendum erit , qui loco , quo Liturgie intererant , viciniores forent ; nam supra laudatum Cypriani testimonium ejusmodi morem aliquibus forte fuisse evincent , cum de Christiano , qui Eucharistiam secumferebat , dicat Cyprianus , illum *apertis manibus cinerem ferre invenisse* : is itaque in ipsis ferme manus Corpus Christi tulisse videtur . At contra ea S. Tharsicii historia , non ita palam illum Christi Sacraenta tulisse , nos docet ; siquidem , ut ex superius allatis versibus colligere est , Pagani verberibus , aliisque cruciatibus Tharsicum afficiebant , ut ostenderet , tradiretque illis Christi Corpus . Nonne statim Eucharisticum panem acolyto abstulissent illi , si manu portasset ?

Quarto autem Seculo in moribus fuisse legimus Eucha-

Eucharistiam lineo panno involutam , atque de collo suspensam ferre ; ea sane ratione , ut Satiri , Ambrosii fratis , adhuc catechumeni pietati fideles , qui cum illo in eadem erant navi , sacerdnt satis , Eucharistium panem linteo obvolutum , illius collo suspenderunt , ut idem narrat Ambrosius in Oratione funebri Satyri fratis . Hunc autem lineum pañnum , in quo Eucharistiam fideles collocarunt , orarium appellat Ambrosius , nimirum , ut innueret lineum illum pannum ex iis fuisse , quibus in re sacra Christiani utebantur , ut in Dissertatione de Neapolitano Coemeterio fusius de *Orario* dicemus . Cum itaque prima erate vas a vel deficerent , vel præsto non essent , vero similius videtur , in sacris hisce *Orariis* viros ; atque malieres , immo & ipsos sacros ministros Panem Eucharisticum tulisse , id quod & decentius , & commodius fiebat . Quamobrem ad vii. usque Seculum ejusmodi morem in itineribus & ipsos servasse Episcopos dilucidius nos docent Acta S. Bitinii Dorcestrensis Episcopi (apud Surium die iii. Decembris) , qui quidam habebat pallam , in qua immaculatam Hostiam offerebat , in eaque ad collum suspensam Eucharistiam serebat , & super Altare sanctum in Sacrificio Missæ illam ponere solebat . Apud Hieronymum epistola ad Rusticum Monachum aliud vas Eucharistie ferendæ fidelibus fuisse , legimus , quod equidem nimiam sapere antiquitatem , ipsam etiæ vas materialia ostendit : Loquitur enim ille de S. Exuperio iv. Seculo Tolose Episcopo , quem , aureis vasis sacris , ut pauperum egestatibus consuleret , divenditis , simplicissima suppellestili ea de re usum esse narrat , ac tandem ait : nihil illo divitus , qui Corpus Domini vimineo portat canistro . Porro S. Episcopus nisi majorum exempla ea in re sequeretur , nusquam tam vulgarem suppellestilem adhibuisset ; eodem enim pretio , atque faciliori forsan ratione ligneum vas , vel

vel testaceum comparare potuisset ; quare mihi videatur nonnisi majorum exemplo vimineum canistrum Eucharistiae ferende adhibuisse Exuperium . Quibus eisdem canistris Seculo adhuc vi. usi fuisse videntur Chiliani Eucharistiae pro re nata ferende . Epiphanius etenim Presbyter in *Judiciale ad Hormisdam R. Pontificem de ejusmodi vasa meminit : Si heretici non sunt, ait, quomodo tantâ Sacraenta confererunt, ut canistra plena omnibus erogarent, ne imminente, ut dicebant, persecutione, communicare non possent ? In Canistris autem Sacraenta repulerant, certe, ut domi ferrent, eoque si invalesceret persecutio, communicearent. Vasa profecto viminea, quæ parvæ cistaæ formam præferebant, quas Græci οὐρίδια appellantur ; cum ex eadem materia ac ventilabra, vannique, nimurum ex virginibus, texerentur, penitissimæ antiquitatis apud ipsos Paganos in re sacra fuere ; siquidem Herodotus L. vii. Ægyptiaca mysteria describens, de vimineis cistaæ meminit. Exychius itidem inter vasa sacræ dicata vimineum vas resert, illudque appellat αγγεῖον πλεκτὸν αὐτῶν, cum ad maris ora vimina, ex quibus vasa illa texebantur, reperiri, atque colligi solerent (a) ; quamobrem apud Plutarchum in Iride cistaæ, quas Græci adhibebant in Orgiis Baccho sacris, οὐρίδιοι appellantur, quarum cistæ figura plane respondet parvo cvidam canistro cum operculo, ut videre est in numis, qui virgines cistaæ haice capite ferentes habent apud Lamy in singulari Dissertatione inter illas Academizæ Cortonensis to. vi. Halice autem cistaæ exterius e virginæ contextas, interiorius aurea lamina obductas fuisse, scribit antiquus scholiastes Callimachus (b) ; ex quo colligimus ipsos euam*

(a) In Lex. ad h. vpe. to. 2.

(b) Ex Edit. Schrevel. p. 71.

etiam paganos, ut antiquam rei sacræ suppellestilem servarent, cistas vimineas adhibuisse, quas attamen intrinsecus aureis laminis condecorabant. Itaque ut in ceteris rebus Ecclesia ea, quibus Pagani utebantur, adhibere dignata non eit, modo Idololatricum quid suapte natura secum non ferrent; ita & in usu hujus vasis viminei paganorum, ceteroqui penitissimæ simplicitatis, morem secutam primis difficillimis, pauperrimisque temporibus, arbitramur: Apud antiquos enim Christianos neque hoc exemplum Exuperii solitarium est, cum usus in re sacra viminei vasis certe penes illos fuerit, et si viminea suppellex, de qua mox dicemus, Eucharistico huic usui dicata non foret. Apud Aringhiū enim in altero tomo *Roma subterranea* habetur figura antiquissimi cujusdam marmorei Sarcophagi, in cœmetorio S. Agnetis via Nomentana effossi, in quo ad Pedes ejusdam figuræ Christi manu volumen tenentis, videre est cista rotundæ figuræ cum operculo paululum recluso, ita ut plura volumina intus appereant, atque circa cistæ os habetur ferræ cujusdam signum. Diximus autem altero *Politice Ecclesiæ* libro, hæc vasa olim in Ecclesiis fuisse, eisque sacra volumina occludi consuevisse; quare heic cista nonnisi id genus vas præferre videtur, atque vimineum est, ut ipsemet Aringhius, qui Sarcophagum propriis oculis vidit, testatur. Hinc apud Græcos ex antiquioribus eorum Liturgiis viminea canitra fuisse, patet, quæ τα πιτίδες pariter appellabant, eisque utebantur Sacrae suppellestili collocandæ, atque ex Altari in *Secretarium* ferrandæ. Forte & primis Ecclesiæ Sæculis ipsas Episcoporum sellas, quas deinde *cathedras* appellantur, quibus nimirum in re liturgica utebantur, etiam e viminibus textas fuisse, conciendum erit ex quodam vetustissimo Sarcophago apud Bottarium (*Roma Subterranea Tom. III. Tab. cxxxi.*) in quo Christi SS.

Ma-

Mater sedet in sella quadam viminea, quæ ab antiqua Sella Episcopali ne latum, ut ajunt, unguem differt: Huic simillima est & alia, in qua Dei O. M. figura sedens apparet in altero Sarcophago maximæ antiquitatis apud eundem (*Ibid. Tab. cxxxvi.*): Forma harum sellarum, quæ prorsus Episcopalis illius ævi cathedræ eadem est, & hasce e vimine pariter textas fuisse, facile mihi suadet; neque ab ea, qua tunc Ecclesia laborabat, paupertate alienum videbitur hisce sellis tunc Episcopos in Liturgia usos fuisse, cum in ipsis Coemeteriis raro e marmore, plerumque ex viliori lapide forent, ut videre est in Neapolitani Cæmeteriæ priori cubiculo, quo adhuc muro impacta Episcopalis cathedra est ex ipsiusmet muri materia, nimirum etofo; cuiusmodi est & alia, quæ ex eodem Coemeterio educta, servatur in Ecclesia S. Mariæ Sanitatis. Tandem flabella, quæ certe ex antiquo in Liturgia obtinuere tum apud Græcos, tum apud Latinos, etiam e vimine contexta olim erant, à græcis denominata, *πτυσίς*, medio ævo *πτυσία*. Itaque neque nova erat in suppellestili Ecclesiastica viminea textura, adeoque ex antiquorum procul dubio more S. Euperius *vimineo canistro* Eucharistiae ferendæ usus est.

Atque heic, ut nostra probabilior adhuc evadat conjectura animadvertenda duo erunt. Primum: *Canistrum* apud Latinos, quod *το κάνειρ* fuit & Græcis, quoddam vas genus fuisse ab eo, quod hodiecum ea denominatione appellamus, diversæ prorsus figuræ. Antiquum sane vas, *canistrum* nuncupatum, fissellæ figuram omnino præseferebat, suumque operculum habebat. *Cista* vero, appellabatur grandius vas vimineum ore nimium patulo, atque lateribus parum elatis, proprio etiam operculo tecto, quod & Græci olim *λίκρων* vocarunt; quare Græci *λίκρων* dixerunt virgines, quæ in Orgiis Bacchi cistæ my-

mysticas ferabant. Alterum: *Viminea* vasa non e vimine dumtaxat texta fuisse, sed & ex alberi quoque corticibus, ita ut vas ea ratione textum, compagine flexibilium corticum longe solidius illo, quod e puris putisque viminibus plectebatur, evaderet. Theophrastus hujus texturæ nos admonet Historia Plantar. L. 2. *Tiliam* *seminam* *babuisse* *corticem* ~~ex~~^{etiam} *flexibilem*, *eoque ex ea cistas* *texi*: Neque dicendum erit grandiora vasa ex corticibus plecti, ex viminibus autem parva illa, uti canistrum fuisse diximus; nam medio etiam ævo inter Cluniacenses vas, in quo Eucharistia servabatur, appellatur L. 2. *Consuetud.* *Cluniacensium*: *Pyxis* *corticis*, nimurum pyxis ex alberis alicujus corticibus texta. Si itaque ad medianam usque ætatem inter monachos, qui antiquorem simplicitatem, atque paupertatem servabant, adhuc *pyxis* e corticibus alberum erat, etiam parva illa vasa e corticibus antiquos texuisse, dicendum erit. Ex his autem, ut ad nostrum redeamus argumentum, sequitur, antiquum canistrum maximopere aptum fuisse Eucharistiae serendæ, quippe quod & regi operculo, & commode portari potuisse, potissimum ob tenuiorem perinde, atque oblongiorem formam. Secundo: Probabilius videri, non ex puris putisque viminibus fuisse, etiæ vimineum ratione texturæ appellaretur; sed potius ex alberi corticibus textum, ita ut tantis careret foraminibus, atque itrictius compactum decentius Eucharistiae serendæ foret. Hæc libuit adduxere, quo nostra opinio veritati longius abesse non videatur; mirum enim spero nemini erit, me omnium primum opinatum esse, antiquos Christianos vimineis vasibus Eucharistiae serendæ usos esse, cum etiæ solidiora adhuc desiderentur hujus rei argumenta, neque nisi conjecturis gradiendum sit, forte & alia antiqua monumenta aliquando lucem huic opinioni affundent.

Præ-

Præterea si antiquam nascentis adhuc Christianæ Religionis sacræ suppellectilis materiam inspiciemus, neque nova, neque Religioni absonta viminei vasis illa videbitur Eucharistia ferenda, cum olim & ipsi met calices, in quibus Christi Sanguis vel consecratur, vel populo ministrabatur, lignei, ipsaque ligneæ fuissent patenæ, in quibus & Corpus Christi collocari consuevit. Quamquam enim inter ipsas perinde persecutiones vasa quandoque argentea, vel etiam aurea habuerit Ecclesia, quod aperte testantur, & Prudentius in Hymno de S. Laurentio, ubi judex huc Laurentio loquitur:

Hunc esse vestris Orgiis

Moremque, & artem proditum est;

Hanc disciplinam sacerdotis,

Libent ut auro Antistites,

Argenteis schyphis ferunt,

Fumare sacrum sanguinem,

Auroque nocturnis sacris

Adstare fixos cereos.

& Optatus Milevitanus L. vi, contra Parmenianum; attamen ubique fere Ecclesiarum sacra vasa lignea omnino ad Zephirini usque Romani Pontificis etatem fuisse, vetus Christianæ Reipublicæ Historia nos docet; legimus enim in vita Zephirini ex antiquo auctore, Damasi nomine, apud Bollandum in Propyleo T. i. Aprilis, Zephirinum statuisse: Ut patenas vittreas ante Sacerdotes in Ecclesia ministri portarent, dum Episcopus Missas celebraret. Quod equidem statutum legitimus in Concilio Triburensi Sæculi ix. capit. xviii. cuius verba, cum ad rem nostram maxime redeant, lubet heic exscribere: Vasa, quibus sacrosanta confiduntur mysteria calices sunt, & patene. De quibus Bonifacius Martyr, & Episcopus (Moguntinus Sæculo viii.) interrogatus, si liceret in vasculis lignis Sacra menta confidere, respondit. Quondam Sacerdotes aures

Tom. III. P. I.

B

lignis calicibus utebantur, nunc e contra ligni Sacerdotes aureis utuntur calicibus. Zephirinus XVI. Romanus Episcopus patenis vitreis Missas celebrari constituit. Tum deinde Urbanus XVIII. Papa omnia ministeria sacra fecit argentea &c. Ex quo sane testimonio sequitur, Zephirinum omnium primum lignea, quibus olim in re sacra Ecclesia utebatur, vascula e sacra suppellectili ablegasse, atque vitrea dumtaxat adhibenda decrevisse. Cl. Blanchinius in notis historicis ad Anastas. Biblioth. in Zephirino (tom. II. pag. 172.) ea de re vitreas induxisse patenas Pontificem scribit: *Quod pellucida vitri materies redderet evidentiora minuta quaque fragmenta.* Huic autem rationi proximior & illa fuisse videtur, qua prae lignis vitrei calices obtinuerent; nam lignea materies, cum suapte natura ex eo nimis madefacta, quod recipit, fluido, calix ligneus e consecrato vino madidus, secus ac vitreus tergi poterat, siquidem vitrum neque attrahit, neque vinum vitro crassius inhærescit; adeoque Sacerdos facili ratione vitreum Calicem tergere valeret. Nam et si de sola Patena in allatis testimoniis sermo sit, nihilominus illud idem de calicibus dicendum erit; siquidem nulla habemus Zephirino antiquiora monumenta usus calicium vitreorum in re Christianorum Sacra, atque ex ejus dumtaxat ætate vitrea hæc supplex in Ecclesia invaluisse videtur. Baronii sane argumentum, quo vitreis calicibus Apostolos ipsosmet usos esse, probare conatur, nullius est certe momenti; quamquam enim Marcus ille hæresiarcha, de quo loquitur in Not. ad Martyrolog. XII. Idus Augusti, vitreo calice usus sit; id illum fecisse Apostolos imitatus, undeam argumentatus est Baronius? Imo ipsamet Marci historia palam ostendit, vitreo calice illum usum esse, quo magica arte simplicium oculos deciperet, quibus ut veritatem suorum dogmatum probaret, vinum ex albo rubrum in eodem calice immu-

tatum ostendebat : nisi calix vitreus foret , quanam ratione immutatio hæc populo pateret ? Falluntur patiter , & hi , qui Zephirino antiquiorem usum vi- tri calicis in Liturgia putant , Tertulliani , cuius verba perperam interpretantur , auctoritate , ducti ; is enim libro de Pudicitia ait : *A parabolis licebit incipias , ubi est ovis perdita a Domino requisita , & humeris ejus reiecta ? Procedant ipsa pictura Calicem vestrorum Oe. ; & paulo post : Patrocinabitur Pastor , quem in calice depingis . Ex his sane verbis nonnulli clarissimi ceteroquin nominis viri putarunt , jam Tertulliani ævo , qui paulo ante Zephirinum scripsit , passim Sacra vasa vitrea fuisse . At primo quidem undenam vitreos illos fuisse calices , de quibus loquitur Tertullianus , desumant , satis non liquet ; siquidem & antiquos in ligno pinxit nemo ignorat , atque ipsas quandoque imagines , quæ ligno scalpebantur , aliaque in ligno postypa , eujusmodi erant pocula Cononis , atque Alcimedontis apud Virgilium Eclog. III. , picturas appellasse , pluribus erudite nimis ostendit Duchelius Dissertat. III. De Antiquis Deorum Simulacris . Verum ut ut vitrei fuerint calices , quorum meminit Tertullianus , non video cur Sacra vasa illos fuisse dicendum erit , cum calicis nomine poculum quodcumque veniret , quo quis bibendo utebatur ; quod argumentis confirmare , supervacaneum plane duco . Accedit & Christianos re ipsa pro coquimoni bibenda usu calices vitreos depictedos adhibuisse ; qui sane mos jamdu & apud ipsos paganos obtinuerat : narrat siquidem Capitolinus , quod Cornelius Macro Pateram habuit ex electro , in cuius meditullio effigies erat Alexandri : sic Epicures Epicurum in poculis suis effingunt , ne quoties biberent , roties illius recordarentur . Vide Studium Antiquitatum Convival. l.3.e.12. Eiusmodi itaque vitrea pocula , quibus imagines vel coloribus , vel auro quandoque depingebant , passim communis usu adhibue-*

re Christiani, cum innumera illorum rudera in ipsis etiam Coemeteriis, vel loculis impacta, vel in ipsis loculis collocata passim Romæ invenerint Aringhius, Boldetus, Bottarius, aliquique, Apud Ciampinum in Appendix Tom. III. *Synopsis Historicae de Sacris Aedificiis* habetur figura æteræ cujusdam subtilis laminae, anaglyphis elaboratae Musei Cardinalis Gasparis Carpini, in qua præter alias figuræ Historiæ veteris Testamenti, media stat figura *Boni Pastoris*, qui pœm super humeros gestat, prout illum describit in allato testimonio Tertullianus: hanç autem bracteolam putat Ciampinus in alicujus (illius sunt verba) fictilis, vel lignei vasis ima, interiorique parte immissam, collocatamque fuisse. Hæc autem lamina, perinde, ac rudera omnia, atque bases calicium, sive poculorum (qualis est & illa, in qua depicta est Christi nascentis historia, quam eruditissimis notis commentatus est Gorius, aliaque innumeræ, quas potissimum edidere Bonarrotius, atque Boldetus post Aringhium,) quot quot sunt, ex antiquis Romæ Coemeteriis effossa fuere. Quis autem dicet, hæc antiquorum calicum, in quibus Sacramenta consecerant Christiani, rudera fuisse? Nemo enim non videt indecorum nimis, atque a prisca antiquorum Christianorum pietate, ac Religione alienum prorsus fuisse, rudera Sacrorum Calicium sepulchris injecisse, atque ipsis plerumque loculorum cæmentis impegnisse. Itaque quis quis sane mentis erit, dicet fas est, rudera illa antiquorum poculorum fuisse, quibus ad bibendum vulgo usi fuerunt olim Christiani; in qua euidem sententia post Cl. Bonarrotium omnes sere harum rerum scriptores descendunt.

His itaque explicatis, Tertullianum de calicibus, bibendo passim apud Christianos adhibitis, locutum esse, nemo inficias ibit; adeoque ex illius testimonio usum calicis vitrei in re Sacra minime inferri. Hæc autem

expendere haud supervacaneum fuit, ut (quod plerique in dubium vertere conati sunt) dilucidius ostenderem, Zephirino, qui initio Sæculi III. Romanam Ecclesiam moderatus est, usum supellectilis vietæ in re Sacra primum tribuendum esse.

Ad hujus itaque Pontificis ætatem etsi, ut dictum est, aurea, atque argentea vasa aliquando haberit Ecclesia, passim nihilominus lignea fuisse preter Bonifacii Moguntini laudatam auctoritatem, habemus & Rodulphi Tungrensis, pro suo ævo satis exculti Scriptoris, illam, qui Lib. *De Canori Observant.* proposit. xxxi. scribit: *Ligneos olim fuisse Apostolorum ætate calices.* Quemadmodum autem quarto adhuc Sæculo, perinde ac sexto calicibus vitreis passim usæ sunt tum Græcæ, tum Latinæ Ecclesiæ, quod ex testimoniosis S. Epiphanii in *Panar. Her.* xxxiv., & Gregorii Turonen. *de Gloria Martyr.* L. i. c. 46. manifeste patet; ita & calices ligneos diu stetisse Conciliorum, atque R. Pontificis Leonis IV. edicta docent, qui, epistola per Provincias missa, vetuit, ne in ligneis calicibus Sacramentum Eucharistiæ fieret. Idem legimus interdictum in quodam Concilio Rhemensi apud Gratianum, & in laudato Concilio Triburien- si, cuius Patres decreveré (*ibid.*) : *Statuimus, ut deinceps nullus Sacerdos sacram mysterium Corporis, & Sanguinis Jesu Christi domini nostri, in lignis vasculis ullo modo confidere presumat.* Ex his igitur patet, ad viii. usque Sæculum edicto minime vetitum fuisse Ecclesiis usum vasculorum e ligno in re sacra; quo equidem sæculo Leo IV., atque Patres Concilii Triburienensis aperte hujus materiæ vasa ex Ecclesiis eliminanda statuerunt. Quamobrem (ut unde digressi sumus, revertamur) si ad viii. usque Sæculum ligneis patenis, ligneisque calicibus Eucharistiæ conficiende ufe sunt Ecclesiæ, cuinam mirum videbitur, prima ætate viminea vascula Christianos adhibui-

de Eucharistie saltem ferendae (I)?

Verum eti plerumque trium priorum Seculorum Christiani nimia vexarentur serum omnium egestate,
eos

De usu supellestilis vimineæ apud veteres.
De canistro, deque Sellis, Lettulis, Canis, Retibus,
Vannis &c. vimineis.

(I) Diximus apud Paganorum vetustissimos usum viminei vasis in eorum Sacris obtinuisse ; quod & in Oriens Bacchi , aliisque id genus tabulis paßim videre est . Hinc in tabula Pompei Bacchantis apud Montsauconium (Antiq. Inlustr. tom. II. par. I. tab. LXXXVI.) duo videamus canistra cum operculis diversæ nihilominus formæ ab iis, quæ feruntur a bacchantibus in numis . In antiquissima etiam gemma apud Masseum, extat semina, quæ Priapo litat , cui adstat puer canistro ea , quæ Priapo sacrificanda erant , ferens : ex Arz figura , quæ rudiorem, simplicioremque præfesert formam , de gemmæ vetustate, ac proinde de canistri antiquissimo usu in re Sacra , facile argumentamur . At in canistris pariter antiqui tum panem tum cibaria paßim reposuere . Apud Græcos autem discrimen aliquod nominis intererat inter κανισκιον , atque κανυτιον , ut nos docet Julius Pollux in Onom. L.VI. c. XII. , scribit enim : το δε γιν κανισκιον , κανυτιον εκάλυπται , ος καὶ το λειχρον κακηται . Quod autem nunc canistrum , illi cophinum vocarunt , quemadmodum & ventilabrum vannum . Parum heic immorandum erit , ut Pollicis mentem , atque antiquarum vocum significationem assequatur . Docet nos enim Pollux unum idemque olim fuisse cophinum , & canistrum . At latina hujus textus versio sensum omnem hujus periodiæ inaccessum reddidit , cuiusmodi ea est , quam protulimus : eo siquidem capite de vasculis , in quibus cibaria potissimum serebantur , loquitur ille , adeoque abs re prorsus videtur versio alterius commatis ος καὶ το λειχρον κακηται , ut & ventilabrum vannum ; mihi enim videtur hisce vocabulis alia &

eos inter fuisse nihilominus & divites nemo ex antiqua Ecclesiaz Historia ignorat. Hi viminei vasculi Eucharistiaz ferendaz usum designati non sunt, antiquam

B 4

for-

vasuum dormina indicasse Pollucem, cum & λευκος, & καρυτον vasum vimineoruin genera fuerint, ut mox ostendam; quare redderem: quemadmodum & antiqui λαυρον vas e vimine contextum καρυτον canistrum appellarunt; in eo eniti totus est Pollux, ut differentiam ostenderet nominum, quae antiqui, quæque recentiores iisdem vasibus tribuere. Itaque χαρρας, κανιστρον, κανιστρον ejusdem vasis nomina fuere; uti & λευκος, atque κανιστρος unius perinde, ejusdemque vasis. Quid autem κανισχιον, atque κανιστρον fuerit, deinde explicat; id quod animadvertisendum sedulo erit, ut antiquorum canistrorum formam, atque fortasse & materiem plane intelligamus, subdit enim. κανιστρον δε το εκ καρυτων πλεγμα, επιτε τινες επιτε. Canistri autem complicata e cannabo, επιτε quidam sunt: sequitur: κανιστρον δε πλεγμα, κατ το κανισχιον, και γυργαδιον δε πλεγμα ελεγον. Tum & copbanas complicatio est, & canistrum, & grabata flectere, (complicare) dixerunt.

Ex his sane intelligimus e cannabo olim canistra fecisse antiquos, quæ quidem plicabantur, ita ut commodius ferri possent; hinc apud eundem Pollucem L. x. c. xxxiiii. versus ex Gerithade habemus:

... αλλος δ' επιφερε πλεκτω
Κανισχιον αρτων πειριλοιτη Θρυψατα

... alius vero inferebat plicato

In canistro reliqua panum fragmenta.

Cur autem ejusmodi canistra e cannabo contexta, atque complicata επιτε appellari, nunc expendendum erit. Interpres enim Pollucis non bene reddit corbis quedam sunt, cum Pollux eo της επιτε vocabulo formam illius canistri potius innuere voluerit, id quod satis non explicat vox illa Corbis. Pixos enim apud Aristophanem in Pace significat proprie floream; hinc ut Pollux ideam illius ca-

n-

forte spiritualem paupertatem aversati, sed ut, dum patrimonii vires sufficerent, decentiori, qua fieri poterat, ratione tantum ferrent Sacramentum. Anno enim

wistri cannabini exhiberet, comparavit illud floreæ, immo & florearum instar illud esse dixit; ut eodem plane modo ac complicatur florea; & canistrum illud complicari posse ostenderet. Hoc autem Græcum vocabulum *ετιδος* ex antiquiori illo *ετιδος* contractum fuisse videtur; sane apud Herodotum L. 11. *ετιδος* appellatur vas quoddam; quod equidem orares Herodoti interpres, *vas e vimine contextum* post Suidam reddiderunt. Atque hec hujus Græca vocis etymon contra ea, quæ Lexicographi pene omnes habent, brevi nos tentare, lectori injundum forte non erit. Passim penes Lexicographos vox *ετιδος*, vel *ετιδιος* *vas vimineum* derivatur a *ετιζω* sufflo; ignem flatu ventilo apud Suidam; Henricum Stephanum, Schrevelium, Constantium, aliosque, cui sane verbo veluti pro thermate, ut ajunt, est & vox abulum *ετιδιος* *flabellum*. Primo quidem in quæstione vertitur apud illos num a *ετιδιος* *flabellum* oriatur *ετιζω* *ventilo*, an e contra a verbo isto nomen illud deducatur, quod inversibile videtur. Secundo. Neque ex Lexicographis hujus nominis & *ετιδιος* etymon intelligimus. Tertium: neque argumentum duplicitis hujus significationis fatis diversæ inter *vannum*, & *vas vimineum*; quæ eodem vocabulo της *ετιδιος* tribuitur, aliqua ratione patet. Hinc altius repetenda erit, mea quidem sententia, της *ετιδιος* etymologia, quæ ex phœnicia voce plane derivari posse mihi videtur. In antiquissimo enim Canticorum libro c. 11. vers. x. legimus vocem רְפִידָה Repidah, stratum, Vulgatus vertit reclinatorium. Ex hac autem voce, quæ strati materiem indicat, tum *vasi vimineo*, tuin ventilabro *ετιδιος* nomen derivasse, mox ostendam, cum utrumque eodem construeretur modo, ex eademque matie ac stratum, sive reclinatorium.

Antiquis sane a primis ætate in more fuit, stratum

nim MDLXXI. cum effoderetur Rōmæ Cœmeterium
Vaticanum, in quibusdam loculis inventa sunt duo par-
va vaseula aurea, theta quadratæ formam præfere-
ren-

tum vel e juncis, vel e funiculis texere, quod fusius pro-
bat doctissimus Scaliger in *Conjectur. ad Varronem de Lin.* Latin. Hinc Latinū stratum illud shortum appellari-
runt, ab herbis tūris dictum, ut nos docet Isidorus Ori-
gin. L. xx. c. 1., qui id genus lectum appellavit: Jun-
cium Lectile in *Glossar.* Ita & Plinius *Hist. Nat. L. viii.*
c. XLVI f. Antiquis iherus e stramento erat, qualiter etiam
nunc in castris. Parvi autem Lectus, quos grabatos La-
tini, Græci autem xaputurus, vel sisades appellaverunt,
e restibus siebant, eo ut a stocearum textura ne parum
quidem differerent. Sic Lucilius *L. vi. Satyr. Tres a Dou-*
calione grabati restibus tenti. Ejusmodi grabatum videre
est in *Tab. cXL. Cœmeterii S. Agnetis Romæ via Nomen-*
tana apud Bottarium To. i 11., inter figuras enim Cubicu-
li n. iv. habetur Paralytici illa, qui lectulum sūm gestat,
quod ex restis cancellorum in modum dispositis, atque
quatuor ligneis tabellis alligatis constat. Mihi persuasum
est ex juncis potius, quam ex funiculis, ut Bottario vide-
tur, constructum lectulum ilium esse, tum quia grabatus,
erat, tum quia inopis ejusdem lectulus representatur,
qui juncis stratis, ut Isidorus docet, utebantur. Re-
storum autem nomine apud ipsos Latinos funiculi ve-
niunt hanc eidem ex cannabis, sed ex junco, aliisque
vilioribus herbis constructi; hinc apud Plinium ib. L.
111. c. ix. alliorum restis. Unde & Græci apud Suidam
hujusmodi grabatos dixerunt *κρούστες οι πεζῶν* (per-
petram legit *Æmilius Portus πανδῶν*) *accubitum οι νι-*
γις factum; teniores siquidem arborum virgæ, scirpo-
rum ad instar texebantur, ex quibus lectulorum strata con-
stribuerunt. Divitibus itaque perinde ac vulgi homini-
bus stratum ab antiquo ex viminea fuit materie, deinde
vero juncorum loco funiculi cannabini invaluere;
divites vero tapetia, pelles, aliaque id genus stratis illis

rentia, quibus in superiori parte parvus adhaerebat an-

aulus, ex antica parte aperiri poterant, atque clau-

di, in qua quidem veluti theca valvula habetur Mo-

no-

apponebant, cum decumberent. Qua sane ratione illud Pollucis intelligimus, qui in supra allato testithonio, & canistrum, petinde ac grabata Nectore dixisse antiquos, scribit; siquidem complicari poterant grabati, ex restis, tenuioribusque juncis, vel quandoque cannabinis funiculis contexti.

Cum itaque *Stratum* olim ex juncis, restisque foret, quicquid ad instar strati illius construebatur, inde & nomen desumpsisse nemo inficias ibit; Hinc & canistrum atque ventilabrum, quæ eadem constabant materie, unum idemque ex antiqua *strati* denominatione & nomen tulerat: atqui Phoenicii *Ripidab* appellarunt *Stratum*; Igitur & Graeci inde τὸ περιστόν nomen utrique dohant. Hac profecto etymologia, quæ sponte sua fluere videtur, intelligimus, & τὸ περιστόν significationem, & qua de causa duobus hisce rebus tam diversis, cuiusmodi sunt *canistrum* & *ventilabrum*, unum idemque nomen Graeci olim fecerunt; tandem sequitur, *verbum περιστόν* habendum non esse pro τὸ περιστόν themate, sed potius a τῷ περιστόν illud περιστόν factum, cum ex ventilabri nomine, quo ignem fuissebant, carbones accendebant, derivarent Graeci verbum illud, quo *ventilare*, *sufflate* significarunt. Duri vetusta hæc expenderem monumenta, undenam Latinii *Restis* nomen derivarunt exquisivi, at operam abusus sum in Etymologistarum lectione: Ad Phoeniciam omnium linguarum matrem res rediit, ac mihi vius sum hujus vocis, mea quidem sententia, etymon invenerisse in voce Ῥῆτος *Rest*, vel *Reset*, quæ *Rete* significat. Rete autem ex tortis erbarum flexilibus virgulis olim fuisse, haud equidem ex funiculis, tum antiqua Retum denominatio apud Graecos, tum prisca monumenta nos docent. Antiquissimi enim Graecorum *Rete* appellarunt σεγέων, quæ equidem vox derivatur a σεγή, cuiusmodi ap-

pe-

negrannatis, ut ajunt, Constantini figura (*Vide figuram n. 11.*) Hacce thecas Eucharistiae forendæ ad-hi-

pellarunt tum ipsummet *Stratum* apud Suidam, tum *clitellas*, quæ asino imponuntur: de *strato* e vimine olim te-xto diximus; clitellas autem e vimine perinde ac canistrum ab antiquo fuisse, nemo ignorat. Verustissimum præterea monumentum malivi operis, quod edidit Ciampinius *tom. I.* *Veterum Monumentorum tab. xxxii.* paruam exhibet ratem, cum duabus pescatoribus, quorum alter jactum retrahit rete; rete autem eodem plane modo contextum apparet, atque grabatus paralytici apud Bottarium, eo ut vimineam texturam manifesto præseferat. Cum igitur ex tortis juncis, aliisque herbis rete fieret, illudque apud Orientales *Reste* appellaretur, inde & quibuscumque tortis herbarum funiculis *Restium* nomen apud Latinos factum esse, vero haud absimile mihi videtur.

Hæc pro etymophilis delibavi, plura, quæ hisce addere possem etymologicis conjecturis, ne longus sim, prætergressus. Ceterum duo adhuc animadvertere non pigeat, quæ ad rem redeunt, de qua nobis sermo est. I. uti apud Christianos sellas e vimine textas fuisse diximus, monumentorum veterum auctoritate ducti; ita & ipsos quoque Paganos olim ejusmodi sellas vimineas non dignatos esse, probat vetustissimum anaglyptum, a Boilardo editum *Part. IV. pag. 145.*, in quo triclinium exhibetur, cui accumbit Mulier, atque senex vir, hinc stat feminæ, quæ cibaria portant, inde stat sella viminea ejusdem plane figuræ illarum, quæ in Sarcophagi Christiani Bottarii habentur; sella autem sedet mulier cithareda, musico instrumento sonans ex antiquorum more, de quo loquitur Homerus passim in Iliade: tigillo autem Triclinii hæc applicta videtur inscriptio; ΗΔΤC BIOC TO ZHN ΓΑΤΚΤΤΟΘΑΝ EIN ΤΠΟΦΙΑ.

Ex hoc autem monumento, quod opiparam exhibet cœnam, colligimus usum sellæ vimineæ apud ipsos obtinuisse divites, ac inter optimatum supellectiles olim

hibitas esse , putat Bottarius ; easque Græcorum οὐχι
χολ-

recensitam esse . II. Nedum stratum apud antiquos e vīminibus , restisque textum fuisse , sed & ipsas perinde infantium Cunas , quas Græci κούτας appellantur ; quod certe innuit Pollux *ibid.* dum de panario , sive canistro επτρόφων loquitur : eodem sane nomine , quippe quæ ejusdem esset materiæ , dixisse veteres scribit κούτην , ait enim : *in Baptis Eupolicis κανιστροῖς . . . καὶ που κούτην* forasse Καρκανίαν appellari ; Arcam perperam reddit interpres , cum eo loci cunam indicasse videatur Pollux ex eo , quod affert , testimonio . Hinc Græci olim , infantes in λίκνῳ , h.e. , vanno jacere , dixerunt , unde & Cereris , cui vannus sacer erat , factum est τὸν λίκνου nomen . E restibus autem ventilabrum petinde , atque parvum illud stratum , qua cuna constabat , erant , utraque enim e restibus , viminibusque contexta . Callimachus in *Hym. Jo. viii*

. . . Nemesis sopivit in auro

Tο λίκνῳ vanno.

Unde Scholia fest: Veteres in vannis liberos suos dormire faciebant ; qui profecto , cum ignoraret qua de causa antiqui stratum cunæ λίκνον , vel λίκνον vannum appellarent , in ipsis cribris infantes dormisse opinatus est ; qua in re alii etiam e recentioribus falsi sunt . Juyat enim observare antiquas cunas parvum stratum planum habuisse , quod ejusdem certe fuit materiæ , ac stratum lectulorum , nimirum e restis , vel viminibus ; parvulo autem huic strato pelleme vel tapetia reponebant , quibus puer decumbebat . Vide cunæ figuram , qua stratum subtus habet , in vetustissimo monumento apud Bartolum *De Puerperio Veterum* pag . 150 . Spero excusum hunc injucundum antiquitatum studiosis non esse , præsertim cum vimineam antiquorum supellectilem nemo adhuc illustrarit . Forte , si oīa nobis Deus fecerit , hoc antiquitatum caput aliquando fuisse tractaturi erimus .

εὐχολπίοις (II) comparat: mihi autem pro comperto est,
huic dumtaxat usui illas dicatas fuisse; quod liquido
pa-

(II) Α τὸ κόλπος σῖνος, eo quod in sinu conderetur, unde verbum εὐχολπίζω. Cum autem id genus thecæ e collo gestarentur in pectore, factum est, ut medio ἥρῳ apud Græcos quicquid ejusmodi e collo penderet, quamquam ad pectus non pertingeret, neque in sinu conderetur, εὐχολπίος nihilominus appellaretur; hinc Anna Comnena lib. III. aureum globulum e collo pendentem τὸ εὐχολπίον appellat: εὐχολπίου χρυσῷ μετὰ μαργαρητα-
ριῶν, h.e., εὐχολπίον aureum inter margaritas. Eamdemque ob rem & amuleta, quæ collo suspendebant εὐχορφίæ denominata fuere; eademque εὐχολπία appellavit Emmanuel Giorgillas in Proem. de Mortalitate Rhodi. Hinc & ipsamet Crux aurea, vel argentea, quam de more Episcopi collo pendentem gestabant, cum medio ἥρῳ reliquias Sanctorum contineret, εὐχολπίον appellata fuit apud Græcos, perinde ac Latinos, qui Encolpium illam vocarunt. Apud Simeonem Thessalonensem de Sacris Ordination. c. 8. & 9. legimus Metropolitano, post acceptum in Sacra Ordinatione pallium, ab Episcopis traditam fuisse ejusmodi crucem, quam εὐκολπίον appellat. Inter Latinos eadem testatur Anastasius Bibliothecarius in Not. ad Act. v. Synodi VIII.: Crucem cum pretioso ligno, vel cum reliquiis Sanctorum ante pectus portare suspensam ad collum, hoc est, quod vocant Encolpium. Putat Cangius in Lexico med. Lat. inter Latinos ejusmodi Encolpia Crucis dumtaxat figuram habuisse, neque illos reliquias, nisi in Cruce ipsa insertas, gestasse; in quo sane fallitur, cum aliquando in capsulis etiam Latini collo pendentibus illas gestarunt; id quod satis liquet ex Stephano Africano in Vita S. Amatoris n. xxv., de quo ait: Et cum eis esset ignotus, pulchritudine vultus, & capsellari bo-
nore, quo reliquias inclusas pendulas collo gestabat, co-
gnoverunt Dei esse famulum, & cultorem. Porro capsela aliud aliud vel ipsamet forma a Cruce erat.

pater si unum, quod aliquibus suboriri posset, scrupulū eluamus, hæcce nimirū thecas olim gestasie Christianos, ut in illis sanctorum lipsana conderent, cum ex Ecclesiæ historia liquido constet, Christianos pia huic consuetudini nimium studuisse. Verum eadem duce historia manifesto liquet, sero morem hunc obtinuisse, atque loca ipsamet, in quibus hæ thecae repente fuere, illarum antiquitatem testatam faciunt. Mos enim, de quo nunc sermo nobis est, S. Gregorii Magni antiquior minime videtur, imo hujus Pontificis ætate invaluisse, ejus literæ aperte testantur. Vide Gregorii epistolas Dimanio Patricio (a), Theodolindæ (b), atque Reccaredo (c) scriptas. In Galliis ad id temporis eundem invaluisse morem, testis est tum Gregorius Turonensis (d), tum auctor vitæ ejusdem Gregorii (e), qui de illo scribit: *Amicus sanctorum reliquias inde sinenter in collo ferebat*; hinc post vi. Saculum universæ fere id factum fuisse legimus inter fideles. At ne vola, neque vestigium hujus moris reperire est apud Christianos trium priorum Saeculorum; quamquam hoc idem probare conatus sit Cl. Boldettus (*in 11. Tomo delle Osservazioni sopra i Cimiterj Oe.*) ex actis S. Fructuosi, atque illis SS. Quadraginta Martyrum; utraque enim non describunt nisi antiquorum fidelium morem, Martyrum ossa colligendi, eaque studiose acquirendi: Non pigeat lectorem testimonia, quæ Boldettus pro sua laudat sententia (f), heic ad examen nos revocare, cum ille
ma-

(a) Lib. 3. epistolar. epist. 23.

(b) L. 14. epist. 12.

(c) L. 9. epist. 22.

(d) De Mirac. M. l. 1. c. 84.

(e) Tom. 6. Bibl. Patr.

(f) Ibid. lib. 3. c. 16.

maximam hujus moris vetustatem ex illis desumere confidat. In Actis S. Fructuosi apud Ruinartium legimus, Martyrem apparuisse iis fidelibus, qui cineres cremati ejus corporis secum inter partiti erant, eisque imperasse: *Ut quod unusquisque per charitatem de cineribus usurpaverat, restituerent, & sine mora uno quoque in loco simul condendas curarent.* Ecquis inde desumet, fideles Martyris cineres capsulis conditas gestasse? Apud Lambecium (*a*) habemus testamentum SS. Quadragesima Martyrum Sebastes, in quo Martyres illi fideles rogant: *ne quis post nostram in camino consumptionem ex Reliquiis nostris, inde sublatis, separatim sibi aliquid vindicet, &c.* Ex hoc testimonio nihil aliud mihi videtur inferri posse, nisi, noluisse Martyres eorum Reliquias distrahi, sed uno eodemque loco collocari jussisse, ut quæ sequuntur, verba dilucidius testantur; adeoque unum exinde suborini videtur argumentum, fideles tunc Martyrum reliquias conquisiuisse, atque penes se habere studuisse. Ast quid ad thecas, quid inde ad gestandas reliquias desumi possit, non video. Profert Boldettus & S. Gregorii Nisseni epistolam ad Olympum Monachum; verum Gregorius de ferreo quodam annulo sororis suæ Macrinæ loquitur, in quo, narrat, illam insertum habuisse Martyris cujusdam parvum os, de thecis autem altum penes illum silentium. Ex his itaque patet apud antiquos fideles usum gestandi reliquias in thecis collo suspensis minime suisse; id quod nonnisi Sæculo vi. obtinuit.

At thecas illas, quæ in Vaticano Cœmitorio repertæ fuere, Sæculo vi. vetustiores esse, nemo inficias ibit; imo & figura, & locus summam illarum vetustatem abunde testantur. Nemo eorum, qui Roma-

(a) *Comm. Bibl. Cesar. L. 5. in Append.*

manorum Cœmeteriorum historiam delibavit, ignorat, Vaticanum Cœmeterium ceteris antiquius suisse, in quo postquam **IV.** Sæculo Constantinus Ecclesiam Apostolorum extruendam curavit, jam tum in Vaticano Cœmeterio fidelium ne unus quidem humatus est; quamobrem quæ eo reperta fuere, trium priorum Sæculorum monumenta esse, nullus, dubitat. Præterea et si Monogrammatis figuram paßim cerne-re licet in Christianorum monumentis Constantino antiquioribus, perinde ac mediae etiam ætatis illis; pro comperto nihilominus eruditis est, discrimen aliquod interesse inter figuram antiquioris hujus Christianæ notæ, atque illius medii ævi, quod in eo potissimum versari, A, & Ω, ad Siglæ latæ, non uno ostendam argumento in Dissertatione de Cœmeterio Neapolitanæ, quam altera parte tertii tomii habes. Sic res se habet in valvulis utriusque hujus aureæ thecæ, in quibus A, & Ω visitur ad monogrammatis latera, cujus figura potissimum præsesert antiquitatem. Cum igitur duo hæ aureæ thecæ repetitæ fuerint in Vaticano antiquissimo cœmeterio, quo tribus dumtaxat primis Sæculis Christiani humati sunt; cumque ipsamet Monogrammatis forma primæ ætatis genium sapiat; neque usus gestandi Reliquias in τοις ἐγκλωπίοις fuerit **VI.** Sæculo antiquior, satendum ferme erit hisce thecis nonnisi Eucharistiae ferenda usos fuisse antiquos illos Christianos. Unum expendendum adhuc restat, cur super cadavera hæ thecæ fuerint collocatae. Non is sum, qui putem jam tum a prima Ecclesiæ ætate abusum illum invaluisse, Eucharistiam mortuis consepiendi, de quo loquitur Concilium Carthaginense vulgo **IIs.** atque Concilium Trullanum; mihi prosector persuasum est thecas illas mortuis consepultas Eucharisticum panem haud continuisse, sed cum defuncti iis usi fuissent, tantum ut ferrent Sacramen-tum, ea de re cum illis consepultas esse. An-

tiquissimus siquidem fidelium mos fuit, ut in eodem loculo ea collocarent, quæ defuncto cariora, quæve illi utu frequentiora fuerant; hoc plane testantur innumera domesticæ supellectilis, vel quandoque jocosa etiam instrumenta, quæ congesit potissimum Boldettus ibidem, qui in Christianorum antiquioribus sepulchris annulos, tintinnabula, fibulas, patenas, acus discriminatorias, specula, pectines eburneas, tefseras, pupas, crepundia, aliaque id genus quamplurima passim reperiri, nos docet, earumdemque rerum figuræ profert. Si itaque hæc nullius equidem momenti res loculis inserre una cum cadaveribus defunctorum, cui jam usui fuerant, curarunt, mirum nemini futurum erit, in illis thecas collocasse, in quibus olim defuncti Christi Corpus gestaverant.

Laudatus Ciampinius capite iv. *Synopsis de Sacrae Ædificiis* narrat, in antiquissimi Oratorii S. Ambrosii (vetustæ Basilicæ Vaticanae) demolitione multa Christianorum corpora reperta fuisse, quæ ante pectus aureas pendentes capsulas habebant; capsularum deinde figuram affert, quæ ipsissima est cum illis, quæ vulgavit Bottarius, de quibus adhuc locuti sumus: *His in capsulis, sequitur ille, Evangelium S. Joannis in charta descriptum nonnulli inclusum fuisse autumant, atque inde, tum tempore, tum loci squallore, ac facilitate in pulverem versum.* Ex hæc sane Ciampinii fabella, capsulas, de quibus, veluti de Eucharisticis vasculis, edisserimus, huic sorte usui olim inservisse dicet quis: at si paululum allata Ciampinii verba expendamus, liquido patet, puram, putamque conjecturam adjecisse illum, qui nedum sua loquitur sententia, ait enim: *autumant nonnulli inclusum fuisse Evangelium, ipse autem id vidisse non scribit.* Verum quis illud vidit Evangelium capsulis illis inclusum, si, ut subdit ille, *in pulverem versum erat?* Hi itaque, qui demolitionem hujus Oratorii Ciampinio narrarunt, for-

te parum pulveris capsulas continere viderunt, atque volumen illis inclusum fuisse conjectarunt; quomodo-
rem ex hac histriola nil certi oritur pro Ciampinii,
corumque, qui rem illi narrarunt, conjectura. Mihi
vero persuasum est, ejusmodi capsulas, quæ ejusdem
plane formæ, atque figuræ sunt, cum illis Bottarii,
idemque præseverunt Monogramma, Eucharistiae pari-
ter ferendae adhibitas fuisse ab iis Christianis, quorum
cadavera in Cœmeterio Basilicæ Vaticanae reperta fuere.
Nam et si inter fideles Sæculo iv. mos ille obtinui-
set, collo suspensa Evangelia ferendi, quod & ipsas
secilæ feminas diximus in altero libro nostræ *Politiae*
C. Sect. I. c. 10. §. I.; nihilominus nullibi legi-
mus morem hunc apud Christianos trium priorum Sæ-
culorum, cum Ecclesia persecutionibus adhuc pateret,
invaluisse; altum sane ea de re apud Scriptores illius
evi silentium, siquidem Chrysostomus Sæculo iv. om-
niugi primus hujus moris testis est. Hom. 111. in
Matth., atque Hieron. in c. 23. Matth.; nullo enim
loco auctoritatem, quam ex Actis S. Cecilie desumit
Ciampinius merito habemus. Cum igitur locus ille,
in quo cadavera thecas aureas ante peccatum habentia, re-
perta fuere, qui supereminerebat Oratorium. vulgo S.
Ambroſii Basilicæ Vaticanae, pars olim fuerit Vati-
cani Cœmeterii, in quo, ut iam dictum est, gra-
ſante nonnisi Imperatorum persecutione Christiani hu-
mati fuere, conseqens est, capsulas illas Evangelicis
codicibus ferendis haud adhibitas fuisse, atque nonnisi
Eucharistico pani ferendo vascula habenda esse. Ni-
mis forte hisce Vaticanis capsulis commentandis im-
moratos nos esse alicui videbimur; at in tanta anti-
quarum rerum caligine, supervacaneum minime pu-
tamus argumentis undequeque quæstis veritati pro vi-
ribus proprius accedere.

Nunc autem edifferendum nobis est de loculis, qui-
bus domi tribus primis Sæculis Christiani Eucharisti-

cum

eum panem servabant. In arculis porro illos Eucharistiam domi collocasse testatur Cyprianus in historia mulieris, quæ, ut §. i. dictum est, manibus impuris, ait ille, *arcam suam, in qua Domini Sanctum fuerat, tentavit aperire.* In Actis SS. Martyrum Indes, & Domnæ legimus, Iudicem Paganum domi, quem Martyres habitabant, invénisse: *Divinæ Crucis figuram, & librum sacrosanctum, nimirum Apostolorum Deo gratas actiones.* Cujus (h. e. Indes) præclaræ opes erant duo stora in nudo solo strate, generosorum, & Beatorum Domnae, & Indes supellex, fictile præterea thuribulum, & lucerna, & lignea arcula, in qua reposuerant sacram Oblationem, cuius fiebant participes. Ex quibus tum Cypriani, tum Actorum Indes, & Domnæ testimoniis evincimus, armariola hæc sacræ Eucharistię servandę destinata fuisse apud illius ævi Christianos. Apud laudatum Bottarium (Ibid. Tom. i. Tab. xix. n. iv.) habetur veteris Sarcophagi tabula, in qua exhibetur Mūlier orans, quæ hinc volumen, inde vas quoddam ad parvæ turris instar habet, cui columba imminet: putat Bottarius vas illud domesticum forte hujus mulieris armariolum Eucharistię servandę fuisse; at conjecturam nullis confirmare studet argumentis. Mihi vero nova hæc fuisse videtur turris perinde ac armarioli figura, cum, prout habetur illa in eadem Tabula xix., cistæ cum suo operculo magis, quam turris figuræ accedat; neque domestica sacra armariola hanc figuram habuisse ostendemus in tertia Dissertatione, ubi de domesticis hisce Armariolis sacris data opera edisseremus. Verosimilius itaque putarem grandiorem quamdam cistam, cuiusmodi illa erat, quam armarium antiqui appellarent; operculo obductam, cui columba de more supereminet, fuisse; passim enim in Christianorum vetustioribus sculpturis, atque picturis sepulchralibus columbam videmus, veluti innocentia, atque caritatis typum.

(Vide Aringhiūm Romae subterrān. Tom. I. l. 5.) ita in
 Musivo Sæculi vi. Ecclesiæ S. Apollinaris Raven-
 næ apud Ciampinum (Veter. Monim. Tom. II. cap.
 XII.) passim videre est columbas supra conicæ cu-
 juſdam figuræ vasa : Vimineum pariter vas figu-
 ra omnino vasi , quod Turricula Bottario videtur ,
 simillimum videre est in Tabula LXV. Operis Cl.
 Bernardi Montfauconii *les Antiquites Inſtructes Tom.*
III. par. 1.) Forte & caveæ figuram representare vo-
 luit sculptor , cui imminere & volucrem , qui colum-
 ba Bottario visa est , fecit ; id quod neque novum in-
 ter Christianorum antiquiora Religionis symbola e-
 rit , cum Boldettus exhibeat (*Oſſerv. ſopra i Cimit. t. I.*
c. 31. Tab. 8.) vas quoddam vitreum cum sanguine mar-
 tyris , in quodam Romano Cæmeterio inventum , in quo
 exterius depiſta videtur parva cavea , quæ volucrem
 continet . Quidquid autem sit de turrito hoc vase , fa-
 tis erit heic pauca delibasse de Christianorum arculis ,
 in quibus Eucharisticum olim panem reposuerant , plu-
 ra de hoc argumento Dissertatione III. dicturi .

Unum autem pro corollario animadvertendum erit ,
 olim nimirum fideles communicasse sub utraque spe-
 cie dumtaxat in Liturgia ; sub una autem panis spe-
 cie domi Eucharistiam sumfisse . Id proſecto dilucidius
 probant Patrum ſuperius allata monumenta : Quam-
 quam enim ex Justini verbis prima fronte Diaconi
 vinum , & aquam périnde ac panem ad absentes tu-
 liſſe videantur , nihilominus illud : *ad absentes perfe-*
runt ad triplicem illam Eucharistiæ materiam , nil est
quod reſeratur , potiſſimum cum Justinus , Ethnico
Imperatori locutus , methodum ſacrorum leviter at-
ttingit , neque rem ſingillatim persequi ſtudet , ne fa-
cra profanis quodammodo revelaret . De ſolo autem
pane interpretanda eſſe Justini verba , alia Patrum te-
timonia argumenzo maxime nobis ſunt ; fane Ter-
tullianus Justino ſyncropus ſolum panem virum a Li-
tur.

turgia dimissum tulisse, dicit: *Sanctum Christi Corpus &c.* Uxorem viri pagani quotidianæ communioni hor-tatus, de solo loquitur pane: *Non sciat maritus, quid secreto ante omnem cibum gustes, & si sciverit panem, illum credat esse, qui dicitur.* Ita & de Statione locutus, ait: *accepto, & reservato Corpore Domini.* Tandem Dionysius Alexandrinus in Serapionis Historia hoc idem testatur; narrat enim, Presbyterum parvam Eucharistie partem puero tradidisse, ut in aqua intin-*etam seni in os instillaret:* Ex quibus, ut ad nostrum redeamus argumentum, procul dubio sequitur, infir-mis tribus primis Sæculis Eucharisticum panem dum-taxat, minime autem vinum impertiisse Ecclesiam. Ac de primis, equidem tribus Ecclesiæ Sæculis dixi-mus.

§. III.

*In Templis Eucharistia pro infirmis servatur a Sæculo
IV. De loculis, in quibus servata est a IV. Sæculo.*

*De Πατοφρεω, Κιβωτῳ, Ηρουνεῳ
atque Columba.*

Ut autem a persecuzione quievere Imperatores, postquam Constantinus Christo nomen dedit, Eucha-ristie pro infirmis servandæ, eisque ministrandæ di-sciplinam nova quadam methodo moderata est Eccle-sia. Ac primo quidem cum Templo palam construen-da ipsem Imperator curaverit, in illis publico cultu sacram Eucharistiam venerati sunt Christiani, quos cum a paganorum vi immunes Principis fecisset religio, exinde veriti non sunt Eucharistiam pro in-firmis in ipsomet Templo quotidie servare, atque a Templis illam infirmis mittere. Quamobrem sensim Ecclesia antiquum morem Eucharistiam domi seren-di, eoque servandi ægre ferre coepit. Ex jam allata Basilii (*ad Cæsar. Patriciam epist.*) auctoritate col-

ligimus, quarto Sæculo adhuc domi Eucharistiam ser-
 vasse dumtaxat Ægypti, atque potissimum Alexandriæ Christianos, uti & monachos, qui deserta loca
 incolebant; id autem Basilius veluti singulare in Ec-
 clesiastica sui ævi disciplina narrat, ut ex integra lau-
 data epistola colligimus: Basilius sane laudata episto-
 la duobus satis facere videtur, ei a Cæsaria propositis,
 dubiis, primo: num quotidie communicare bonum es-
 set. Secundo: num Christianum deceret, propriis ma-
 nibus Eucharistiam accipere, eamque ori admovere.
 Vtrisque questionibus respondet ille, scribens Cæsa-
 riæ: Singulis certe diebus communicare, & participare
 sancti Corporis, & Sanguinis Christi bonum, & fru-
 etuorum est. Deinde argumentis e Scriptura petitis
 suam probat sententiam, ac morem describit suarum
 Ecclesiârum, dicens: Quater igitur nos singulis septi-
 manis communicamus Dominico die, feria quarta, in pa-
 rasceve, & Sabbato, sed & per dies etiam alios, si Mar-
 tyris alicujus memoria celebretur. His sane explicat su-
 Ævi communem sere Ecclesiârum Orientalium disci-
 plinam. Ad alteram mox transit questionem, atque
 sequitur: Quoniam autem per tempora illa persecutionum
 cogabantur homines necessario, Sacerdote vel publico mi-
 nistro non presente, propriis manibus percipere communi-
 onem, non est nisi supervacaneum, ut demonstrem, illam
 ipsam rem non esse graviter, & inique ferendam, ni-
 mirum propriis manibus Eucharistiam sumere: ut au-
 tem hoc suum magis confirmaret argumentum, duo
 addit, quæ ex Ecclesiæ praxi ea ætate desumit: unum:
Nam & omnes, qui sunt in desertis Monachi, ubi non est
Sacerdos, illic habentes communionem, ex se ipsis eam sumunt-
*Alexandriæ autem, & in Ægypto, unusquisque ex laï-
 cis, qui illic degunt, maxima ex parte communionem*
domi sua habent. Alterum: *Nam & in Ecclesia ipsa*
Sacerdos (Eucharistici panis) partem aliquam in manus
tradit, & illam apprehendit, qui percipit, cum omni
libe-

libera potestate, atque ita suis propriis manibus suo ori admotam, ingerit. Libuit integrum fere Bahini epistolam exscribere, ne cum Catalahio, Cotelerio, Mario, Binghamio, aliisque Ecclesiasticae antiquitatis Scriptoribus quis putet, ex Basilio inferri; iv. Saeculo adhuc ubique Orientalium Ecclesiarum fideles domi Eucharistiam habuisse: Siquidem ex hujus epistolae verbis liquido patet, id monachis, qui in desertis erant, generatim concessum; at veluti singulare exemplum Aegyptiorum illud addit; unde procul dubio sequitur, prater Agyptios, reliquos Orientales domi Eucharistiam Saeculo iv. minime habuisse: Plura, huic confirmandae interpretationi addere, supervacaneum erit, cum verba ipsamet laudatae epistolae per se nimis pateant.

At laudati Scriptores, inter Latinos ad extum fere iv. Saeculi adhuc fideles domi Eucharistiam servasse, ex canone iii. Concilii Cæsaraugustani, atque capone xiv. Concilii Toletani I. probare autumant. Duo enim haec Concilia ipsis vindentur primum inter Latinos decreuisse, ne quis domi communionem haberet. At de more illos fecellit non bene perpensa canonum sententia, eorumdemque Conciliorum historia. In Hispaniis enim cum medio Saeculo iv. Priscillianistarum heresis exorta fuisset, duo indicta sunt Concilia, in quibus Patres, illorum heresi damnata, Ecclesiastice disciplinæ eos canones condidere, quibus facili negotio hereticos detegerent, si nimis statutæ disciplinæ normam sequi renuissent; primum suit Cæsaraugustanum Anno ccclxxx., alterum Toletanum I. Anno cccc. In primi Concilii canone iii. sanctum est: *Eucharistie gratiam si quis prebeat acceptam non consumisse in Ecclesia, anathema sit.* In Toletani autem canone xiv. *Si quis autem acceptam a Sacerdote Eucharistiam non sumserit, ut sacerdos legus propellatur.* Ubinam autem heic de domestica

communione sermo sit , undenam domestica his ver-
 bis communio fidelibus interdicta appareat , satis non
 video . Quid itaque Patres decrevere , ac quænam
 sit horum canonum sententia brevi explicemus . Pri-
 scillianistæ docebant , Christum non esse Deum , ne-
 que veram carnem assumisse ; quare Eucharisticum
 Sacramentum nihili consequenter faciebant , atque ab
 ipsa ea de re Sacramenti communione abstinebant .
 Verum cum maximopere eos latere interesset , ne
 a Catholicis divixerentur , potissimum postquam I-
 daci , sive Ithaci Sossiæ Episcopus rescriptum
 a Gratiano obtinuerat , quo Priscillianistæ Eccle-
 siis , atque ipsis etiam Urbibus pellebantur , ea de
 causa Sacræ cum Catholicis fidelibus Liturgiæ inte-
 rerant , Eucharistici panis partem e manu Sacerdo-
 tis sumebant , at illo minime vescebantur . Quam-
 obrem tum Cœsaraugustani , tum Toletani Conci-
 illii Patres anathema dixerunt in eos , qui in Eccle-
 sia acceptam Eucharistiæ partem minime consumfis-
 sent . Hanc profecto esse sinceram horum canonum
 sententiam , ratio ipsamet , atque historia illorum Con-
 ciliariorum aperte evincit ; Hinc a veritate longius ab-
 errare mihi videntur hi , qui hisce canonibus interdi-
 etum de Eucharistia domi ferenda latum , autumant .
 Hæc autem expendere operæ pretium duxi , ut o-
 stenderem , neque Graecis , neque Latinis , ne domi
 Eucharistiam haberent , umquam vetitum fuisse . A
 iv. enī Seculo cum in Templis Eucharistia serva-
 retur pro infirmis , cumque ceteris fidelibus statim die-
 bus palam Liturgiæ interesse fas esset , sensim anti-
 quis mos Eucharistiam domi servandi , cessante &
 causa , exolevit ; ita ut præter Ægypti illos (pe-
 des quos parum arbitror & illum stetisse morem)
 a iv. Seculo nullibi Ecclesiarum fideles Eucharistiam
 domi ex Ecclesia secum ferre , eamque domi servare
 consueverint . Satis enim arguento nobis est Litur-
 giatum

giarum omnium, atque Patrum silentium; siquidem ex Liturgiis apparet, fideles Eucharistiā nonnisi in Ecclesiam sumplisse, neque apud Patres a IV. Sæculo vola, vel vestigium domesticæ communionis inventare licet. Id autem eo certum est, ut quamquam nulla Conciliorum edita domesticam communionem vetarent, nihilominus consuetudo ipsa legis vim adepta erat eodem Sæculo IV., ut ex historia Concilii C Politani habiti Anno ccclix. colligere est: narrat enim Socrates (*Hist. Eccles. L. 2. c. 43.*) in laudato Concilio Eustatium Sebastian Episcopum cum ob aliis criminibus, tum quia illis, qui Ecclesiæ averabantur, suaserat, ut demī communicarent, depositum fuisse.

Cum itaque a IV. Sæculo nonnisi in Templis Eucharistia servaretur, ut pro re nata infirmis illam mitteret Episcopus; quo templi loco olim collocaretur, quibusque vasculis reponeretur, expendendum est. Constitutiones Apostolicae (opus certe et si non Apostolicum, IV. nihilominus Sæculi) Libro VIII. c. xiiii. postquam Sacrae Liturgiæ partes singillatim describunt, hæc addunt: *Cumque universi, O universæ communione caverint λεβότες οι Διάκονοι τα περιαστεωτά, εορτάσσων εἰς τῷ πατερόφωνῳ, h.e. accipientes Diaconi quæ supersunt, inferant in πατερόφωνῳ pastophorio.* Ex quo sane Constitutionum testimonio liquido patet, jam tum, quæ reliqua erant post Liturgiam, Eucharistica elementa servari aliquo Ecclesiæ loco consuevit. Hic autem locus, in quo reliqua reponebatur Eucharistia, ubinam Templi fuerit, ac qua de causa πατερόφωνον appellaretur in laudatis Constitutionibus, nemo adhuc expendere studuit, cum & penes ipsos Ecclesiasticos Lexicographos vel nulla fiat hujus vocis mentio, vel, ut apud Cangium, atque ms. glossarium Isidori, minus apta habeatur vocis hujus interpretatio: Cangius enim in Lexico media Latinit. habet: *Pastophorium: atrium Templi, deinde Isidorus apud*

apud eumdem: *Vestibula in circuitu domus.* Utramque interpretationem, tempus non vacat heic expenderet certe autem satis non respondet sententia antiquorum Scriptorum; quis enim sibi persuaderet, Eucharistiam depositam olim, atque servatam fuisse in atrio, vel vestibulo Templi? Ut autem quo loci in Templo πατοφορησον foret intelligamus, ipsa nominis vis, atque antiquior significatio ad examen revocanda erit. Suidas in hac voce: Πατοφορειον το φερον τον πατον, id, quod fert, Thalamum nuptialem a το πατον thalamus sponsi, sive sponsa; quare Venus πατοφορος, thalamifera appellata. Thalamum autem in interiori domus parte fuisse, immo & penitiora domus cubicula thalami θαλαιμοι, vel θαλαιμαι appellari apud Graecorum antiquissimos passim legimus; quamobrem in thalamo Virginem servandam docet Phocylides in Praeceptis:

Παρθενινη δε φιλασσε πολυδλιγος θαλαιμοισι

Virginem autem custodi intra thalamos benē-clausos.

In amatoria Achillis Tatii historia thalamus cuiusdam viri opulentis describitur Libr. II., in quo illius filiae, atque ancillae degebant, quem in interiori parte fuisse dicit, ad eumque nonnisi per unicam, eamque angustam portam nemini, nisi uni matrifamilias, patetebat aditus; eo ut thalamus eo loci foret, quo & Penates servabantur, quibus penitus domus cubiculum, ceteris impervium, sacrum erat; unde Statius (*Thebaid. Libr. I.*) dicit: *Virginem penates servare.* Eumdem fuisse penes Hebreos thalami locum, testatur Maccabeor. Lib. III. c. 1. Ex quibus satis apparet θαλαιμοι, sive πατον, Latinis *thalamus*, interiorum domus partem fuisse. *Pastophorion πατοφορησον* itaque suapte natura penitiorem Templi locum indicare cuique suasum erit. Hanc autem denominacionem penitiori huic Templi loco tribuisse olim mihi videntur Christiani, imitati quodammodo Veteris Iudaici Templi ideam; in eo sane interior concameratio,

ratio, quæ continuo loco Arca jungebatur, שׁבְנָה ab Hebreis, a Septuaginta viralibus interpretibus πασοφειον ειπον appellatur. Hinc Jesajæ c. xxii. Dominus Templi Präposito exprobrat, שׁכְנָה־לֹעַ in interiore domus (nimirum sacri) parte habitasse, populorum plane immemorem (III). Quo loci tum LXX. interpres, tum ceteræ Græcæ versiones εν πασοφειον redidunt. His, quæ adhuc de πασοφειον diximus, accedit Hieronymi sententia, qui brevi vocis significationem explicat, atque Ecclesiæ usum: Commentario etenim in cap. xl. Ezechielis ait: *Quare sacrarium, in quo jacet Christi Corpus, qui verus est Ecclesia, ο animarum nostrarum sponsus, proprio thalamus, seu πασοφειον appellatur.* Vide & mysticam Pastophorii significacionem.

In interiore igitur, ac minus impervia Templi parte πασοφειον illud erat, in quo Apostolicæ Constitutiones docent, repositam, servatamque fuisse Eucharistiam, quam esse hujus loci περ πασοφειον rectam interpretationem, ex jam dictis nemo in dubium

(III). Heic obiter restituendum videtur laudatum Jesajæ comma, quod perperam legitur in Hebraico textu, uti & notanda Vulgati interpretis versio. In Hebraico textu legimus Jesajæ c. xxii. v. 15. אל—שׁכְנָה הַוּ עַל—שׁכְנָה, ubi in voce שׁכְנָה irrepsit litera כ pro litera ב, qua quidem litera immutata, vocis illius vim Vulgatus interpret assequi desperavit, adeoque pro ingenio sensum Jesajæ suo marte effinxit, illudque נִכְנָשׁ nonen proprium esse putavit, eaque de te vertit: *Ingredere ad eum, qui habitat in tabernaculo ad Sobnam præpositum Templi.* Hunc autem Sobnam, præfeci templi nomen ei visum est. At sensus Hebraici textus, si pro כ, reddarur כ ultima voci, erit: *Ingredere ad Praefectum Templi ciegentem in Sobnor, h. e., in interiori Templi domicilio.* Hæc obiter adnotavi pro philohebreis.

bium verterit. In hoc autem loco Eucharistiam una cum Eucharisticis vasibus clave etiam occlusam fuisse, tum, quam reddidimus, τὸν πατρῷον idea satis ostendit, tum & scriptor antiquus vitæ Euthymii Monachi apud Cotelerium (Monument. Eccl. Græca tom. 11.) testatur, qui scribit sacra vasa clavi occlusa fuisse, atque ipsas claves *subtus Altare* collocari solere. Hinc Orientales τὸν πατρῷον appellantur etiam theedio ævo locum illum, in quo sacra Vasa, atque ipsam quandoque Eucharistiam reponebant, ut videre est in Liturgiis Græcorum apud Goarium, atque in ceteris Orientalium Liturgiis apud Reneaudotium.

Ex hoc autem Constitutionum testimonio sequitur, Sæculo iv. ineunte, quo forte hoc scriptum est opus, Eucharistiam super Altare, vel prope illud minime servatam esse, sed in altero alio loco ipso etiam Altari ab oculis Christianae plebis remotiori. At sensim in eodem Sæculo etiam in Oriente Eucharisticus panis super Altare collocari cœpit, postquam Tempa decentiori apparatu constructa sunt, atque τὸν Κιβωτὸν usus invaluit, quibus Sacrum tegebatur Altare; de quo quidem Ciborio heic in antecessum dicendum est, ut quonam loco super Altare penderet Eucharisticum vas, dilucidius intelligamus.

Κιβωτός, Latine *Ciborum* veteres appellantur tegimen Altaris, quod plerumque quatuor, aliquando & duobus columnis innitebatur. Quicquid de vocis etymologia ab etymophilis disputatur, nostrum non interest ad examen revocate, quandoquidem de vocis significatione satis constet, et si nescio quibus ductus argumentis Ciampinius scripsit (Veter. Monum. to. 1. c. 2.): *multas significationes obtinere*; mox enim ostendam unam eamdemque fuisse hujus vocis significationem, et si unus non fuerit hujus *Cibori* usus. Ac primo quidem de Cibori figura, atque usu inter primæ, haud medix, ut Ciampino visum est,

getatis

ætatis Ecclesiaz Scriptores meminit Chrysostomus , qui illud Actorum interpretatus : *Faciens ædes argenteas Diana* : ποιῶν ναὸν (IV) ἀργυροῦ Αρτεμίδος , illud ναὸν dicit fuisse τοῦ μηκεῖ κιβωτοῦ , forte parva Ciboria (a) . Ex hoc autem Chrysostomi textu duo colligimus , unum : ejus aetate τοῦ Κιβωτοῦ vocem ex nostra sententia adhibitam esse : alterum : *Ciborii* significationem . Siquidem ille parvas Templi Diana Ephesinæ icones argenteas , Ciboria parva μηκεῖ Κιβωτοῦ appellat , adeoque manifesto ostendit , *Ciborium* Templi figuram præferset : Dicit autem μηκεῖ Κιβωτοῦ ; igitur & magna Ciboria ipsummet Templum , vel potissimum Templi partem procul dubio denotasse , ex Chrysostomi sententia mihi videtur . Atque ipsam Ciborii forma satis respondet huic significationi , quam Chrysostomus usurpavit , cum illud Altaris tegimen plerumque arcuatum , quatuor columnis innixum , brevius quoddam templum , ipsum continens Altare , videatur . Hinc etiam medio ævo ipsummet Templum Κιβωτόν appellatum esse legimus , apud Paullum Silentiarium , aliosque Græcos Scriptores , quorum testimonia habes apud Cangium in *CPo-lis Christ.* L. 3. c. 61. &c. Romæ in antiquioribus quibusdam Ecclesiis Ciborii formam videre est , perinde ac Neapoli in antiqua Ecclesia vulgo *S. Maria a Cappella* . Jam tum igitur a Chrysostomi ævo τοῦ Κιβωτοῦ extabant , eisque Altare tegebatur . Usus etiam ferme vetustissimus sacrorum velaminum τοῦ τε-

επε.

(a) *Hom. xxiv. in Act. c. xix. To. vi. Edit. Montfauc.*(IV) Ναὸς *Templum* , perperam mihi videtur a Lexicographis a verbo ναός diduci ; probabilius a Phœnicio Η̄ΒΙ habitavit derivarem , unde & Η̄ΒΙ *Habitaculum* ; Hinc illud Exodi xv. וְהַנִּזְבֵּן , interpretatus est Chaldaeus Extruum ei *santuarium* ; *Nauab* pro *Templo* , sive *Sanctuario* .

εαπιτηδεμάτων, quorum idem Chrysostomus (*Hom. III. in c. I. Epist. ad Ephes.*) meminit, veluti circum Altare pendentium, manifeste Ciboria. Sæculo IV. jam obtinuisse evincit, cum nonnisi ex ipsomet Ciborio illa penderent.

Itaque Ciboria a IV. Sæculo in Christianorum Templis fuisse, nemo inficias ibit, et si haud antiquiora illa putaverint tūm Ciampinius, tūm Cangius, qui ceteroqui obscure nimium ea de re locutus est. Medio autem ævo cum super Regum, Optimumque sepulchra passim & id genus tegimen construi coeperit, factum est, ut & ipsa sepulchra *Ciboria* passim appellarentur apud Latinos, atque Græcos, ut videre est apud Anonymum *De Bellis Francorum in Morea*. Hæc autem Ciboria unam, eamdemque cum illis, quæ Altari imminebant, figuram habuisse, docent, quæ adhuc illius ævi restant, sepulchra, oujusmodi sunt, quæ Neapoli videmus præsertim Regum Nostrorum Andegavensium in Ecclesia S. Claræ, & S. Johannis ad Carbonarium. Illa autem antiquam referre τῷ Κιβοερῶν figuram dilucidius evincit nomen *Pyramidis*, quo appellantur, atque illocum descriptio apud Theofridum Abbatem Epternacensem L. 2. c. 1. *De Sanctorum Corporibus*: qui hæc habet: *Post habitationem (Sanctorum) cum habitantibus Cedar, operosissima ex auro, & argento, ac lapidibus pretiosissimis Ciboria, & regias habent Pyramides, quæ quadam similitudine Areae Noe a latitudine excrescentes angustantur in altitudine*. Vide ipissimam Ciboriorum, quæ adhuc supersunt, descriptionem.

Hæc porro Ciboria stetere ad infimam usque ætam; fallitur enim Cangius, qui Sæculo XIII. Ciboriorum usum ubique exolevisse scribit, ductus canone VI. Synodi Coloniensis anni MCCLXXX., in quo primum sit mentio illius grandoris umbellar, quæ loco Ciborii inter Latinos obtinuit: *Præcipimus, ut rursum*

sum super Altare ad latitudinem, & longitudinem Altaris pannus lineus albus extendatur, ut defendat, & protegat Altare ab omnibus immunditiis, & pulveribus descendenteribus. Nam etsi forte in Germanis Ecclesiis citius Ciboria desueta fuerint; alicubi attamen ad Seculum usque xv. Ciboria stetisse, ut ceterea præterea argumenta, suadet lapis sepulchri Athanassi Abbatis S. Januarii ad Corpus, nunc extra mœnia, qui Seculo xv. obiit: in lapide gotticis characteribus legimus: fieri fecit Cibarium super Altare.

Ex hujus equidem Cibori testudine a Seculo iv. vas illud, in quo Eucharisticus Panis servabatur, pendebat, cum per id ætatis vas, illud Altari minime incumberet; quæ sane antiquissima Ecclesiarum disciplina, scriptoribus quampluribus prouersus nova, in causa fuit, ne hi Patrum, Conciliorumque mentem satis assequerentur; hinc rem altius repetendam esse operæ pretium ducimus.

Antiquius ceteris Eucharistia servandæ vas Columbae figuram præserulisse ex Chrysostomo, Amphilochio, aliisque Seculi iv. monumentis intelligimus. Chrysostomus sane (*Homil. xiiii. ad Popul. Antioch.* ex Montfanc. Edit. To. viii.) hanc columbam, in qua Eucharisticus panis servabatur, spectat, illis: *Corpus Domini super Altare repositum, non fasciis involutum, ut olim cum esset in eunis, sed Spiritu Sancto conuestitum.* Columba siquidem Spiritus Sancti symbolum fidelibus fuit; siquidem Spiritus Sanctus in columba specie super Christum, dum a Johanne Baptismo initiaretur, descendisse docet Scriptura. Quonobrem a primis usque Seculis Christiani Spiritum Sanctum columba figura pinxere, cum in ipsis vetustissimis Romanorum Coemeteriorum picturis, columba capiti nonnullorum Romanorum Pontificum incumbens appareat, ut videre est apud Aringhium: Et S. Paulinus, quas in Basilica effingendas curaverat, picturas commendans, atque

atque Triadis illam describens, hæc pariter habet
(Epist. XII, 1:

Pleno coruscat Trinitas mysterio:

Stat Christus, agno vox Patris tonat,

Ei per Columbam Spiritus Sanctus.

Hinc, & eamdem fere Chrysostomi phrasem legimus apud Sedulium, qui de eodem vase, quod Christi Corpus continebat, quodque columbae figuram praeserebat, procul dubio loquitur:

.... *Sanctusque Columba*

Spiritus in specie Christum vestivit honore.

Quare Concilii Nicæni II. Patres hanc Columbae figuram, veluti Sancti Spiritus symbolum probarunt, atque ex antiqua Ecclesiæ consuetudine, vetustiorumque Patrum sententia apprime laudarunt. Ex his autem tum Chrysostomi, tum Sedulii verbis satis intelligimus, veteres Patres Columba illa, in qua Corpus Christi reponebant, Spiritum Sanctum significasse, minime autem ipsummet Christum; quamquam dum Columbam quandoque in Ecclesiarum Picturis, atque ipsis etiam sepulchrorum lapidibus vel effinxerint, vel scalperint, Christi symbolum forte denotarint; Prudentius enim (Cathemer. Hym. III.) cecinit

Tu mihi, Christe, Columba potens,

Sanguine pasta, cui cedit avis.

Consule etiam Primasi Episcopi ea in re numeritam interpretationem in Commentariis ad caput XXII. Apocalypse. Itaque Chrysostomus, atque Sedulus cum Christum Spiritu Sancto *con-vestiri*, vel *vestiri* dixerunt, in illud certe indendifficile Eucharisticum vas, quod ad instar Columbae esformabatur, cuique indubium erit; siquidem ex Amphiliachii vita Basili scriptoris, Anastasii Bibliothecarii in Hilari Romani Pontificis vita, Concilii CPolitani Sac. VI., Gregorii Turonensis, Valdarici, aliisque testimoniis hujus vasis usum a primis Ecclesiæ Sacru-

Sæculis ad Eucharistiam servandam aperte colligimus; quod fusius probavit singulari opere Johannes Andreas Schmittius; quamobrem tam indubio argumento allaborare, supervacaneum foret.

Id unum dñmtaxat expendendum erit: Columbam (sic vas appellaturi sumus, desumpto ex figura juxta Patrum phrasem nomine) olim Altari non incubuisse, sed ex ipsam Ciborii absyde, sive testudine pependisse; quod profecto manifesto appareret in S. Basili Cappadociensis vita, auctore Amphilochio, vel alio altero Sæculi VIII. agiographo (ut videtur Binghamio) qui certe ex antiquioribus memoriis suum conflauit opus. Itaque capite II. (ap. Bolland. Junii 20. 11.) legimus: *Tunc Basilius . . . aduocato aurifice fecit columbam de auro mundo, in quam eam portionem (Corporis Christi) depositus, & super sacram mensam, velut figuram sacra illius Columba, que in Domini Baptismo in Jordane apparuerit, suspendit.* In Concilio CPolitano Anni DXXXVI. de Severo Episcopo Antiocheno Clerici Antiochenes singulare epistola queruntur Patribus, præsertim eo quod, neque ipsis S. Altaribus pepercerat ille neque *sacris vasibus . . . τας γαρ οις TUTOR του κυιου περιμετων χρυσας τε, και μεργυρας περιπεπες κρεμαντων υπεραν των θυμην καλυμματων, και Συστεγησαν μετα των αλλων εσφεγγιστο = nam columbas aureas, atque argenteas, in formam Sancti Spiritus super divina Lavacra, & Altaria appensas, una cum aliis sibi appropiauit.* (Ap. Labeuni Concilio. v.). Heic Antiochenos Clericos illius Columba; in qua Corpus Christi servabatur, loqui nemo inficias ibit, cum Columba inter *Sacra Vasa*, quibus Severus non pepercerat, referatur: neque enim *Vas Columbam appellassent*, si mera fuisse figura, neque *Sacrum Vas*, nisi Eucharistiae servandæ *sacrum fuisse*. Neque mirum erit in Baptisteriis, perinde ac supra Altaria suspensum tunc fuisse *Eucharisticum Vas*, siquidem in

Tom. II. P. I.

D

ip[s]is

ipsis Baptisteriis Eucharistiam servatam suisse pro re-
cens baptizatis, egregie probat Edmundus Martene
(Liber. I. de Antiq. Eccles. Ritib.), atque Mabillonius in
Comment. ad Ordin. Roman., qui in suo itinere Ita-
lico (pag. 186.) scribit, Pilis vidisse in antiquo Ba-
ptisterio secus Cathedram Ecclesiam globulum con-
cavum super ipsius Baptisterii Altare pensile, quo,
putat ille, Eucharistiam iis, qui eo Baptismum sus-
cipiebant, impertiendam, repositam suisse. Ex his
igitur nemo non videt Vas Eucharisticum, Colum-
bam nimirum, suspensum ex abside Ciborii suisse, ita
ut Altari immineret; qui sane mos stetit usque ad
xi. Sæculum, in quo adhuc ejusmodi columba Eccle-
siae porosissimum Latinorum utebantur, ut testatur Udal-
ricus, siue Uldaricus, qui eodem Sæculo Consuetu-
dines Cluniacensium Monachorum scripsit (Consuetud.
Lib. II. c. xxx. apud Dacher. Spicil. to. IV.); Prædi-
ctam auream Pyxidem cum Columba jugiter pendente su-
per Altare Diaconus . . . abstrahit, &c. Et (L. I. c.
xxix.): Ipsa autem hostia . . . mutantur cum illis, qua
in Pyxide, & Aurea Columba super Altare pendente
jugiter servantur. Imo ad nostram ferme extatem ad-
huc in Cathedrali Parisiensis Metropolitanæ Ecclesiæ
ejusmodi Columbam super Altare pendentem, in qua
Christi Corpus servabatur, vidisse, testatur Cl. Blan-
chinus in notis Historicis ad Anastas. Bibliothecari-
um (in Hilario to. II.). Hunc autem Columbae usum
etsi ex Chrysostomo penes Græcos antiquiorem suisse
noscamus, attamen eodem iv. Sæculo inter Latinos
adhuc non obtinuisse mihi videtur: dubium autem
movet superius allatum Hieronymi testimonium, qui
de sui ævi disciplina certe locutus, in ταξιφορεια Eu-
charistiam servari dicit, ex quo equidem testimonio,
atq. Patrum Latinorum, Hieronymo supparum, silen-
tio sequitur quarto Sæculo inter Græcos Eucharistiani
in Columba super Altare servatam suisse, apud La-
tinorum

finos vero adhuc in *Pastophorio*. Forte apud Latinos v. Seculo Columbae usus invaluit, cum Hilarum Romanorum Pontificum primum Seculo v. auream Columbam pro Ecclesia S. Johannis fecisse, narret Anastasius Bibliothecarius in illius vita, cuius verba mox proferemus. Juvat autem animadvertere, olim ejusmodi Columbas aureas fuisse, ut ex superius allatis monumentis liquet, deinde vero medio xvo alicubi aureas, ut inter Cluniacenses pro ea aetate sat divites, alicubi argenteas, ejusmodi erat Columbia, quam Presbytero cuidam legavit testamento S. Perpetuus Turonensis Episcopus (*ap. Dacher. to. v.*): *Columbam argenteam ad repositoriū: alicubi & ex aurichalco, qualis erat illa, quam vidisse scribit Mabilioniū* (*in suo Itin. Ital. pag. 217.*) in Monasterio Babiensi.

*De recta interpretatione Canonis III. Concilii
Turonensis II.*

EXCURSUS.

Postquam de Ciborio, deque Columbia, quæ ex Ciborii testudine pendebat, diximus, operæ pretium erit ad examen revocare canonem tertium Concilii Turonensis II. Ann. DLXX. juxta Binium, vel juxta Harduinum, aliosque Ann. DLXVII., qui sane canon varie interpretum ingenia torsit, atque caput hoc, de quo edisserimus, summopere intereat.

Canonis, cuius aggredimur interpretationem, verba hæc sunt: *Ut Corpus Domini in Altari, non in imaginario ordine, sed sub Crucis titulo compenatur.* Binius putat heic Patres Turonenses *imaginarium ordinem* appellare locum, in quo Sanctorum Imagines collocabantur, adeoque Patres decrevisse, Corpus Christi in eodem loco, quo imagines Sanctorum erant, atque inter ipsas Imagines minime collocandum esse. Binii sententiam exusclarunt recentiores Conciliorum interpretes, cum Seculo vi. nullibi I-

magines Sanctorum super Altare collocarentur, et si audentius, quam viro in antiquitate Ecclesiastica sat-
tis versato par esset, illud Binius affirmaverit in no-
tis ad hunc Canonem : *Hec (ait) prohibetur, ne
Corpus Domini inter sacras Imagines, super Altare po-
ni solitas, ponatur.* Huic itaque reiciendæ interpre-
tationi operam abuti, supervacaneum cum sit, ad il-
lam Sirmondi gradum faciamus. Is enim in com-
mentariis ad laudatum Canonem, Turonenses Patres
de Eucharistici panis forma, atque figura locutos pu-
tavit, quos sanxisse, autumat, supra formas panis,
qua offerebantur, ut eas Episcopus consecraret, præ-
ter unam Crucis figuram nullam aliam effingendam
esse vel Sanctorum, vel alicujus alterius rei imagi-
nem. Ingeniosæ autem huic interpretationi acquiescere
vetant tum Canonis verba, tum & ipsimet Canoni
in antiquis manuscriptis præfixus titulus, quem legi-
mus apud antiquos perinde ac recentiores omnes Con-
ciliariorum Collectores : *De Compositione Corporis Do-
mini super Altare.* Parum sane, vel forte nihil titu-
lus hic Sirmondi interpretationi quadrat; titulus sane
liquido evincit, Patres Turonenses de loco, quo Eu-
charistia servanda erat loqui, haud de Cruce pani
Eucharistico imprimenda. At ipsa Sirmondo adver-
fantur Canonis verba: *Ut Corpus Domini, ajunt Pa-
tres, in Altari componatur sub Crucis titulo, non in i-
maginario ordine.* Quamquam demus Sirmondo ~~re~~
~~conponere sub Crucis titulo, figura Crucis pani im-~~
~~primenda significari, quid attamen illud: in Alta-~~
~~ri sibi velit, neque Edipus intelliget.~~ Num ne su-
per Altare pani ~~consecrando~~ figura Crucis describi con-
suevit? Novum hoc disciplinæ caput nos doceat Sir-
mondus, ut suæ sternat sententias viam. At cur di-
cunt Patres *in imaginario ordine*, quandoquidem præ-
positione *sub Crucem pani inscribendam* indicarunt?
Potius dixissent: *non sub imaginario ordine;* nam com-
pone-

ponere in imaginario ordine , pro : imprimere (pani) imaginem , inaudita prorsus syntaxis , nova plane phrasis mihi videtur .

Ultimam itaque huic canoni manum admovit CL. Mabillonius primum in opere *De Arimo &c. c. viii.*, atque rursus eamdem retractavit interpretationem in Commentariis ad Liturgiam Gallicanam L. i. c. ix. cuius eo tota fedit sententia : *Patres nimirum Turonenses decrevisse , Eucharisticum panem non in imaginario ordine in iis nimirum locis ; in quibus imagines Sanctorum pingi solerent , cujusmodi fuere parietes Ecclesiae , præsertim illæ , quæ integrum Absydam continebant , quæque a latere Altaris erant ; sed componendum collocandum in Altari super Altare sub Crucis titulo , nimirum ad Crucis , quæ super ipsum erat Altare , basim . Hæc Mabillonius , in eius verba quotquot deinde scripsere eruditissimi qui que viri ultro jurarunt . Verum satis nodosa mea quidem sententia isthaec videtur interpretatio . Ac primo sane tenebris adhuc delitescit Patrum sententia de *imaginario ordine* ; si enim , ut ipsem probat Mabillonius , picturæ , quæ imagines Sanctorum repræsentabant , in ipsis erant ab utroque Altaris latere parietibus , ubinam Eucharistia inter illas picturas reponenda foret ? Forte muro , parietibusque suspensa ? At non ea erat Sæculo vi. Turonis Ecclesia , ut parieti Eucharistiam suspenderet , cum de antiqua hujus Ecclesie sacra supellectili testes sint & Gregorius Turonensis Concilio suppar , & Perpetuus Turonensis & ipse Episcopus . Alterum iis *sub Crucis titulo* redit : Affirmat enim Mabillonius his verbis locum designari Altaris , in quo Crux posita erat . Hanc fateor tanti viri libere prolatam interpretationem , multum attulit laboris , antiquorum enim rursus evolvere scripta , Historica persequi monumenta , non unius sicut diei opus , quo invenirem , Sæculo vi. Crucem*

super ipsummet Altare collocatam fuisse . At magis magisque antiquæ adhæsi sententiæ , quam Lib. 11. Ecclesiastica Politiae explicaveram ; Crucis nimirum imaginem ad xii. usque Sæculum secus Altare , vel alio altero Ecclesiæ loco , ut olim supra Ciborii absydam , sive fastigium , fuisse , ac tandem Sæculo xiii. supra ipsum Altare collocari cœpisse , cuius disciplinæ omnium omnino Scriptorum primus ea ætate meminit Durandus Mimatensis in suo *Ration.* L. 1. c. 3. Si igitur nulla erat supra Altare Crux Sæculo vi. , qua ratione dicendum erit cum Mabillonio , Patres decrevisse , Eucharistiam collocandam esse ad basim Crucis super Altare ? Hoc sane vel unum argumentum satis abunde testatur , nullius momenti esse Mabillonii interpretationem , imo antiquæ Disciplinæ prorsus adversari . Rem forte oscitanter persecutus est vir ceteroqui omnium Clarissimus .

His notatis interpretationibus , meuth heic adjicere non gravabor tentamen , quo satis implexam canonis sententiam explicare aggredior ; non enim is sum , qui post tot tantosque viros rem acu pertingere censem . Mea itaque sententia Turonenses Patres id unum statuisse videntur , Eucharisticum panem non *in imaginario ordine* , nimirum in loco , qui *in omnium oculis erat* ; sed *ut in Altari sub Crucis titulo* , sub Ciborii absida , cui Crux incumbebat , compонeretur , nimirum , conderetur , sive occuleretur ; ita ut eo rès omnis vertatur , ne Eucharistia , sacro vase condita , ob oculos fidelium foret , sed ita Ciborii testudini suspenderetur , ut ab ipsomet Ciborio quodammodo tegeretur , ne omnium pateret oculis . Hac forte longe nimium petita videbitur interpretatio , at attendant lectores , quæso , momenta .

Ut Corpus Domini in Altari , non in imaginario ordine , sed sub Crucis titulo compnatur .

Tria sunt potissimum ad examen revocanda . I.
Quid

Quid sibi velit *Ordo imaginarius*. II. *Crucis titulum*.
III. Quæ sit eo loci vocis *componere significatio*.

Ordinem imaginarium idem esse, ac *ordinem appartenentem*, locum omnium oculis obnoxium, puto, cum non desint apud antiquos hujus significationis exempla. Ipsum siquidem *Imaginis* vocabulum, quod τὸν εἴδοντα Græcorum plane respondet, passim pro *specie*, sive id quod omnium oculis obveratur, usurparunt Latini; imo ex hac euidem nativa vocis hujus significatione icon alicuius viri, qui re ipsa abest, *Imago* appellata est, & *Statua dicta Imago*, cum oculis objiciat, atque videndum aliquo modo præstet illum, cuius frui nos non licet præsentia. In hanc sententiam eo utitur *Imaginis* vocabulo Cicero L. i. de *Natura Deorum*, ubi ait: *Fac imagines esse, quibus pulsantur animi, species dumtaxat objicitur quædam*. Animi, sive sensus pulsantur *Imaginibus*, quippe quæ sensibus objiciuntur. Hinc apud Ovidium *falsa imago* est id, quod secus se habet, ac specie videtur, *Metamorph.* L. ii. Met. xxxvii. Celat *falsa culpam sub imagine*. Ita Plinius *imaginem* appellat id, quod oculos intuentium minime fugit; locutus enim de ea parte speluncæ, quæ oculos non latebat, Hist. Nat. L. xii. c. i. ait: *Ac ne quid desit speluncæ imagini, faxea intus crepidinis corona, &c.* Ex quibus colligimus *Imaginem* appellari id, quod appetet, atque videtur, intuentiumq. oculis patet.

Verum & *Imaginarii* vocabulum, atque adverbium (ut Grammatici ajunt) *imaginarie* ex nostra sententia apud Ecclesiasticos etiam Scriptores legimus; ac præsertim in Collatione habita inter Episcopos Catholicos, & Donatistas Anno ccccxi. Ibi enim c. lxv. *imaginarie constituti* ii dicuntur Episcopi, qui Episcopi personam præferebant, etsi Episcopali ordine carerent; unde Petilianus Episcopus queritur c. clxv. in Diocesibus Hæreticos multas passim *imagines* eri-

gere, nimirum nonnullos Episcopos, qui re ipsa Episcopi non erant, oculos ut fallerent, objiceret. Sic & Athanasius epist. 11. *imaginarium* appellat Episcopum, qui is videri conabatur populo, cum nihil minus ordine careret. Quemadmodum & Episcopi Ponti in epistola ad Imperatorem Leonem ex antiqua versione Epiphani Scholastici, de Timothei Ecluri ordinatione locuti, *ordinationem imaginariam* illam dicunt, quippe quæ ad fallendos plebis oculos facta, ut Timotheus Alexandrinus Episcopus videtur. Innumera id genus exempla heic congererem, nisi hæc, quæ protulimus, satis evincerent, *imaginarie*, atque *imaginarium*, illud dici, quod oculos intuentium non latet, quodque oculis patet. Quibus delibatis, ad textum redeamus. *Imaginarius* itaque *Ordo* commode dici potest Ordo ille, qui oculis intuentium patet; *Ordo* autem appellatur desumpto ex Architectura apposite vocabulo, cum enim heic de Altaris partibus sermo sit, *Ordo imaginarius* appellatur illa Altaris pars, quæ plebi, cum in Templo versaretur, patebat, cujusmodi erat extima totius Ciborii pars, quæ jauam Ecclesiæ, sive navem respiciebat, Crux ipsa, quæ Ciborio incumbebat, Ciborii tympanus, atque fastigium: præterea cum sacra velamina, quæ e Ciborio pendebant, expansa non forent, nisi Liturgiæ tempore, ipsamet Ara oculis fidelium patebat, tum cum lacrum non siebat, atque in ipsamet etiam Liturgia, in qua ad Oblationis integrum ritum Altare adhuc intectum manebat. *Imaginarii ordinis* nomine venit igitur quævis structuræ Altaris pars, quæ intecta præter Liturgiæ tempus erat.

Nunc ad alterum. *Sub Crucis titulo*. Titulum heic pro ipsamet Ciborii testudine, sive interiori fastigio Patres Turonenses usurpasse, persuasum mihi est, tum ex tituli significatione, tum ex fastigii ipsius Ciborii forma. *Titulus*, quem antiqui appellant *Tutulum*

tulum, a *tuendo*, sive *tegendo* derivari nemo in dubium verterit post Vossium, Hofmannum, Henricum Stephanum, Passeratum, aliosque: Quamobrem id, quod rem aliquam tegebat, *titulus*, sive *tutulus* dictum est: Varro L.vi. *De Lingua Latina* scribit: *Matres-familias* nes convolutos ad verticem capitis, quos habent uti vellatos, dicunt *tutulos*, sive ab eo, quod, *tuendi* caussa capilli, fiebant; sive ab eo quod altissimum in Urbe, quod est *Arx*, ea res *tutissima*, *tutulus* (alii Codices apud Salmas. in Not. ad Solin. *titulus*) vocatur. Ex his duo sequuntur: *tutulum*, sive *titulum* appellari tegumentum capitis mulierum; eo quod tegebat *capillos*; & *Arcem*, quae Urbem quodammodo tegebant, *titulum* perinde appellari. Quamobrem ipsummet domus *Tectum titulus* dicebatur; unde Dea illa, cui *tectum* sacrum erat, *Dea Tutelina*, & apud Macrobius *Titulina* appellata. Itaque tituli nomine testudinem Ciborii venire, sive Ciborii fastigium, ex ipsamet tituli nativa significatione manifesto patet; quare & apud Ecclesiasticos medii ævi Scriptores ipsummet Ciborium *titulus* appellatur, eo quod Altare tegeret; sic apud Leonem Ostiensem Chron. L. ii. c. iii. legimus: *In Ecclesia etiam titulum cum Confessione sua a parte Occidentali satis decorum adauxit*. *Confessionis* nomine Altare venire neminem latet, *titulum* itaque *Ciborium* Altari superstructum appellavit. Dilucidius rem confirmat Eulogius Memorial. L. v. c. i. *In Basilica B. Aciscli, in eo titulo, quo felicia ejus membra quiescunt, humatur*. *In titulo humatur*, hoc est, sub eodem Ciborio, in quo condita erant Aciscli ossa, humatur; diximus enim Eulogii ævo sepulchra, quibus eadem pene Ciboria, ac illa, quæ Altare tegebant, superstruebantur, *Ciboria* appellata fuisse. Hinc & ipsummet Templi tholum (italice *Cupola*) eo quod Altare desuper tegeret, *titulus* dicitur ab eodem Leone Ostiensi L. ii. i. c.

XXVIII. *Fenestras omnes tam navis, quam tituli plumbo, ac simul vitro compactis tabulis, ferroque connexo inclusit.*

*Titulum Crucis Ciborium dici quisquis antiquam delibavit Ecclesiarum historiam plane intelliget; passim enim antiqui tellantur in Ciborii fastigio Crucem impositam esse tum apud Orientales, tum apud Latinos, eo ut *Titulus Crucis* idem sit, ac *Ciborium cum Cruce*. Fusius hoc disciplinæ caput explicat Du-Cangius in sua *CPoli Christiana* L. IIII. c. LXI., qui dilucidius ostendit in meditullio testudinis Ciborii Crucem statui consueuisse a primis ad novissimam usque ætatem; atque adhuc in iis sepulchris, quibus Ciboria superstructa sunt, Crux in Ciborii fastigio appetatur. Merito itaque *sub titulo Crucis* interpretamur: *sub testudine Ciborii* eo loci, quo imminet Crux (cujusmodi media pars tholi ipsius Ciborii erat) Eucharisticum panem componendum esse. Cujus sane canonis vis ex iis, que de Columba diximus, perspicue patet; Columbam enim Ciborio suspendi consuevit, probavimus. Jubent itaque Patres Turonenses, ut *sub ipsomet Ciborii testudine* suspendatur illa, ac locum designant, quo singillatim erat suspendenda, nimirum eam cibori partem, cui Crux supereminebat, uti erat centrum tholi ipsius Ciborii.*

Eo autem (quod III. est) Eucharisticum panem reponendum esse jussere, ut oculis intuentium minime pateret, id quod, ut mox patesciam, indicat ipsummet verbum *componere*. Siquidem Columba, in qua Christi Corpus servabatur, suspensa sub ipsomet centro testudinis Ciborii, quod Crucis veluti basis erat, propter ipsas Ciborii alas nonnisi ab eo videri poterat, qui Altari proprius accederet, quod fidelibus præsertim laicis fas non erat. Id plane intelliget quisquis Ciborii alicujus figuram viderit, cum olim quadrangulari constaret segmento, sive muro, ita ut

tym-

tympanus medianus respiceret navim, atque anguli singulis instarent columnis. Segmenta autem olim nimium inclinata erant, ut videre est in antiquioribus Ciborii musivis figuris apud Ciampinum; quamobrem vas, quod e fastigio interiori pendebat ipsis Ciborii alis obtegebatur; Cibori segmenta *alas* appellavi ex antiqua phrase veteri interpretis Aristophanis apud Salmasium in notis ad *Aelium Sparti.* in Pescennio.

Concilium igitur eo etiam vocabulo, quo utitur, *componatur*, satis suam aperuit mentem, Eucharistiam simirum oculis intuentium minime patere voluisse. Ea profecto est apud antiquos Latinæ linguae auctores hujus verbi significatio, qui *componere* dixerunt id, quod aliqua ratione tegebatur; quare huic verbo *ap-sandi* significatio ex eo facta est, quod res, quæ alteri aptatur, rem, cui aptatur, tegit, atque oculis veluti intuentium subducit. Ita Virgilius *Eneid.* L. VIII. v. 486.

Componens manibusque manus, atque oribus ora. Manus enim manum, cui *componebatur*, alienis oculis videndam negabat. Hinc occulendi, claudendique vis huic vocabulo fuit apud Valerianum Argonautic. L. v. 247., qui ait: Oculos *componit*, pro *claudit*. Et Virgilius *Georgic.* iv. v. 189. de apibus, qui cellulis suis clauduntur, quas thalamis comparat, ait:

Post, ubi jam thalamis se composuere, siletur. Quare tandem & *componere* pro *humare*, *sepelire* passim Latini usurparunt. Tacitus *Annal.* L. i. c. 47. *Pisonem*, ait, *Verania uxor*, ac frater *Scribonianus*, *Junium Crispina filia* composuere. Apud Ovidium *Metam.* L. iv. *Metam.* 157. *Tumulo componi* legimus. Sic & *Propertius* xi. 19. 20.

Tu mea compones, O dices ossa, Properti,
Hac tua sunt.
Imo & ipsi Ecclesiæ Patres eadem phrase usi vi-
den-

dentur, uti Paulinus, qui epigrammate ad Severum perbelle Altaris structuram explicat, atque Martyres, quorum corpora sub Altare erant, cui Ciborium cum Cruce imminebat, *compositos cum Cruce dicit*, hoc est et tecllos a Cruce:

*Divinum veneranda tecunt Altaria fædus,
Compositisque sacra Cruce cum Martyribus.*

Quibus ita explicatis, ut ad integrum Canonis sententiam plane interpretandam redeamus, vero quam quod maxime similius videtur hoc unum, Patres Turonenses voluisse, ut vas nimirum Eucharisticum, in quo Christi Corpus servabatur, oculis fidelium minime obnoxium fuisset, sed sub ipsomet Ciborii fastigio quodammodo tegeretur; quod equidem summæ, qua Eucharistiam, atque ipsa Sacra Vasa tunc prosequebatur Ecclesia religionis ergo illos decrevisse, Chrysostomi epistola ad Innocentium (de qua supra dictum est) testatur, qui milites, ut ut Christianos, sacra Vasa, in quibus Eucharistia erat, vidisse summopere queritur. Præter hunc autem locum, nimirum Ciborii testudinem, quæ Altari imminebat, quovis alio loco servata fuisset Eucharistia, vas, in quo servabatur, oculis ne dum fidelium, sed & Catechumenorum, atque ipsorum quoque Paganorum obnoxium fuisset; nam ex Templi vestibulo, quo & Catechumenis, & ipsis etiam Paganis versari fas erat, quicquid extra ciborii testudinem erat, patere nemo eorum dubitat, qui antiquam tum Altaris, tum Templi formam, quam altero Politiae libro descripsimus, novavit. Vide veteris Templi iconographicam Tabulam tomii tertii parte 11. fig. 1. Quamobrem pro comperto mihi est ipsummet Ciborium religionis ergo Altaribus superstruxisse veteres Christianos a IV. Saeculo, in quo Eucharistia super ipsum Altare suspendi coepit, ut Ciborium ne dum ipsum Altare, sed & Eucharisticum Vas tegeret; apud ipsos siquidem Paginos fasti-

fastigia, quæ a Ciborii structura parum differre videntur, summæ venerationis argumentum ita erant, ut nisi Deorum Templis, illa privatis domibus superstruere nefas suisset, præsertim penes Orientales, quos inter, ut scribit Hieronymus epistola ad Suniam, *O Fretillam*, domorum privatorum tecta plana, Deorum illa fastigiata erant, quod Græci dixerunt, & *æterna*, ut legimus apud Eulætium in Iliade; quod & ipsos inter Romanos obtinuisse, innuere videtur Cicero in Philippicis, qui de Cesare locutus, ait: *Quem is majorem honorem consecutus erat, quam ut haberet pulvinar, simulachrum, fastigium, flaminem, &c.*, quæ quidem omnia Deorum erant propria. Quamobrem postquam Romani optimates, atque prælertim Imperatores privatis eorum domibus fastigia superstruere coeperunt, jam tum ipsis fastigiis Deorum, Dearumve simulachra suspenderunt, ut domorum fastigia ipsis quodammodo Diis sacra adhuc viderentur. Hunc autem morem ea de causa sero apud Romanos obtinuisse, ex jam dictis dilucide patet; sero enim & fastigia e Tempis ad ipsas Domos translulere: hinc Florianum omnium primum Romæ in ædium fastigio Deorum simulacra habuisse legimus: De eo enim narrat Vopiscus (*Hist. Augustæ* to. 11.) quod: *Imago Apollinis... ex summo fastigio in lectulo posita sine cujuspam manu deprehensa est*. Quare Pescennium Nigrum, Deorum cultum æmulatum, in fastigio propriæ domus sui ipsius simulacrum suspendisse, scribit Elius Spartanus in *Pescennio Hist. August.* to. 1.: *Domus ejus hodie Romæ visitur in campo Jovis, quo appellatur Pescenniana: in quo simulacrum ejus in Trichoro (h. e. fastigio, ut docet Salmasius in notis ad Hist. August.) constituit*.

Hanc Canonis III. Concilii Turonensis II. interpretationem ad eruditos in Ecclesiasticis Antiquitatibus defero, quibus si minus illa assisterit, saltē canonis,

noni , cui frustra adhuc collaborasse Binium , Simondum , atque ipsum ostendimus Cl. Mabillonum , re-
etius explicando itimulos me adjecisse satis habeam .

§. IV.

De Piriferio Turre , Pyxide &c.

Diximus §. III. in vase ad columbae instar elabo-
rato , quod ea de re , antiquorum Scriptorum phra-
sem secuti , *Columbam* appellavimus , a iv. Seculo
Corpus Christi reposuisse Christianos , atque ipsam
Columbam e Ciborio suspendisse , quod cum ipsum-
met tegeret Altare , Columba Altari impendebat . Hoc
autem Vas *Piriferum* Graci a *piriferis* *Columba* , La-
tini *Peristerium* ex Cangio , vel *Pyrisferium* ex Mazo-
chio nostro appellantur . Mabillonius putat Italiae omnes
Ecclesias *Columba* etiam usas esse , illam vero mini-
me suspendisse super Altare e Ciborio absida , sed po-
tius in ipsomet Altare collocasse , cum ceterae Occi-
dantis Ecclesiae *Columbam* e Ciborio suspensam ha-
buerint , perinde ac olim Orientalium illarum . Profe-
cto nullum restat monumentum , ex quo vel conje-
cturis colligi possit , Italorum Ecclesias vase Eucha-
ristica suspendisse , et si *Columba* sint usi v. etiam
Seculo : legimus enim apud Anastas. Bibliothecar.
in *Hilario* , sive *Hilario* (tom. i. num. lxx. ex edit.
Blanchim.) hunc pontificem , qui Seculo v. floruit ,
fecisse in Ecclesia S. Johannis *intra Fontem* : *Turrem*
argenteam cum *delphinis* , pensantem libras lx. , *Colum-
bam auream* pensantem libras duas . Medio tandem aeo
Latini Eucharisticum Panem in alio vase , quod *Tur-
rem* appellantur , reposuere , ut mox ostendam ; quare
mihi videtur , *Columbam* Italos vel habuisse veluti
Turris ornatum , atque in ipsa *Turre* Eucharistiam
servasse ; vel *Turri* *Columba* insedisse , in eaque
pa-

panem Eucharisticum fuisse; alterum probabilius mihi videtur ex ipsamet Columbae materie, quae aurea erat, cum argentea foret Turris: si enim in Turre Eucharistia servanda erat, haec potius aurea quam Columba fuisse.

Hujus itaque *Turris*, sive *Turricula* (ut in mediæ ævi cartis legimus) usus media invaluit letate inter alias Occidentis Ecclesias, quæ forte Romanam Ecclesiam ea in re imitatae sunt; siquidem primam hujus vasis Eucharistici memoriam in Hilari vita legimus, qui, ut dictum est, Sæculo v. Romano Pontificatu functus est. Eo autem loci, quo Turris haec obtinuit, qua certe nonnullæ præsertim Galliarum Ecclesiæ medio ævo usæ sunt, sensim Columba exolevit, atque in ipsamet Turre Eucharistia servari cœpit. Illud proœcto evincunt mediæ ætis Scriptores, qui de hac Turre meminere; Gregorius enim Turonensis L. i. *De Gloriâ Martyr.* scribit; *Diaconus accepta Turre, in qua ministerium Dominici Corporis habebatur, ferre cœpit ad ostium... ut eam Altari superponeret.* Ex quo Gregorii testimonio tria sequuntur. I. In ipsa Turre panem Eucharisticum fuisse. II. Turrem in Secretario servari, atque Altari superpositam fuisse, tum cum Sacrum fiebat; quod forte ad exemplum Romanæ Turonensis Ecclesia fecerat. Ædoque III. Turrem Altari adnexam non fuisse. Unius etiam Turris, veluti Eucharistici Vasis meminit Fortunatus Carmine xxv. L. iii, ad Felicem Bituricensem Episcopum, in cuius Turrem hoc scripsit dysticon.

In Turrem

*Quam bene juncta docent, sacrati ut Corporis agnus
Margaritum ingens aurea dona ferant.*

Hanc autem Turrem pro Ecclesiarum diversitate, atque divitiis diversa erat; Romanæ enim Ecclesiæ illum Hilari Pontificis lx, librarum ponderis fuisse dimisimus. Verum hanc de uno in alium locum portas-

se difficile mihi videtur , cum Turris , quæ a Diacono serebatur , plerumque minoris fuerit ponderis , cujusmodi fuit illa , quam testamento Ugo Abbas Fontanellensis proprio legavit cœnobio (*apud Mabillon. Annal. Ord. S. Bened. in Append. to. v.*) : *Dedit eidem Cœnobio . . . Turriculam auream pensantem libras sex.*

Ex postremo hoc testimonio Chronici Fontanellensis patet ad Sacrum x. usque usum *Turris* stetisse ; quæ quidem in antiquioribus quibusdam Monasteriis Seculo xvii. adhuc obtinuisse scribit Edmundus Martene L. i. *De Antig. Eccl. Discipl. c. v. art. iii.* , qui ejusmodi Eucharisticum Vas vidi in Majeri-Monasterio Turonensi .

Vero nonnullas præter Ecclesiæ , quæ *Turris* usum a Romana accepere , diu & in aliis antiqua illa stetit *Columba* . Cujus sane rei testis est locupletissimus , ut diximus , Uldaricus , qui Seculo xi. L. ii. *Consuetudinum Cluniacens. c. xxx.* scribit : *Predictam auream pyxidem* (in aliquibus ms. legitur *pixidem* sine y pro medii ævi indole) *cum Columba jugiter pendente super Altare Diaconus . . . abstrahit* . Et L. i. c. xix. *Ipse autem Hostia* (*consecratus panis jam tum Hostia* denominationem adeptus erat) . . . *mutantur cum illis , quæ in Pyxide , & aurea Columba , super Altare pendente , jugiter servantur* . Hæc autem Uldarici testimonia , qua ratione Eucharistica Vasa sensim immutata fuerint , aperte ostendunt . Olim enim , ut supra jam dictum est , in ipsamet *Columba* Eucharistia servabatur , quod satis testantur Chrysostomi verba , atque Amphilius in Basiliæ Vita . At deinde et si Ecclesiæ antiquam illam retinuerint *Columbam* , nihilominus panem non in ipsa *Columba* , sed in altero parvo equidem vase , nimirum *pyxide* , reposuere , quod vas in *Columba* recon siderunt ; id quod ex allatis Uldarici verbis procul dubio sat sibi liget .

Alicu-

Alicubi itaque Columba medio ævo et si obtineret, loculi potius, quam vasis Eucharistici vices gerebat; et si forte una, vel altera Ecclesia in ipsamet Columba ex antiquorum more Eucharistiam adhuc servaret. Quamobrem cum tandem alia invalueret loculi Eucharistici forma, Columba illa a Latinorum Ecclesiis exulavit, atque Pyxis dumtaxat, pro Eucharistici panis vase, reliqua fuit.

In Ecclesia porro Romana Sæculo ix. Pyxis obtinuerat, cum ipsa etiam Turris exolevisset, ex Leone IV. eodem Sæculo Rom. Pontifice, qui (*De Cura Pastorali ap. Gang.*) hæc habet: *super Altare nihil ponatur, nisi capse cum reliquiis Sanctorum . . . aut pyxis cum Corpore Domini ad Viaticum pro infirmis.* Ex quibus Leonis verbis sequitur, supra ipsum Altare pyxidem in Italæ Ecclesiis repositam esse. At in ceteris Latinorum Ecclesiis, penes quas aliquando columba illa, in qua Eucharistiam servaverant, ex Ciborio pendebat, etiam Pyxis, quæ Columbæ loco venerat, e Ciborio suspensa fuit, ita ut Altari imminaret. Sic Hugo Flaviacensis Sæculi xii. Scriptor testatur in Chronicœ (*ap. Labbeum in Biblioth. nova ms. to. 1.*): *Pyxidem unam de onychino, in qua servabatur corpus Dominicum, dependens super Altare.* Eadem habemus apud Gerbasium Doroberniensem in *Descript. Eccle. Cantuarien.*, qui de Lodone locutus, ait: *Suscepit a monacho quodam Pyxidem cum Eucharistia, que super Majus Altare pendere solebat.* Imo & funiculo, vel parvo quodam vinculo Ciborio suspensam fuisse Pyxidem, dilucidius ostendunt Rogerii Hovedeni verba (*Annal. Anglor. parte ii. apud Henric. Savilium in Collect. Auctori. Rerum Anglicar.*); is enim de Ecclesia Sarisburiensi locutus, narrat, quod: *Cedit etiam super Altare Pyxis, cui Corpus Christi inerat, abrupto vinculo.* Pyxidem autem velut vas Eucharisticum in iis etiam Ecclesiis obtinuisse; quæ Columba

medio ævo adhuc utebantur, Uldarici verba abunde te-
 stantur; siquidem ille in utrisque allatis testimoniosis de
 columba, atque pyxide simul loquitur: *Auream pyxi-
 dem cum columba.* Et: *In Pyxide, & aurea columba
 &c.* Forte (quæ mihi maxime arridet conjectura) columbam illam veluti loculum ipsius Vasis, in quo Eu-
 charistia servabatur, cuiusmodi Pyxis erat, habebant Cluniacenses, atque aliae perinde Ecclesiæ, quæ me-
 dio ævo columbam adhuc retinebant: in ipsamet enim columba Pyxidem illam, quæ Eucharistiam continebat,
 condidisse illos puto; quamobrem columba postmodo Vas Eucharisticum recte dici non poterat. Id, quod vel ex eo conjicere licet, quod pasim in ipsamet au-
 rea columba quandoque occluderetur Pyxis lignea: ipsamet enim Uldaricus nos docet (*Ibid. L. II. c. xx.*) in aurea columba repositam fuisse Eucharistiam in Py-
 xide corticea. Itaque columbam servare maluerunt Latini medio ævo, ut antiquissimi Eucharistici Vasis formam retinerent; verum in pyxide Panem Eucha-
 risticum, atque ipsam pyxidem in columba reposue-
 re. Sane parvum illud, atque præ ceteris tractabile vas, cuiusmodi pyxis est, a v. Seculo Latinorum nonnullæ Ecclesiæ inter Eucharistica vasâ rettulere;
 in Concilio enim Arausicanô I. An. CDXLI. can.
 xvii. legimus: *Capsa, & Calix offerendus est, &*
a mixtione Eucharistia consecrandus. Capsæ autem no-
 mine heic ipsamet pyxis corticea venit; siquidem Odo Abbas Cluniacensis capsam appellat idem vas, quod Uldaricus appellavit pyxidem corticeam; scribit siquidem (*Collation. L. II. c. xxxiiii.*): *Diaconus capsam*
cum corpore Domini deferens. Plerumque autem me-
 dio ævo Pyxis lignea fuisse videtur, ut ex Uldarico in altero testimonio, atque Odone patet, quibus acce-
 dit & iñlud Ruperti Tuitiensis in *L. De Incendio Mo-
 nasterii c.v. &c.*; et si peraro aurea fuisse, ut eundem innuisse Uldaricum vidimus, plerumque vel lapidea,
 quem-

quemadmodum ex onyche erat illa, de qua meminit Hugo Flaviacensis; vel eburnea, e quo quidem materie propter casum pyxides medio ævo illas construire solebant, quibus, Eucharistiam ut infirmis ferrent, utebantur, ut habemus c.v., & xxix. Statutor. Synodal. Odonis Episcopi Parisiensis, & c. i. Synodi Eboraen. Quare, & aliquando pyxidem eburneam argento vel auro intus, atque foris convestire solebant, ut legimus in Vita S. Claræ Virginis ap. Surium die xii. Augusti. Medio etiam ævo, postquam passim argenteæ pyxidis usus invaluit, mos ille etiam obtinuisse videtur, quem etiamnum servamus, deaurandi nimirum pyxidis cupam, porro in *Historia Episcoporum Antissidiorensum cap. LVII.* apud Martene legimus, Guillielmum Episcopum dedisse Ecclesiz S. Stephani: *Cuppana argenteam quatuor marcarum, deintus, & deforis peroptime deauratam, ad reponendum in ea Corpus Dominicum.*

A v. itaque Sæculo obtinuit potissimum Latinos inter Pyxis, in qua illi Eucharisticum panem servarunt, atque ad nostram usque servant ætatem: Græci enim a Latinis id genus vas accepisse, nemini dubium erit. Hæc autem Pyxis, ut dictum est, alicubi e Ciborio pendebat, alicubi, ut in Italicis Ecclesiis, super ipsum erat Altare, vel in Turricula recondebat: Quem sane stetisse morem usquedum Ciboriorum usus persistit, mihi pro cōperto est; cum enim post Sæculum xiiii. sensim Altare Ciborio carere cœpisset, jam tum aliud loculorum genus invaluit, in quibus Pyxis condita est. Nova hæc locula ad antiqui Ciborii instar fuere; quare & Ciborii nomen perinde tulere, eaque gaudent denominatione ad nostram usque ætatem. Profecto jam tum super ipsum met Altare parva quædam absyda quæ Altaris medium occuparet, construi cœpit, cujus figura Ciborio prorsus simillima erat: in hac autem absyda, qua-

tuor parvis columnis fulcita, Pyxidem cum Eucharistia
 reposuere Latini, qui parvam hanc absydam undi-
 que sepimento quodam circumdatam, atque valvu-
 lis obseratam, Ciborum cùm ob figuram, tum ob
 usum antiqui Ciborii, appellarunt. Hisce equidem lo-
 culamentis Latinorum exinde fere omnes Ecclesie usae
 sunt, atque adhuc utuntur, quæ Itali vulgo Custodie
 appellant. Quis quis Tempa Sæculi XIII. XIV., at-
 que XV. viderit, fateatur oportet, simul ac Ciboria,
 quibus Altare tegebatur, desiere, parvum hunc loculum
 Eucharisticum, de quo loquimur, obtinuisse. Hinc
 intelliges qua de causa Ciborii nomen parvo huic lo-
 culo tribuatur: plerosque enim nominis hujus inve-
 stigatio fecerit, quos inter præsertim, ut obscuri no-
 minis illos præteream, notandus est Ciampinius, qui
Veter. Monum. L. I. c. xix. scribit: *Nos tamen . . .*
Ciborum dictum esse censemus a sacro Cibp, qui in sa-
 era mensa, nempe in Altari, asservatur. Perbelli ve-
 ro suam confirmat sententiam, cùm subdit: *Unde O'*
Pyxides Ciboria fuisse appellata notamus. At ubinam
 illud legerat, vel notaverat? Sententia argumento de-
 sperator. A vero tam longe haud aberrasset Ciampi-
 nius si, quin nominis hujus vim μυσικως interpretatu-
 tus, historiam Eucharisticorum loculorum mature ex-
 pendisset: Quod enim ad nominis vim attinet, si
 hoc vocabulum Κιβωτος, prout a Græcis Scriptoribus
 usurpatum, inspiciemus, penes quos vel fructum fabæ
 eujusdam Ægyptianæ, vel folliculum hujus fabæ, ut
 Exychius adnotat, indicavit; nemo adhuc est, qui
 intelliget, qua ratione absyda Altaris id nominis fa-
 ctum sit; quam enim cum Altaris absyda fabæ Æ-
 gyptianæ folliculus connexionem habet? Hinc altius
 repetenda hujus vocis vis erit, ac certe quidem ab
 Hebraico, unde oritur illa, idiomate. Psalmo enim
 v. legimus vocem קבר Cabar, vel Ceber (ut Ma-
 forethæ legunt) quam proprie a verbo earundem ra-
 dica-

ācalium, significat Sepulchrum, quæ, sane vox proxima est & illi חָבַה Chabah abscondit, & אֲכָבָה Chaba Latibulum. Antiquiora autem sepulchra Hebraeorum unam eamdemque figuram cum Ciborii, sive grandioris abydæ columnis innixæ, illa habuisse, nos docet Cl. Henricus Hottingerus in suo libro de Cippis Hebraeis, ubi iconismum videre est vetustissimorum sepulchorum Beniamin, Isai Patris Davidis, Rachel, atque cuiusdam prophetissæ Chulde nomine; quæ quidem sepulchra abyda quadam constant, sive testudine, quæ vel duobus, vel quatuor columnis ita sustentatur, ut ne latum, ut ajunt, unguem a Ciboriis illis, quibus Altare olim tegebatur, differre videantur. Cum itaque figura hæc ab Hebreis Cabar, vel Cebar, ut diximus, appellaretur, liquido patet & Græcos id genus ædificia eodem nomine, ad græcæ linguæ gènium composito, Κιβωτός Ciborion appellasse. Inter etymologicas conjecturas, quibus nimiam plerumque ludunt operam nostri, isthæc a vero haud longissime abesse mihi videtur. Huic quodammodo accessit interpretationi vocis Κιβωτός Germanus Patriarcha CPolitanus (sive senior ille sit, ut visum est Bellarmino, sive is junior sit, ut videtur Gretsero) in sua *Theoria Rer. Ecclesiasticar.*, etsi etymologiam reapse affecitus non sit; de Ciborio enim locutus, ait: *Nam Cib est arca, orium illuminatio Domini.* His igitur veluti secuti sumus vicissitudines tum vasculorum, tum loculorum Eucharistici panis, quibus tum prima, tum media ætate, atque ad nostrum usque ævum usq; est Ecclesia. Nunc ad ipsammet Liturgiam Eucharistiae infirmorum explicandam gradum faciamus.

§. V.

De Ministris, qui a iv. Sæculo Eucharistiam infirmis serebant. De Liturgia, que Communionem comitabatur. De Tabellæ sacræ antiquitate, deque Latinorum Palla, atque Græcorum artificiis.

Presbyteros, atque Diaconos, quandoque & minores Clericos, uti & ipsos etiam laicos Eucharistiam infirmis tulisse tribus primis ab Ecclesia condita Sæculis, ex Justino, Cypriano, Dionysio Alexandrino, Tarsicij historia, aliisque monumentis abunde probavimus. At, ut perinde diximus, neque laicos, neque ipsos minores clericos, quibus Eucharistiam aliis ferendam credidit tunc Episcopus, veluti Eucharistiæ ministros habuit Ecclesia; quæ quidem hujus officii jus nonnisi Presbyteri, atque Diaconi proprium eoduxit, ut his dumtaxat commiserit dispensationem Eucharistiæ in sacra Liturgia: laicis enim, clericisque ferendam, haud certe dispensandam, Eucharistiam pro illius ævi miserrima rei Christianæ conditione tradidit. Hoc animadvertere non piget, cum nonnulli antiquitatum Ecclesiasticarum scriptores inficte nimium dixerint, laicos olim fuisse Eucharistiæ ministros, quorum errori ansam præbuere, quæ attulimus, monumenta, ab illis tumultuarie pro more congesta.

Quamobrem a Sæculo iv., quo publicam Christianorum rem in suam Principes tutelam recepere, Presbyteris, perinde ac Diaconis munus illud dumtaxat fuit; neque in posterum in laicorum manus umquam Eucharistia tradita est, infirmis ferenda. Hujus disciplinæ testes sunt S. Epiphanius de Alexandrina Ecclesia, qui, qua methodo munus illud Presbyteris commissum erat, describit in suo *Panario* to. i., de Arianorum hæresi locutus. *Majores Clerici*, quo nomine tum Diaconi, tum Presbyteri veniunt in

in Codicis Theodosiani Novellis, C^oPoli Eucharistiam ab Ecclesia ad infirmorum domus serebant. Lege etiam Novellam IIII. Justiniani E quorum Clericorum majorum numero is erat sive Presbyter, sive Diaconus, qui a Majori Ecclesia Sanctimonialibus Sanctam Eucharistiam serebar, cujus delectum ipsis sanctimonialibus permisit Justinianus Novel. cxxiiii. *εις την αγιαν ευταξιαν κοινωνιαν θραγου*.

Latini vero eadem disciplina usi sunt, nam & penes illos, ut cessavit persecutio, Diaconi, atque Presbyteri proprio hoc munere eo functi sunt, ut opus novis ea in re legibus minime fuerit. A IV. autem Sæculo præsertim inter Latinos, cum Diaconis Parochiarum curam demandarent Episcopi, hi infirmis Eucharistiam tulere: Tandem vero cum post Sæculum X. atque XI. passim Presbyteris munus illud obtigerit, exinde eorum suit hoc fungi officio, neque ipsis Diaconis munus illud deinde suit, ut videre est in Conciliis Gallicanis Sæculi XII. Medio autem aeo inter innumeros, qui in Occidente potissimum inoleverant, abusus, & illum accensimus, quem alicubi in Italis potissimum Ecclesiis irrepsisse legimus in epistola Synodica Rhaterii Episcopi Veronensis Sæculo X.; innuit enim Presbyteros Eucharistiam laicis ipsis, ejiam feminis, infirmis ferendam, tradidisse, quare illos animadvertisit: *Infirmos visitate, & eos reconciliate; juxta Apostolum oleo Sancto inungite, & propria manu communicate.* Et nullus præsumat tradere communionem laico, aut femine ad ferendum infirmo. Cujus profecto abusus jam conquesti fuerant Concilii cuiusdam Remensis Patres penes Reginon. De Ecl-Discipl. L. I. c. 120. atque Hincmarus Remensis in libello de Parochiarum Visitatione.

Presbyter itaque, sive Diaconus a IV. Sæculo Eucharistiam infirmo serebat nullo certe apparatu, nulla comitatus pompa, sive supplicatione, ut nos in-

ter mos est . De ea enim , qua utimur , supplicatione ,
 tum cum Eucharistia infirmo fertur , silent quotquot
 sunt tum antiquiora , tum medii ævi monumenta ad
 Sæculum usque xiiii. in quo de hoc ritu primo me-
 minere Synodus Trevirensis Ann. MCCXXVII. c. vii.
 atque Vigorniensis Ann. MCCXL. cap. 9. , Constitutiones
Episcopi Sarum , atque Constitutiones *Episcopi*
Anonymi ejusdem Sæculi xiiii. Hoc itaque Sæculo
 sensim obtinuisse videtur ritus ille comitatus Eucha-
 ristiae , quæ infirmis fertur : Tunc enim Presbytero
 Eucharistiam ferenti præbat unus plerumque clericus ,
 qui lucernam portabat , quandoque & alter , qui fe-
 rebat Crucem . Juvat heic exscribere verba cap xxv.
 Constitutionum Edmundi Rich Sæculo xiiii. Archie-
 piscopi Cantuariensis , quas edidit Linuodus in suo
Provinciali Anglico . Statuit itaque Edmundus : *Cum*
Eucharistia ad ægrum fuerit ferenda , habeat Sacerdos a-
liquam pyxidem mundam , & honestam , in qua sit pan-
nus lineus mundissimus , & in ea deferat Corpus Domini-
nicum ad ægrotum , linteo mundo superposito , & lu-
cerna precedente ; nisi æger valde remotus fuerit , &
Cruce similiter , si fieri potest , nisi Crux fuerit ad al-
lium agrotum deportata : precedente quoque tintinnabulo ,
ad eujus sonitum excitetur devotio fidelium . Habeat quo-
que secum Sacerdos orarium sive stolam , quando cum
Eucharistia , sicut diximus , vadit ad ægrum . Et æger ,
si remotus non fuerit , in superpelliceo decenter ad ipsum
accedat . Itaque Pyxis , in qua Sacerdos Eucha-
ristiam feret , munda atque honesta dicitur , ex quibus
profecto verbis sequitur , Pyxidem , qua ferendæ in-
firmis Eucharistie tunc Presbyteri utebantur , au-
ream , vel argenteam minime fuisse , sed vel ligneam ,
vel ut diximus , eburneam , vel alicujus alterius
materiæ . Pyxis autem illa grandior ceteris fuisse vi-
detur , siquidem intus habebat pannum lineum mundis-
sum : supra ipsam Pyxidem linteus mundus superpo-
neba-

nebatur, nam adhuc Pyxis carebat velo (*cappa*) quæ nes-
ter nunc ornatur. Crux, atque lucerna præcede-
bant, perinde ac clericus, qui tintinnabulum ferebat:
Presbyter autem superpelliceum, atque stolam indu-
bat. Hæc Sæculo XII. At sensim crevit horum
rituum apparatus, eo ut Sæculo tandem XV. col-
legia quædam coaluerint, quorum erat Euchari-
stiam, quæ infirmo ferebatur, comitari. Ejusmo-
di Collegia vulgo Confraternitæ SS. Sacramenti ap-
pellataæ fuere, quæ quidem ad Sæculum usque XVI.
prio hoc functæ sunt officio, et si hodieum antiquam
retineant denominationem, minime vero antiquum hoc,
atque primævum institutum: Sic enim legimus in Ri-
tuali Ambrosiano scripto Sæc. XV., atque edito Ann.
MDCXLV. jussu Archiepiscopi Mediolanensis, in Ordine
ministrandi Eucharistiam infirmis: *Parochus convocatis*
Parochia suæ clericis, certis campane percussionibus, &
item Confratribus SS. Sacramenti, in Ecclesia Parochia-
li, paratis item cereis, & umbella, manus lavabit.
Postea superpelliceo, stola, & pluviali rubeis induitus
ad Altare genibus flexis paululum tacitus orabit: mox
ascendit, genuflectit, aperit tabernaculum, iterum ge-
nusflectit, extrahit pyxidem suo velo tectam, super cor-
porali in Altari explicato collocat . . . Tectis serico velo
rubeo humeris, & brachiis, simul pyxidem utraque ma-
nu eodem velo cooperta . . . sub umbella procedit;
que a dignioribus laicis desertur. Clericus unus præ-
bit, qui aquæ benedictæ vasculum cum aspergillo desert,
& tintinnabulum item per certa intervalla pulsabit . . .
Alter item clericus . . . bursam rubeam corporali inclusa
concinne seret ante pectus, & item librum hunc . . .
Cerei duo laternis inclusi a Confratribus SS. Sacramenti
preferentur . . . septem psalmos paenitentiales parochus in
via pie recitat . . . idque cum Sacerdotibus, & Cle-
ricis, qui comitabuntur, alternatim. Reliqui fideles bi-
ni prosequentur orantes ipsi quoque: Primo loco schola-

res SS. Sacramenti : deinde reliqui fideles , viri scilicet , postremo femine . Hę capite velato , illi omnes aperio capite , omnes manu candelas accensas tenentes , ut plures possunt O'c.

Quamquam vero ad Sæcul. usque xiiii. nulla ferme foret solemnioris apparatus ratio in ferenda intrmis Eucharistia , peculiaris nihilominus erat medio etiam ævo Liturgia , qua' infirmo Eucharistiam ministrabat Presbyter : Hujus sane Liturgiæ primum meminit Pontificale Prudenti Episcopi Trecensis , qui Sæculo ix. floruit . In hoc autem Pontificali postquam Prudentius infirmum , qui viribus par esset , ut in Ecclesia tanto participaret Sacramento , hortatus est , sequitur : Si autem infirmus ita in lecto detenus est , ut ad Ecclesiam , vel Missam ire non posset , Sacerdos accipit libellum Sacramentorum (quem Rituale appellamus) stolam ad collum habens , summa cum devotione veniat ad infirmum , salutans eum verbis Dominicis . . . In primis dicat collectam ad diem pertinentem , & Epistolam , postea legat Evangelium ; deinde dicat : Sursum corda : Gratias agamus Domino . Sequitur Praeceptis salutaribus cum oratione Dominicâ usque per omnia secula seculorum : Postea communicet eum . Sequitur oratio post Communionem . Ex hoc Sæculi ix. monumento primum pater , Presbyterum Eucharistiam , ut jam dictum est , nullo comitatu infirmo ferre : In pyxide autem illum Eucharistiam tulisse , nemo in dubium verterit ; in ms. enim Pœnitentiali Thuano , edito a Morino , legimus : Omnis Presbyter habeat pyxidem , aut vas tanto Sacramento dignum , ubi Corpus Dominicum diligenter recondatur ad Viaticum recedentibus a Sæculo . Forte pyxidis loco fas erat Presbytero alio altero etiam vase uti , pyxidi simillimo , ut capsula illa , de qua locuti sumus . Immo medio ævo Presbyterum vas , in quo Eucharistia recondebatur , in por-

portatili quodam loculo tulisse, quodammodo indicare videtur epigraphis illius *benedictionis*, quæ in altero Ordine Romano sequitur *benedictionem Ciborii*, quod appellatur ibidem *Ubraculum Altaris*. Titulus equidem hujus secundæ *benedictionis* sic se habet: *Præfatio minoris, vel itinerarii Ciborii*. Igitur & aliud erat parvum *Ciborum*, cui nomen illic ex figura certe obtigerat, in quo ferebatur vas Eucharistiam continens. Eucharistia autem ferebatur tum, cum infirmo ministranda foret. At de hac conjectura heic dixisse sat is erit, cum quæ ætatem hujus *Benedictionis* spestant, fusius expendenda sint contra Mabillonii sententiam in meo altero tomo *Historia Codicum Liturgicorum*.

Ut itaque ad Prudentii Pontificale redeamus, lido patet Presbyterum in eadem infirmi domo integrum Liturgiam medio ævo recitasse, quæ dumtaxat carebat *consecratione* elementorum, siquidem ex Ecclesia fecundulerat illa jam consecrata; quare ista Liturgia quamdam *Missa Siccæ* speciem præferre mihi videtur, cujusmodi appellata est illa, in qua *Ordo Missæ* integer recitatatur, una tamen excepta *consecratione*, cum Presbyter, perinde ac ceteri fideles, qui illi aderant Liturgiæ, ex jam consecratis elementis *communicarent*; qua sane post Sæculo xiii. usi sunt præsertim, qui navi vehebantur. Hinc sequitur falsos esse Scriptores, qui hujus Liturgiæ auctorem habuere Guidonem quemdam, qui Sæculo xiv. floruit, cum jam a ix. Sæculo ejusmodi liturgiam adhiberent Presbyteri in infirmorum communione, quos Missa diei recitata, ex jām *presanctificatis*, ut ajunt, *communicabant*. Profecto prima quoque Ecclesiæ ætate aliquando domi infirmi integrum Liturgiam fecisse veteres, nos docet Uranius, Sæculo iv. Vita S. Paulini Nolani Episcopi Scriptor; de extremo enim Paulini morbo locutus, ait: *Ee
quasi*

quasi prosectorus (Paulinus) ad Dominum, juberet sibi ante lectulum Sacra mysteria exhiberi, ut oblato Sacrificio, animam suam Domino commendaret.

Præterea, quod ad speciem attinet, unum dumtaxat Eucharisticum panem¹, minime quidem vinum primis Sæculis infirmis elargitam esse Ecclesiam, quæ in medium attulimus, illius ævi monumenta satis abunde testantur. Cum enim, ut Tertulliani, Cypriani, Basili &c. verba evincunt, panem Eucharisticum secumferrent ex Liturgia fideles, nusquam autem vinum, neque nisi solum panem domi servarent; cumque, ut argumentis satls ostendimus, ex Eucharistia, quæ domi servabatur, communicarent tunc infirmi, procul dubio sequitur, de solo pane illos communicasse. Dilucidius hoc illius ævi sistema probat Serapionis allata historia: Presbyter enim unum dumtaxat panem puerο, ut Serapioni ferret, tradidit; cum autem Serapio senili nimium laboraret ætate, ne & nimia morbi vi pani deglutiendo impar esset, Presbyter puerο jussit, ut pannis buccellam aquæ intingeret, atque *seni in os instillaret*. Hoc idem probant Acta SS. Indes, & Domnar, quorum domi Judex repperit *arculam*, in qua Eucharistiam servabant; in arca profecto & vas perinde aliud invenisset ille, in quo *consecratum* vinum Martyres servassent. Illud autem Ecclesiastice disciplinæ caput, de sumenda aqua, ut commodius fidelis Eucharisticum panem deglutiret, etiam *iv.* atque *v.* Sæculo passim in moribus Ecclesiarum stetit, cum inter accusations, quas libelli, a Theophilo dictati, continebant, & illud Theophilus Chrysostomo exprobraret in Concilio ad Quercum Anno ccccii., jussisse, ut omnes post communionem aquam degultarent, ne cum saliva aliquid e symbolo Sacramenti, quod non bene deglutiissent, expuerent, ut legimus apud Palladium in Dialogo *De vita Chrysostomi*

stomi ab Emerico Bigotio edito ; unde videtur orta phrasis illa Patrum Concilii Carthaginien. vulgo IV. qui can. LXXVI. de infirmi communione locuti, ajunt: *infundatur ori ejus Eucharistia.*

Cum autem Eucharistia in Templis post i.v. Seculum servata fuerit *sub una panis specie*, ex eadem itidem communicasse exinde infirmos, nemini dubium erit. Nusquam enim apud antiquos legimus *vinum consecratum*, absoluta Liturgia, servatum fuisse. Novi hoc disciplinæ caput in dubium revocasse nonnullos post Ligatum in Dissertatione *De Græcorum Liturgiis*: hi sane putant Chrysostomi ævo vinum perinde ac panem servasse in Templis post Liturgiam Orientales, idque colligunt ex epistola ejusdem Chrysostomi Innocentio R. P., quam legimus apud Palladium; in qua quidem epistola Chrysostomus Pontifici describit facinora a militibus in majori CPolis templo pridie ejus exilii patrata, qui cum in Templum irrupissent: *et ruit, ait ille, εντε τα αγια απικεντο omnia, quæ intus erant*, & paulo post subdit: *O in eorum vestes effundebatur το αγιωτατον αερ του Χριστου sanctissimus Christi Sanguis.* Verum si serio integrum epistolam, atque descriptam a Chrysostomo historiam expendissent illi, manifesto videntur, milites tum in Templum irrupisse, cum Chrysostomus sacrum peragebat; adeoque nemini mirum erit, *sacramissimum Christi sanguinem super Altare, intra cujus septa milites ingressi sunt, stetisse, illumine, eversis vasibus, in ipsas effusum fuisse militum vestes.* Hinc nullius erit momenti Ligatum opinio, quæ uni huic historiae innititur, cuius ceteroqui vim atque sententiam minime afflictum esse, nemo non videt.

Itaque a i. ad vii. usque Seculum ea fuit Ecclesiæ omnium disciplina, ut *sub unica panis specie* infirmos Presbyter domi communicaret; cum enim quandoque infirmi Liturgia intercessse conarentur, tum do-

utraq[ue], perinde ac ceteri fideles, specie participarunt, quoad stetit communio sub utraque specie, ut animadvertis Martene. At cum Sæc. vii. quædam invaluisse Doctorum illius ævi sententia, sub utraque nimisrum specie Sacramentum fidelibus tribuendum esse, quasi qui uno vescebantur consecrato pane, sanguine Christi prorsus expertes fuissent; sensim inter Latinos nova quædam obtinuit disciplina, infirmis panem tradendi consecrato vino intinctum. Hujus sanæ moris membrinit Concilium Bracharense III. Ann. DCLXXV., illorum damnans errorem, qui *intinctam Eucharistiam pro complemento populis tradebant; pro complemento, ac si addito vino quodammodo completeretur Sacramentum.* Hæc prosectorum disciplina in infirmorum communione passim penes Latinos invalidit, eo ut Bruchardus referat L. v. c. ix. quemdam Concilii Turonensis canonem, cuius hæc sunt verba: *Sacra oblatio intincta debet esse in sanguine Christi, ut veraciter presbyter possit dicere infirmo: Corpus, & sanguis Domini proficiat tibi.* Non negamus fictitium esse hunc canonom; verum ex illo dumtaxat colligimus, medio ævo, quo canon ille confectus est, illam vulgo obtinuisse disciplinam: quamobrem Sæculo tandem xi. hunc morem quotidianum Ecclesiæ usum appellavit Ernulfus Rossensis Episcopus in epistola ad Lambertum apud Dacherium Spicileg. to. ii. Præterea Ecclesia infirmis ultro id concessisse videtur, ut panem deglubirent, quam sane rationem intendit Paschalis II. R. P. in epistola ad Pontium Cluniensem, scribens: *No-nimus enim per se panem, & per se vinum ab ipso Domino traditum: quem morem sic semper in S. Ecclesia conservandum docemus, atque precipimus: praeterquam in parvulis, ac omni in infirmis, qui panem absorbere non possunt; ex quibus Paschalis II. verbis, ut & ex Concilii Claromontani sub Urbano II. aliis patet, etiam Romæ morem illum obtinuisse Sæculo xi.*

Post

Post Sæculum autem XII. sensim evanuit mos ille, eo ut a Sæculo XIII. ad nostram usque ætatem quot quot de infirmorum communione locuti sunt Patres, vel Concilia, de una panis specie plane meminerint. At quonam pacto, dicet quis, Sacerdos, infirmo panem consecratum latus, illum in *sanguine* intingeret, si infirmus præter Liturgiæ tempus, veluti noctu, Eucharistiam expostulasset, siquidem una *panis species*, haud *vini* illa in Templo servabatur? Huic questioni satisfacere videntur verba Pœnitentialis Thuanii superius laudati, ex quibus conjicere erit, presbyteros, quibus Parochiæ cura erat, medio ævo, in ipsamet Liturgia, tum cum utraque elementa consecabant, panem vino intingere consuevisse, atque intinctum ad infirmorum communionem servasse, cujusmodi media eadem ætate, atque etiam nunc Græcorum disciplinam esse, mox dicemus. Laudatum itaque Pœnitentiale hæc habet verba, quæ forte a suppositio Concilii Turonensis canone apud Bruchardum exscripta videntur. *Omnis Presbyter habeat pyxidem ubi diligenter Corpus Dominicum recondatur ad Viaticum recendentibus a Sæculo: Quæ sacra oblatio intincta debet esse in sanguine Christi, ut veraciter possit Presbyter dicere infirmo; Corpus, O sanguis D.N.J. Christi proficiat tibi a salutem anima, O Corporis.* Vide ipsissima canonis Turonensis apud Bruchardum verba. Heic Pœnitentiale loquitur de ratione servandi pro infirmis Eucharistia; hinc cum ait: *debet esse intincta O.c., mihi videtur manifesto Presbyteros docere, eisque quodammodo jubere, ut servarent illam intinctam in sanguine, quod in ipsamet Liturgia factum fuisse, nemo inficias ibit; idque ipsamet Pœnitentialis verba satis innuant, quippe quæ de pane jam antea intincto servando lequi patet.* Hæc de specie Eucharistie infirmorum.

Nunc autem nonnulla adhuc expendenda restant, quæ

quæ præsertim ritum , atque ceremonias , quibus Eucharistia domi infirmis ministrari consuevit , spectant . De prima sane ætate , tum cum nulla adhuc erat hujus Liturgiæ peculiaris ratio , nulla nobis est quæstio . Verum postquam Presbyter ex Ecclesia Eucharistiam infirmis ferre , atque domi illorum quamdam recitare cœpit Liturgiam , illum Eucharistiam aliquo decentiori loco , dum Liturgiam recitaret , reposuisse , dicendum erit ; hinc queritur , num Pyxidi subjiceret pallam illam , qua nos utimur , vel aliquid aliud , quod palla loco se haberet . In Ecclesia sane antequam palla usus obtineret , lignea quadam tabella palla hujus munus obiisse videtur a prima ad medium usque ætatem ; fallitur enim Thiers in sua Dissertatione *Des anciens Autels* , qui tabellas illas septimo Saeculo antiquiores esse negat . Sane laculentissimum testimonium hujus tabellæ , qua in itinere Sacerdotes utebantur Altaris vice , habemus in Actis SS. Martyrum Captivorum (apud Assemanum in *Act. SS. Martyr. Orient. to. I.*) qui mortem pro Christo oppugnare sub Sapore Persicæ Imperatore anno Aeræ Christianæ ccclxii . In his porro actis legimus , quod Heliodus Episcopus Dausano Episcopali ordine initiatu Altare , quod secum in itinere tulerat , tradidit . Hinc Reneaudotius testatur (*Liturgiar. Oriental. to. I.*) in antiquioribus Orientalium Liturgiis monumenta hujus tabellæ , quam portatile Altare appellarunt , passim inveniri , eisque tabellis pro Altare Orientales usos esse , præsertim cum persecutionibus Christianorum res pateret , ut faciliori ratione ubique locorum pro re nata Sacra obirent Mysteria . Hinc inter Latinos sartum rectum stetit vetustæ hujus disciplinæ caput ad medium usque ætatem , etiam postquam Palla sine usus passim obtinuerat : legitimus etenim apud Bedam Histor. Anglic. L.v. de duobus Presbyteris , qui sacrificium quotidie Deo Hostie salutaris offerebant , ba-

bentes secum vascula , & tabulam Altaris vice consecratam . Ex quo quidem Bedæ testimonio sequitur , jam tum peculiari quodam ritu tabellas illas consecratas esse , cuiusmodi est ritus , quo adhuc utimur , consecrationis lapidis sacri , qui tandem inter Latinos lignæ tabellæ loco obtinuit , de quo sane ritu , atque Consecrationis orationibus sermo nobis erit in nostra Historia Codicum Liturgicorum . Apud Mabillo-nium in Itinere Italico legimus , medio ævo Latinos ejusmodi tabellam appellasse Tabellam itinerariam , & in Decretali : quoniam Episcopi , appellatur Vitalicum , cum ea Presbyteri iter facientes uterentur ; unde Hincmarus Remensis Sæc . ix . suos erudiens Presbyteros , de illa locutus tabella , jubet : quam secum , cum expedierit , Sacerdos deserat , in qua sacra mysteria secundum ritum Ecclesiasticum peragere valeat . Vide hujus tabellæ usum Sæculo ix . secundum ritum Ecclesiasticum esse .

Cum itaque a primo ad medium usque ævum nulli fas esset sacrum peragere , vel liturgicis fungi officiis sine ejusmodi tabella , quæ sacris Elementis sub-jicienda erat , consequens est , a prima ad medianam perinde ætatem hanc Tabellam secundulisse Presbyterum , qui Eucharistiam infirmo serebat , ut domi ipsius infirmi illam Pyxidi substerneret ; id quod eo vel magis factum fuisse arbitror , postquam usus illius Mis-sæ Sice , ut diximus , invaluit , cum integrum Mis-sæ ordinem recitaret Presbyter coram sacra Mysteria , ac si illa super Altare fuissent .

Putant nonnulli , Latinos tandem a Græcis Pallæ usum derivasse , eaque tabellæ sacræ loco usos esse . At quamquam a media usque ætate Græci lineis hisce pannis , sive linteis , quæ ἀρτιμηνα , Latini Pallæ , sive (cum grandiores forent) Corporalia appellarunt , usi sint ; nihilominus præ Græcorum illis vetustiora sunt hujus supellestilis monumenta inter Latinos . Sane Nicephorus Homologeta , qui inter Græcos omnium primus τὰς ἀρτιμηνᾱ meminit , scripsit Sæ-
Tom . III . P . I . F culo

culo xi.; post illum Emmanuel Caritopolus των αρτιμησιων εγγραπτων locutus est antimisiorum descriptorum , cuiusmodi sunt nos inter Corporalia in quorum medio acu Crucis figura pingitur. Tandem apud Balsamoneum in Responsi. xiiii. &c., in Euchologio Cryptoserrateni , aliusque recentioribus Græcorum Liturgiis passim των αρτιμησιων sermo est , quorum consecrationis ritum habes apud Goarium in Notis ad Euchologium Græcorum . At penes Latinos Sæculo iv. jam usum linei hujus panni obtinuisse, testis est Optatus Milevitanus De Schism. Donat L. vi. *Quis fidelium, ait ille, nescit in peragendis mysteriis ipsa ligna linteamine cooperiri?* Eodemque linteamine Sæculo vi. pro Altare Episcopos usos esse , nos docent acta S. Birini Dorcelstriensis Episcopi supra laudata ; in illis legimus , quod S. Birinus , ab Honorio R.P. in Angliam missus , habebat Pallam , in qua immaculatam Hostiam offerebat ; in eaque ad collum suspensam Eucharistiam serebat , & super Altare sanctum in Sacrificio Missæ illam ponere solebat . Itaque a Latinis potius Græcos Pallæ linea usum didicisse , dicendum erit (V). Vnum autem inter Græcorum αρτιμησιων , atque

(V) Heic animadvertendum est latum discrimen , quod inter αρτιμησια , atque αρτιμησια intercedit , ne in investiganda hujus vocis significatione a Lexicographis decipiatur , qui pene omnes duas hasce voces veluti unam , eamdemque habuerunt . Sane αρτιμησιον nomen erat mensæ illius , quam Romani ante Dicasterium ponebant , a μεσος medius , & αντι adversus , contra , eo quod erat contra medium Dicasterii , in quo Judicia siebant . Sic Suidas : αρτιμησιον , παρα ρημασιοις τραπεζαι προ του δικαστηριου κειμινη . Aliud autem est αρτιμησιον , vox meidii certe avi inter Græcos , atque plane Ecclesiastica , quæ oritur ab αντι contra , atque μεσος mensa apud Græco barbaros ; ita sane appellarunt lineum pannum , quo facta mensa instruebatur , atque quodammodo absolvebatur

atque Latinorum corporalibus, sive pallis intercedere videtur discrimen, quod illi nimirum ~~arripiunt~~ instruerent mensis iis, quas non esse consecratas constaret; ut docet Emmanuel Patriarcha in Respons. x. Hos autem ipsis etiam sacratis mensis, ut ex Actis S. Birini li-
quido patet. Postquam igitur Latini hisce li-
neis pallis usi sunt, illis & sacras tabellas instruxisse arbitror, tum ~~cum~~ infirmi domi Eucharistiam depone-
rent, atque Liturgica, quæ diximus, peragerent of-
ficia. Unam eademque nihilominus fuisse ubique Ec-
clesiarum media ætate disciplinam ea de re, persuasum
mihi est; et si enim Sæculo vii. Birinus linea *palla*
uteretur, attamen sacra Elementa supra pallam ip-
sam reponebat, postquam pallam super Altare san-
ctum posuerat; nullibi enim ad xii. usque Sæculum
legimus, Latinos Eucharistiam reposuisse super *Pallam*,
sive *Corporale*, nisi vel *Palla*, vel *Corporale* super
Altare Consecratum instructum foret. Inter Græcos
dumtaxat a medio etiam ævo ~~arripiunt~~ tum *tabella*
consecrata, tum *palla* vices gerebat, ut Caritopolus nos
docet; cuius forte disciplina rationem a Græcis tan-
dem Latini accepere, eo ut hodiecum & Latinis *Cor-
porale* tum pro *Palla*, tum pro *lapide sacro* est; quæ
certe nova disciplina inter Latinos tunc obtinuisse vi-
detur, cum obsolevit longior illa Liturgia, quam *Mis-
sam Siccam* appellavimus. Profecto Presbyter, qui tunc
integrali diei Liturgiam recitabat, quoddam veluti
Altare instruebat, in quo sacra Eucharistia erat,
quoad infirmos tandem *communicaret*. Ad Sæculum

tur, eo ut αὐτιμηστὸς loco mensa sacræ foret. Ita Ni-
cephorus in Canon. καλλυται δε τα αυτιμησια, οις αυτι-
προσωπα, και αυτιτικα των πολλων μηνων των καταρ-
τικοντων την αγιαν πρατιζα. Vide Responsa Johan. Cl-
tri. Episc., atque Codin. de Offic. Aulz CPolit. &c.

enim xii. breviori Liturgia Presbyter uti cœpit, quæ psalmis quibusdam, atque duobus orationibus continebatur, eo ut Eucharistiam, statim ac in infirmi domo per venerat, illi impertiretur. Vide novæ hujus disciplinæ monumenta in Rituali Ecclesie Turonensis Sæc. xii. edito a Morino, in titulo: *Ordo ad visitandum infirmum cum Eucharistia, non cum Unctione.* Ad nuperissimos Græcorum ritus nunc transeamus.

§. VI.

*De novissima Græcorum Disciplina in ministranda,
atque servanda Eucharistia
infirmorum.*

Cum aliquibus a Latinorum illa Orientalium Ecclesiæ disciplina in ministranda infirmis Eucharistia differat, operæ pretium duxi brevi, pro hujus Dissertationis coronide, nuperrimam ea in re Orientalium disciplinam delibare.

Graci, perinde ac Abyssini, Copti, ceterique Orientalis Ecclesiæ Christiani, ab antiqua etate Eucharistiam *sub sola panis specie* infirmis ministrasse, atque etiamnum ministrare, nos docet luculentissimus argumentis Cl. Lucas Holstenius in epistola *De communione Abyssinorum* inter Leonis Allatii Simmitas. Illi autem semel quovis anno panem infirmis elargiendum consecrare solent peculiari quodam ritu, teria nimirum quinta *Hebdomada Magna*. Hunc ritum legimus in antiquo quodam Euchologio apud Allatum (*Epist. pro Defensione Communion. Gracor.*): *Tum demum Sacerdos, vel Episcopus accepto sancto Cochleari, in sacro sancto Sanguine intingit illud manu dextera, manu vero sinistra unumquemque panem accipit, & confert sanctum Cochlear sacro sancto Sanguine intinctum, & tangit cum eo sanctum panem ad modum Crucis in parte molli,* in

*qua expressa fuerit (VI), & reponit in Artophorio. Eadem habes in Euchologio Goarii, & apud Arcudium
De*

*De Crucis forma tum a Paganis, tum a Christianis
pani impressa.*

(VI) Huic Mantis occasione præbuit Cl. Bottarius, qui imperitiæ pictoris tribuit Crucis figuram iis panibus impressam, qui sèpius videntur in antiquis Cœmeteriorum picturis, præsertim in pictis Historiis Danielis, cui Abachuch panes fert, atque in picta historia miraculi a Christo patrati in panum multiplicatione. Putat enim Bottarius pictores Christianos, Christianorum suæ etatis morem fecutos, Cruces panibus appinxisse. Hinc moris hujus longe majorem antiquitatem illustrandam duximus, ut ab ea nota pictores vindicemus, atque palam ostendamus, Christianos a Paganis ipsis hunc morem derivasse.

Si antiquorum Græcorum scripta, atque monumenta consulamus, in comperto erit, illos olim panes, ut facilius, commodiusque dividi possent, bino segmento signasse ita, ut quisque panis præseferret quandam crucis figuram. Hos autem panes Græci appellarunt *ερτας τετραγρατος panes quadrangulares*, cum impressa panibus Crucis figura illos quadrangulares redderet, perindeque in quatuor partes dividuos. Apud Athenæum *Deipnosoph.* L.3. c.29. Philemon id genus panes appellat *ερτας βλωμίλιος panes in bolos dividuos*, a *βλωμός bolus, buccula*; ipse enim Philemon sic panes illos definit: *ερτας βλωμίλιος ... as ἔχοντας εποφας, οι Ρωμαιοι καθρετοι λεγυσι.* Panes *βλωμίλιοι*, habentes sectiones sive incisiones, quos panes Romani appellant *quadratos*. Ex quo Philemonis testimonio sequitur, Binghamum in suo tract. de *Cannis Veter.* vitæ hujus nominis *quadrati*, & *quadrae*, vel *quadri* minime affecutum esse; putat enim a figura quadrati id nominis panibus illis factum; at ex Athenæi testimonio pater, ea de re Romanos panes illos appellasse *κοδράτες*, quod in quatuor partes ex impressis *incisionibus* dividui essent. Dilucidius idipsum testantur Horatius, atque Virgilius; ille siquidem ait:

De consensu Orientali. & Occidental. Ecclesia in Sacra. Vas, in quo panis consecratus, atque sanguine intin-

*Et mibi dividuo findexur munere quadra.
Quadra itaque dicitur, eo quod dividuo munere findexatur. Virgilius.*

Jamque subactum

Format opus, palmisque suum dilatat in orbem,

Et notat impressis aequo discrimine quadris:

Infest inde foco, &c.

Heic vides, quadras appellari ipsas Graecorum *εποικαις* (*incisiones*) *impressis quadris*; panem autem *in orbem dilataisse*, adeoque orbicularē figurā habuisse, atque ex *εποικαις incisionibus*, quæ pani impressæ, ita intersecabantur, ut Crucis figuram præseserrent, panes orbiculares *κυρτοὺς quadratos*, *quadros* dici consuevisse. Eo autem panibus *εποικαις* indidisse veteres, ut magis magisque dividui evaderent, diximus. Quamobrem apud Hesiodum Εργα, 29. Hμ. L.2. ver. 59. inter præcepta agriculturæ legimus, *tetraz cultoribus tradendum esse επον τετρατρυφον αυται βλαισον panem in quatuor partes dividnum*, ex quo fieri possent otto boli, ut illi commodius, atque citius panem dividerent, quin a labore nimium ociarentur. Hoc autem vel ex eo antiquos fecisse, quod panes haud cultro, sed manib[us] omnino dividerent, mihi persuasum est, cum apud Orientales vetustissimus fuerit mos ille. Unde in Psalmis פְּנֵי franges exurienti panem tuum, ubi animadvertisendum est ex verbo פָּתַח fregit derivari מִן frangens, bucella, qua dumtaxat voce aliquando ipsum panem appellantur, ut Samuel. II. c. 12. מִבְצָבָב de bucella panis eius, neque addita quidem voce מִלְאָקָה. Hinc intelligemus qua de caussa Evangelista Matthæus vocem πλαστού usurpaverit, de ultima Christi coena locutus, ut ostenderet Christum panem non cultro divisisse, sed frangisse, πλαστού, fregit; fallitur quippe Maldonatus, qui in suis Commentar. ad Matthe. c. 26. tom. I. docet, ea voce usum esse Evangelistam, ut & peculiarem veluti hunc Christi morem ostenderet, atque indicaret panem

Intinctus servabatur, *artophorion*-*αρτοφόριον* appellatur ab *επος panis*, & *φέρω fero*; quo sane nomine in Baptis Eupolidis apud Julium Pollucem appellatur cānistrum, in quo panis serebatur, Latinis *panarium*. Itaque panis, quo infirmi communicant apud Orientales, Christi Sanguine intinctus est, atque in *artophorio* servatur integro anno; cujus vasis figuram habes apud Hieronymum Magium *De Tintinnabulis*. c. viii.; a nostra enim pyxide parum differt figura, et si raro argenteum, vel aureum sit, cum Græcorum Ecclesiæ pene omnes maxima laborent sacrarum supellestilium inopia, ut testatur Allatius in Epitola Morino de *Templis recentior*. Græcor., in qua scribit: *Margaritas* (sic Græci panis consecrati partes, Latini *hostias*, appellant) e patina diligenter desuntas

F 4

in

azymum fuisse, adeoque cultro minime dividuum: Voce etenim *εκλασις* (*εκ κλασις*) innuit ille morem Orientalium manibus panes dividendi, qui et si *azymus* esset, nihilominus ob impressas *τας ευτομης* facile dividuus erat. Hinc olim apud Christianos panis Eulogius, uti & panis *Consecratus* numquam cultro scindebatur, sed manu dividebatur. Lege Socratem in historia Chrysanti Episcopi Novatiani *Hist. Eccles.* l. 7. c. 12., atque Johanna Moschum in *Præsto Spirit.* c. 20.; Quare & apud Græcos panis ille, quem Sacerdos fidelibus post *επολυτην* impertitur, *επτολυτης* appellatur, eo quod Sacerdos ipsemet integrum panem juxta impressas *ευτομης* manibus in frustra dividens, fidelibus, absoluta Liturgia, tradebat.

Ex his itaque colligimus longe ante ipsos Christianos manibus Crucis figuram *impressam* fuisse; proindeque nentandos minime esse veteres Christianorum pictores, qui panes cum ea figura pinxere in Danielis, aliisque Veteris Testamenti historiis. Hunc autem morem adhuc servavunt Græci præfertim in iis panibus, qui pro infirmorum communione servandi erant, ne dura ob Crucis venerandum signum, sed etiam ut facilius dividi possent, præfertim cum per integrum annum pignis assudescerent.

in vas lignum, ubi vero id licuerit argenteum, vel aurum, ad Pyxidis instar elaboratum, alponit. In Templis autem ejusmodi vas servant illi, ut idem Allatius ibidem scribit: *Apte obseratum pyxomelum, pannoque serico involutum, aut sacculo inclusum, muro appendunt.* Cum autem Sacerdos infirmis Eucharistiam fert, raro solemnem agit supplicationem, quemadmodum a Latinis sit, præsertim in iis Ecclesiis, in quibus major est Turcarum copia; in illis enim Ecclesiis plerumque Sacerdos sine lumine Eucharistiam fert, uno comitatus Clerico, qui *κηρωτίπος* portat; sic appellant *sacrum ferrum*, sive tenuiorem ferri laminam, quæ malleolo quodam percussa, sonitum edit, quo Christiani, ut Eucharistiam adorent, monentur. Apud laudatum Magium vide hujus *κηρωτίπον* figuram. Ægypti autem Christiani, atque quotquot alibi Coptorum sequuntur Liturgiam, tabella quadam utuntur, quæ malleolo pulsata, *agiosifidiri* vices gerit. Ut autem ad infirmum Sacerdos venit: *exemptam* (ex Allatio ibidem) *cum cochleari et pyxomelo margaritam unam, vinoque, ad hunc usum delato, in eodem cochleari perfusam, ut emollefaciat, illam infirmo porrigit.* Cum enim integri anni panis plerumque sit, vino perfunditur, ut emollefens, ab infirmo deglutiri possit. Præter haec, quæ adnotavimus, una ceterum est Græcis, atque Latinis disciplina in ministranda infirmis Eucharistia, si illorum spectes Liturgias; et si innumeris pene abusus in re Sacra inter Orientales novissima ætate irrepererunt.

Hisce autem, quæ de Eucharistia infirmorum edisceruimus; omnem tum antiquam, tum medii ævi disciplinam in servanda pro infirmis Eucharistia, eisque ministranda complecti studuimus. Nonnulla autem, quæ ea in re mediæ ætatis Liturgiam spectant, fusius tractaturi sumus in Historia Codicum Liturgiorum, quam, Deo annuente, publici juris faciemus.

DIS-

Finis Dissertationis I.

DISSE

ERTATIO II.

DE VIATICO PÆNITENTIUM.

Magna, quæ viros inter Clarissimos intercessit, quæstio me impulit, ut singulare Dissertatione de Pænitentium Viatico edissererem. Quæstio autem cum de Viatici nomine, tum & de ipsiusmet Ecclesiæ Christianæ disciplina est. Quam obrem primum de voce *Viaticum*, atque Epsodior brevi dicam; deinde, quænam fuerit Ecclesiæ lex in impertienda Pænitentibus moribundis Eucharistia, explicare satagam: quod sane Caput indolem Ecclesiasticæ Disciplinæ summopere interesse dilucide ostendam.

P A R S I.

§. UNICVS.

De Gracorum Patrum Epsodis, deque Lacinorum Viatico. Angelus a Nuce notatur.

Antiquorum nemo putavit, Eucharistie, quam moribundis Ecclesia impertitur, Viatici, sive τοιδιον nomen secisse olim Christianos, Paganorum fabellas, atque mores imitatos. At tandem Angelus a Nuce, vir ceteroqui in Ecclesiasticis antiquitatibus fatis versatus, prophane huic conjecturæ, argumentis longe nimium petitis, aditum fecit, novitatis forte, quo antiquiorum gens immodice quandoque laborat, amore. Opinatus siquidem est ille, moribundis eadem fere ratione Christianos Eucharistiam tradidisse, atque olim Pagani mortuorum in os ob-

obolum, Charonti solvendum, ingerebant, hinc *Viaticum* appellasse Eucharistiam, quippe quæ pro Viatico illis erat, eujusmodi & pro Viatico quodammodo mortuorum manibus obolum esse putarunt Pagani.

Verum quam late pateat inter Paganorum obolum, atque Christianorum Viaticum discrimen, nemmo non videt, qui utrorumque mores atque amborum rationes secum inter conferre paululum studebit, præsertim si antiquorum Christianæ Reipublicæ Patrum politiam delibaverit; hi siquidem ea dumtaxat ex Paganis in Christianam Religionem transstulere, quæ neque vestigium Idololatriæ secundumferebant; quamobrem ab Paganorum potissimum fabellis eo abhorruere, ut nonnisi illis eventilandis Clarissimi Religionis Apologistæ desudarint. Hoc autem Christianæ politiæ nativum sistema conjecturam Angeli a Nuce prorsus evertit, cum turpe nimium foret Christianos vel ipsas quodammodo Paganorum fabellas nedum imitatos esse, sed & consécrasse, quod certe fecissent, si Eucharistam moribundis tradidissent, oboli Charontici loco.

Verum præter ea, quæ ab ipsamet proficiscuntur Christianæ politiæ indole, argumenta; neque ipsiusmet laudati Auctoris conjectura vel ullis fulciri argumentis, liquido evincit nominum discrimen, quod inter Eucharistiam moribundis traditam, atque obolum mortuorum ori inditum intercedit: quo enim verosimilior foret conjectura, eodem nomine Patres Eucharistiam, quæ in os moribundi ingerebant, appellassent, quo olim & obolum illum Pagani vocarunt. At Græci olim ab antiquissimis temporibus obolum illum vel *τοπσανιον*, vel *σαραντην* dixerunt, uti & Latini *Portorium* apud Ciceronem, quippe solvens Charonti *Portitoris*. De voce *σαραντην* norunt erudiiti, Strabonem testari haud Græcum, sed barbarum
ve-

vocabulum esse. In magno lexico nonnulla leguntur de hujus vocis genere (ut ajunt Grammatici) atque etymologia, & numus ille sextæ parti drachmæ comparatur. Confer Suidam cum Æmilii Porti notis. Passim autem obolus ille apud Græcos τορδην ἦν appellatur, nimirum naulum, quod manes Charonti portatori solvebant, trajectus Acherusiae paludis caussa; hinc apud Lucianum (*Dial. de Luctu* to. 11.) τε τορδηνα καταβαλει solvere naulum. Lege Callimachi Fragmentum ex. ex Bentlejo to. I. Edit. Ultraject. Πορδηνιοι autem dixerunt, tum a το τορδηνα trajicere apud Suidam, tum a τορδηνε, qua denominatione olim Græci parvam naviculam, ac præsertim Charontis illam in antiquo epigrammate apud eundem Suidam donarunt; unde & τορδηνε ipse Charon appellatus est. Neutro autem horum nominum Eucharistiam, quam moribundis elargiebatur Ecclesia, unquam Patres nuncuparunt apud Orientales, periade ac Latinorum illi a prophano Portorii nomine abstinuere: Ab Ecclesia enim condita Eucharistia, moribundis traditæ, uti Græci του Εφοδιου, ita & Latini, Græcos secuti, Vatici nomen tribuerunt; quod equidem nomen Paganorum naulo Charonti persolvendo numquam obtigit. Ea autem voce id unum Patres indicarunt, Eucharistiam moribundis elargiri veluti pro Vatico itineris alterius vitæ, quod jam erant ingressuri, quo sensu olim & ipsiusmet antiquiores Græci του εφοδιου vocabulo usi erant. Sic apud Suidam: Εφοδια, τε τροπη την οδον επιτιθεναι αναλωματα, que ad iter faciendum sunt necessaria. Verum & ipsammet Ecclesiam mentem in tradenda moribundis Eucharistia, hoc, quod tulit, nomen patescere videtur. Sane Græci εφοδιοι appellantur quicquid necesse erat, ut rem aliquam quis adipisceretur; apud Suidam legimus: εφοδιοι παιδιναι ο πλούτος divitiae Vaticum eruditionis, nimirum divitiae necessariae sunt, ut eruditionis potiamur.

mur. Ita & Patres, quos inter Basilius Seleuciensis Homilia v. ex recensi. Beaugendr. de diluvio locutus, ερδια appellat ea, quibus hi, qui Arcam consenserant, opus habebant, ut vitam sustentarent ad Dilivii usque exitum: κατεκλυσμου σκυρζειν ερδια. Eadem voce in eamdem plane sententiam utuntur passim Chrysostomus in suis Homeliis, Isidorus Pelusiota epist. LXXII. L. II., aliisque ex Græcis Patribus. Cum itaque Ecclesia Eucharistiam moribundis tradendam ερδια appellavit, nos profecto docuit, Eucharistiam illis necessariam esse, ut vitam ingredierentur æternam, illamque maximam esse futuri boni acquirendi rationem. Hinc ipsimet Græci Baptissimi Sacramento, quo moribundi initiaabantur, του ερδιου nomen periude impertiti sunt apud Balsamonem in *Responsione* IV. ad *Monachos* Oe., quorum postulatum illud erat: *An eos, qui malo spiritu vexabuntur, liceat baptizare?* (in extremis vita, ut legisse in antiquo Codice testatur Beveregius) Respondit Balsamon: *In extrema respiratione existimo omnes dignos haberi του θεου, και αγιου Ερδιου, Divino, ac Sancto Vatico;* nam S. quoque Timotheus (Patriarcha nimirum Alexandrinus) decernit, eos tunc baptizari debere.

Eucharistiae itidem, quam moribundis Ecclesia impertiebatur, Vatici sive του ερδιου nomen tribuerunt Patres, cum illa veluti Vatico esset iis, qui alterius vitae peregrinationem ingrediebantur; id quod dilucide scribit Gregorius Nissenus in sua epistola Canonica ad Leontium can. v.; locutus enim de moribundo penitente jubet, ut neque ille κενος του ερδιου vacuus viatico ad extremam illam, O longam peregrinationem mittatur. Hinc apud Sinesium epist. XVI. legimus, epistolas illas commendatias, que iter facientibus tradi solent, τη ερδια γραμματα appellari. In qua equidem sententia & Latini Patres Eucharistiam

stiam moribundis traditam, eodem *Viatrici* nomine appellarunt, ut videre est in Capitularibus Caroli Magni, in Carta Lotharii Regis penes Marlotum L. v. c. xxiv. *Metropolitan. Remens.* Immo & media etate cum iter passim *Viatricum* appellaretur, ut legimus præsertim apud Johannem Dametum in *Histor. Regni Balearicis* inter Grabii *Collectanea*, communio moribundis, quibus futurae vita iter instabat, tradita dicitur: *Communio in viatico.* Vide Capitular. Car. Magni L. v. c. LIV. ex edit. Balutii.

Lubet heic unum addere pro hujus argumenti coronide. Olim, a Sæculo nimirum iv., quendam invaluisse inter Latinos, perinde ac Græcos Eucharistiæ abusum, qui forte ex Paganorum obo-lo illo mortuorum, de quo locuti sumus, manafse videtur. Eo autem abusus vertebatur, ut Eucharistiæ pars cum cadaveribus sepeliretur. Pravi hujus abusus vetustior monumentum legimus in canonè vi. Concilii Carthaginensis vulgo III. Ann. CCCXVII.: Item placuit, ut corporibus Defunctorum Eucharistia non detur; dictum est enim a Domino accipite & edite. Cadavera autem nec accipere possunt, nec edere. Et in vita S. Basilij ab Amphilocho scripta c. vi., narrat Amphilochius, Basilium morti proximum, consecratæ Eucharistiæ parte sumpta, alteram partem secum sepeliendam reservasse. Hoc idem sancitum est in Concilio Truliano canone LXXXIII. Verum v. atque vi. Sæculo ad-huc Latinos inter iste steterat abusus, a quo neque religiosiores viri abhorruere; legimus enim in Dialogis S. Gregorii Papæ L. i. c. xxx., S. Benedictum Monachis jussisse, ut partem Eucharistiæ una cum cadavere Monachi cujusdam consepiarent, ut cadas-
ver humo contineretur; quamobrem scribit Gregorius, illum monachis: *Communionem Corporis Domini*

nisi

mei tradidisse, dicens: *Ite atque hoc Divinum Corpus supra pectus mortui cum magna reverentia ponite, & sic sepulturae eum tradite.* Penes Balsamonem legimus Seculo VIII. inter Gracos Eucharistiam consepeliri saltem cum Antistitium cadaveribus. Sic ille in Comment. ad can. LXXXIIII. Concil. Quinisexti: *Quod autem S. Panis Antistitibus post mortem tradatur, & sic sepeliantur, exissimo hoc fieri ad avertendos demones, & ut per ipsum, tamquam Viaticum, deducantur ad Calum.* Dilucidius hujus abusus argumentum heic explicat Balsamon, ex cuius verbis patet, Eucharistiae partem cadaveribus consepultam pro Viatico, Christianos habuisse, quod ne latum quidem unguem differre videtur, a Paganorum idea, qui & pro Viatico obolum Charonti solvendum cum cadaveribus olim sepeliebant. In hunc itaque abusum si potius intendisset Angelus a Nuce, neque a vero prorsus dissimilis fuisse ejus conjectura.

Cum autem hoc argumentum de eo loqui abusu, de quo adhuc dictum est, occasionem praebuisse, animadverendum erit, falsos esse Cl. Patres Congregationis S. Mauri, qui opera S. Gregorii Papae I. edidere. Hi sane de hoc eodem abusu edifferentes, autuarunt: I. Eucharistiam supra cadaver repositam fuisse, indeque statim ablata, neque cum illo consepultam. II. Numquam canones huic disciplinx adversatos esse, sed ne Eucharistia in cadaveris os ingereretur dumtaxat jussisse; quibus autem suam confirmant sententiam non video. Quod enim ad primum attinet, tum allata S. Benedicti historia, tum Balsamonis verba Mauziorum opinioni adversantur: In prima enim legimus, S. Benedictum jussisse, ut postquam Communione Corporis Dominici (verba sunt S. Gregorii) supra pectus mortui posuissent, sic sepulturae eum traderent. Alter loco laudato scribit: *Quod S. Panis Antistitibus post mortem tradatur, & sic sepeliantur &c.* Hac proposito

seculo testimonia per se eo patent, ut supervacaneum ducam pluribus Maurinorum sententiæ refellendæ immorari. A prima plane non differt altera Maurinorum opinio: quamquam enim in Concilio Carthaginiensi, perinde ac Trullano ea tradatur interdicti ratio, quia *Cadavera nec accipere, nec edere possunt*, ex his nihilominus minime sequitur, Patres Eucharistiam ne in mortuorum os ingeneretur, dumtaxat jussisse; neutro enim in testimonio legimus, ut *in os mortuorum tradatur*, sed in Carthaginiensi: *ut Corporibus defunctorum non detur*. In Trullano antiqua versione apud Bailium: *Nemo cadaveribus mortuorum Eucharistiam impertiat*; ea autem, quam addunt, ratio: *Dictum est enim a Domino accipite & edite*. Cadavera autem nec accipere possunt, nec edere, eo redit, ut ex ipsamet Eucharistiæ institutione evincerent interdicti argumentum, cum Eucharistia, quæ, ut ea vescerentur Christiani, instituta erat, repsonda non esset supra cadavera mortuorum, qui neque accipere, neque edere illam pares erant. Hæc autem ex ipsamet Eucharistiæ institutione petita ratio plane indicat mentem Patrum Concilii Carthaginensis, Trullani, atque Antissidiorensis Anni DLXXXVII. qui can. xii. hoc idem decrevere: *Non licet mortuis nec Eucharistiam, nec osculum tradi*.

Neque acquiescendum esse puto Cl. Albaspinæi conjecturæ, qui *Observationum L. I. c. xii.* scribit, Patrum interdictum Christianorum quorundam morem respicere, qui poenitentibus sine communione defunctis, Eucharistiam tradebant, ea ratione jus communionis illi redi, rati; siquidem integra secunda parte hujus Dissertationis, luculentissimis argumentis ostendam, numquam Ecclesiam poenitentibus moribundis Eucharistiam denegasse. Albaspinæus prosector, cui contraria sedet sententia, neque huic pepercit conjecturæ, ut undique suæ quereret opinioni argumenta.

Patres autem Maurinos , ut huic tandem quæstio-
ni finem faciamus , ne contra Concilii Carthaginensis
interdictum S. Benedictum Eucharistiam defuncto tra-
dendam jussisse , putemus , forte novæ huic allabora-
runt sententiaꝝ . Verum , quin antiquorum monumento-
rum sententiam detorqueamus , satius erit cum Hæf-
teno in notis ad Vitam S. Benedicti , sacerdi , illum i-
gnorasse canonem Carthaginensem : nemini enim mi-
rum erit ea laborasse ignorantia virum ab hominum
convictu plane remotum , cum ipsem Augustinus i-
gnorantiam Canonum Concilii Nicæni sacerdi veritus
non sit ; in qua & Valerium prædecessorem suum pe-
rinde fuisse , scribit epistola C. dicens : *Adhuc in corpo-
re posito beatæ memoria Patre , O Episcopo meo sene Va-
lerio , Episcopus ordinatus sum , quod Concilio Nicæno
prohibitum esse nesciebam , nec ipse sciebat . Novi ali-
quibus suasum esse divino instinctu (ut scribit Cata-
lanus in notis ad canon. LXXXIII. Trullanum) id
ecclisie S. Benedictum , atque argumento illis est , S. Gre-
gorium Roman. P. I. in laudato Dialogorum libro eam
rem egregie commendasse . At mihi innumera suppo-
tunt argumenta dubitandi της γνωστης horum Dialogo-
rum ; quæ sane argumenta non ex fabellis , quibus
alii libros illos scatere dixerunt , repetam ; nil enim
Omnipotenti Deo impossibile est , qui innumera mi-
racula per sanctioris vitæ virorum manus passim in
veteri , atque nova Lege patravit ; sed ex aliis criti-
cas argumentis , quæ tentaminis ergo in medium pro-
feram in meo opere Historiæ Codicum Liturgicorum ,
ac singillatim in Dissertatione de Benedictionario Gre-
goriano Lambecii .*

P A R S . II.

S. I.

Exponitur quaestio de Viatico Poenitentium.

QUAMQUAM nulli dubium sit, Ecclesiam fidelibus moribundis Eucharistiam impertiisse, neque usquam illos vita egredi, communione Eucharistie vacuos, ut Patres loquuntur, passim esse; nihilominus qua ratione se gesserit illa erga poenitentes moribundos, adhuc sub judice manet. Clarioribus certe viris, qui de antiqua Canonum disciplina ad nostram usque diem scripsere, durior arrisit sententia, rati Ecclesiam tribus primis Saeculis Eucharistiam forte ipsis etiam poenitentibus moribundis indulxisse, at illam ipsiusmet negasse postquam pacem adepta est. In ea potissimum sententia fuere Morinus, Albaspinatus Episcopus Aurelianensis, atque Christianus Lupa, quos secuti sunt quot quot exinde Conciliorum canonnes commentati fuere; cum ea sit humanæ mentis conditio, ut primum videatur in aliorum verba jura. Quanti autem sit horum Cl. virorum opinio facienda hoc de argomento, non ea metiar nominis fama, quam merito hi adepti sunt in Literatorum Republica; sed illorum magis argumenta ad trutinant revocare satagam, non ut contra eruditissimos viros contendam, sed ut hoc disciplinae caput, quod Ecclesia in canonica disciplina potissimum interest politiam, in comperto habeamus.

Cum autem Patres, atque Concilia, quae mox expendant, passim utantur vocibus *Viatici*, sive *Epsou*; cumque harum vocum vim quisque pro ingenio detorqueat, ac pro sententia interpretetur; eo potissimum vertitur quaestio, in statuenda nimurum harum vocum recta significacione, quam ex ipsismet

Conciliis, atque Patribus haurire imprimis studeam, ne disputandi libido ultra, quam par est, progrediat-
tur. Eademque methodo Conciliorum canones, qui
ad præsens redeunt argumentum, sine partium studio
explicare conabor.

S. II.

**Canon xiiii. Concil. Nicani I. profertur ex originali se-
xtu Graco, ceterisque tum Græcis, tum Latinis an-
tiquioribus versionibus. Canonis sententia ex
mente Auctorum, qui versiones concin-
narunt, dilucide explicatur.**

Quarto Ecclesiæ Seculo prima condita est lex de
hoc disciplina capite, quod explicandum aggredimur:
Concilii sane Nicæni I. Patres canone xiiii. hanc
sanxere legem, ut illam legimus in *Collectionis Re-
gia Conciliorum tom. II.* Περὶ δὲ των ἐξοδευότων ε
παλαιῶν, καὶ καιρούχος νόμος φύλαχθησίτω, καὶ γινώσκεται
τις ἐξοδευός την τελευταῖν, καὶ αναγκαῖοτάτου Εφοδίου μη
ἀπογερνοῦσθαι. Εἰ δὲ απογενθεῖς, καὶ καιρονιας παλιν τυχόντες
τελεῖς εν τοις ζωτικοῖς ἔσταδι, μεταξὺ των κοινωνουμένων της
εὐχής μονες εἴσι καθόλου διὰ και περὶ πεντάς ουτούσοις
ἐξοδευότος μεταρχεῖς ευχαριστίας (diversa
lectio msorum καιρονικῶν) ο επισκόπος μεταξὺ δοκιμαστος
επιστοτε. Hujus canonis, qui veluti appendix est cano-
nis xiiii. præcedentis, in quo de Pœnitentium gradi-
bus Patres sermonem instituerant, hæc est latina ver-
sio, ut passim habetur apud Conciliorum Collectores:
*De his, qui ad exitum veniunt, etiam nunc lex anti-
qua, regularisque servabitur; ita ut si quis egreditur
e corpore, ultimo, & maxime necessario Viatico mini-
me privetur. Quod si desperatus, & consecutus commu-
nionem, oblationisque particeps factus, iterum convalue-
rit; sit inter eos, qui communionem orationis tantum-
modo consequuntur. Generaliter autem omni cuilibet in
exitu*

exitu posito, O' poscenti sibi communionis gratiam tribui, Episcopus probabiliter ex oblatione dare debebit. Hæc equidem versio est Dionysii Exigui, de qua mox dicemus.

Prima sane fronte mens Patrum Nicænorum cuique perspecta videtur: Sanxerunt enim quicquid in pœnitentium moderanda disciplina par erat canone XII., ac demum sequenti can. XIII. de eorumdem pœnitentium, cum morti proximiores essent, communione decrevere. I. ut antiqua lex servaretur, qua illi necessarium *Viatricum* ab Ecclesia condita minime privabantur. II. Quid cum illis, qui dum versarentur in pœnitentium conditione, accepto illo Viatrico, convaluerant, faciendum esset. III. Generalem tradidere legem de impertienda communione iis, qui morte adventante, illam Episcopo postulaverant. Tribus hisce capitibus Nicæna lex continetur, quæ singillatim explicanda, atque perpendenda erunt.

Quisquis partium, sive propriæ opinionis studio minime trahitur, procul dubio fatetur, vocem τὸν Εὐαγγελιον, *Viatrici* quæstiōni definiendæ imparem esse; siquidem eo nomine *absolutionem Sacramentalem* venire Albaspinæus putat, eique argumento potissimum sunt canonis verba: *maxime necessario Viatrico*; ait enim: *Cum isto canone pateat, Eucharistiam non esse Viatricum necessitate absoluta, argumento erit in prima parte verbum hoc Viatricum non sumi debere pro Eucharistia, quandoquidens Patres de Viatrico necessario in eo differant*, O' vere necessitate absoluta non est necessaria Eucharistia, quo pœnitens de sua salute æterna certus fiat, O' flamas nunquam desituras evadat, cui periculo, ac discriminī Patres hoc canone prospiceret, O' providere voluerunt; nec aliud in prima parte sanxerunt, quam id quod omnino necessarium videatur, ut sempiterni exitii metu liberi redderentur. Albaspinæus certe Concilij Nicæni verba, atque canonis sen-

tentiam, perinde ac Casuistarum illum interpretatus es-
set, explicat; quare cum Nicæni Patres ajunt *maxi-
me necessario Vatico*, ei videtur Eucharistiam illos non
indicasse *Vatici* nomine, quippe quæ non est *maxi-
me necessaria*. At si vim vocis illius *αναγκαιωτατου*,
quam Patres Nicæni adhibuere, expendisset, ab in-
cepta plane descivisset sententia. Vox sane *αναγκαιωτης*
plerumque apud antiquos, ne dum *necessitatem*, atque
id quod *vitari nequit*, sed vel *utilitatem*, vel quid
ad rem maxime facit, passim significat. Lege Le-
xicographos, ne in re, quæ extra dubitationis aleam
versatur, plus æquo immoremur. Itaque Nicæni Pa-
tres *Vaticum* appellarunt *αναγκαιωτατου*, nimirum
maxime utilitatis, *utilissimum*, & ad morientis rem
maxime conducens. Ex qua quidem explicatione, quæ,
ut mox ostendam, sententiae totius textus summope-
re quadrat, sequitur, Patres illos de *absolutione sa-
cramentali* minime lucatos esse, sed ipsummet Eu-
charistiam appellasse *ερδιον αναγκαιωτατου Vaticum u-
tilissimum iis*, qui *ad exitum veniebant*; quod sane e-
pitheton *Eucharistiae* convenire, neque Albaspinæus int-
ficias ibit. Huic itaque argumento tantam non lufi-
set operam Albaspinæus, si canonis originale textum
consuluisse.

Quod si Versionibus Latinis standum esset, quæ vo-
cem *αναγκαιωτατου maxime necessarium* reddiderunt, pa-
rum, vel ne parum quidem proficeret Albaspinæus
argumentis a re theologica petitis, cum non defini-
apud antiquos Patres monumenta, in quibus *Eucha-
ristie*, quæ moribundis traditur, ejusmodi epitheta
tribuuntur. At neque hisce veterum testimonis ex-
scribendis immorandum esse puto, quandoquidem ipse-
met canonis textus mature perpenitus quæstioni plane
satisfaciet. Quamobrem præcipuas in medium profe-
remus canonis versiones, ex quibus duo colligimus.
I. Quænam fuerit apud veteres hujus canonis senten-
tia,

tia, atque qua ratione Ecclesia hac lege usa sit. II.
Quid nomine *Viatrici* Nicænos Patres intellexisse, ma-
joribus nostris persuasum fuerit.

Vulgata hujus canonis versio ea est, quam jam an-
tea attulimus, Dionysii nimirum Exigui. Quæ sane
versio luculentissimum præbet testimonium disciplinæ,
perinde ac sententiæ omnium pene Occidentalium Ec-
clesiarum; siquidem Dionysii versione usæ sunt Ro-
mana Ecclesia, ut testatur Cassiodorus *Divinar. Le-
ction. c. xxiiii.*, Afræ pariter Ecclesiæ post Sæculum
viii., ut innuit Cresconius Africanus Episcopus, Gal-
liarum Ecclesiæ, postquam Hadrianus I. R. P. ver-
sionem hanc dono dedit Carolo Magno; hinc Gal-
licani Episcopi magni illam fecisse testantur in respon-
sione ad epistolam Nicolai I. R. Pontificis. Ea au-
tem versio plane respondet græco textui, præter ea
dumtaxat, quæ adjecit Dionysius, verba: *oblationis-*
que particeps factus, quæ equidem, quod maximopere
conducerent ad ambiguam canonis sententiam patefa-
ciendam, illum addidisse infra ostendam.

At Dionysio antiquior est versio Gelasii, sive Gel-
lazii Cæsariensis Episcopi, qui Historiam Nicæni Con-
cilii I. concinnavit uno post Concilium Sæculo. In
ea itaque versione Gelasius mentem Patrum Nicæ-
norum aperte explicat, atque controversiam, quæ ex
voce τοῦ εὐδίου oritur, omnino dirimit: Nam ubi
in textu canonis legimus καὶ κοινωνίαν τελεῖ τυχεῖ,
Ο communionem rursus consecutus, ut vertit Diony-
sius, Gelasius habet: καὶ Κυριακὸν Εοδίνην τυχεῖ,
Ο consecutus Dominicum Viatricum. Epitheton κυριακήν,
quod voci τοῦ εὐδίου addidit Gellasius, aperte indi-
cat, εὐδίου Viatrici nomine ipsammet Eucharistiam,
minime vero sacramentalēm absolutionem venire. Ma-
ximi profecto momenti est Gellasii, Scriptoris Ni-
cæno Concilio sere supparis, auctoritas in explican-
da Patrum Nicænorum sententia.

Antiqua itidem versio a C Politanis Episcopis misa Episcopis Afris ne latum quidem unguem differt a Dionysii illa ; quare & in ea legimus , perinde ac in Dionysiana : *Si vero desperatus , communione sumpta , O oblatione percepta . Quæ mox expendemus verba .*

Aperte tamen nostræ suffragantur sententiae versiones Arabicae hujus canonis : in prima enim , quæ est Abrahami Echellensis , legimus : *Si petierint inlibato- rum , O sacrorum mysteriorum participes esse ; quibus sa- ne verbis Echellensis reddit vocem κοινωνίας textus Græ- ci canonis , ut indicaret nomine κοινωνίας Nicænos Pa- tres intellexisse communionem Eucharistiam , non au- tem canonicam , ut visum est Albaspinæo . In altera , quæ est Josephi Ægyptiani , dilucidius res explicatur in canonis titulo , qui ita se habet : De eo , qui ex- communicatus est , O incidens in lethalem morbum , Eu- charistiam sibi concedi cupit . Canonem vero ita red- dit ille : Quicumque vicinus morti est , dum inter pœnitentes recensetur , tuncque offerre cupit , ne ab eo prohi- beatur , cum ad desperatum statum adductus est . Infra vim hujus phrasis offerre cupit , e qua potissimum diri- mendæ quæstionis caput pendet , patesciet , cum jus ad oblationem , ipsammet Eucharisticam communio- nem omnino comitaretur .*

Tandem , ut innumeræ pene alias latinas canonis versiones præteream , quæ plane respondent Dionysianæ ; ad rem nostram maxime facere existimo antiquam versionem Latinam Concilii Nicæni , ab Henrico Justello editam in sua Biblioth. Jur. Canon. to. i. Hanc sane versionem merito ceteris antiquiorem habuit Cl. Petrus de Marca , qui Concordia Oe. L. iii. docet synchronam esse Concilio Chalcedonensi . In ea autem canon , de quo edisserimus , sub titulo xii. ita se ha- bet : *Vetus O catholica lex custodietur in eis (pœnitentiis) ; O nunc si qui mori speratur , novissimo juba- mine (al. juvamine) Viatico non privetur : Si vero de- spe-*

*Speratus, Eucharistia promerita, O oblatione percepta,
iterum ad superstes redeat, sit inter eos, qui orationibus
tantum communicant. Omnino autem cuilibet morituro
petenti sibi dari gratiam, Episcopus cum probatione ei
oblationem tradat. Heic vides Vaticum usurpari pro
Eucharistia: Eucharistia promerita, cui equidem expli-
cationi, ut ulterius interpres vim adderet, ea subdit:
percepta.*

Ex his igitur, quæ exscriptissimus, antiquioribus hu-
jus canonis, de quo lis est, versionibus, luculentissi-
mum oritur pro recta vocis *Vatici* interpretatione
argumentum. Siquidem vox Εοδίου, *Vatici*, atque
versio communio, quæ ambigua est, manifeste de
Eucharistia explicatur; quamobrem nulli adhuc esset
dubitandi locus juxta fanioris critices regulas; cum
pluris certe facienda sit eorum interpretatio, qui vel
Concilio sere synchroni suere, ut Gelasius, vel in
iisdem olim Ecclesiis, in quibus Concilium coaluit,
vixerent, ut C Politani Episcopi, qui versionem illam
Afris misere, quam sententia illorum, qui heri, vel
nudius tertius novitatis, vel rigidioris disciplinæ ni-
mio capti amore, novam canonis explicationem cu-
derunt.

Hae autem versiones præterquam quod antiquorum
sententiam patefaciunt, disciplinam etiam illarum Ec-
clesiarum, quæ illis usæ sunt, testatam nobis faciunt.
C Politanas siquidem, Arabicas, Ægyptianas, Roma-
nas, Afras, Gallicanas, atque Germanicas Ecclesias,
quæ in hoc, de quo nobis sermo est, disciplinæ ca-
pite ad Nicæni canonis legem se se exegerunt, nul-
li dubium erit ipsammet Eucharistiam pœnitentibus
moribundis tradidisse, cum nemo sanæ mentis cen-
seat, illas moderatas esse hanc disciplinæ partem
alia ratione, ac Versio Concilii, qua utebantur, se
habebat. Ne autem uni huic argumento hoc magni
sane momenti caput inniti videatur, ex phrase eius-

dem canonis , atque Ecclesiarum antiquiori disciplina
dilucidius Nicænorum Patrum sententiam explicare
studeam sequenti paragrapho .

§. III.

*Quid sibi velit ο τελαιος νομος in Canone Niceno. Quo-
fuerit erga pœnitentes Ecclesiæ disciplina ante Ni-
cenum Concilium. Expenditur phrasis illa om-
nium sere versionum laudati canonis : ob-
latione percepta .*

Indubia interpretationi mentis Patrum Nicænorum aditum facere videntur prima canonis xiiii. verba . Sic enim canon ille incipit : Πτερα δε των εξοδευομενων ο ταλαιος , και κανονικος νομος φυλαχθηται : De his , qui ad exitum veniunt , etiam nunc lex antiqua , regularisque servabitur . Ex quibus patet , Nicænos Pateres jussisse , ut lex , quæ in moribus erat Ecclesiarum , κανονικος , nimirum usu jam recepta , atque Conciliorum , & Episcoporum auctoritate lata , in posterum erga pœnitentes , qui ad exitum veniebant , servaretur . Legi huic itaque intelligendæ , maximum affundet lumen disciplina pœnitentialis Concilio Niceno antiquior ; quare operæ pretium erit antiquiora Concilio monumenta ea in re expendere .

Ac primo quidem inter hujus disciplinæ antiquiora monumenta merito accensenda erit canonica lex a Dionysio Alexandrino suis Presbyteris tradita , qua quidquid Pœnitentium moribundorum rem intererat , statuit ille . Legem hanc habemus in epistola Dionysii apud Eusebium Pamphilum *Histor. Ecclesiast. L. vi. c. XLIV. tom. II. Edit. Cantabrig.* In ea sane epistola Dionysius latam ab eo legem sic describit : *In mandatis dederam , morituris (lapsis nimirum in per-secutione , atque inter pœnitentes relati , de quibus fin-*

singillatim heic loquitur) si peterent, & maxime si suppliciter postulassent, venia indulgeretur, qua bona spei pleni ex hac vita migrarent. Quid autem venie nomine heic intelligat, abunde explicat Serapionis historia, quam in eadem epistola narrat ille, de qua in praecedenti Dissertatione edisseruimus. Scribit enim senem illum Serapionem, in persecutione postquam Judicis immanitate victus Idolis immolaverat, mox resipiscentem, ad Ecclesiam rediisse, ac tandem morti proximum puerum Presbytero misisse, ut veniam, a Dionysio indultam, a Presbytero acciperet, qui cum morbo præpeditus ad illum ire nequivisset, Eucharistiam puero tradidit, ut Serapioni ferret. Ex qua equidem historia aperte intelligimus, Dionysium in mandatis dedisse Presbyteris iis, quibus Parochiarum Alexandriæ curam commiserat, ut pœnitentibus morituris, si peterent, veniam, nimirum Eucharistiam tradidissent; cui sane legi ut Presbyter pareret, Serapioni pœnitenti morituro Eucharistiam elargitum esse, itatim post allata verba scribit Dionysius. Hæc autem Dionysii Epistola totius Orientalis Ecclesiæ disciplinam erga pœnitentes morituros testatam facit.

Eamdemque fuisse Sæculo III. Occidentalium Ecclesiæ disciplinam, testis est abundantissimus S. Cyprianus in sua epist. LIV., in qua clero suo Diœcesis leges disciplinæ pœnitentialis præscribit. In ea itaque epistola postquam de pœnitentibus, postlimino donandis, locutus est, tandem ad eos venit, qui morti proximi erant, de iisque hæc statuit: *Nec enim fas erat, aut permittebat paterna pietas, & Divina clementia, Ecclesiam pulsantibus claudi . . . ut saeculo recedentes sine communicatione, & pace ad Dominum dimitterentur.* Quibus sane verbis indicat ad eam usque ætatem, qua ipse scribebat, communicationem denegatam esse pœnitentibus, dum integrâ essent valedudine, iisdem autem indultam, cum Sæculo recedebant.

Quid

Quid autem *communicatio* sibi vellet, in eadem mox explicat epistola, in qua jubet, ut eadem *communicatio* & benevolentibus pœnitentibus ob instantem persecutionem indulgeretur: *At vero nunc*, sequitur ille, *non infirmis*, sed fortibus *pax necessaria est*, nec modo morientibus, sed *O' viventibus communicatio a nobis danda est*, ut quos hortamur ad pralium non infermes, *O' nudos relinquamus*, sed protectione Corporis, *O' Sanguinis Christi muniamus*. Vide *Communicacionis* nomine venire ipsammet Eucharistiam, quam pœnitentibus tradendam esse præsertim morituris, ne dum Cyprianus jubet, sed manifeste satetur eam fuisse Ecclesiæ praxim ad suam usque ætatem. Lege integrum epistolam, ex qua dilucidius Cypriani mentem intelliges.

Nemo itaque inficias ibit, ante Nicæni Concilij ævum Orientalem, perinde ac Occidentalem Ecclesiam pœnitentibus moribundis non unam dumtaxat sacramentalem *absolutionem*, sed *Eucharistiam* indulxit. Hinc cum Patres Nicæni statuunt, ut *νομος πολιων lex antiqua* ea in re adhuc servaretur, procul dubio sequitur & Eucharistiam quoque pœnitentibus tribui maluisse. Hæc, quæ certe habenda erit velut mathematica demonstratio, manifeste explicat vim nominis *του Εφεδιου Viatrici*, quo Eucharistiam ipsam venire nemo sane mentis in dubium verterit.

At sicco pede prætereunda non erit phrasis illa, quam legimus in hujus canonis versionibus Dionysii, CPolitana, Arabica Josephi Ægyptii, atque antiquissima Latina Justelli. In laudatis enim versionibus post illa verba textus canonis *και κοινωνιας παλιν τυχω*; *O' communionem rursus consecutus*, hæc interpres illi addunt: *O' oblatione percepta*, vel alia pene similia verba, quæ haud proprio marte, sed ad vim hujus legis patescendiā illos adjecisse, ipsamet Ecclesiæ disciplina evincit.

Ab

Ab Ecclesia enim condita Græcos perinde , atque Latinos inter caustum lege erat , tum ut quisque fidelium panem , atque vinum in Liturgia offerret , tum ut Diaconus a viris , Diaconissæ a mulieribus ejusmodi reciperent oblationem . Vide quæ ea de re edisseruimus in altero libro *Politia Ecclesie &c.* At , ut nos docet Cyrillus Hierosolymitanus in sua *Cathæsi Mytagog. v.* , Diaconi erat , offerentium jura expendere , eorumque dumtaxat oblationes recipere , quibus de Eucharistia participes esse fas erat , contra ea vero , illorum , qui ab Eucharistiæ participatione interdicti erant , reicere oblationes . Hinc orta in canoniceis legibus illius ævi phrasis illa : *Jus ad oblationem habere* , cum qui ab Eucharistia sumenda prohibitus ab Episcopo non esset , ei integrum foret *jus ad oblationem* ; omni vero careret *jure ad oblationem* is ; qui *Eucharistia communicare non poterat* . Sic hoc disciplinæ caput perbelle explicat Cl. Edmundus Martene *De Antiq. Eccles. Discipl. L. I. art. VI. §. 5.* dicens : *Omnis olim in Missa obtulisse clericos , laicos , viros , & mulieres , principes , & populum , si tamen jus communionis obtinerent ; nam excommunicatis , energumenis , pœnitentibus , & aliis , quibus communio sacra denegabatur , haudquaquam fas erat offerre .* Hi itaque , quibus *Communio Eucharistica denegabatur* , neque *jus habebant ad oblationem* : ne , ut scribit epist. ad Cornelium Cyprianus , *communicatio a non communicantibus offeratur* . In Concilio enim Eliberitano can. xxviii. statutum erat : *Episcopus placuit ab eo , qui non communicat , munera accipere non debere* ; hinc ipsamet Eucharistia in Concilio Ancyrano can. xvi. *Sacramentum oblationis appellatur : Viginti quinque annis substrati communionem ad preces adsequuntur , in qua quinquennio perdurantes , tunc demum Oblationis Sacramentum percipient . Nemini igitur erat oblationis *jus* , nemo offerre poterat panem , atque vinum Altari , nisi cum*

Si cum ei fas esset de Eucharistia participate. Neque statuta huic disciplinæ adversatur, ut Du-Mesnilio visum est, canon v. laudati Concilii Ancyranæ, in quo de poenitentibus decretum est: *Cum duobus annis supplices, subfratique, tertio anno communicent sine oblatione.* Heic siquidem haud de Eucharistica communione, sed de communione ad orationem Ancyranæ Patres loquuntur, ut legem hanc dilucidius explicat Felix III. Rom. Pontifex in epistola vii. apud Harduin. to. v. Collect. Concilior., ait enim Felix: *Duobus annis oblationes modis omnibus non sinantur offerre, sed tantummodo secularibus in oratione sicutantur sociari.* Quid autem sit communicare in oratione explicat Baro-nius ad Ann. ccxlv. n. lxxxvii. Annal. to. iii. cuius verba lubet heic exscribere: *Communicare, ait ille, in oratione, videlicet satis sufficere cum fidelibus orare; id enim erat communicare si re oblatione... Communicare cum oblatione; id enim erat reconciliari Sacra-mentis, nempe participes esse Corporis, & Sanguinis Christi.* Ex quibus patet sensus Can. v. Ancyranæ, atque cuique perspecta est Ecclesiæ disciplina, qua vetitum etat offerre ei, cui verita perinde erat Eucharistica communione; sola enim communio orationis iis indulgebatur poenitentibus, qui jure ad oblationem adhuc expertes erant.

His prælibatis de Ecclesiæ disciplina circa oblationem, nunc ad phrasem, de qua sermo nobis est, redeamus. Nicæni enim Patres in canone xiiii. postquam de communione poenitentium, in exitu ve-nientium, locuti sunt, quid cum iis, qui lanita-tem recuperarent faciendum esset, decernant: *Quod si desperatus, & consertus communionem O.c.* Interpretes ne ambigue positum communionis verbum in incerto relinquenter, addiderunt: *oblationisque parti-cepis factus, vel: oblatione percepta O.c.*, ut nimis indicarent cujus esset indolis communio illa, de qua Concilium loquebatur. Si enim illa ratione commu-

nio ab oblatione minime sejuncta foret, si qui illam adeptus erat communionem, particeps factus erat oblationis, communio certe illa non orationis, sed Eucharistiae procul dubio erat; cum, ut adhuc ostendimus, nemo oblationis particeps fieret, nisi jure ad ipsammet Eucharisticam communionem instrueretur.

Hanc autem phrasem Clariiores illos, atque antiquissimos Interpretes suo marte haud adhibuisse, quin ipsamet Ecclesiaz disciplina idipsum ferret, dicendum erit. Imo ipsamet Concilii lex illos impulit huic addendæ explicationi: Siquidem Concilium *cōvalescentes pœnitentes* jubet, ut sint *inter eos*, qui *communionem orationis tantummodo consequuntur*, nimirum ut sint in ultimo pœnitentium gradu, e quo ad fidelium flantum (qua denominatione fideles, qui inter pœnitentes minime versabantur, veniebant, ut dixi Libro v. *Politicæ O.c.*) classem transirent. Quod si *communio illa*, qua moribundi potiti erant, suisset *communio orationis*, supervacanea prorsus erat appendix isthæc pro iis, qui convaluerint, siquidem in eodem, quod acquisierant, jus manere indubium erat. Verum cum Patres Nicæni Eucharistiam illis, nomine του σποδιου Viatrici., impertiendam esse præscripsissent, iisque consequenter *jus oblationis* adepti essent, merito decrevere, ut, si convaluerint, idem non retinuerint jus, sed in classe *consistendum* et *cooptarentur*, quorum erat *communicare in oratione* cum ceteris fidelibus, atque *jure oblationis* carere.

Igitur tum ex indeole legis Nicænæ, tum ex antiquori Ecclesiaz disciplina, de qua meminit canon xiiii., quamque seruandam jubet, tum ex traditione antiquorum Interpretum canonis, perinde ac ipsarum CPolis, Ægypti, Africæ, Romanæ, Gallicæ, aliarumque Occidentis Ecclesiarum, quæ Dionysiana, Echellensi, Josephi Ægyptii, Justelliana versione usæ sunt, antiqua Ecclesiarum disciplina par-

set; qua pœnitentibus moribundis Eucharistiam nemo unquam negavit; id quod & Nicæni Patres canone xiiii. decrevere, in quo antiquæ pœnitentiali legi, quid cum pœnitentibus, qui convalescerant, faciendum esset, subrogarunt.

§. IV.

Interpretationes canonis Nicæni xiiii. Zonara, atque Balsamonis proferuntur. Quenam fuerit Ecclesiæ disciplina de hoc pœnitentium capite post Concilium Nicenum expenditur, atque explicatur ex canonibus Conciliorum IV.

& v. Sæculi.

Tandem Græcorum Interpretum, qui commentati sunt hunc canonem, juvat heic sententias addere, ut dilucidius nostræ sententiae ratio pateat, atque liquido de Græcarum Ecclesiârum disciplina constet. Clariores Græcorum canonum scholasticas Zonaram, atque Balsamonem audiamus. Primus apud Beveregium in *Codice canon. schol. ad can. Nicæn. xiiii.* hec habet, atque sic canonis xiiii. sententiam explicat: τοις τελευταῖς μεθαδίσθαις ταῦς αὐγασμάτων οὐαὶ ερδίου αυτοῖς ἔχεται, καὶ μη σερπετοῖς τούς εἰς αυτῶν αὐγασμάτων: Indulgeatur (pœnitentibus) moribundis Eucharistia, ut Viaticum illud habeant, neque priventur propria, sanctificatione. Nomine ταῦς αὐγασμάτων Eucharistiam apud Zonaram venire, quis quis delibavit phrasem Græcorum Canonistarum medii ævi, in dubium minime verterit, penes quos generatim indicat *Sacrificium*; unde apud Suidam αὐγασμα ab αὐγαστι Deo fructus offerre per *Sacrificium*, & εὐλόγη legitimus apud Aristophanem in *Pluto pro sacrum perficiens*. Imo animadvertisendum discrimen in allato Zonaræ textu inter αὐγασμα, & αὐγασμα, quorum alter sanctificationem

nem

nem per se indicat, cum αγιασμα (quintæ, ut Grammatici ajunt, declinationis) significet ipsummet Sacramentum, nimirum Eucharistię; quod equidem discrimen et si apud antiquiores Græcos inter hasce voces intercederet, diversa nihilominus apud illos erat τὸ αγιασματος significatio, nimirum purificationis, uti & ipsius etiam Templi, ut videre est apud Suidam; hinc Græci mediae ætatis vocem αγιασμα pro ipsomet Sacrificio novæ Legis, quo mundamur, atque veluti Templum Dei O. M. efficimur, usurparunt; id quod sollertiaissimum fugit Cangium in suo mediae Græcitatris Glossario, et si hujus vocis vim quodammodo delibarit Suicerus in suo Lexico Ecclesiastico.

In eadem est sententia & Balsamonius apud eumdem Beveregium, & apud Isaacum Isambertum in Pontificali Eccl. Graeca Observ. X. ad X. part. Liturgie. Balsamon enim postquam de integro canone XIIII. edisseruit, ita suum conficit argumentum, Nicænos nimirum Patres decreville, poenitentes ἐξιδας τῷ καλῷ ερδίᾳ της αγίας μεταληφέως εἰ ταῖς τελευταῖς αγαποῖσι: dignos esse egregii viatici Sancte communiovis in extremis respirationibus; nimirum in extremis vita. Vox profecto μεταληφεώς mentem Balsamonis aperte indicat, cum ea denominatione Eucharistiam donarint Græcorum Patres, a verbo μεταληφεών participes fio, quippe qua simul vescebantur fideles, ea que suscepta, participes siebant hereditatis coelestis. Lege de hac voce Suicerum, & vide Suidam in voce præsertim μεταλαγχάνῃ. Neuter itaque Græcorum Scholiastrarum opinatus est, Nicænos Patres unam Sacramentalēm absolutionem poenitentibus, in exitu positis, indulxisse, sed de ipsamet Eucharistia illis impertienda locutos esse in canone XIIII. nullimode dubitarunt.

Verum, iis, quæ adhuc congesimus, luculentissimis, argumentis unum addendum puto, quo dubio quovis

ma-

major hoc disciplinæ caput evadat. Quid enim Nicæni Patres decreverint, nil dilucidius ostendit ipsa Ecclesiæ disciplina; qua nimis illæ eamdem poenitentiaæ politiam servarunt post latam a Concilio legem. Omnium sane primus post Nicænum Concilium hoc tractat disciplinæ caput Siricius Rom. Pontifex epistola ad Himerium Tarragonensem Episcopum apud Harduin. *ibid.* to. i. r. : in ea siquidem epistola Pontifex de iis sermonem instituit poenitentibus, qui exæstis tribus primis poenitentiaæ canonicaæ gradibus, dum in tertio versarentur, in lethale morbum incidissent, de quibus ait: *Viatici munere cum ad Dominum cœperint profici sci per communionis gratiam volumus sublevari.* Pontificem Siricum heic de communione orationis, ut arbitratur Lupus, loqui vetat disciplinæ Ecclesiastice politia, qua docemur, poenitentibus quartæ classis *auscasce*, quorum loquitur Siricius, jus esse communionis orationis, quod supervacaneum erit argumentis confirmare, cum cuique pernotum sit: neque *Viatici per communionis gratiam nomine* venit *absolutio*; jam enim Libro v. nostræ Politiaæ ostendimus, poenitentibus ultimæ classis, nimis *consistentibus*, *absolutionem Sacramentalem* *indultam* fuisse; quare in ipsam Liturgia *absolutio* illis impertiebatur quotidie Episcopus, ut animadvertis Cl. Bona Rer. Liturgic. L. II. c. XVIII. Non substratis, qui cum catechumenis exhibant, sed *Consistentibus*, qui usque ad finem Missæ manebant, *absolutio* dari consueverat. Igitur communionis, atque Viatici nomine nonnisi id unum indicavit Siricius, quo adhuc carebant poenitentes *Consistentes*, nimis Eucharistiaæ Sacramentum, cum supervacaneum prorsus foret illis in exitu vite vel *absolutionem*, vel *communionem orationis* indulgere, siquidem jam utrisque potiebantur, dum recte valerent; *Gratia itaque Communionis ipsa erat Eucharistia*, quam *Viatici ergo Siricius poenitentibus*

moribundis elargiendam esse, docet Himerium Hispanum Episcopum, cui scriptit anno sexagesimo sexto post latam a Nicaenis Patribus legem.

Ea pariter erat Ecclesiae Africanae disciplina, quam testantur canones Concilii Carthaginensis III. Anni ccxcvi., quod sextum habetur apud Baronium, atque Binium: in canone itaque hujus Concilii lxxvii. legimus: *Pœnitentes, qui in infirmitate sunt, Viaticum accipient.* Quid autem heic sibi velit *Viatici* nomen, sequens canon mox explicat: *Pœnitentes, qui in infirmitate Viaticum Eucharistie acceperint, non se credant absolutos, sine manus impositione, si supervixerint.* Hæc autem conditio, quam addunt Patres Carthaginenses, ut hi nimirum, qui accepto, dum inter pœnitentes versarentur, Eucharistie Viatico, si supervixerint, manus impositionem reciperent, plane responderet legi Nicænae, de qua edidicerimus: Quemadmodum enim Nicæni Patres jussere, ut is, qui, accepto in Pœnitentia Viatico, *convaluisse*, inter pœnitentes *consistentes rupsus* recenseretur; ita & Carthaginenses decreuerent, ut manus impositionem reciperet, cum manus imponeret in Liturgia Episcopus iis praesertim pœnitentibus, qui in quarta pœnitentium classe erant, quos *Consistentes* appellantur. Hi sane communione etiam orationis cum ceteris fidelibus potiebantur; nam *Consistentia*, ait Gregorius Thaumaturgus in epistola canonica can. xi., est, ut cum fidelibus consistat, & cum catechumenis non egrediatur. Notandum attamen erit, *absolutionis* nomine heic minime sacramentalem venire absolutionem, sed dumtaxat canoniam, cujusmodi ea appellabatur, quam conceptis verbis Episcopus pœnitentibus, absoluto pœnitentiae curriculo, publice in coetu fidelium impertiebatur; sacramentalem siquidem absolutionem pœnitentes, statim ac in pœnitentium classe cooptati erant, adeptos esse, lucentissimis argumentis contra Moris.

Tom. III. P. I.

H

ni

ni sententiam probavi in Libro v. *Politiae Ecclesiae Cr.*

In Gallicanis Ecclesiis eamdem obtinuisse disciplinam præter alia, quæ brevitatis cauſa missa facimus, argumenta indicat Concilii Aurelianensis II. Anno CCCCLII. canon xi., qui sic se habet: *De his, qui in pœnitentia positi, vitam excescerunt, placuit nullum communione vacuum debere dimitti; sed pro eo quod honoravit pœnitentiam, oblatio ejus recipiatur.* Jus profecto oblationis, quod in allato canone indulgetur pœnitentibus moribundis, vel iis, qui dum in pœnitentia versarentur, inopina morte vita defuncti erant, cum individuum esset, ut jam dictum est ab ipsomet jure communionis Eucharisticæ, aperte ostendit, ejusmodi pœnitentibus Ecclesiam Gallicanam Eucharistiam non denegasse. Imo cum Concilia passim statuisserint eorum, qui extra Ecclesie communionem defuncti fuerant, oblationes reiciendas esse, si a suis superstitibus Altari offerrentur; hoc canone Patres Aurelianenses sanxere, pœnitentium defunctorum, qui forte fortuna Eucharistiam ante extremum obitus diem minime receperant, oblationes, illas nimirum, quæ eorum nomine siebant, recipiendas esse. Ad rem vero maxime facit ea, quam Patres, tradunt hujus legis ratio, eo quod: *nullum placuit communione vacuum debere dimitti, nimirum communione illa, quæ immitebat pœnitentes in jus oblationis, cuiusmodi una erat Eucharistica communionis.*

Libenter præteream tot tantaque Patrum, aliorumque Græcorum, atque Latinorum Ecclesiarum Scriptorum monumenta hujus disciplinæ, quæ una, eademque fuit ubique Ecclesiarum a Nicæni Concilij I. ævo ad nostram usque ætatem. Argumenta porro, quæ adhuc protulimus, huic illustrandæ disciplinæ satis esse vindicantur. Hinc arguento Albaspinæ, quod ex canone Concilii Arausicanæ profert ille, restat ut faciam satis.

Con-

Concilii Arausican I. canonii tertio sua prorsus ini-
nit sententia arbitratur Albaspinæus, quem sic legi-
mus apud Labeum: *Qui recedunt de corpore, pœnitentia
recepta, placuit sine reconciliatoria manus impositio-
ne eis communicare, quod morientis sufficit consolationi,*
*secundum definitiones Patrum, qui hujusmodi Commu-
nionem congruenter Viaticum appellantur. Quod si su-
pervixerint, stent in ordine pœnitentium, & ostensis ne-
cessariis pœnitentie fructibus, legitimam Communionem
cum reconciliatoria manus impositione percipient.* Putat
Albaspinæus heic Communionis nomine haud Eucha-
risticam, sed orationis illam venire; siquidem conce-
debatur pœnitenti sine reconciliatoria manus impositione,
quaæ, Albaspinæi sententia, eadem erat ac abso-
lutio sacramentalis. In interpretanda autem Patrum
Arausicanorum mente paululum immorandum est,
ut liquido pateat canoni sententia, quam ad rem ma-
gis nostram redire videbimus.

Dubium, quod aliquibus forte per id temporis sub-
oriebatur, num pœnitenti moribundo, cui commu-
nio, sive Viaticum tradendum erat, Episcopus ante
communionem ipsam impertire deberet reconciliatoriam
manus impositionem, canonicam nimirum absolutionem,
in praesenti canone definiunt Patres Arausicanii. Du-
biu autem illud ex ipsamet illius ævi disciplina ma-
navit: Episcopus sane iis, qui pœnitentie præfinitum
percurrerant tempus, conceptis verbis, atque orationi-
bus publice manus imponebat, qua quidem manus im-
positione illi amissum jus ad Eucharisticam commu-
nionem rursus recuperabant; quare illa manus im-
positio dicebatur reconciliatoria, siquidem is, qui com-
munione fidelium privatus fuerat, cum Ecclesia ite-
rum conciliaretur. Quibus ita explicatis, atque inde-
le reconciliatoria manus impositionis dilucide exposita,
ad argumentum redeamus. Huic igitur dubio ut sa-
cerdent satis Patres Arausicanii decrevere, ritum re-

Conciliatoris manus impositionis cum pœnitentibus moribundis minime adhibendum esse. Cum autem nefas esset communicare iis, quibus jam antea Episcopus manus reconciliatorias non imposuerat; ea de re Patres definiere de hac dispensandum esse disciplina cum pœnitentibus dumtaxat moribundis: placuit eis communicare sine reconciliatoria manus impositione. Ea autem lege dum eorum occurrunt morositati, qui forte utrumque, nimirum & reconciliatoriam manus impositionem, & Viaticum expertabant; ejusdem decreti tradunt rationem, cum ajunt: *quod morientis sufficit consolationi, secundum definitiones Patrum, quæ hujusmodi communionem congruentier Viaticum appellabant; satis enim esse, docent, pœnitentibus Viaticum habere, quin ægre ferrent illa privari manus impositione, qua a pœnitentiæ curriculo absolvebantur.* Ea vero, quæ sequuntur, verba dilucidius denegatæ reconciliatoria manus impositionis rationem patefaciunt: Jubent siquidem illi, ut pœnitentes, qui sanitatem recuperarent, iterum inter pœnitentes recenserentur quoad usque statutum pœnitentiæ stadium percurrenter. Nam si, morte adventante, reconciliatoriam manus impositionem adepti essent, postquam convaluissent, inter pœnitentes recensiti minime fuissent, sed inter ipsos stantes fideles. Huic sane consequentia providit Concilium, eaque de re reconciliatoriam manus impositionem illis denegavit. Quamobrem ex hoc canonis commentario liquido patet: *I. Reconciliatoriam manus impositionem non esse absolutionem sacramentalem, sed canonicam, nimirum ritum Ecclesiæ, quo Episcopus in antiqua amissa jura illos, qui pœnitentiam absolverant, revocabat. II. Patres Arausicanos de illa loqui Communione, cui jus acquirebant pœnitentes post reconciliatoriam manus impositionem, quæque ipsammet sequebatur manus reconciliatoriam impositionem. At neque ipsem Albaspinæus inficias ibit,*
(fatu-

(setetur ultro hoc idem quis quis antiquam canonice poenitentiae disciplinam noverit) post reconciliatoriam manus impositionem quemque e poenitentium ordine statim egredi, atque continuo Eucharistica communione potiri. Atqui hoc idem aperte nos docet altera ejusdem canonis pars, in qua decretum est, ut hi, qui sine reconciliatoria manus impositione communionem reciperant, recuperata sanitate, ad poenitentes reversi, tandem *legitimam communionem cum reconciliatoria manus impositione percipient*. Quid, amabo, sibi vult *legitima communio*, nisi communio iurium omnium Ecclesiae, inter quae potissimum erat Eucharistica illud? Itaque quando Patres communionem sine reconciliatoria manus impositione impertiti sunt poenitentibus moribundis, de eadem communione locuti sunt, quam nihilominus *legitimam*, nimirum secundum ordinem Ecclesiasticae disciplinae, ea de te non appellarunt, cum *sine reconciliatoria manus impositione poenitentibus indulta fuisset*; quod equidem unum discrimen inter utramque communionem Patres hec facere, nemo in dubium verterit. Altera autem haec *communio*, quae *legitima* nuncupatur, Eucharistica esse ipsemet satetur Albaspinxius. Quod si ille Concilium *Communionis* nomine in prima, atque altera canonis parte de Eucharistia minime locutum esse putat, sed de communione fidelium Ecclesiastica, quae nimirum fideles inter erat; ea quidem in re ne latum quidem unguem ab illius discedam sententia. Si enim communio Ecclesiastica fidelium illis præsertim jus tradebat ad Eucharistiam, cum Patres Arausicanii id genus communionem poenitentibus moribundis indulxerint, nemo sanæ mentis negabit, Eucharistiam illis concessisse. Atque haec diximus de canone Arausicano, qui et si prima fronte nostræ videtur adversari sententiae, serio expensus lectori Ecclesiasticae disciplinae ea in re indolem plane patesciet.

Unum postremo animadvertisendum erit, ut undique hujus disciplinae ratio pateat. Tribus nimirum primis Ecclesiæ Sæculis, atque alicubi ad quintum usque Sæculum, Episcopos Communionem denegasse iis, qui, spreta pœnitentia, tandem cum *ad exitum vitæ* venirent, canonicam pœnitentiam, perinde ac communionem postulabant: His merito Ecclesia communionem indulgere noluit, ne exerthlo id aliis esset, neve ea veluti indulgentia aliorum soveret effræne propositum, atque liberam vitæ methodum. Hujus disciplinæ rationem satis explicat Cyprianus epist. L. ad Antonianum. Et idcirco, scribit ille, pœnitentiam non agentes, nec dolorem delictorum suorum toto corde, & manifesta lamentationis sua professione testantes, prohibendos omnino censuimus a spe communicationis, & pacis, si in infirmitate, atque periculo cœperint deprecari, quia rogare illos non delicti pœnitentia, sed mortis urgencis admonitio compellit. Eamdem habemus legem, in Concilio Aurelianensi I. Anno ccxiv. latam, can. xxiiii. De his, qui apostatant, & numquam se ad Ecclesiam representant, nec quidem pœnitentiam agere querunt, & postea, infirmitate correpti, petunt communionem, placuit eis non dandam communionem, nisi revaluerint, & egerint dignos pœnitentiæ fructus. Demiratus profecto sum Albaspinæ, aliorumque sententiam, quibus suasum est, communicationis nomine apud Cyprianum, atque communionis apud Concilium Aurelianense venire ipsammet pœnitentiam canonicam; ac si tunc temporis Ecclesia iis, qui *ad exitum vitæ* illam, quam ceteroqui, dum valerent, spreverant pœnitentiam expostularent, denegasset: Eiusmodi sane inhumanam, atrocissimamque disciplinam, Christi ipsiusmet doctrinæ prorsus contrariam in Ecclesia aliquando obtinuisse, sine temeritatis nota afferere non auderem.

At jam allata monumenta præterquamquod li-

qui-

Quido ostendunt, Ecclesiam *Communionem canonicam*, qua quis in jura fidelium *stantium* restituebatur, illis denegasse, dilucidius rem explicat Innocentius Rom. Pontifex in epistola, initio Sæculi v. scripta Exuperio Tolosæ Episcopo, in qua postulatis Episcoporum ea in re ita respondet: *Et quæsum est, quid observari oporteat de his, qui post Baptismum omni tempore incontinentie voluptatibus dediti, in extremo vita sua fine pœnitentia simul & communionis reconciliationem exposcent.* Vide quæstionem, quam sic definit Pontifex: *De his observatio prior durior, posterior, interveniente misericordia, inclinatior est: Nam consuetudo tenuit prior, ut concederetur pœnitentia, communio negaretur.* Prior itaque consuetudo, quæ nimirum tribus primis Sæculis obtinuerat, pœnitentiam nusquam denegavit, sed unam dumtaxat communionem. Enrecta, atque indubia Cypriani, & Concilii Aurelianensis interpretatio ab Innocentio lata, cui pro Albaspinæ illa standum esse, nemo saepe mentis inficias ire puto. Hujus autem consuetudinis rationem quoque adjungit ille: *Nam cum illis temporibus persecutio[n]es crebre essent, ut communionis concessa facilitas homines, de reconciliatione securos, non revocaret a lapsu; negata merito communio est, concessa pœnitentia, ne totum penitus negaretur, & durior[um] remissionem fecit temporis ratio.* Hinc tandem de nova consuetudine subdit: *Sed postquam Dominus Noster pacem Ecclesiis reddidit, jam terrore depulso, communionem dare abeuntibus placuit, & propter Domini misericordiam quasi Viaticum profecturis, & ne Novatiani, heretici negantis veniam, asperitatem, & duritatem sequi videamus.* Ex quibus colligere est, post iv. Sæculum ne dum pœnitentibus moribundis, sed & iis, qui quavis neglecta pœnitentia, tandem, morti proximi, reconciliationem exquisierant, Ecclesiam communionem indulxisse. Hæc autem communio, quæ pœnitentia

tiam sequebatur, atque ipsius esse pœnitentia fructum aperte innuit Innocentius, reconciliatio illa procul dubio erat, qua quis cum fidelibus eorum juribus potiebatur, quæque ad ipsammet Eucharistiam jus ei, cui illa indulgebatur, acquirebat. Huic enim vocis *Communionis* in allatis monumentis significationi probanda supervacaneum erit allaborare, cum per se nimium res pateat.

Hinc postremum pro ea, de qua adhuc edisserimus, quæstione argumentum inferre abs re non erit. Cum enim *Communio* nulli umquam morientium, neque illis, qui vel pœnitentiam sprevissent, denegata foret post iv. Sæculum: Cumque hæc *communio* Eucharistie participationem secumferret; consequens erit, in Nicæno Concilio pœnitentibus moribundis Viatici nomine, Eucharistiam, perinde ac integra Christianæ, atque Canonicae *Communionis* jura, indulta fuisse. Quæ sane lex *antiqua* ab eodem Concilio merito appellatur, cum ex allatis Cypriani, atque Aurelianensis Concilii monumentis sequatur, *Communionem*, de qua diximus, haud pœnitentibus, sed iis dumtaxat, qui pœnitentiam spreverant, denegatam esse.

Confer, quæ maxime redeunt huic illustrandæ disciplinæ, Romanor. Pontificum Cœlestini I. epist. II. ad Episcop. Gallian., & Leonis I. epist. xci.

Finis Dissertationis II.

DIS-

DISSERTATIO III.

DE TEMPLORUM ORIGINE : DEQUE ARIS DOMESTICIS PAGANORUM ATQUE CHRISTIANORUM .

Mirum nemini erit , me de Ecclesiastice Antiquitatis potissimum quibusdam capitibus edisserentem , inter id genus Dissertationes & hanc quoque rettulisse , quæ antiquam potius historiam interesse videtur , perinde ac Paganorum Sacra. In praesenti enim dissertatione ut ad Aras domesticas Christianorum venirem , par erat a Paganorum illis inter instituere , ut dilucidius quid in eorum moribus & Religione , quid ab antiquitate ipsamet manaverat , intelligeremus . Neque præterea injucundum lectoribus erit , nonnulla penitissimæ etiam domesticæ Religionis Orientalium , atque præsertim Hebræorum monumenta me heic explicasse ; cum , ni mea falsus sim sententia , maximum hoc antiquæ , atque nativæ Liturgiæ caput nonnullorum fugerit sollertia , ut cuique perspectum erit , modo huic Dissertationi illam Cl. Canonici Venuti : *De' Tempietti degli Antichi* , quæ habetur inter Dissertationes Academiarum Cortonensis , conferre maluerit . Cum autem , ut ostendam , Aræ domesticæ ipsis Templis eo antiquiores fuerint , ut ex illis tandem Templorum stabilium idea orta sit , ea de re primum Templorum epocham statuere , eorumque expendere originem , deinde de Aris illis edifferere malui .

§. I.

Quinam primi Templa Diis condiderint. De Templo Dagonis; deque Dioscarorum illo.

Cultus sacri idea, quæ homini natura ipsa indita videtur, ipsis Templis antiquior procul dubio fuit. Templis autem & ipsis Aras, in quibus sacra fiebant, vetustiores fuisse mox ostendam. At nihilominus maximæ utique antiquitatis loculamenta quædam, quæ Deorum signa domi continerent, ipsorum tandem Templorum veluti exemplaria fuere. Quis autem primo publica Deorum loca itauerit, quæ *Tempia* appellamus, inter antiquiorum Historiæ monumentorum interpretes quæilio est.

Ex Hebraeorum Historia nullum apparet Templorum vestigium inter Aegyptios fuisse usque dum Hebraeorum gens eos inter versata est; quamquam enim in vulgata legamus *Genes.* c. XLI. v. XLV. Putipharah, cuius filia a Josepho desponsata fuit, fuisse *Sacerdotem Heliopoleos*; in originali tamen Hebraico textu ille appellatur פְּנֵי, quod sane nomen suapte natura, a verbo פָּנִית, proprium est *Presidis*, vel *Gubernatoris*. *Lege Clodium* in suo Lexico, atque *Wriezianum* *Dissertat.* IV. de *verbis phoenic. significacione*. Antiquius vero monumentum Tempii primo legimus in *Iudicum* libro cap. XVI., in quo describitur Simsonis historia, qui evertit Philistaorum Templum, sacrum Dagoni, quem unum eundemque esse cum Syrianorum Dea *Derceto*, putat Fullerius in suo *Aspectu Montis Pisgah* L. II. c. X. At ex ea, quam in laudato *Iudicum* libro legimus, hujus Aedificii descriptione in dubium mihi venit, num Templum ne, an magnifica Philistaorum aula fuerit, in qua, cum judicia forte exercearent gentis illius optima-

mates, atque in ea comitia haberent, proprium collicare poterant Idolum; perinde ac erat magna olim Aegyptiorum aula, quam describit Vitruvius Lib. vi. cap. v. Potissimum autem argumentum, quod Marshamum, atque Spencerum moveret, qui re ipsa Aedificium illud Philisteorum Templum fuisse arbitrantur, est Herodoti auctoritas, qui Aegyptios omnium primos Templa extruxisse narrat; quamobrem cum ex antiquis Aegyptiorum coloniis Philisteorum illa fuisse, & maiores imitatos, Dagoni Templum hos dicasse, laudatis Scriptoribus vixum est. Verum suspecta mihi est Herodoti auctoritas, qui plus aequo Aegyptorum Sacerdotum fabellis studuit, neque majoris momenti facienda videtur Marshami, atque Spenceri sententia, quibus nil antiquius est, quam Aegyptiis rerum omnium inventionem vindicare.

In laudato enim Judicum libro Aedificium a Simione eversum numquam **הַכְלָם** *Templum*, sed ter in eodem capite **הַבִּנְיָן** *Domus* appellatur. Præterea publicam aulam totius Civitatis Gazæ aedificium illud fuisse, evincit ludus a Simione coram *tria millia triusque sexus*, ut ait Vulgata, *de tecto, O solario ludentem Simsonem spectantia*. In Hebraico attenti textu legimus ibid. **וְלֹא־הַנְּגָן** *supra rectum, tria millia nimirum Philistinorum tectum* descendisse, ut inde spectarent ludentem Simsonem, ex quo sequitur **Aula illa**, quæ festudine tecta erat, usos esse Philisteos publicis rebus perficiendis, cuiusmodi tum comitia, tum & ludi erant, in qua etiam sacrificia & Dagoni immolasse, cum antiquissima historiæ monumenta nos doceant, olim in ipsis publicorum Ludorum locis sacrificia Diis immolari consueville. **Templum** autem nullimode aedificium, de quo nobis sermo est, fuisse, suadet testudo **II tectus**, quem ascenderunt Philistæ, siquidem vetustissima Templa tectis plæ-

plane caruere, ut indicant tum nominis ethymologia, tum antiquiora Templorum rudera. Passim apud etymologias *Templum* ab antiquo verbo *templo*, h. e., *theor*, *observo* derivatur; unde Cœlum ipsum, quod ab omnibus intuetur, apud Ennius *Templum* appellatur:

Contremuit Templum magnum Jovis altitonantis.

Templum profecto olim dicebatur locus ille, a Sacerdote designatus, e quo Cœlum conspicari posset, ut eo populus veniret, atque Sacra perageret Soli, ceterisq: Astris, quæ inde videri possent, quib[us] cultas primum obtinuit apud antiquissimas gentes; unde apud Suidam habemus antiquissimam apud Græcos ipsos vocem τιμπλα, quam reddit ipsemet Suidas επιστολα in signum posita, loca nimirum, quæ signo quadam denotabantur, ut inibi Diis cultus adhiberetur, quod quidem Templi etymon præ ætymologiarum illo mihi arridet. Verum alterutra etymologia plane indicat ejusmodi loca primo ædificia minime fuisse, sed loca in ipsam et tellure arboribus forte constata; unde apud antiquiores pariter Græcos vox τιμπλα, *Templo* finitima, *locæ arboribus constata* significavit.

Sensim autem & muris quibusdam sepi[re] cœperunt id genus loca, atque idem Templi nomen retinuere, forte ne animalibus pervia essent; verum nullam habuere testinaem, nullum tectum, cum ex iis scilicet locis Cœlum, atque Astra conspicienda essent. Huic sane penitus antiquitatis Templorum ideae responderet verutissimum Gabinorum Aedificium, quod non procul a lacu Gabino ad majorum nostrorum stetit æratem, cuius figura, ut illam videre est apud Ciampinum, quadrata est, cum quatuor constet muri, quorum tres integri sunt, unum autem ab imo ad summum aditum habet, quo ad interiorem aream paret ingressus. Aedificium autem lapidibus quadrilateris constat, vetustatis indubium signum, neque in igratu,

gressu, sive aditu ullum apparet arcus vestigium, neque ulla est testudinis, sive tectus vola, quare interior area, qua muris continetur, sub dio est. Vide ideam antiquissimam Templi, quod muris continebatur, tectu vero proorsus carebat; unde intelligimus illam, quam antiquorum Templorum tradit Varro, descriptionem, qui L.vi. de LL. docet, illa constasse quatuor partibus, nimirum sinistra ab Oriente, dextra ab Occasu, antica ad Meridiem, postica ad Septentrionem. Quamobrem postquam etiam Templis illis testudo tandem superstrui coepit, in tali medio magnum relinquì solebat foramen, e quo Cœlum patet, cujusmodi foramen adhuc videre est in Pantheon, Romuli Templo, aliisque antiquioribus Romanorum sacris ædificiis.

Cum itaque vetustissimarum Gentium Tempora testudine sive tectu omnino carerent, plane sequitur, Aedificium illud, in quo Philistæi Dagoni sacrificia immolarunt, in cuius tectum tria millia hominum ascenderant, Templum haud suisse, sed Civitatis Gazæ publicum Aedificium, atque publicam gentis illius aulam, cuius tectus, sive testudo columnis innitebatur, ut in eodem capite legimus: Et (Simson) apprehendens ambas columnas, quibus innitebatur domus. Ecce. Hæc autem dixisse haud piguit, ut ostenderem nullum ad Iudicum usque Hebraeorum ætatem ex Sacra historia hauriri posse Templorum monumentum.

Forte aliquibus post Cumberlandum in Sanchoniato-ne p. 67., antiquius ipsamet Philistæorum aulam, visum est Moabitarum Templum, sive, ut vulgatus Interpres ait, Fanum illorum, Deo Pohor sacrum, cum ut in libro Deuteronomii legimus Templum illud extaret Mosis ætate. Verum mihi videtur & Cl. Cumberlandum, aliosque falsos esse cum Vulgatae versioni nimium ea in re detulerint: Siquidem in vulgata Deuteron. c. iii. v. xxix. legimus: Mansimusque in

in valle contra Fanum Phogor. unde illi arbitratii sunt jam tum in ea valle *Fanum*, sive *Templum Phogor* Idoli Moabitarum fuisse. Verum si Hebraicum textum consulamus quævis *Templi* hujus idea prorsus evanescit. In Hebraico sane textu *ibid.* legitimus;

וּנשֶׁב בְּגִיא מָוֵל בַּיִת פָּעָר

Et mansimus in valle adversus domum Pehor. Nomen autem hoc *Pehor*, quod Vulgatus legit *Phogor*, haud equidem Idoli, sed Montis cuiusdam denominatio nem esse, plane nos docet ipsamet sacra Historia in *Numerorum* libro cap. *xxiiii. v. xxviii.*, in quo legimus, Balac duxisse Bileamum *super verticem montis Phogor*, ut habet Vulgatus; & in Hebraico textu *super פָּעָר רָאשׁ* *verticem Pehor*, ne quidem addito *Montis* nomine, ut dilucidius intelligeremus proprium Montis nomen fuisse, non autem ab Idolo inditum Monti nomen. Cùm itaque in Deuteronomio legimus: stetisse in valle contra *Beth Pehor*, idem erit, ac contra adversus *dōlum*, quæ erat in Monte illius nominis, sive appellatus, nuncupatus *Pehor*.

Vulgatum autem interpretem nomen illud *Pehor* Hebraici textus fecellit, siquidem inter Moabitarum *Idola* & illud recensetur in Scriptura *Baal-Pehor*, sive ut idem habet Vulgatus, *Baal-Phogor*, & *Beel-Phogor*. Verum, missis innumeris de etymo hujus nominis quæstionibus, quas ab Origenis, atque Hieronymi ævo ad nostram usque ætatem exagitarunt Philohebrei, probabilior mihi videtur Theodoreti in explicat. *Psalm. cv. sententia*, quam Clericus sequitur in *Comment. Num. c. xxxi.*, *Baali* nimurum *Pehor* nomen additum fuisse a loco, in quo Sacra *Baali* siebant, cuiusmodi erat mons ille, de quo dictum est, *Pehor*, sive in vulgata *Phogor* nuncupatus. Idipsum dilucide testatur Suidas in voce *Βειλφεγωρ*, ubi ait: *Βειλφεγωρ. βειλ,* ο *χρόνος φτυντος*, ο *τόπος*, ο *η επίκλησις: Beelphegor.*

Beel

Beel est saturnus. Phegor est locus, in quo colebatur. Cum igitur nomen Idoli esset *Bael*, vel *Beel* nimirum Solis (de quo vide Seldenum *De Diis Syris Syn>tag. I. c. v.*, & Hyde *De Religi. Veter. Persar. c. v.*), & vox *Pehor* nomen esset loci, sive montis illius *Soli* sacri, ea de re vulgatus interpres, ratus *Phegor* sive *Phogor* nomen, ipsius Idoli fuisse, in laudato Deuteronomii loco *Beth-Pehor* reddidit *Fanum Phogor*.

Cum itaque in sacra Historia primæ artatis post Diluvium nullum appareat Templorum monumentum, sed unas dumtaxat Aras Orientales habuisse, in iisque pro montium caeuminibus positis, Diis immolasse, num ex Profanæ Historiæ, quæ restant, penitissimis memoriis aliquid, quod nostro redeat argumento, hauriri possit, expendendum erit. Inter Profanæ Historiæ monumenta primo certe loco habenda erunt Sanchoniatonis Cosmogonica fragmenta, quæ eruditissimis commentariis illustravit Cl. Cumberlandus; in illis autem Sanchoniaton scribit, de decima tertia generatione, nimirum Urani illa, locutus, Dioscurorum nepotes naviliis constructis, dum mare ambularent, extemporanea tempestate disjectos fuisse ad ora montis Caspii, qui ad litus maris positus est, atque a Pelusio Aegypti ad Orientem quadraginta millia passuum distat, longe viam, qua ad Palæstinam itur, ut videre est in *Itinerar. Antonini*. Hi itaque ad maris hujus litus, atque montis Caspii radices, ut Diis mortis, quam effugerant, votum veluti, atque monumentum ponerent, omnium primi Templum excitarunt. Hæc ex Sanchoniatonis Historia, cui si fides aliqua adjicienda erit, Templorum origo a Mundi post-diluviani exordio parum absulset; siquidem, ex Eupolemo in Alexandro Polyhistore, cuius fragmenta habes apud Eusebium L. ix. *Præparat. Evangel. cap. xvii.*, Chronus Sanchoniatonis idem est

§. II.

Antequam Templa Diis extruerentur, populorum vetustissimi Aramei, Phœnices, Ægyptii, Syri domi Deos venerati sunt. Inde Græcis ipsis, atque Romanis domesticorum Deorum cultus manavit.

Cum certe Deorum cultum ipsismet Templis antiquiorem fuisse, nemo umquam dubitarit, vetustissimas gentes domi Deorum Imagines servasse, eoque illorum sacra perfecisse, procul dubio dicendum erit. Apud antiquissimos sane Aramitas, sive, ut illos appellat Strabo *Geogr.* L. I. Aramæos, qui quidem a Mishor originem ducebant, Deorum domesticorum usum Jacobi ætate jamdudum obtinuisse, testis est *Sacra historia Geneseos* c. xxxi., in qua legimus, Rachælem patri suo Labano, qui Aramaeus erat, Idola, quæ domi habebat, furatam esse. Et *Rachel furata est* — *את־החרפין Idola Patris sui*. Quamquam immensæ sit quæstionis hujus nominis *Terapim*, vel *Teraphim*, cuiusmodi in Genesi illa appellantur Idola, etymologia, nulli tamen dubium est, eo nomine sacram Historiam indicare *Idola domestica*, quæ humanae profecto figuram habuisse ex Micholis historia colligimus, quam Davidis viri sui loco super lectum *Terapim* posuisse, ut milites Saulis falleret, legimus Regum I. cap. xix. Vide tentamina de recta hujus vocis significatione in Dissertationibus a Johanne Simonio collectis in suo Tractatu *De forma nominum Hebraicorum* edito Amstelod. 1721. Ex ipsamet autem Scriptura passim colligimus horum *Terapim* usum omnibus Orientis vetutioribus populis fuisse, ac præsertim Ægyptiis, Syris, a quibus antiquæ Architarum, Sinitarum, Zemitarum, Arvaditarum, Hamathitarum gentes ortum duxere, penes quas reliqua erat & do-

domestica Religio Rimmonis, de qua scitissime edisse
sunt Seldenus *ibid.* Syntag. 11. Lege & Clement. Ale-
xandrin. Stromat. L. 1.

Celebris itidem, atque perantiquus erat domesticus
cultus Deæ cuiusdam inter Syros, quam *Babiam*, vel
Babian appellantur, eamque veluti infantium Tutelare
numen habuere; quare & ipsimet infantes antiquissimo
Syriaco idiomate *Babias* nuncupati sunt, ut testatur
Damascus in Vita Isidori apud Photium cap. cxlii.

Hunc sane morem omni antiquitate maiorem
ostendit vetustarum illarum gentium lex, quæ, ut
narrant Justinus Historicus L. xxxvi., atque Nicolaus
Damascenus apud Joseph. Flavium *Antiquitat. Ju-
daic.* L.vi., etiam dum iugustissimum haberent Tem-
plum, Matri Deorum sacrum in Urbe Damasci, victi-
mas nihilominus in Templis minime immolabant, sed
illas, postquam eo loci obtulerant, rursus secumfere-
bant domi, quo Deæ easdem sacrificabant; id quod
nonnisi ex vetustissima Religionis domesticæ politia
manavit. Hinc factum est, ut sarta tecta usque stere-
rit domesticorum Deorum religio, eorumque dome-
sticus cultus apud illas etiam gentes, quorum Urbes
Templorum multitudine ipsa quodammodo labora-
bant, cùjusmodi erant Græci, atque Romani, Rel-
igionis antiquissimorum Orientalium hæredes. Hinc
Græcos inter omnium vetustissimus Deorum Dome-
sticorum cultus obtinuit, eo ut unaquaque antiqua-
rum Græciae Reipublicarum peculiarem quemdam
Deum Deamve domi coleret: sic Corinthii Cererem,
quam ea de re ἑταῖρη, *domesticam* nuncuparunt;
quod equidem epitheton nonnisi inter Corinthios Ce-
reris fuit ab ἐπι, & verbo κατὰ curam gero, cum il-
la curam totius familie gereret, cui supererat; unde
κατὰσε affinis, atque κατὰσο familiarissimus. Hinc no-
men hoc Cereris aliud plane est ab illo, quo apud
Græcos passim donata est, ἑταῖρη, vel ἑτιγῆς, eo
quod

quod illa terrae præsideret, a *yu terra*, quod antiquissimum forte Cereris ipsius nomen fuit apud primos Orientis Cosmogonos, cum apud Sanchoniatonem in nona Generatione soror Hutochthonis appelletur *Ge*. Vide Cumberlandum ibidem. Imo Danieli Huetio Græcum nomen Cereris Δημητηρ̄ corruptum videtur ex antiquiori Γημητηρ̄, quasi γη μητηρ̄ *terra mater*, quæ ceteroquin conjectura quanti sit facienda mei non est nunc expendere, ne e proposito nimis egredi videar. Hunc autem Cereris *domesticae* cultum ab ipsis Ægyptiis Corinthios accepisse, ex Herodoti Historia Libr. 11. c. L., atque Diodori illa Libr. 1. procul dubio colligimus. Ipsammet etiam Vestam in numerum domesticarum Dearum Græcos retulisse, nos docet Albrigius in suo libro *De Deorum Imaginibus*; quare & illam gremio infantem foventem pingere solebant, eamque veluti Consultricem domesticæ rei bene gerendæ habebant, unde Vestæ factum est της βουλαιας nomen *consultricis* a Divarcho apud Harpocrationem in βουλαια. Apud Pausaniam in *Etiacis* L. 111. legimus, Lacedæmonios domesticum quemdam habuisse Deum, quem appellabant Κερυνεον οικετην domesticum. Hunc autem domesticum Lacedæmonum Deum esse Bacchum, putat Huetius, cum Bacchus passim a Græcis appellatus sit κερυνος, apud Callimachum *Hym. in Apoll.* (*Lege Macrob. Saturn.* L. 1. c. xvii.) nimirum *cornutus*, ut explicat ille ab Hebraico themate כרן *Cheren cornu*, unde & ipsisummet Bacchi sestum apud Cyrenæos, quod quamdam Scenopegizæ speciem præferebat, *Keruna* dictum putat ille. Mihi vero haud plane arridet Huetii sententia, cum eti apud Græcos κερυνος nomen Bacchi fuerit, nihilominus Lacedæmonum *Kerune*, vel *Kerun* alterum forte Deum fuisse ex ipsomet Pausania dubitari possit; siquidem ille in *Arcadicis* de quodam meminit flumine, cui κερυνων, & κερυνος nomen erat,

quamobrem verosimilius mihi videtur, Domesticum illum Καρπονίου fuisse fluminis Deum, sive genium, quem domi colebant illi, cuius religionis innumera exempla passim occurunt in mythologica Historia; hinc festa illa genio fluminis καρπονίου sacra, καρπονίου appellata fuere, pro qua equidem conjectura iplamet σκηνοθεά scenopégia, quam Lacedaemones, atque Cyrenæ agebant, magni ponderis esse videtur. Tandem & Ἰγίνεται, ut testatur Pindari Scholiaes Olymp. tom. 11. ex edit. Jac. Haidii, Apollinem quoque Δοματίποντον domesticum colebant, cui mense Delphico domi victimis litabant; quamobrem eodem Domestico Apollini, cuius erat domesticæ rei invigilare, factum επισκοπον inspectoris nomen legimus apud Cornutum, atque Artemidorum Oniroc. L. 11.

Quemadmodum autem Græci ab Orientalibus, ita & Romani tum a Græcis, tum ab Oscis, atque Etruscis, Orientalium Coloniis, Domesticæ Religionis jura didicere. Romani enim Domesticos colebant Deos, quos *Lares* appellabant, vel *Pœnates*, et si Plautus in Mercatore v. 5. 7. discriminem aliquod *Lares* inter, atque *Pœnates* inducere videtur. Quicquid sit autem de nominis hujus origine, atque differentia, illud veluti Deorum epitheton fuisse, quos Domi præsertim colebant Romani, nulli dubium erit, sive Samothracii, sive Curetes illi fuerint. Hinc olim apud Romanos Deos domesticos fuisse Apollinem, atque Neptunum, docent Nigidius, & Cornelius Labeo apud Macrobium *Satur.* L. 1. c. xii., quibus & Deo cujusdam domesticæ cultum addit Varro, quam *Maniam*, vulgo *Larundam*, appellat apud Arnobium L. 111: *contra Gent.*, unde tandem manavit fabula Larium Larundæ, sive Manium Maniæ filiorum, quos ab Apolline missos scribit Virgilius. Paullatim vero apud Romanos Deorum domesticorum numerus excrevit; ac tandem quemcumque numinum domi cole-

colere fas illis fuit . Quamobrem ipsem Juppiter;
Deorum Pater, domesticus appellatur in Lapide per-
antiquo apud Cuperum Apotheos. Homeri p. 75.

I. O. M.
DOMES
TICO.

Et apud Gruterum innumeri prostant lapides . SIL-
VANO DOMESTICO , APOLLINI DOMESTICO , &c.
Hinc apud Ovidium *Metam.* L. xv.

Et cum Cesarea, tu Phœbe Domestice, Vesta.

Cesaream enim Vestam appellat desumpto nomine ab illo , qui domi peculiari cultu Vestam prosequen-
tibus, eamdemque ob rem Phœbum ipsum *Domesti-
cum* appellat . Ex quo tandem factum est , ut Jovi
ipsem , quippe qui apud omnes omnino Romanos
domi colebatur , *Domestici* nomen passim in ipsis la-
pidum titulis obtigerit; hinc aliquando apud Gruterum
hanc lapidum ~~επιγραφης~~ legimus : D. O. M. D. *Dio
Optimo Maximo Domestico* . Domesticorum tandem
Deorum cultus eo inter Romanos excrevit , ut Im-
peratorum ævo , cuique fas esset Domi aliarum gen-
tium , atque Religionum Numina colere , Senatus
etiam injussu , et si Senatus ipsem publicum il-
lis cultum interdixisset . Hujus sane moris monu-
mentum occurrit in Imperatoris Alexandri Severi Hi-
storia , quem , narrat Lampridius *to. 1. Scriptor. His-
tor. August.* , in suo Larario habuisse Abrahami , &
Jesu Christi Imagines , atque coram illis *matutinis
horis rem Divinam* , nimirum Sacrificia fecisse ,
ut Lampridii phrasem Casaubonus in notis interpre-
tatur . Domesticis etenim Diis sacrificia domi illos obtu-
sse , testantur veteres rerum Romanarum Scriptores ,
quem sane morem ab antiquissimis populis , a quibus
Domesticæ Religionis politiam acceperant , Romanos
derivasse , præter ea , quæ mox proferam veteris Historiæ
monumenta , testatur vetustissimæ Syrorum gen-

tis politia , qui , ut scribunt Justinus Hist. LXXXVI. , atque Plinius Hist. Nat. L. v. , postquam in Templo Magnæ Deæ victimas obtulerant , domi tandem easdem immolabant . Quamobrem & apud Romanos Domesticis Diis *Patellariorum* nomen factum est . Sic Plaut. in Cist. II. I. 46.

Dii me omnes magni , minutique , & patellarii . cum in patella illis Romani libarent ; unde Persius Sat. III. 26.

Gultrixque soci secura patella .
quia , ut antiquus Persii scholiares explicat , *delibatae dapes in ea positæ ad focum* , qui scilicet ante Deos erat , feruntur , ut de more Romanorum Diis cremantur .

Qua de re Macrobius nos docet quotannis unamquemque Romanorum familiam *sacras etiam ferias familiares* celebrasse ; Sunt præterea , ait ille Sat. L. I. c. XVI. , *feriae propriæ familiarium* , ut *Claudia familiæ* , vel *Æmilie* , seu *Julie* , sive *Cornelia* , & si quas *ferias proprias quæque familiæ* , ex *usu domesticæ celebritatis* , observat . Inter ejusmodi ferias anniversaria domi fiebant Sacrificia , quæ Cicero *De Arusp. Rep. c. xv. Sacrificia gentilitia* appellat : Multi sunt etiam in hoc ordine , qui *Sacrificia gentilitia* illo ipso in *Sacello* , statuto loco , anniversaria faciuntur . Et Livius Dec. V. c. LII. eadem anniversaria domestica *Sacrificia gentilitia Sacra* appellat . Patris familias autem erat ejusmodi ferias indicere , atque domestica facere sacrificia , cum ille veluti domesticus Sacerdos haberetur antiquissimo jure , ex quo antiqua Imperii , atque Sacerdotii politia inter Orientales primum , deinde inter ipsos quoque Romanos manavit . Hinc apud Jurisconsultos passim legimus phrasem illam : *a sacris Patris dimitti* , quæ emancipationem denotabat ; quemadmodum is , qui ab aliquo adoptabatur *sacris Patris* , & quo adoptabatur , obstringi dicebatur . Hæc autem do-

me-

mestica sacra uniuscujusque familie eo propria erant, ut in eadem familia numquam immutari possent; quare jure Pontificio cautum est, apud Ciceronem *De Legib. L. II. c. IX.*, ut qui in bona alterius succederet, Domestica Sacra ejus, cuius haeres fuerat, sarta recta servaret. *Sacra privata perpetua memento.* Unde & hi, qui jure adoptionis in alienam familiam transirent, dicebantur *transire in aliena sacra.* Sic de Marci Anci filio apud Valerium Mass. *L. VII. c. VIII.* legimus, quod in *Sufferatis familiam, atque Sacra transierat.*

Ex his itaque, quae adhuc de privatis Sacris, atque domestico Deorum cultu diximus, liquido patet ubique Gentium a penitissimis usque Sæculis domi Deos familias coluisse, eo ut primo Sacris iis operam darent, dum Templis carerent; quare deinde, et si Tempia publica passim prostarent, unaquæque familia antiqua Domestica jura rei Sacrae servavit, atque domi Deorum quorundam cultum exercuit.

§. III.

De Loculamentis, sive Armariolis, in quibus Deorum Domesticorum Imagines antiqui servaruntur. De que illorum nominaibus præsertim apud Orientales. Nonnulla adduntur de jure Sacrorum domesticorum.

Loca quædam domus Antiquos Diis Domesticis sacra habuisse, vetus passim nos docet Historia. Ea autem fuisse in interiori, sive postrema Domus ipsius parte, ipsum inter evincere videtur Deorum Domesticorum nomen, quod illis ex loco, in quo servabantur, inter Latinos procul dubio manavit; Deos siquidem illos *Panates* nuncuparunt a penitiori domus parte, in quo erant, quo sane loci *penu* habebant antiqui,

unde ipsamet domus pars *penetrale* dicebatur, ut testatur Festus in ea voce; at mihi videtur, ni mea falsus sim sententia, nominis hujus *penu*, adeoque ipsorum *Pœnatum* antiquiorem invenisse in Hebraico textu originem, atque etymologiam: Levitici enim c.x. v. xviii. interior Sanctuarii pars appellatur *Penimah*; ait enim Moses eo loci: *Præsertim cum de sanguine illius non sit illatum פנימה in Sancta* (1). *Penimah interiora.* Hæc autem *interiora* dicit ille *Penimah* a voce פנח *vertit*, *avertit*, ex quo sequitur postrema sanctuarii pars *Penimah* פנימה *nuncupari*; hinc & ipsam vocem פנח *Penath* legimus apud Jeremiam c. xxxi. v. xl. pro extrema parte alicujus rei, ac proprie *angulo*. Quæ sane appellatio eo inter Orientales propria erat loci illius, in quo *res sacrae* servabantur, ut ipse Templi Hierosolymitani locus, quem Salomon pro *Arce* custodia fecit; eodem nomine *Penimah* appellatus fuerit *Regum III. c. vi. v. 19.* *Oraculum autem in medio Domus* (nimirum *Templi*) מפנימה *in interiori parte fecerat*, reddit vulgatus interpres; at illud *fecerat* in textu hebraico desideratur, unde legendum erit: *in medio Domus præ Penimah*, nimirum interiori loco *Templi*, quod *Penimah* ea de re appellatur, quo loci *Arca* servanda esset. Ex his, liquido patet, ipsummet nomen ab Orientalibus Latinos didicisse, illudque integrum servasse, aliquibus mutatis pro lingua indole, ad eamdem certe significativa-

(1) Hebraicam vocem הקרו reddidi, veluti *vocis Penimah* adjectivam, *santa*, vel *sacra*, in eo a Vulgata parum discessi, in qua vox isthæc habetur veluti *substantiva* (ut ajunt grammatici): Sane *sanctuarium* in Hebraico textu dicitur מקדש, quemadmodum & vox illa קדש, sine *ה* preffixo, pro *adjectiva sanctus, sacer* paſsim habetur, *Contule Goldiūm* in Lexico.

ficationem, nimirum loci illius interioris, in quo sanctæ Deorum imagines, domi servabantur; quamobrem inde tandem manarunt voces aliæ *penitus*, *penitior*, *penitissimus*, atque *Penu* perinde ac *Penetrale*, quæ extremas rei alicujus partes, vel interiora domus ipsius, vel Templi loca significarunt, eo quod intimiora domus loca, quo Dii servabantur, eo nomine appellanda didicerant Latini ab antiquis Orientis populis. Hinc ex hoc nomine *loci sacri* ipsos etiam Deos domesticos, qui eo servabantur, *Panatum* nomen tulisse, censeo. Id quod innuere videtur Cicero, qui Deos illos domesticos appellat: *Deos Penetrales*, nimirum Deos loci illius, qui *Penetrale* dicebatur. Quantum autem ea facienda sit conjectura, si ve etymologicum tentamen, lectoris erit judicium, cum haud mea caleam sententia. Verum quicquid sit de etymo nominis, nulli tamen dubium erit, ab ipsis Orientalibus Latinos morem saltem derivasse, Deos domesticos in extrema domus parte servandi.

His de loco, quo domi Deorum imagines erant, delibatis, nunc ad armariola, in quibus servabantur, transeamus, cuæ quidem erant veluti loculamenta valvulis quandoque instructa, ut illa obserare, vel referare pro re nata Paterfamilias posset. Hoc autem Armariolum Orientales appellantur סִכְוָת Siccus, Gracci autem Σκυνη, Κυβοειδής, Καρδισχός, vel Ναύθος, Latini vero Lararium generico quodam nomine, vel Arcam, atque Scriniolum Ο. c., de quibus antiquis nominibus dicemus. Horum autem Armariolorum forma una eademque ubique locorum haud fuisse, testantur antiqua, quæ restant, monumenta. Alia enim testudine quatror parvis columellis innixa constabant, ut vide est in numo Diana Ephesina, de quo in Mantissa 1. edisseremus. In antiquiori autem numo Musæi Brandenburgensis apud Montfauconium *Les Antiquit. Expliqu.* to. 11. part. 1. Tab. XIV. Armariolum illud con-

nopoti

nopce figuram præfessi, undique velis obiecti, quod Cl. Begero videtur Armariolum domeiticum Deæ Proserpinæ. Hæc sorte antiquior fuit horum sacrorum scri-
niorum forma, ut ipsummet orientale illorum nomen
satis innuere ostendam in eadem Mantissa. Ea vero,
qua penes Athenæum donantur, Armariola isthac
denominatione Καστορια, rotunde aliquando figuræ
illos fuisse suadet, quemadmodum re ipsa constru-
cta fuisse dicam. Tandem in antiquo marmore,
quod habetur pro Dissertatione Canonici Venuti al-
tero tomo Academiæ Cortonensis, insculptum videtur
Armariolum, frontis parvi Templi instar, valvulis ob-
seratis, cui haud absimile est & illud, quod in Co-
lumna Trajani continet Aquilam Romanam; ex quo
arbitratus sum, hæc potissimum fuisse Romanos inter,
ceterosque Latinos vulgaris Armarioli sacri figura.

Pro familiariorum autem opibus Armariola sacra di-
versæ fuerunt materiae; hinc alicubi argentea, alicubi
aerea, passim lignea. Imo hisce construendis arma-
riolis peculiares fuisse artifices videtur, quos ea de re
vetus Scholiares Librorum Rethorices, qui Aristote-
lis nomine feruntur, apud Scaligerum *Comm. in Soli-*
num appellat *τεχνοτοιχοις*. Is erat Demetrius ille, quem
Lucas in Actis Apostolorum narrat Ephesi fecisse
τεχνοτοιχον Απτερειδων, parva nimirum Templo ar-
gentea Diana, vel, ut aliis visum est, argenteis brâ-
cteis ornata, quibus equidem omnes fere Asiae popu-
li utebantur pro domeitico Diana Ephesinae cultu.

Supra mensulam quamdam, sive quadrum Ar-
mariola reponebant antiqui, teste Dione *Histor.*
Rom. L. xxxix. tom. II., qui de domestico Larario
Deæ Junonis loquitur. Contra mensulam erat
parva quedam Ara, in qua & oblationes repone-
bant, aromata, aliaque id genus cremabant, atque
victimas immolabant. Domeiticus sane Sacrificiorum
usus cum ipsa obtinuit omnium antiquissima domesti-
ca

ea religione, eo ut paganis omnibus reliquias fuerit, postquam etiam Tempia Diis construere cœperunt. Sic vetustissimi illi Syri, de quibus jam diximus, et si magnificientissimum adirent Deæ Syræ Templum Damascenum, imperante Hadad altero Syrorum hujus nominis Rege; Davidi synchrono ex Bonfrerii, atque Marshami Chronologia, domi nihilominus oblatas Deæ victimas immolabant, in ipsis profecto domesticis Aris, ut testantur Menander apud Porphyrium τις απόχ. εμέλυκ. atque Plutarchus *De Dea Syria*. Qui sane penitissimæ vetustatis mos omnium certe Orientalium fuisse ex Prophetâ Amos intelligimus, qui c. iv. de Idololatricis ritibus, quos Hebræi a Philistæis, Aramæis, Ammonitis, Moabitis, Phœniciis, que omnibus didicerant, locutus, versu tandem decimo quarto Deum sic Hebræos minitantem inducit: *Et visitabo super Altaria domus hujus.* Et sequenti capitulo v. 4. *Venite ad אל domum ipsam* Offerete mane victimas vestras &c. Cum itaque Hebræi domi etiam Idololatrârum instar Altaria haberent, in quibus & victimas immolabant, id certe illos fecisse dicendum erit, paganas gentes, quibus undique circumdabantur, imitatos (II). Quamobrem tandem a

Phor-

(II) In interpretatione hujus textus Amos c. III. & IV. Vulgati Interpretis illam minime secutus sum: Habet enim ille: *Super eum visitabo, & super Altaria Bethel &c.*, ubi hebraica duo nomina *Beth*, & *El* prona eademque voce redditum *Bethel*, ratus denominacionem esse Civitatis cuiusdam hujus nominis. In quo sane, preterquamquod ipsamet Historia illius ævi falsum esse evincit, hebraicam *אֵל* sequi noluit ille, in qua veluti duas voces legimus *Beth* sejunctam ab *El*; *Beth domus, El ipsa, illa &c.*, quod si priuata

Phœniciis inter Romanos illatus est mos iste domi
Dii victimis etiam litandi. Unde Horatius de sua
loquitur domestica Ara, dicens:

Aviet immolato spargier agno.

Et Vopiscus in Gall. Iætitia signa Romanos inter
describens, ait: *Illud tantum dico: Senatores omnes ea la-
titia esse elatos, ut domibus suis omnes albas hostias ce-
derent, imagines frequenter aperirent, &c.* In quo sane
animadvertisendum est, Romanos ipsos etiam *albas ho-
stias*, quæ publico Deorum cultui sacræ erant, ut
Spencerus in suis *Ægyptiacis* probat, aliquando domi
Dii Poenatibus immolasse.

Verum animadvertisendum erit, ipsis Romanis olim
vetitum fuisse Sacrificia domi *Dii advenis* offerre,
praeter illos, quibus Senatus cultum decrevisset. Hu-
ius legis verba legimus apud Ciceronem de Legib. L.
II. *Separatim nemo habessit Deos, neve novos, sed ne
advenas, nisi publice adscitos, privatim colunto.* Cui
equidem legi alludere videtur Tertullianus Apologet. c. v.,
cum ait: *Vetus erat decretum, ne qui Deus ab Imperatore
consecraretur, nisi a Senatu probatus.* Legem profecto il-
lam Sacrificia domestica, haud equidem ceteras cultus
domestici ceremonias relpicere, Hilloria, quam supra
protulimus, Severi Imperatoris evincit, siquidem ille
in suo Larario ceteros inter Deos Christum, atque
Abrahamum retulerar, quod vitio ei Romanos vertiisse,
plane silet ejus Historicus. Illud igitur *colunto* legis-
Ro-

prium nomen fuisset, in unam coauissent vocem tum
Beth, tuni *E!*. Hanc itaque omnium Hebraicorum tex-
tuum lectionem secutus, reddendam putavi nomina illa,
ut erant a se invicem disjuncta; quare *Beth* interpreta-
tus sum *Domus*, & *E!* hujus juxta nativam horum no-
minum vim. Vulgata enim pluribus in locis hujus Pro-
phetæ Hebraici textus lectionem, satis implexam, leviter
attingit.

Romanæ de viëtimarum immolatione procul dubio intelligendum erit, quo equidem maximo cultus officio Dii, quos Senatus minime ascriverat, prosequendū minime erant. Quod si Alexander Severus rem *Sacram Lararii* sui Numinibus faciebat, ut scribit Vopiscus, nemini mirum illud erit, quandoquidem in ipsomet Larario Romanorum perinde domestici. Diū Deæque erant. Neque præterea a vero aberraverit quis quis legem illam ætate hujus Imperatoris jamdiu abrogatam fuisse putaret; quare Tertullianus illam eamdem legem *vetus decretum* appellat.

Ceterum Pagani Domesticis Diis cultum omnem; atque honorem habuere, perinde ac illis, quos publice in Templis colebant; quamobrem aras, sacrum ignem domi habebant, eisque viëtimis, libamentisque litabant. Imo ante Armariola lucernas quoque suspendebant, quæ diu noctuque arderent; Hinc in antiquo lapide Regino apud Gonzalium in Notis ad Petron. Arbitr. *Satyric.* pag. 117. legimus, quemdam Titum Tarfenium hæredi suo legare: *Lares argenteos septem, lychnos duo.* Et apud Guilielmum Choulieu *De Antiqua Relig. Romanor.* extat figura cuiusdam tabellæ ejusdem metalli, annexis crenulis, in qua hæc extat inscriptio.

LARIBVS SACRVM

P. F. ROM.

Hæc itaque est totius domestici cultus antiquorum Paganorum brevis historia, e qua nunc ad domestici Christianorum cultus illam delibandam gradum faciamus.

§. IV.

*Christiani domestici cultus officia exercebant primis
Sæculis. Quid a Paganis ea in re illos
inter se ligum fuerit.*

Tribus primis ab Ecclesia condita Sæculis totus fere Christianæ Reipublicæ cultus merito domesticus appellari licet, cum, ut altero nostræ *Politie*, &c. libro diximus, illi in Cænaculis; quæ in extrema domus contignatione erant, Sacra facerent. Id autem ab iis, ne paganis eorum sancta paterent, potissimum factum est, et si in publicis etiam Templis Relligionis munia obire veriti non sint, mitescente Pagorum ira, quibus nihilominus abscondita Mysteria summa relligione fuere. Domi itaque Christiani sacrum cultum exercuere; id quod dum Relligioni ipsam minime repugnaret, neque illis novum erat, domesticis sacris haud absuetis. Quamobrem præter Idolatriæ mysteria, atque prophanas cæremonias, Christiani ea cuncta retinuere, quibus olim pro Deorum cultu domestico usi fuerant, ut vi ipsius Relligionis novam hanc, atque veram Divini cultus indolem induerent ea, quibus Idolorum sacra prosecuti fuerant. Quemadmodum itaque Aras, Lataria, Armariola Sacra Idolorum Imagines Diis olim dicaverant; ita Relligione Christi iniciati Altaria, Armariola, atque sacras Imagines habuere.

Altaria, sive mensas illos tunc habuisse ipsamet sacrificii natura, quod domi fiebat, evincit; mensa etenim utebantur illi, ut panem, atque vinum consecrarent, ac dividerent, fidelibusque elargirentur. Quare antiquiora, ut diximus, Altaria lignea fuere. Duplex præterea Armariolorum genus apud illos obtinuisse videtur; in quorum uno Eucharistiam reponebant, in altero Crucis figuram, aliasque sacras Ima-

magines servabant. Primum patet ex Cypriani testi-
monio, quod in prima Dissertatione protulimus; si-
quidem ex ea, quam ille enarrat, historia apparet,
Christians domi in Area sanctum, h.e. Eucharistiam
servasse, immo arcam illam clausam fuisse, quod reli-
gionis ergo factum fuisse putò. Hoc idem testantur
Acta SS. Indes, & Domnae, de quibus ibidem lo-
cuti sumus, quorum domi Iudex reperiit *ligneam Ar-
culam, in qua reposuerant sacram oblationem*. At ex
duobus hisce allatis testimoniosis discrimen aliquod in-
terfuisse mihi videtur inter Paganorum Armariola,
atque Christianorum loculamenta, in quibus sanctam
servabant Eucharistiam, siquidem illa numquam *Ar-
ca* sive *Arcula* appellantur, imo diversam prorsus fi-
guram habuisse ostendam in Mantissa I. de Anti-
quitate Curruum Sacrorum, quam infra in hoc to-
mo habes. Hac autem haud Armariola vel Armariola,
sed Arcas omnino fuisse docent Cyprianus, &
laudata Acta, ac praesertim Cyprianus de *Arca* lo-
quitur, quæ plano domus, atque univalvis erat, mi-
nime quidem bivalvis, ut esse Armariola paganorum
dicemus; quæ sane mihi arridet conjectura, cum scri-
perit ille, mulierem deterritam esse, igne ex *Arca*
surgente, ex qua equidem phrasi arbitratus sum, ar-
cam, sive capsam illam oblongiori valva clausam es-
se, atque plano domus stetisse, eo ut ignis, qui eleva-
ta valvula profiliuit, velut ex imo *Arcae* surgere vide-
retur.

Alterum autem Armarioli genus, quo Christiani
usi sunt, paganorum illis accessisse puto, cum in il-
lo Icones sacræ servarent; quamobrem neque figura
ab antiquis Armariolis certe diversa fuere, cum ei-
dem, si Religionis indolem excipias, usui utraque
inservirent, Imaginibus servandis. Ejusmodi arma-
rioli præ ceteris meminit Augustinus *De Civit. Dei*
L. vii. c. x. de ea locutus Marcellina Harpocratio-
nis

nis socia, in cuius domestico Larario, erant Imagines Jesu Christi, Paulli Apostoli una cum illis Homeri, atque Pythagoræ.

Hæc brevi delibasse satis erit de Christianorum domestico cultu. Plura enim, quæ huic redeunt argumento, instituti ratio heic dicere vetat, cum ea dumtaxat hisce Dissertationibus ad examen revocare studeam, quæ vel numquam ante hac expensa fuere, vel implexa, ut assolent, methodo alii scripsere. Hinc cum hoc idem Argumentum tractarint Gatticus, atque Cl. Assemanus, illorum adeat scripta quisquis Domestica sacra Christianorum a quarto præfertim Sæculo singillatim noscere maluerit. Mibi vero satis erit Domestici Cultus vetustatem, atque originem ostendisse, ut viam veluti patefacerem iis intelligendis, perscrutandisque argumentis, quibus sacri cultus politia continetur.

Finis Dissertationis III.

DIS-

DISSERTATIO IV.

DE RE LAPIDARIA, ET SIGLIS VETERUM CHRISTIANORUM.

MAxihi est certe momenti res Christianorum Lapidaria tum ad primævam Ecclesiæ Historiam, atque Politiam intelligendam, tum ad explicanda quamplura medii Aevi monumenta. Nam et si Christiani paganos ea in re fecuti sint, eorumque usurparint lapidarium stilum, pro ut conditæ Ecclesiæ ævo ille erat; nihilominus nonnullis in rebus, quæ vel idololatriam, vel prophanam redolerent politiam, a paganorum Lapidario stilo plane discessere. Hinc operæ pretium duxi, heic brevi de potissimum rei Christianorum Lapidariæ capitibus tum primi, tum medii ævi tractare, quæ præsertim vel in questione versantur, vel necessaria videntur ad faciliorem lapidum lectionem, atque phraseologicæ intelligentiam. Hæc in antecéssum animadvertenda duxi, cum heic integrum, numerisque omnibus absolutum hujus materiæ tractatum hædū scribendum aggrediar, sed iis consulere animus mihi sit candidatis, qui Ecclesiasticæ Antiquitati student, ne in immensæ questionis id genus argumentis operam abutantur.

C A P U T . I.

De Lapidario stilo.

§. I.

De Materie Lapidum Christianorum.

Christianorum antiquiores Lapidés ii sunt, quos
passim ad eorum loculos in Cœmeteriis inveni-
mus, quoque Gruterus, Boldettus, Fabrettus, Mu-
ratorius, aliique collegere. Illorum materia plerum-
que marmor, aliquando lateres, vel eburneæ, plum-
beæque bractææ fuere. In marmore autem plerum-
que inscriptiones sculptæ videntur, et si maxima illo-
rum pars inconcinna nimium cælatura laboret. In
eodem autem marmore minio quandoque illi inscri-
ptiones exararunt, sculptore forsitan deficiente, in quo
& Paganos quoque imitati sunt, quorum Etrusci om-
nium primi, ut Gorius animadvertisit in *Præf. ad In-*
script. Donian., in fictilibus urnis sepulchralibus vel a-
tramento tectorio, vel minio titulos scripsisse appetet,
eiusmodi est arcula fictilis cum egruscis characteribus
atramento pictis, quam idem Gorius in *i. Anti-*
quit. Etruscar. tom. edidit. Apud Lupum *Dissert. ad*
Epitaph. Sever. Mart. habemus fragmentum græcæ In-
scriptionis Musæi Victorii tectorio, ut refert ille, ap-
pictum, characteribus candidis in area purpurea. Vide
passim innumera id genus monumenta apud eundem
Gorium, Lupum, &c. In Pompejani antiquis muris,
ipsoisque domibus, vel publicis officinis Inscriptiones
minio pictas vidi, quæ neque spongia deleri possunt.
In nostro etiam Cœmeterio adhuc aliquæ restant in-
scriptiones muro minio, vel atramento appictæ, de qui-
bus dicemus in Dissertatione de Cœmeterio Neapo-
litano. Quemadmodum itaque Romani ab Etruscis,

ita

ita a Romanis Christiani morem hunc didicere; quare aliquando ipsas insculptas marmori literas minio, vel cinnabari pingere consuevere, quarum aliquas Boldettus *Osservazioni Cemeter.* to. 11., vidisse testatur. Aringhius Romæ *Subterrani.* L. vi. c. 37. narrat, se vidisse apud Horatium *della Valle*, Patritium Romanum, epitaphium marmoreum Fructuosa Puellæ Christianæ characteribus auro exaratis. Hinc apud Christianos minio quoque pingi consueverant imagines cælatæ, cujusmodi erant in Coemeterio Callixti duo lapides, quorum unus Eutropiæ Martyris figuram, alter tres imagines habebat mulierum orantium, minio superinductas. Num autem minio uterentur olim Christiani in Martyrum inscriptionibus præsertim exarandis, ut arbitrantur Boldettus, atque Ferrandus in *Disquis. Reliqu.* L. 1. cap. 11., affirmare non auferim, cum nonnulla huic sententiæ prorsus aduersentur antiqua monumenta, ut ostendam in Dissertatione de nostro Coemeterio. Præterea Christiani carbone quandoque epigrammatia vel marmoribus, vel saepius lateribus scriperunt. Id genus est inscriptio inventa in Coemeterio S. Trasonis apud Lupum; in singulina enim tabula habetur nomen SEVERA hinc inde carbone scriptum. Neque hoc idem ipsis etiam Romanis novum fuerat, penes quos plebs, atque potissimum ipsa servorum natio carbone in parietibus scriptitahabat, unde videre memini in effossis Pompei domibus, cubicula quadam, in quibus forte servi versabantur, carbone inconcinne conscribillata. Unde illud Plauti in *Mercat.*

Impleantur meæ fores elogiorum carbonibus.

Hæ autem carbonibus exaratæ inscriptiones rarius inveniuntur in Christianorum Coemeteriis, siquidem illæ loci soeditate, perinde ac temporis vetustate evanuere. Hinc quæ passim, ut dixi, visuntur inscriptiones, atramento tectorio exaratæ sunt, vel *atramen-*

*to scriptorio, de quo vide Hermolaum Barb. super Di-
scorid. Corollar. 1018. vel 1121. Edit. Hamberg.*

Tandem Christiani inscriptiones super ipsum quan-
doque tectorium loculi, vel in calce ejusdem loculi
graphio imprimebant, quas passim inveniri in Roma-
nis Cœmeteriis Auctores Romæ Subterranea testan-
tur. Hujus autem materiæ diversitas pro tempestatis
indole, pro genio loci, atque defuncti vel conditio-
ne, vel gradu obtinuit; quamquam enim Christiani, cum
deservesceret persecutio, marmoreis tabulis loculos clau-
derent, eisque inscriptiones, sive epitaphia insculperent,
nihilominus cum Imperatores st̄virent, pro re nata, a-
tramento, minio, carbone elogia defunctorum scriptita-
runt, eaque aliquando vel graphio imprimere vix datum
fuit, cum illis tempori serviendum esset; quamobrem ne
Paganorum oculis paterent, vel cū maxima preme-
rentur angustia, eo ut ne ipsos quoque marmoreos la-
pides comparare possent, e paganorum sepulchris la-
pides tulere, in quibus e converso propria vel pin-
xere, vel scalpsere epitaphia; unde hodie in Ro-
manis Cœmeteriis inveniuntur marmorei lapides hinc
jnde scripti, quorum antica pars inscriptionem Chri-
stianam, postea epitaphium paganum legendum of-
fert. Eiusmodi lapides vidit Mabillonius, easque de-
scribit in suo Itinere Italico. Verum in eismodi la-
pidibus inscriptio pagana minime appetet ex ea locu-
li parte, quæ vias Cœmeteriales respicit, cum inte-
riora loculi spectet; hinc Christiani plerumque, cum
id genus lapides adhiberent, inscriptionem, quam in
illis exarabant, Crucis figura signabant, ut a pagano e-
pigrammatio nullo negotio discriminaretur: Sic in Cœ-
meterio S. Agnetis Romæ apud Boldett. to. II. plu-
res eismodi lapides reperti sunt, ut ille cuius interior
aspectus habet paganum epitaphium.

Pars postica

D. M.

VALERIE. M. FARRIA FECERVNT. C.
 POPILIVS EVPO CONIVGL SANCTIS. SIME
 CVM. Q. VIXIT ANN. XX. ET C. POPILIVS
 FILIVS MATRI. DVLCISSI.

Pars antica

FRVCTVOSA

FLORIDA. D. P. PRID. KAL

FFB.

Et similia id genus , quas collecta simul habes apud eumdem Boldetrum . Quare fallitur Fabricius , qui in sua *Bibliograph. Antiquar.* hi lapides Christianorum ne cadaveribus , an Paganorum illis positi fuerint dubitate videtur ; si enim Crucem epitaphio ex antica parte insculptam , præter alias notas , & characteres Christianos , perpendisset , in ejusmodi dubium venire ausus forte non esset .

§. II.

De Stilo Inscriptionum Christianarum : Deque Orthographia.

Stilus Christianarum Inscriptionum illarum ætati dignoscendae viam sternit . At in Christianis præsertim epitaphiis nonnulla inveniuntur , quæ corruptam orthographiam sapere videntur . Ea singillatim expenda erunt , ut a corrupta medii ævi orthographia quamplura secernantur , quæ et si scriptoria orthographia satis non respondent , sunt attamen primi Ecclesiæ conditæ ævi , atque ne latum quidem unguerti a lapidaria Romanorum illius ætatis orthographia discedunt . Quamobrem de orthographia lapidaria primum dicemus , cum stilum lapidarum , sive indolem epitaphiorum Christianorum passim dilucidare studeamus , de singulis phrasibus infra edifferentes .

Lapidariæ profecto orthographiæ a scriptoria , qua utimur , discrimen ex eo oriū videtur Goltzio , Fabrettio , Boldettio , aliisque , quod Romani in inscriptionibus exarandis rationem pronuntiationis secuti sunt ; cum ex Cicerone , atque Gellio intelligamus , aliam fuisse a scriptione pronuntiationem Romanorum . Cui equidem argumento & illud addere non pigeat , quod ex Romanorum genio in Epitaphiis exarandis oritur ; siquidem hi stilum antiquiore data opera affectasse videntur , quare præ cultiori etiam pronuntiatione , atque scriptoria orthographia , antiquorē illam sequi maluere . Quod in causam hujus moris potissimum fuisse , mihi persuasum eit , cum jam tum Ciceronis avo antiquorem pronuntiationem urbani viri refugerent , rusticisque illam relinquenter ; etenim Lucius Crassus apud Ciceronem de Oratore L. III. ait : *Quare Cotta noster , cujus tu illa lata , Sulpici , nonnumquam imitaris , ut iota literam tollas , & E plenissimum dicas , non mihi oratores antiquos , sed messores videtur imitari.* Atqui in lapidibus etiam publicis , qui scripti fuere Romanorum Lingua florente , litera E passim loco I adhibetur ; hinc itaque consequens erit , Romanos haud vim pronuntiationis sequitos , sed antiquorem stilum imitatos , vetustissimæ adhæsisse orthographiæ , quæ , ut ex allato Ciceronis testimonio patet , prorsus alia erat aureo Linguae Latinæ Æculo , in quo id genus lapides Romani posuere , à cultiori , qua utebantur , pronuntiatione . Quare plerunque in lapidibus nonnulla inveniuntur , quæ prima fronte vel barbarissimum sapere , vel ab oscitania lapidiorum derivasse aliquibus visa sunt , ex quo non modo in epitaphiorum interpretatione , sed vel potissimum in definienda illorum ætate falsi hi videntur , qui ejusmodi orthographiam non bene calluere . Apud Goltzium in *Thesauro Roman. Antiquit.* , atque Fabrettum simul collecta legitimus potissima hujus

ius orthographiae lapidariæ capita , quorum nonnulla heic exscribimus , quæ cum Christianarum inscriptio- num perinde ac Romanarum propria sint , earum interpre- tationi viam Ecclesiasticæ antiquitatis candidatis patefaciunt , cum ea præteream , quæ vel in quaesi- one adhuc versantur , vel præsenti minime redeunt ar- gumento . Hujus enim Dissertationis institutum im- primis candidatos illos respicit , cum viri , in id ge- nus antiquitatibus versati , nostram haud desiderent o- peram , quorum ceteroqui genio pro viribus faciam satis in explicandis nonnullis nostri Cœmeterii , quæ ab hominum , atque temporis injuria reliqua sunt , monumentis .

A.

I. Diphthongus *Ae* in lapidibus plerumque scribi- tur *Ai* ; hinc *Aire* pro *Acre* , *Aeternai* pro *Aeternæ* . *Bonai* pro *Bone* . *Caisar* pro *Casar* . *Oc.*

II. Genitivus femininus nominum primæ declina- tionis desinit aliquando in *as* . Sic *Fauſtines* pro *Fau- ſtine* , *Prifcess* pro *Prifcea* . *Oc.*

III. Aliquando pro E initiali habetur Diphthon- gus *Ae* , ut *Aeco* pro *Ego* .

IV. Sic *Ad* pro *At* . *Adque* pro *atque* . *Oc.*

B.

Hæc profecto litera passim pro V consona usurpa- tur in lapidibus . Sic *Albei* pro *Alvel* . *Sibe* pro *sive* . *Serbus* pro *servus* . *Bibus* , & *Bibas* pro *Vivis* , & *Vi- vas* . *Bobis* pro *Vobis* . Ita & lapis apud Lupum Dis- fert . ad Sever. Epitaph. DATIBꝫ pro *Dativo* . In alio lapide , de quo Christianus ne sit an paganus , dubitat idem *Lupus* , legimus : DECESSIT O X O IDVS NOB pro *Deceſſit decimo Idus Novembriſ* . Hoc au- tem ne dum in lapidibus , sed vel in ipsis numis , quorum maxima diligentia sculpebantur notæ , repe- siri nos docet numus Cornelie Saloniæ apud Ange- lonium in sua *Historia Augusta* , *Ot.* , in quo hanc

legimus epigraphen : **BENERI GENITRICI**, pro *Veneri*. Ex quibus facile conjicimus, Latinos olim ad **IV.** usque Sæculum V consonam veluti B pronuntiassent.

C.

Pallim in aliquibus nominibus hæc litera pro G usurpatur ; ut *Calba* pro *Galba*, *Callus* pro *Gallus*. Ita & C pro Q usi sunt, ut in lapide pagano apud Fabretum pag. 420. n. 382. **CINQUE ATNIS** pro *Quinque Annis*. *Quram* pro *Curam* Øc. Ita Litera C inversa ad differentiam generis scribitur. Quare C. legitur *Cajus*, Ø *Caja*.

D.

Legitor aliquando pro T, ut *Set* pro *Sed*. *Quotannis* pro *quotannis* Øc.

Ita pro D, et si raro, invenitur litera C, sed conversa Ø, cuius exempla vide apud Goltzium, & Murratorium.

E.

Hanc sane literam pallim pro I usurparunt veteres quadratarii ; hinc *Cives* pro *Civis*. *Soledas* pro *Solidas*. *Deana* pro *Diana*. Ita in inscriptionibus Christianis frequentior est hujus orthographiarum usus. Vide apud Fabretum *Cubecularia* pro *Cubicularia*. *Anima Dulces* pro *Dulcis* Øc. Hanc autem permutationem summa vetustatis apud Romanos fuisse, ex Vartone ipsomet intelligimus, qui L. I. De R. R. c. 111. scribit suo ævo rusticos, quos inter adhuc antiqua pronuntiatio reliqua erat, dicere *Veam* pro *Viam*. *Vellam* pro *Villam*. Quare Epitaphia, quæ antiquo exarare stilo jam tum Romani studuere, antiquam perinde orthographiam servarunt. Unde apud Gorium *Collect. Inscript. Etrur.* t. 1. legimus *Leves* pro *Levis* Øc. Ita Ei diphthongus pallim scribitur in lapidibus pro I, ut *Eidus* pro *Idus*. *Leibertas* pro *Libertas*. Plerumque autem Ei pro I longa usurparunt veteres Latinorum

tum in lapidibus, tum in codicibus, quod & Græci pariter fecere, ut etiam & pro I correpta; hinc in tabulis Bacchanalibus, quas illustravit Cl. Ägyptius noster, legimus *Nisei*, *Ubei*, *Ibei*, *Sibe* pro *nisi*, *ubi*, *ibi*, *sibi*, &c.

Tandem animadvertisendum in Græcis lapidibus medii ævi passim etiam inveniri hunc diphthongum. In quibus & animadvertisendum erit, interdum E pro H, perinde ac H pro e usurpari: Sic *Adire* pro *Ädare*, & *Σωτηρ* pro *Σωτερ* apud eundem Goltzium.

F.

In Romanis etiam inscriptionibus literam F pro PH legimus, ut *Dafne* pro *Daphne*. *Triumfator*, pro *Triumphator*. Ita litera F, ut digamma Äolicum, pro V consona usurpatum, verum F inversa notatur; ut *VII F VI F IR* pro *VII VIR*. *AMPLIAFI* pro *AMPLIAVIT*. *DIDI* pro *DIVI*. &c.

H.

Hæc autem litera aliquando abundat, aliquando deficit in lapidibus optimæ etiam notæ, atque antiquitatis, in quibus passim legimus *Eres* pro *heres*. Contra ea vero *Hegit* pro *Egit*, atque similia, ut *Have* pro *Ave*. Quandoque ubi deficit H, atque sequitur V vocalis, ipsamet V consonæ naturam, atque figuram sumit, ut videre est in lapide apud Gorium ib. pag. 219. ubi legimus *vius* pro *hujus*.

I.

Quemadmodum pro E usurpari I diximus, ita & pro I passim occurrit E in antiquioribus etiam lapidibus. Sic *Cavias* pro *Caveas*. Ni pro Ne. *Pontifex* pro *Pontifex* &c.

Frequens autem in Romanis etiam lapidibus est usus duplicis literæ II pro E. Sic apud laudatum *Fabretum* pag. 397. n. 279. *PRIMIGENIO BENEFICIUM* *INTI*, h.e. *Primigenio Benemerenti*. &c. Idem Fabretus putat e græcanicis quadratariis hanc ortho-

orthographiam in Romanis lapidibus irrepsisse, ob similitudinem H *Eta* græcorum, cum duobus II. Argumento potissimum ei est, in iisdem lapidibus, in quibus duplex I pro E legitur, passim haberi Græcum *Λ lamda* pro latino L. sic in inscriptione Grueteriana p. 741.

D. M.

I. M. VAΛHRIANVS
C. SIIXTIAIO TIIRIOAO. P.
ATRII. IIT. SIIXTIAIVS. VIIRVS
P. BIINIIMHRIINTI.

Huic Fabrettianæ conjuncturæ & aliud accedit argumentum ex titulo quodam fictili, n. v. inter illos, quos vulgavit Lopus, ubi in eodem titulo videtur C pro S, quod Græcum esse nemo inficias ibit. Sic titulus ille se habet:

M. stictili.

A. D. VII. K. IV.

h. e. *Marci Seſtil ante diem vii. Kal. Jun.*, ut legit Lopus: Hinc unde nam eidem Lupo, ex Græcis ne an ex Etrutis hæc Romanis manaverit orthographia, dubium suboriatur satis non video, nisi ei argumento fuerit quædam fictilis tegula, in qua duplex I pro E legitur, atque loco A habetur quodam *Λ* cum duplice lineola quæ Etruscorum A proxime accedit. Verum id genus A in Romanis lapidibus passim inveniri, périnde ac in illorum tegulis, atque utnis fictilibus nemo ignorat.

Tandem sequiori ævo vocibus a duplice consona incipientibus literam I præposueré passim quadratarii, ut ISPIRITO apud Reinelium. *Syntag. Inscript. Cl. xx. n. 328.* ISCRIBONIVS apud Boldettum *Oſſerv. ſu' Cimit. O.c. I. II. p. 407.* ISTEFANVS apud Bonarottium *Oſſerv. ſopra i Vetri Art. p. 112.* O.c. Imo apud Lupum legimus Epitaphium Musei Kircheriani, in quo voci, a sim-

simplici consona incipienti , etiam I præponitur , ut
IMARITATA , pro Maritata .

K. L. M.

De hisce literis nihil notatu dignum occurrit ; prima enim passim cum C permutatur . Altera aliquando græcanice notatur , ut dictum est . Tertia tandem sua numquam caret vi , neque ulli umquam vicissitudini obnoxia videtur ; et si aliquando illa in fine vocum praetermissa fuerit , ut Dece pro Decem Oe .

N. O. P. Q.

Litera N sèpe in vocibus quibusdam desideratur , etiam in antiquis lapidibus , in quibus passim occurrit Cojux pro Conjux . Cresces pro Crescens . Meses pro Menses , & innumera fere id genus .

Litera O loco V interdum usurpatur , ut Dederont pro dederunt . Sont pro sunt . Triomphus pro triumphus , Oe .

Ita & P pro B scribitur , ut Apsens , pro Absens . Plebs pro Plebs Oe .

Litera Q aliquando loco C habetur ; sic Pegunia , pro Pecunia . Quosquomque pro quoscumque . Quoi pro Cui vel qui , ut & quous pro cuius Oe . Mabillonius præterea animadvertisit literam Q in mediis ævi quibusdam lapidibus vel interpunctionis , vel ornatus ergo adhiberi etiam inter ipsas literas unam eamdemque vocem componentes , PVDENQTIANA , ubi litera Q prorsus superflua est , in Janua Ecclesiæ S. Pudentianæ apud Ciampinum to . 1 .

R. S. T.

De litera R nil diversum in epigrammatica orthographia , de qua mihi sermo est , occurrit .

Litera S sèpe redundant , ut Auxilium , Uxori , perinde ac in fine vocum ; sic Conjunxs , Felixs , Oe . Forma etiam literæ hujus alio etiam modo notata appetat in Christianis præsertim inscriptionibus , nimirum velut gamma græcanicum Γ , cujus formæ i-

dumet

numera habes exempla apud Reinesium, Lupum &c.
Ita in titulis figulinis apud eumdem Lupum num. 474
NONI^Γ NOVM, h. e., *Nonis Novembris*. Altera autem est forma literæ Σ in lapidibus Græcis, tertii præsertim Sæculi, siquidem hebræorum elemento C maxime accedit. Sic in lapide græcanico apud Lupum.

ΕΠΑΥΓΑΤΟ ΖΟΣΙΜΟΣ, &c.

pro ζωσιμος Ζοσιμος h. e. *Requiescit Zosimus &c.*

Tandem litera T locum D quandoque in epigrammatiis usurpat; unde *Atfines* pro *Adfines*, *At*, *It* pro *Ad*, *Id*. &c.

V. Y. OY.

Litera V cum B facile vicissim permutari diximus; hinc *Placavile* pro *Placabile*. *Vase* pro *Base* &c.

Item V pro I usurpatur, ut *Aurifex* pro *Aurifex*. &c. Quemadmodum & pro O: sic *Suboles* pro *Soboles*. *Nomenclator* pro *Nomenclator* &c. Ac tandem pro Y, ut *Illuricum* pro *Illyricum*. *Suria* pro *Syria*, id quod in scriptoria etiam orthographia aliquando invenies. In lapidibus autem Ciceronis ævo exaratis, hanc animadvertis permutationem Antonius Salviñius *Inscript. Etru.* to. 1. Penes Lupum lapis summæ vetustatis habet *SVNEROTEM* pro *Synerotem*. Unum autem prætereundum non erit, in ipsis etiam lapidibus Christianis inveniri literam V rotundæ figuræ U, cuiusmodi est illa, quam propriam hujus literæ vocalis dicimus in scriptoria orthographia. Verum in eo, quam Lupus profert, lapide, qui videtur Sæculo iv. recentior, U rotunda in siglis dumtaxat numericis habetur, ex quo patet quadratarium ita literam illam notasse, ut discriminem aliquod inter elementa vocum, atque numerorum illa statuminaret; siquidem in eadem inscriptione litera V sic passim occurrit in latinis vocibus.

- Litera vero Y loco literæ V pariter venisse, lapides.

des antiqui docent; hinc *Syarium forum pro Suarium.*
Imo eo isthac invaluit orthographia, ut facile epitaphiographi Y pro V usi sint vocum initio. Sic in lapide Coemeterii Blasillæ.

AGATORI IN P

QVI VIXIT ANN

H. e. Agatori in pace qui vixit Ann. &c.

Tandem diphthongo OY usi sunt antiqui, potissimum Christiani, in lapidibus latinis græcis charactheribus scriptis, de quibus mox dicam, hinc AOYNA pro AVNA, NOBENBPIBOYC pro NOBENBPI-BVC. &c. Vide de hoc diphthongo Ægyptium nostrum in Comm. ad S. C. de Bacchanal. p. 154. & 169. in Collect. Novæ Gronov, &c. Append. t. i. i.

Ex hac itaque, quam brevi de more concinnavimus, lapidariæ orthographiæ alphabetica sylloge, duo imprimis colligimus. I. Non omnem, quæ occurrit, differentiam inter scriptoriam, atque lapidariam orthographiam, vel quadratariorum oscitantia, vel eorum imperitiae tribuendam II. ex id genus orthographia lapidum antiquitati minime derogandum esse. Quod Fabrettius, Boldettus aliquique post Bartium animadvertere curarunt. Etsi neque nos negamus, nonnulla etiam ex illorum oscitantia in lapidibus aliquando irreplisse, quod præsertim in adiphthongis vocibus, vel necessariis literis manchis facile deprehendimus.

§. III.

De Latinis Inscriptiōnib⁹ græcis charactherib⁹. Deque epigraphiis Latinis-græcis.

Inter ipsos Romanos hunc obtinuisse morem, ut passim hi græcis notis latinas voces in epitaphiis, epigrammatisque exararent, liquido patet, ex id genus lapidibus, quos habes apud Reinesium Classe xx. n. 108.

n. 110. & 118., & Donium *Classe* 11. n. 158. p. 103.
 Hinc inter Christianos idem mos invaluit, cum haud
 raro id genus lapides in Cœmeteriis inveniantur. Hic
 autem mos unde ortus sit, haud facile erit divinari ;
 forte id vel græcissandi genio factum dicerem, vel,
 ex eruditorum aliquot sententia, ut originem forte
 defuncti græcanicam ea ratione quodammodo indigita-
 rent. Juvat heic exempla id genus epitaphiorum pro-
 ferre. Apud Boldettum ex Cœmeterio Priscillæ

ΒΑΛΕΡΙΑ ΒΙΚΤΩΡΙΑ
 ΦΗΚΙ ΦΕΙΛΕΙΕΚΟΥΑΙ
 ΒΕΙΤΑ ΔΕΗΝΗ

h. e. *Valeria Victoria* feci (pro fecit) filie sue *Vitaline*.
 Huic affine alterum legimus apud Lupum ex Museo
 Kircheriano p. 61.

ΒΕΝΕΜΕΡΕΝΤΙΦΙΔΙΕ
 ΘΕΟΔΩΡΕ ΚΥΕ ΒΙΞΙΤ
 μΗCIC XI ΔΙHC XVII

nimirum: *Benemerenti filie Theodore*, que vixit *Mes-*
fes (pro menses, quod passim etiam in Romanis oc-
 currit lapidibus) xi. dies xvii.

At cum tandem Romani græcas voces Latinis mi-
 scerent, quippe qui græcum callere imprimis affecta-
 rent, factum est, ut non modo viri, sed vel ipsæ mu-
 lieres, quas Juvenalis lepide carpit, latinas locutiones
 passim græcis vocibus condirent ; imo in ipsis etiam
 Latinis epigrammatiis eadem pene ratione græcas spa-
 gerent voces . Belle quidem Martialis has ridet mu-
 lieres , quas imitantur nos inter hodiedum illæ , quæ
 gallicis vocibus italum sucare sermonem student, ut
 elegantiores , scitulæque videantur : Sic itaque ille
 L. x. epigr. LXVIII. Leliam alloquitur :

Cum tibi non Ephesos , nec sit Rhodos , aut Mity-
 lene ;

Sed domus in vico , Lelia , Patritio ,
 Dequæ coloratis numquam lita mater Etruscis ,

Du-

Durus Aricina de regione pater;
 Ζων καὶ λυχνίαν lascivum congeris usque,
 Proh pudor! Hersiliae civis, & Egerie.

Hæc obiter; ad id genus lapides nunc . Passim illos
 invenies apud Fabrettum , Boldettum , atque Lu-
 pum , cum potissimum in Latinis Lapidibus omen *in*
pace græce scriptum appareat EN IPENH . Apud
 Bonannium in Museo Kircheriano Class. ii. p.205. la-
 pidem paganum habes, in cuius prima , atque alte-
 ra linea legimus.

IVLIAE SEVERAE KYPI ::::

ΑΓΑΘΗ &c.

in qua vides Julianam Severam appellari græcis voci-
 bus in Latino epigrammate χρεῖαν αγαθήν, h. e., *Do-*
minam bonam. Apud Bottarium inter epitaphia Cœ-
 meteriorum *Via Appia*, sequens habetur inscriptione :

ΒΑΛΕΝΤΙΝΟ ΒΙΝΝΕΜΕ

ΡΕΝΤΙ ΙΝ * ΡΑΚΚ ΔCCXX ΜΔ

Ubi literas græcas inter Latinas vides. Sic contra ea
 apud Boldettum , atque Lupum habes inscriptionem
 hanc Cyriacæ Martyris :

ΚΥΠΙΑΚΗΤΗ ΓΛΥΤΑΤΗ ΚΑΤΑΘΕΣΕΙC EN
ΠΑΚΕ &c.

h. e. Κυριακῆτη γλυτατη (pro γλυκυτατη) Καταθέσεις
 in Pace . Ciriaceti dulcissime depositio in Pace . Ubi
 vides formulam in Pace latine appictam græcis atta-
 men notis epitaphio græco . Lege alia ejusmodi epi-
 taphia apud Lupum , qui Romanas etiam profert in-
 scriptiones cum notis numericis græcorum .

Unum autem heic addendum erit, quod solertissi-
 sum etiam Lupum fugit, ad xi. nimirum Saculum
 hunc Latinis græcas voces admiscendi, perinde ac græ-
 cas notas in Latinis dictionibus adhibendi, usum perstis-
 tisse. Romæ enim extat hoc xi. Sæc. monumentum,
 cum in valvis æneis Ecclesiæ S. Pauli extra Urbem
 via Ostiensis hæc habeatur inscriptione in base valvæ unius
 cælata.

ΠΑΝ-

PANTA
LEON STRA
TVS VENIAM
MIHI POC
CO REATVS

Ubi in penultima linea habes literam initialem vocis latinæ *Rogo*, græce scriptam cum P., uti & nominis Pantaleonis prima litera est græcum & pro P. Hæc sane vocum, atque notarum commixtio ex artifice gente Græco orta est, cum hæc valvæ CPoli conflatae fuerint Anno MLXX., ut ex inscriptione Latina, quæ rudi nimium charactere in illis scalpta legitur. Unde conjiciendum puto, epitaphia illa, de quibus sermo est, olim a quadratariis forte græcis insculpta fuisse.

§. IV.

De Lapidum presertim Christianorum Interpunctione.

Quemadmodum a scriptoria differre lapidariam orthographiam ostendi, ita & de interpunctione dicendum erit, quæ singulari quadam methodo etsi ab interpunctione codicum differret, nihilominus ab ipso etiam quadratariorum genio aliquando pependit.

Quis quis vel a limine salutavit antiquos lapides, certe novit, generatim singulis vocibus puncta apponi, quod potissimum vocibus discriminandis factum fuisse nemo inficias ibit; etsi innumera etiam non desint exempla lapidum Romanorum, qui punctis vel profus carent, vel in quibus puncta aliquibus dumtaxat vocibus haud equidem omnibus appinguntur. Certe in Lapidibus primæ aetatis Rom. Reip. puncta plane desiderantur, quemadmodum & in quamplurimis lapidibus v. atque vi. Sac. Aeræ Christianæ antiquæ interpunctionis quadratarii obliti videntur. In Dissertatione de Coemeterio Neapolitano mea proferam tentamina in in-

vesti-

vestiganda origine hujus interpunctionis, atque desi-
nienda epocha, in qua sensim illa obsolevit; quod sane
argumentum sollertiaissimam operam, tot virorum, qui
de re lapidaria optime meriti sunt, usque adhuc fugi-
se mihi videtur.

Heic autem de quibusdam interpunctionibus sermo mihi erit, ut de cardiaca præsertim illa, deque nonnullis aliis, quae candidatos morari possent. Solebant Pagani vel ad singulas voces, vel ad singulos lapidis versus, vel medias inter epigraphis lapidariae literas cordis figuram apponere. Dubitatum est olim quid sibi vellet figura isthac, atque nonnullis visa est. velut indicium doloris; verum interpunctionis genus suisse, liquido evincit post Reinesium, atque Fabretum Boldettus, qui nonnulla profert monumenta tum operum publicorum, tum etiam lusoria, in quibus id genus *corda* inveniuntur (*Vide Boldettum ibid. L. I. c. LII.*): et si non raro hæc eadem *corda* ornamenti loco aliquibus esse lapidibus, nemo negaturus erit, præsertim cum illa invenies aut epigrammatii initio, aut solitaria ad lapidis basim, vel latera. *Vide apud Lupum epitaphium Bellina Martyris*, atque aliud Avantii, cui accedit lapis nostri Coemeterii, de quo in eadem Dissertatione dicemus, atque alter Eutropii apud Fabrettum, in quibuscero modo *corda* se habent.

Hic autem mos a Paganis facile ad Christianos transiit; cum nihil a Religione absolum vel præferret, vel contineret; quare Boldetus, qui innumera pene hujus interpunktionis monumenta Christiana viderat, merito demiratur Papebrochii judicium, quod de Martyris Argyridis lapide tulit, quam ideo paganam potius fuisse mulierem putavit, quod in ejus sepulchri lapide haec invenerit cardiacas figuræ. Hæc autem nota vel simplex est, vel cum inversa lineola, cordis transfixi figurant præferens, et si rariior altera hæc sit. Ex ea autem, quam Bol-

detrus post Ciampinium profert, inscriptione musiva Arcus Tribunæ Ecclesiæ S. Cæciliæ Romæ (opus certe Sæculi ix., Paschale I. Rom. Pontifice, qui Anno DCCCXVII. floruit) pater ad hanc usque extatam cordis figuram pro interpunctione artifices adhibuisse; in eo siquidem arcu cum versus se se mutuo sequantur, quadratarius ad uniuscujusque finem, ut unum ab altero distingueret, figuram cordis adjecit. De hac nota locuti, prætereundum non erit, figuram cordis, quam hodiecum sarti adsuere solent rusticans præsertim vestibus, medio ævo ornatum vestium passim fuisse penes Latinos, siquidem in Musico Ecclesiæ S. Mariæ in Cosmedin Ravvenateniæ fimbriæ, sive laciniae vestium Sanctorum, atque virorum illustrium cordis figuram quandoque simplicem, alibi & duplicem habent. Vide Musivum illud apud Ciampinium to. i. c. xiiii. p. 102.

Præter cordis figuram aliæ etiam interpunctionis notæ obtinuere, cujusmodi est illa lapidis Martyris Argyridis, de qua dictum est, in quo punctorum loco habetur figura V, transversali lineola secti. Sic

ΓΑΤΚΙΤΑΤΙ Ψ ΓΤΝΑΙΚΙ

ΑΡΓΤΡΙΔΙ Ψ ΤΡΟΦΙΜΟC

ANIP Ψ ΕΤ. ΕΣΗ () A S.

Ita & figuræ sexti numeri, quam arabicam appellamus, prorsus accedit interpunctionis nota inter primas literas lapidis Musæi Panormitanæ apud Lupum. Sic

D 6 M 6

EROTI. IVNI. IVLIANI PRO
COS. SER CVBICVLARIO.
IVNIVS ALCIBIADES BENE
MERENTI FECIT
VIXIT—ANNIS. xx

Quandoque puncti vices Crucis etiam figura gessit, ut in lapide Cœmeterii Calixti, & Pretextati apud Boldettum L. i. c. iii. Sic

III

III ♀ KAL ♀ MAR ♀ FOR
TVNVLA ♀ QVE ♀ BIXIT ♀
ANN ♀ L ♀ ET ♀ MES ♀

III

Alii hoc idem præstant officium asterisci quidam, ut
in lapide Cœmeterii Priscillæ apud Bottarium *Roma*
Sotter. III. p. 116.

BENEMERENTI * IENVARI
AE QVE * VISIT ANNOS PLVS
MINVS L * RECESSIT DE * SECV
LVM * s III KALENDAS APRIL
IN PACE

Singularis autem est interpunctio lapidis alterius Cœ-
meterii viz Appiæ, quem exscripsit, atque vulgavit
idem Bottarius *ibid.*; in eo etenim rudis quædam. Vi-
loco punctorum est. Sic

EVTYCIANE * OVE VI
XIT ANNIS ✓ XXVI * ME
SES A VI ✓ ORAS ✓VV✓ BENE
MERENTI ✓ IN PACE

Verum generatim tum Paganæ, tum Christianæ
inscriptionses pro illarum ævo vulgari, atque receptæ
interpunctione notantur. Qua quidem in re cœ-
quandoque quadratarii parce nimium se gesserint, ut
in lapidibus, qui punctis prorsus carent, ita & ali-
quando nimia interpunctione oblectati videntur; ejus
nimia interpunctionis monumentum ætatis Claudi
Augusti prolat in lapide a *Tyranno* posito T. Clau-
dio Verano. In cuius quarto versu apud Gorium
in *Columbar. libert. Liv.*, & Lupum p. 67. non dum
syllabæ, sed & fere literæ interpunctione dividuntur.
Sic

COL. V. M. BAR. IVM. TOTVM;

Vox enim columbarium quatuor punctis dividitur. Ce-
terum apud Fabrettum *Inscript. Dom. c. III.* vide
nonnulla id genus exempla. De ejusmodi vero Chri-

rianis lapidibus lege Lupum , penes quem specimen harum inscriptionum habes, ex quibus unam heic sellimus pro facilitiori tyronum intelligentia rei lapidiz . Sic

VI. TA. LI. AE
CON. COR. DL. AE
CO. IV. GI. BE. NE
ME. REN. TI

h. e. ; *Vitalia concordie cojugi (pro conjugi) benememtenti*. E græcis autem unam heic ex eodem Lupo excrībam . Sic

ΔH. MH. TPI. OC
A. ΓΑ. ΘΟ. Δω. Ρω
TE. KΝο

h. e. ; *Demetrius Agathodoro Filio*. Hæc autem animadvertisca putavi, ne istiusmodi interpunctio quemquam moretur, neve ad medium ætatem confidenter quis amandet lapides Christianos ob ejusmodi syllabarum interpolationem, quam ne dum passim in nonnullis epigrammatiis Saeculi II. & III., sed & in ipsis publicis Romanis illius ævi monumentis invenimus, cuiusmodi est mancus lapis, Saeculo II. positus Gordiano Imperatori apud Lupum . Sic

IMP. CAES. M. AN. TO. NI. O.
GOR. DI. A. NO. PI. O. FE. LI. Cr
AVG. P. M. TRIB. POT. II. COS. P. P.
COR. NE. LI. A PRAE. TEX. TA. TA
....IVI. NAM. PI.E. TA. TEM. E. IVS
..... QVE. SVOS. ET
..... DI. CI. VM
..... EN. TI. AM. SV. AM
..... BA. VIT

Unum postremo animadvertisendum erit, quod nonnullis, in re ceteroqui lapidaria longe versatis, erroris ansam prebuit, quibus visum est, *virgulas* loco punctorum in inscriptionibus sero tandem obtinuisse, eo ut

inter medii ævi monumenta amandarint epigrammatia
virgulis notata. Verum etsi in medii ævi aliquibus
incriptionibus virgulæ inveniri non negamus, eujus-
modi est illa, quam, ex Archivo Basilicæ Vaticanæ
excriptam, vulgavit Severanus in suis *Memoriis sacris*
septem Ecclesiar. Urbis.

AD s. PETRVM APOSTOLVM.
ANTE, REGIA IN PORTICV, CO-
LVMNA SECUNDA, QVANDO IN-
TRAMVS, SINISTRA PARTE VI-
RORVM, LVCILLVS, ET IANVA-
RIA HONESTA FEMINA.

Ubi præter virgulas vides medio ævo jam invaluisse
usum brevium illarum linearum, quæ syllabis, cum
aliis sequentis versus conjungendis, in scriptoria ortho-
graphia addi solent. At antiquorum nihilominus la-
pidum quadratarios neque hunc virgularum usum i-
gnorasse, immo illis quandoque, perinde ac punctis
usos esse, docet vetustissimum marmor Coloniae A-
væjatum, restitutum a Cl. viro Juvenazio in suo eru-
ditissimo opere *della Città di Aveja ne' vostri O'c.* La-
pis itaque, litteris bene multis partim exelis, sic se haber

ORIIL.

STINA, AA.

ET, FELICISSI.

SER, PRAEF, AVEI

ATVAIL MIIIDXX

Satis de interpunktione lapidaria rei præsertim Chri-
stianæ diximus pro instituti ratione, cum hæc saltem
viam tyronibus faciliorem sternant.

C A P U T II.

*De Phraseologia lapidaria Christianis, atque ac Paganis
Communi.*

CUM, ut dictum est, Christiana Religio unam aversaretur idolatriam, Christiani majorum vestigia sequi in iis haud veriti sunt, quæ suapte natura nihil profanum vel continerent, vel praeserrent. Quamobrem in ipsis etiam exarandis suorum epitaphiis ab antiqua phraseologia numquam discessere, nisi cum illa a Religione absonta videretur. Imo neque illis anxiā adeo ea in re fuisse religionem, modo videbitus; siquidem mentem animumque magis, quam verba, atque phrases seftati sunt. Cum autem e re nostra sit quasdam tradere regulas, quibus a Paganorum illis Christianorum inscriptiones facile secernantur, operæ pretium videtur, quid utrisque in epitaphiographia commune fuerit, hoc capite expenderet, sequenti vero de peculiaribus Christianarum inscriptionum notis dicturi.

§. I.

De siglis D. M., atque Θ. K.

Ut itaque ab initio rem exordiamur, primum omnium nobis de siglis D. M., atque Θ. K., quæ initio Latinorum, atque Græcorum Epitaphiorum inveniri solent, dicendum erit.

Quis quis vel parum in re lapidaria versatus fuerit, novit, ne ununa sere ex antiquis Epitaphiis latinis carere initialibus hisce literis D. M., quibus quandoque & S. addidere quadratarii, perinde ac in græcis lapidibus sunt illa Θ. K.

Antiqui profecto Latini *Manes* appellant *Manes* filios ex Varrone, quos a *Leribus* alios haud fuisse, putavit

vit Apulejus in libro de *Deo Socratis*; hinc oris & *DI Manes*, quos inferos esse Deos, animarum praesides vetus illorum docuit Theologia. Aliquibus videatur ex antiquis Latinorum Scriptorum monumentis facile colligi posse, vocem hanc aliam inter Romanos medii Reipublicae avi obtinuisse significationem, ab antiquiori certe diversam, cum *Manes* tandem illi appellarent ipsas mortuorum animas; unde *DI Manes* inferorum *DI* dicti, veluti *DI Manium*, nimirum *DI animarum*. Graci etiam hosce *Deos Manium* habuere, quos e locis subterraneis, quæ incolebant, nominarunt *Diosus Katax Dorioe*, a *χρυσα* terrena, unde *Katax Doroi* subterranei. *DI* itaque *Katax Doroi* erant *DI subterranei*, sive *DI locorum*, in quo tenèbrae versabantur, ut ex antithesi vocum *χοριας*, & *ουρανος* apud Platonem manifeste intelligimus.

His itaque *Diis*, quibus defunctorum tutelam esse, Paganis suasum erat, sepulchra, quæ ea de re reliquia erant, dicarunt illi, eamque dedicationem initio epitaphiorum signarunt siglis D. M. S., *DIS Manibus facrum*, ut & Graci *O. K. Deus Katax Dorous Diis subterraneis.*

At cum Christiana Religio profanam Theologiam vel ab imis fundamentis averruncarit, nemini dubium erit, & inferos hosce Deos inter aniles Paganorum fabellas retulisse. Hinc illa oritur quæstio, quid nimirum sibi velint in Christianorum epitaphiis eadem illæ Paganorum sigla D. M., vel O. K., quas in illorum epigrammatum nonnullis legimus, cum ipsis certe Christiani veluti paganorum prophanas notas siglas illas haberent, teste Prudentio *L. i. c. Symn.*

Ipsa Patrum monumenta probant; Dis Manibus illic Marmora secta lego, quecumque Latina vetustos Custodit cineres, densisque salario busis.

Varie itaque hæ sigla, Christianis epigrammatiis apicte, interpretum ingenia exagitarunt, siquidem nonnulli

nulli a Christianorum epitaphiorum classe ablegarunt, quotquot ejusmodi siglis signatos lapides invenere, e quorum numero forte & Papebrochium fuisse, haud probatu difficile foret. Verum monumentorum copia, que indubias rei Christianæ notas praeserent, alios siglis potius e religione interpretandis movit; hinc hi Christianos arbitrati sunt eisdem siglis novam quamdam, atque Religioni consonam subiecisse significationem, & siglas Latinorum D. M. *Deo Magno*, vel *Maximo* interpretati sunt. Hos inter Fabrettum, atque Boldettum referas, qui, ut traditam hanc tuerentur explicationem, ad illos Paganorum lapides contigere, in quibus legimus DEO. MAGNO. At apud Gruterum, præter unam Inscriptionem, in qua hisce vocibus & illa *Æterno* etiam sequitur, ceteri lapides una cum *Deo Magno* passim vel Dei præsertim *M trbe* (cui hæc epitheta de more addita videntur) nomen, vel alias habent voces expressas, haud siglis notatas; unde colligere certe erit, ea, quæ siglis explicitari minime solebant, antiquos integris vocibus designasse. Hoc idem videre est in omnibus epigrammatum collectionibus.

Quamobrem (ut ceteroqui & ipsemet Boldettus quodammodo sentisse patet) tandem post Mabillonium ceteris nunc in comperto est, iisdem siglis Christianos usos esse, dum (ut scribit Mabillonius in *Itinere Italico*) cruda adhuc quorundam in cordibus Christiana religio aliquid de paganici ritus superstitione retinebat. Ut autem hoc idem confirmant, passim protulerunt illi haud a siglis, de quibus sermo est, absimiles loquendi formulas, quas Christiani in iisdem epitaphiis adhibuere. Inter ejusmodi phrases, a Boldetto, Mabillonto, Fabrettio, atque Lupo in unum collectas, præsertim illæ adnotandæ erunt apud Gruterum pag. 1056. num. 1., & 1061. num. 7. *Suscipe nunc conjux debita sacra-*
tis:

tis Manibus officia. Et: Sanctisque Manes nobis p-
sentibus adsint O.

Verum neque fucosa isthæc sententia indoli Christia-
 næ religionis, ut ut *adhuc erude*, ullimode quadrare mihi
 videatur; siquidem quis quis orientis Religionis con-
 ditionem, atque sistema vel parum intelligit, plane vi-
 det, cuncta præter Idolorum, Deorumque cultum illam
 in primis fidei suæ tyronibus passam esse; quamobrem
 neque latires illos dicendi modos demirari subit, cum
Manium nomine jam *animæ* venirent; hinc *sacratæ*
Manes, *sancti Manes*, facile defunctorum animæ appellatæ
 fuere, quæ quidem epitheta neque Sanctorum
 animabus tribuere verentur ipsamet Religioni, nec i-
 psi fideles, quibus frequens est & *Divorum* nomine
 Sanctorum spiritus nuncupare. Quod pariter dicen-
 dum videtur de illa, quæ in aliquibus Christianis e-
 pigrammatibus occurrit, phrasis: *Domus aeterna*, cu-
 jusmodi sepulchrum appellari non *a gentilitate*, ut a-
 nimadvertisit Fabretius c. 11. p. 112., sed *a sacra pa-*
gina derivarunt Christiani, quandoquidem *Eccles.* c.
 xii. v. v. legimus: *Ibit homo in domum aeternitatis*
sux: Hæ itaque phrases, atque dicendi modi nil i-
 dololatricum sapiunt, sed elegantiorem epithaphiogra-
 phi potius stilum, qui in latinarum dictiōnum signifi-
 cationem, haud in illarum originem intendebat.

At has inter phrases, atque ligas D. M. multum
 procul dubio interest, cum haud de *Manibus*, sive *ani-*
mabus quæstio sit, sed de illorum *Diis*, quos *δαιμονες*,
 vel Deos *καταχθονιους inferos* Græci appellarunt. Num
 ne Religion, quantumvis *cruda*, *rudis*, atque *recens*
 nata sicut fideles inferis adhuc *Diis* fidem suam ad-
 jicerent, eisque sepulchra suorum dicarent? Credat hoc
 Judæus apella. Aliud sane est, mortuorum animas *Ma-*
næ adhuc antiqua latinorum voce appellare, aliud
 profecto, *Deorum Manium* cultum profiteri, eosque pa-
 ganis adhuc officiis prosequi. Quis hoc dicit Chri-
 stia-

rianos aliquando fecisse? Episcopis silentibus, qui cum omni conatu a fidelium animis prophanæ theologiae sytema evellere studerent, qui fieri potuit, ut nefandum *Deorum Inferorum* cultum illos sequi sinearent? Neque cum Fabrettio dicas, *inconsiderate potius, quam impie* id illos fecisse: huic enim acquiescendum forte esset argumento, si vel semel, vel perraro in monumentis Christianis siglæ D. M., aut O. K. occurrerent, perinde ac si in trium dumtaxat saeculorum illis. Verum & quampluræ id genus monumenta paßim in ipsis Coemeteriis inventa fuere, quæ vide apud Gruterum, apud Fabrettum, Reinesium, Muratorium, Boldettum, atque Lupum, penes quem extat & Christianum epigrammatum cum formula initiali, haud siglis, sed integris vocibus exarata, quod e Coemeterio Prætextati eductum in Museo Kircheriano servari, testatur ille.

DIS MANIBVS PRINCI
PIO FILIO LVLCISSIONO SVO PO
SVIT QVI VIXIT ANNIS VI DIES
XXVII IN PACE

Hoc autem Christianum esse epitaphium, formula *in pace* aperte nos docet. Ita apud eundem habebes prægrandis lapidis inscriptionem latinam cum græcis siglis. Sic :

Θ K
CELESTINA

Hanc excrispsit ille in Coemeterio S. Hermidis. Quod vero harum inscriptionum etatem interest, ex illarum stilo, literarum forma, aliisque argumentis nulli dubium erit, in iis plerumque lapidibus, quarto etiam Seculo recentioribus, siglas illas inveniri; unum siquidem apud Boldettum legimus positum, Anicio Fausto, & Virio Gallo Consulibus, Ann. Aes Christi CCLXXXIX.; de ceteris autem ex stilo potius iudicandum erit. Igitur & horum epitaphiorum nu-
me-

merus, & siglarum illarum usus ad adultam usque Religionem, atque ipsius Religionis Indoles, perinde ac vigilantissimum Episcoporum studium abunde suadent, neque inter inextinctas Gentilitatis phrases, ut Fabretti ait, siglas D. M. recensendas, neque crudeliter adhuc Religionis effectibus, ut Mabillonio vilum est, accensendas illas esse.

Quibus ita explicatis, quid de illis sentiam, aperite fatear. Mihi enim videntur siglae illae quadratariae prorsus tribundae, qui, ut artificium mos est, ne intellecta equidem siglarum significacione, vel illarum sententia minime perpensa, de more epitaphium cum marmori consignarent, initio D.M., vel O.K. adnotabant, quas cum passim illi veluti epithaphiorum initium haberent, etiam postquam Christiana Religionem iniciati sunt, & Christianorum lapidibus appingere non dubitarunt; quemadmodum & corculorum interpretationem, aliaque quadratariae artis veluti consueta marborum ornamenta, quibus olim paganos lapides condecorarunt, in Christianorum illis transferre veriti non sunt. Huic sane conjecturae, que vero similius per se videtur, accedere non dubitarit quis quis mecum paganos etiam lapides paululum expendere non dignabitur, ex illis enim maximum e re nostra suboritur argumentum, quod scriptores rei lapidariorum adhuc fugisse mihi videtur.

Alia sane olim fuit siglarum D. M. conditio apud vetustiores, alia apud Romanos recentiores. Primis sane ab Urbe condita temporibus: siglae illae haud ornatus gratia lapidibus sepulchrorum descriptae fuere, sed ut votum illius, qui monumentum poneret, testarentur; quod ex antiqua vetustiorum epitaphiorum syntaxi (ut grammatici ajunt) facile colligimus, cum in antiquioribus hisce epitaphiis nomen defuncti a siglis D. M. rectum appareat, ideoque in genitivo casu habeatur. Aliqua proferantur in

in antiquioribus id genus epigrammatiis hujus syntaxis exempla. Sic apud Gruterum in longe vetustissima urna Bebiæ reperta legimus p. CML. n. 1.

D. M.

C. ALBINI

VITAL

IANI.

Apud eundem p. CMVIII. n. 3. in altero pariter vetustissimo monumento

D. M.

CORNELIAE

APHRODISIAE

In antiqua Ara Romæ effossa apud eundem p. CMX. n. 6.

D. M.

P. EGNATI

NICEPHORI

In Cl. viri de Græcis, Latinisque Literis optime meriti Johannis Armadutii inscriptionum sylloge to. II. Veter. Analect. n. 8. habemus

D. M.

P. CIPL. CRESCENTIS

MIL. COH. VI. VIG.

In his sane quisque deprehendit *Deos Manes* regere sequentem casum in genitivo, cum alioqui nomen defuncti nullimode eo casu stare posset; hinc horum epitaphiorum sententia ea est, Monumentum haud defuncto poni, sed *Diis* defuncti illius *Manibus*. Id quod antiquiori paganæ theologiae sistemi plane quadrat.

Hanc ob rem quandoque Romani dilucidius theologicum hoc caput explicasse videntur, additis & aliis epithetis, uti in epigrammati ap. Gruter. pag. Decemcl. I. n. 5..

D.M.

D. M.
ET. MEMO
RIA E. AETERNAE
VETERIAE. MERCERIAE
&c. &c. &c.

tibi liquido patet monumentum *Diis Manibus*, perinde ac *Memoria Æterna Veteria Merceria* positum esse. Sensim autem, ut rerum omnium conditio est, antiquiori theologia vel neglecta, vel obsoleta, ipsi met Romani Monumenta defunctis ponere consueverunt; at non statim antiquum obliti sunt sistema, cum saltem initio epitaphii sacram phrasem servarent; quare etsi *Defuncto Monumentum* ponerent, initio lapidis illud idem veluti *Dedicatione quadam Diis Manibus* sacrum dicere curarunt; hinc orta syntaxis illa lapidaria, qua prima epitaphii pars alteri minime respondere videtur, ut inter innumerā, quae apud Gruterum, Muratorium, Fabrettium, &c. extant, legitimus in duobus lapidibus apud laudatum *Amadutium* *ibid.* to. I. n. 36., & to. III. n. 29.

D. M.

(1) IVLIAE
SOTERIHSIS
V. A. VIII. M. VIII.

IVLIVS. CLARVS
ET. IVLIA. NICE
PATRONI
ALVMNAE
CARISSIMAE
FECER

(2) DIS. MANIBVS
ATHANIAE. PIERIDIS
COR. VELLEIVS. QVARTVS
VXORI. PISSIMAE
FECIT. ET. SIBI
POSTERISQVE. SVIS

In

In utraque enim inscriptione sensus integer est ad nomen usque defunctæ , ita ut quæ sequuntur , suapte natura syntaxis , a prima illa perioca prorsus distinguantur . Porro verbum fecit regit dativum *Uxori Piissime* in altera inscriptione , uti & in prima verbum fecerunt regit dativum : *Alumna carissimæ* , cum in utraque lapide nomen defunctæ in altero casu sit ; nisi velis utrumque verbum utrobique dativum *Dis manibus* perinde ac alterum *Uxori Piissime* , vel *Alumna carissimæ* rexisse .

Hac proposito formula antiquum sapit lapidarium genium , cujus adhuc reliqua erant vestigia .

At tandem quemadmodum antiquiorum mysteriorum dilapsa sensim est theologia , verbis superstitionibus , quorum vis prorsus arcana evaluerat ; ita & de Lapidariis sacris factum est , quandoquidem sigla reliqua fuere , at Monumenta ipsis defunctis poní cceperunt , antiqua dedicatione obsoleta . Quamobrem passim deinde videmus epitaphia siglis exordiri , quæ nullam attamen habent cum inscriptionis sententia connexionem . Sic epigrammatia sere omnia , a labentis Reip. ævo ad fatum Romani Imperii posita , se habent , si quidem post siglas D. M. incipit inscriptio a nomine vel illius , qui monumentum ponit , vel siglis continuo sequitur nomen defuncti in tertio casu , ita ut illud ad Deos manes referri prorsus nequeat . Ab innumeris id genus exemplis libenter ablineam , cum nulli dubium ea de re erit , modo unam , alteram ve pagellam unius etiam Gruteri legerit . Ab ea itaque ætate quadratarij , vim , atque theologicam significationem siglarum D. M. ignorantes , initio lapidum omnium sepulchratum literas illas per se scalpere curarunt , quibus traditum pro re nata epitaphium subjiciebant . Hie quadratarios inter erat mos primis Ecclesiarum Sæculis ; quamobrem illi lapidibus de more siglas addebant ; imo cum a quadratariis Chri-

ftiani lapides sepulchrales emebant, in quibus siglas jam antea illi scalperant, nequidem illas delere literas curabant. Id quod Dissertatione de Coemeterio Neapolitano dilucidius ostendam, deponitis argumentis ex diversa literarum D.M., atque sequentis epitaphii larum forma, quæ in nonnullis Christianis lapidibus occurrit.

Quin itaque siglis illis, hoc illo modo interpretandis, cum Boldettio, Fabrettioque desudemus, hæc mihi videtur genuina harum siglarum historia, ex qua facile intelligemus, neque a cruda adhuc religione illas in epithaphiis irreplisse, sed literas illas, initialesque siglas, consuetudini dumtaxat quadratariorum prossus tribuendas esse. Id enim ex ipsissimis patet lapidibus Christianis, quos inter ne unum euidem invenies, in quo siglis D. M. respondeat, ut in antiquioribus Romanis lapidibus adnotavimus, defuncti nomen, quod numquam regitur, ut grammatici ajunt, a vocibus: *Diis Manibus*, elogio, sive epithaphio superscriptis.

Cum autem nonnulla, quæ adhuc pro hujus capituli explicatione diximus, in quæstione eruditos inter verlentur, cumque ea in re aliquid antique Paganorum Theologiae in quæstione etiamnum sit; idque tum rem lapidariam, tum mythologicam, veteriorumque scriptorum intelligentiam summopere interesse mihi videatur, finant, quæso lectores, me, heic de lapidaria Christianorum re dicentem, tantilium e proposito egredi itenere, atque paululum in *Deorum Manum* recta significatione tradenda immorari, quod nihilominus & nostro etiam redibit argumento.

S. II.

Qui fuerint apud Romanos Dii Manes, num a Diis inferis distincti, atque alii. Notatur Maragonius, atque Fidronius. Quae fuerit apud veteres Romanos monumentorum sepulchralium religio. Explicatur lex duodecima XII. Tabularum. Notatur Morestellus. Deo Gracorum Θ, deque vestie literata Pontificis apud Romanos. Quae fuerit Mana Dea apud illos. Num manes utriusque sexus fuerint. Explicatur Vetus Inscrip^{tio}, DIS Mainabus posita.

Dixi jam præcedenti paragrapho, *Deos Manes* a Romanis appellatos esse illos, qui animabus præsiderent, perinde ac Lares nuncuparunt & Deos, qui familiæ præterant; eo ut Manes inter atque Lares id unum interesse videatur, illos vita functorum, hos vitam agentium præsides esse; quare, mea quidem sententia, utriusque inter genios referre non dubitarem, siquidem Romanis sualum fuisse, cuique hominum *genium* præesse, qui illum sequeretur, postquam e vivis excesserat, Elysiosque cum defuncti hominis anima petere genium, norunt hi, qui antiquæ illorum theologiae sistemata vel a limine salutarunt; unde minividetur ortum duxisse apud Paganos indiscreta illa non minus Manium, Lariumque ratio, ut ex Apulejo dictum est; quandoquidem ejusdem genii nomina erant, quæ in eo dumtaxat differebant, quod unum esset veluti proprium genii nomen, cuius fruebamur in hac vita præsidio, alterum ejusdem genii, cui nostri cura erat, cum in Elysii versaremur.

Verum huic adversantur sententia: omnes sere, quo de re antiquorum mythologica scripsere, auctores, cum forte expositum sistema non bene expendissent. Horum profecto argumenta eo redeunt, I. Deos Manes non esse *Deos* Romanorum *Inferos*. II. Apu-

Apuleium aperte docuisse , ipsas defunctorum animas honoris gratia *Deos manes* appellari . Utrumque argumentum ad trutinam revocare , hujus intereat quæstionis .

Quod ad primum attinet ; convenit inter omnes , alios prorsus a Diis inferis fuisse *Deos Manes* inter Romanos , illis profecto *Februa* facta fuisse , his dum taxat *Silicernium* . Vide Giraldum *syntagm. XVI.* Mihi perinde suorum est , latum illud inter utrosque discrimen statim inesse veteres , quod inter *Deos* , quibus Inferorum jus , atque genios , quibus animæ defunctorum tutela , atque cura erat , intereat . Quamobrem illis , haud his , Aræ publico solemni que cultu in subtetraneis locis , cryptisque posita . Ex quibus profecto argumentis id unum sequitur , *Deos Manes* alias fuisse a *Diis Inferis* (I) ; quod etsi ultro fatear , tñl inde meæ adversari sententiaz video . Scriptores etenim illi , uti Marangonius , Ficoroni , Lictetus , aliquique , quibus visum est , *Deos manes* esse ipsasmet Defunctorum animas , totum plane confecisse argumentum arbitrati sunt , si quando *Deos manes* non esse Deos inferos ostenderent . At falluntur .

Tom. III. P. I.

(I) Ex loca quadam Ciceronis *par. 228.* apud Nicola dubitare quis posset , num aliquando Romani Inferos Deos iam *Manes* appellarent ; videtur enim ille Deos Superos contra *Manes* ponere , cum ait : *Æquitas tripartita est , una ad superos Deos , altera ad Manes , tertia ad homines pertinet* . Hujus autem mythologici epitheti caput confirmare videtur vetus illa inscriptio apud Fabretium .

D. I. M.

*FVLVIAE. M. E. H. *YGLIAE. CONIVG1.

in qua siglas D. I. M. nonnisi *Diis Inferis Manibus* interpretari licet , ut & Fabrettio , & Montfauconio visum est .

sane , cum discrimin inter ejusmodi Deos assoluti minime fuerint ; hinc ut ut iis demus , Deos Manes prossimis diversos a *Diiis inferis* fuisse , haud inde sequitur , *Deos manes* re ipsa inter Deos non habuisse Romanos , eosque proprio quodam cultu , de quo mox dicturus sum , prosecutos non fuisse .

Unus autem antiquos inter Apuleius illorum favere videtur sententiæ , cujus auctoritatem , quæ cum veteribus pugnat monumentis , nihili ducimus ; hinc heic illam proferre non piget , ut implexam hominis , antiquæ Romanorum theologiæ ignari , sententiam quisque demiretur . Hæc ait ille in libro de *Deo Socratis* apud Thomassinum *De Donar. Veter.* c. xvi . *Ex Lemuribus* , qui posteriorum suorum curam sortitus , pacato , & quieto nomine domum possidet , Lar dicitur familiaris . Qui vero propter adversæ vitæ merita nullis bonis sedibus in terra vagatione , seu quodam exilio puniuntur , inane terriculamentum bonis hominibus , hanc plerique Larvam perhibent . Cum vero incertum sit , quæ cuique utrum sortito evenerit , utrum Lar sit , non Larva , nomine Manium Deum nuncupant , & honoris gratia Dei vocabulum additum est . Vide Apuleium eodem in libro , in quo paulo ante dixerat Manes eosdem esse ac Lares , deinde suæmet adversari sententiæ , atque hoc mythologiarum caput plane perturbare ; hinc nemo lectorum , qui Apulei primam , atque alteram hujus operis periocham contulerit , atque mentem Scriptoris ævi illius expenderit , aliqui ejus facturus erit sententiam (II) .

A

(II) Verba Apulei , atque ipsiusmet Manium definitio manifeste ostendunt , sibimet illum hoc de capite nullimode constare . Sic enim ibid. ait : *Manes animæ dicuntur melioris meriti , que in corpore nostro genii dicuntur . Heic animarum nomen ex nativa vocis hujus vi usurpat . At geniē*

A Romanis siquidem re vera, *Deos Manes* inter Deos recensitos suisse, illosque divino, atque sacro cultu prosecutos esse, luculentissima ostendunt monumenta. Nam præter illa, quæ ex nomine etiam desumi possent, a *μνηστρῳ Dæmone* apud Græcorum vetustissimos, ut pluribus scitissime docet Cl. Huetius in *Origenianis*, nūcum, quod ex Deorum Manium cultu oritur, atque Sepulchrorum religione, argumentum feligam.

Romani profecto duplex monumentorum sepulchralium genus habuisse, testis est Ulpianus, qui *L. fin. De Mort. infer.* ait: *Si in eo monumento, quod imperfectum esse dicitur, reliquie hominis conditæ sunt, nihil impediat quominus reficiatur. Sed si religiosus locus iam factus sit; Pontifices explorare debent, quatenus, salva religione, desiderio reficiendi operis medendum sit. Sic ille, de sepulchris instaurandis locutus.* Monumenta itaque vel erant *imperfecta* vel *reliciosa*, Reliciosa non ex illatis defuncti reliquiis dicebantur, ut Mazochio in *L. de Dedic. sub Ascia* suasum esse videtur; siquidem ex Ulpiano quamquam *Monumentum reliquias hominis* contineret, adhuc nihilominus *imperfectum* dici poterat, minimeque religiosum, eo ut id genus monumenta reficere, inconsultis etiam Pontificibus, fas esset heredi. Igitur *Monumentum* si religiosum non evaserat ob illatas reliquias defuncti, aliam ob caussam ejusmodi fiebat; immo cum *religiosum monumentum* juris Pontificii esset, non nisi per divinam rem ad *reliciosam* conditionem procedere, dicendum erit. At nequit intelligi, qua ratione monumentum *Religiousum* fieret, quave de caussa Pontificii juris, nisi mon-

genii aliquid aliud ab *anima*, hoc est hominis spiritu, erant; itaque *Manes Genii*, qui defuncti animam sequuntur, certe erunt. Confer definitionem hanc cum praæcenti. ejusdem Apulei periocha

numentum illud Diis sacrum esset , eisque dicatum . Hanc autem *Dedicationem* siglas illas initio lapidum exaratas continuisse, procul dubio dicemus , quas si ad animas defunctorum referremus , nulla inde religiosa conditio oriretur , nullum inter *imperfectum* ; & *relijiosum* monumentum discriminem . *Religiosa* autem sepulchra eo Diis sacra fuisse , ut neque instauratio , neque translatio fieri posset Pontificum injussu , tum textus Ulpiani docet , tum & Epitaphium apud Gruter. p. DLXXXVIII. n. 1.

RELIQUIAE. TRAIECTAE. III. NON. FEBR.
EX. PERMISSV. COLLEGII. PONTIFICVM
PIACVLO. FACTO

Quamobrem in ipsis lapidibus poenas in sepulchrorum violatores scriptas legimus , Pontificum Arcæ infendas . Sic in lapide apud Gruter. DCCLXV. n. 5.

HOC. MONVMENTVM. NE. DE. NOMINE. NOSTRO
EXIAT. QVI. EXTERVM. INDVCERE. VOLVERIT
POENAE. NOMINE. INFE. ARCAE. PONTIFICVM
HS. L. M. N.

quam sane Pontificii juris legem ad Trajanum usque stetisse , colligimus ex Imperatoris epistola Plinio data , inter Plinii epistolas L. x.

Quod si quis dicet , sepulchra de jure Pontificio fuisse , eo quod sacra Diis inferis , non *Manibus* erant , unum adhuc eluendus foret scrupulus , num ex ipsissimis conditis reliquiis sacrum illud Diis inferis evaderet , an posteaquam dicatum erat : primum negat Ulpianus ; igitur dedicatione ipsa sacrum fiebat . Unam autem legimus passim dedicationem , nimirum initio lapidum exaratam : *DI MANIBVS SACRVM* , vel itaque *DI Manes* iidem ac *Dii inferi* , vel Manes haud animæ mortuorum , sed *Dii illarum* praesides erant .

Atqui ipsorum cultus *Manium* potissimum est nocte lentiæ caput , cum Romani *Diis manibus* sacrificia offerrent , eosque adorarent . De sacrificiis lullen-

culentissimum occurrit Varonis testimonium de L. L.
v. 3. *Hoc sacrificium*, ait ille, *fit in Velabro*, *quo in
novam viam exitur*, *ut ajunt quidem*, *ad sepulchrum
Accæ*, *quod ibi prope faciunt Diis Manibus servilibus*
(Scaligerus legit *Arvales*) *Sacerdotes*. Ex antiqua itaque lectione Sacerdotes sacrificia Diis manibus servorum faciebant, vel, ut Scaligero videtur, Manibus Diis sacrificabant *Sacerdotes Arvales*. Apud Plautum Juppiter *Amphitr.* iv. 4. ait, se eum, qui fores crepuerat, *Thelebois Manibus sacrificaturum*. De adoratione vero uno contenti sumus Senecæ loco, qui epistola LXXXVI. scribit: *In ipsa Africani Scipionis villa jacens, hac tibi scribo, adoratis manibus ejus*. Cultus sane adorationis nonnisi Deos prosequebantur Römani. Quid autem adoratio sibi vellet, explicat brevi Plinius *Hist. Nat. L. xxviii. c. 11. In adorando dexteram ad osculum referimus, totumque corpus circumagimus*, utrumque ex antiquissimo, atque longe vetustissimo more, cum osculi, veluti adorationis argumentum, qua Dii colebantur, meminerit Jobus in suæ Historiæ c. 111. quæ ipsomet Pentateuco antiquior habetur: de circumactione vero sacram tulit legem Numas, apud Plutarchum in *Numa*, qui inter latas ab illo leges hanc resert: *Circumagas te, dum Deos adoras*. Adorationis itaque cultus Deorum proprium fuisse, quis inficias ibit? Quare longe fallitur Dalleus, ratus adoratione homines etiam aliquando antiquas gentes prosecutos esse, nisi adorationis nomine urbanos Orientalium gestus venire malit, qui sane olim neque deosculata propria manu, neque corpore circumacto siebant. Apud ipsos enim Romanos eo propria Deorum adoratio erat, ut Suetonius in *Vitellio adulatoris illius ingenium* criminetur, qui primus *Cajum Cesarem adorari insti-
tuit* (III).

M 3

Hæc

(III) *Adorazione Deos dumtaxat prosecutas esse Antiquas*

Hæc equidem illa erant Deorum Manium jura, quæ Sancta esse, statutum erat inter Romanos Legibus duodecim Tabularum Lege XII. Deorum Manium jure sancta sunt. Hos letho datus Deos Divos habento. In qua profecto lege jura Manium appellantur Sancta, atque Dii Manes dicuntur Divi dati letho, hoc est, Dii, qui in letho versantur. Divum autem nomen aperte evincit illos inter minores Deos censitos fuisse apud Romanos jam tum aetate Legum XII. Tabularum. Hinc Manes apud Lucretium L.VI. Divi appellantur.

Ipsamet tandem, qua in funeribus, condiendisque defunctorum reliquiis Sacerdos utebatur, vestis testatur, sacra officia haud defunctorum animabus, sed Diis animarum illarum praesidibus illum persolvere. Servius enim in L.XII. Æneid., impollutam Sacerdotis vestem describens, ait: *Impolluta vestis, & pura dicitur, quæ neque funesta sit, neque fulgorata, neque maculam habeat Θ. K., homine mortuo.* Vestis itaque illa, qua Sacerdos, iuxta persolvens, induebatur, maculam habebat Θ. K. Macula hæc varie torsit antiquarum

tiquas gentes ex vetusta verbi hujus significatione facile intelligemus, cum idem illis esset adorare, ac orare. Hinc Ovidius Trist. I. eleg. I.: *Hac prece adoravi superos ego.* Quam sane significationem verbum illud servasse ad primum, atque alterum Æra Christianæ Seculum inter Latinos, docent Tertullianus, atque Arnobius, quorum primus L. I. de Idolatri. c. VII. ait: *Attolere ad Deum Patrem manus matres Idolorum, his manibus adorare.* Alter L. I. contra gent. hæc habet: *Deum fuisse condenditis, & superesse adhuc creditis, & quotidianis supplicationibus adoratis.* Ubi vides adorare pro orare usurpari. Quod & ipsis Græcis proprium perinde fuisse videtur, cum vicissim illi verbum εὐχαρίστω τοι προ ὄραται τοι προ ἀδορεῖται adhiberent.

quariæ rei interpretum ingenia, hinc, missis quorum-dam, ineptis certe, sententiis, quid macula sibi velit illa dicamus. Servius *maculam* appellat siglas Θ. K., igitur hæ siglæ pictæ vel intextæ in ipsamet veste Sacerdotis erant. Quis quis antiquorum' rem vestiarium vel a limine salutavit, plane novit, illos literatas vêtes, quas Macrus perperam *gammadias* appellat, habuisse; hinc apud Græcos, illos qui id genus veste in-duehantur, τειβωνοφόροις dictos fuisse, scribit Suidas: τειβωνοφόρος, ο φορών εσθίην εχουσαν σημεῖα ἀς γραμματια. Τειβωνοφόρος est gerens stolam, habentem signa, ut literas. Vide inter Latinos Plinium Li.xxxv.c. ix. de Zeufide, Vopiscum in Carino, &c. Hæ autem literæ quandoque integrum alicujus nomen repræsentabant, aliquando signa textrina; at siglæ erant in vestibus peculiaribus hominum certæ cujusdam conditionis: id genus sunt in veste funerea sacerdotis illæ Θ. K., quemadmodum Boetius L. i. de Consolat. & illas vestis philosophorum fuisse, testatur, de his enim ait: *Harum in extremo margine II.*, in superno vero Θ. legebatur intextum, atque inter utrasque literas in scalarum modum gradus quidam insigniti videbantur, quibus ab inferiore elemento ad superius esset ascensus. Igitur siglæ erant illæ Θ. K. in sacerdotali veste, quæ cum nomina indicarent Deorum Manum, ea de re *maculae* appellantur a Servio; vestem enim, veluti commaculabant, atque funereis officiis dicatam ostendebant. At in veste sacerdotali, qua illi in funereis utebantur officiis, quis dicet intextas siglas rem sacram non indicasse, cum sacræ ipsamet vêtes Sacerdotum essent? adeoque siglæ Θ. K., quæ easdem repræsentabant literas, monumentis insculptas, haud defuncti animas denotasse, sed Θεοὺς Καταχθονίους, Deos nimirum subterraneos, *Manes*; siquidem ut Latini monumentis D. M., ita Græci Θ. K. inscripsere.

Qua autem de causa Sacerdotes Romani græcas si-
M 4 glas

glas in ejusmodi veste ferrent, quare & græcas perinde literas ex Boetio Latini etiam philosophi, non nisi ex vestium literatarum origine explicari posse, videtur; siquidem omnium prima Græcia, illarum inventrix, perinde ac siglarum, ut ex Xenophonte *Hist. Græc.* L. iv. didicimus, veste ejusmodi Romanos docuit; quamobrem & hi antiqua monogrammata in illis servarunt.

Ex his autem vestis funebris Sacerdotum Romanorum græcis siglis usum forte, mihi videtur, derivasse, scribendi initio epithaphiorum Latinorum siglas illas Θ. K. græce, ut ex lapidibus, quos supra protulimus, cum esse illas veluti *Deorum Manum* sacras, quippe sacerdotalis vestis propriæ, facile Romani arbitrati sint. Mea sane hæc conjectura probabilius videretur illa *Auctoris delle Instituzioni antiquario lapidarie*, typis editæ *Roma* 1770., qui putat quadratarios, cum marmori siglas initiales per se se sculperent, aliquando marmori, in quo siglas Θ. K. sculpsérant, ut græco epigrammatio pro re nata inserviret, latinum epitaphium subscriptissime: Huic sane accederem sententiae, si Romanos marmorum caritate laborasse crederem; at credit Judæus apella. Eo enim literæ illæ Sacerdotalis vestis defunctorum propriæ habitæ sunt, ut prima saltem sigla, ut ut græca, Latini usi sint, veluti defunctorum insigni, eorumque propria nota. Sic in lapide apud *Montfauconium ibid. so. v. Parte II. p. 65.*

Θ GN. OCVLINVS CN. L.

NICEPHORVS.

Θ OCVLINA CN. L. NICE.

V. L. SAFICVS DL. SVRVS

in qua nominibus defunctorum apponitur Θ, viventis vero nomini latina litera V., nimirum vivens. Cur autem, amabo, latinus quadratarius græcas appinxit siglas defunctorum nominibus, Latinam vero nomini illius, qui

vitam agebat, nisi quod ob usum illius siglæ in ipsa veste Sacerdotum Latinorum Θ., evaserat κατ' εξοχην nota mortuorum (IV). Hic sane siglarum græcarum in Latino, epitaphio promiscuus usus, traditis ab Auctore delle Istitutioni lapidarie Oe. regulis explicari nequit; ejus enim regulae hoc de capite, certe imaginariæ, plane dilabuntur, easque evertunt inscriptiones illæ, in quibus nedum siglæ græcae latinum epitaphium exordiuntur, sed integro græco epigrammatio latina sequitur inscriptio. Unum id genus lapidem heic seligam ex Gruterianis p. xcviil. 6., in quo expresse dicit κατεργαθεισαι leguntur. Sic:

ΘΕΟΙC. ΚΑΤΑΧΩΝΙΟΙC

ΓΛΙΚΩΝ. ΚΑΙ. ΗΜΕΡΑ

EX. VOTO

EX. VOTO

Tandem & vetustissimus marmor anaglyptico opere elaboratum apud eundem Montfauconum, dilucidius nostræ suffragatur sententiae, cum in illo venatoris cujusdam pompa funebris descripta videatur, pom-pam biga equorum sequitur, eamque præcedit homo
ma-

(IV) Hinc falsum esse patet Johannem Andream Quenstendium, qui in opere *De Veterum Sepultura*, ap. Gronov. t. xi., docuit literam Θ. apud Romanos, notam militum fuisse. Vides enim heic *Oculine* etiam notam illam Θ., appictam: forte Quenstendius inter Amazonides illam referre non dubitarit. Vide & apud Gruterum Urnam sepulchralem Herenio, & Asseliae positam cum Θ. utrisque super notata, sic p. DCCCLXXIII. n. 5.

Θ.

HERENI

Θ

ASSELIAE

P. Q. X.

manu figuram quamdam , quæ literæ græcorum *θατ,* atque Latinorum *T* accedit ; hinc arbitror signum illum veluti funebris pompa vexillum suisse , neque eruditos latet , græcos indiscriminatim *Θ* pro *T* , ut *T* pro *Θ* usos esse .

Atque heic animadvertisendum est , medio etiam ævo adhuc usum hujus sigla *Θ* inter Monachos præsertim obtinuisse , veluti defunctorum notæ ; quamobrem in antiquis tum Græcorum , tum etiam Latinorum Monachorum catalogis nomina defunctorum , ut a viventium illis discriminarentur , prænotantur sigla *Θ* ; ut videre est apud Goldastum in *Collect. Monum. Græc.* , Lambecium , atque Mabillonum in *Annal. Benedict.*

Hæc de Sacerdotali veste funebri diximus , ut græcarum siglarum vis magis magisque pateret . Ea autem veste Sacerdotem defunctorum justis persolvendis usum esse , aperte docet Servius illis verbis *homine mortuo* ; quare Gutheri dubium nequit intelligi , qui L. i. *De Jure Manum* c. xxix. anceps herere videatur in definiendo hujus vestis usu , eamque forte Pontificem , Diis Inferis sacra facientem , adhibuisse potius opinatur , cui equidem sententiæ ipsa Servii verba plane refragari , nemo non videt .

Ex his igitur , quæ usque adhuc diximus , procul dubio sequitur , *Deos manes* re ipsa penes Rōmanos *Deos* suisse , quemadmodum & Græcos inter fuere *δαι μανες*. Quare & Romani quandoque Deos Manes appellarunt *Deos Avernos* , ut in lapide plebeæ cujusdam familiæ apud Montfauconium t. v. p. r. , ubi hæc habentur sigla D. A. M. , nimirum : *Diis Avernus Manibus* . Fallitur itaque Morestillus , qui *De Pompa Feral.* L. iii. c. iv. scribit , exultione absolute , filios , lectis parentum ossibus , illos salutasse , atque honoris gratia appellasse *Deos* ; cum filii , perinde ac defuncti affines *Manes* , nimirum *genios* defuncti , salutarent , sive , ut rectius dicam , adorarent ,

rient, eosque precarentur, ut Patri propitiis essent. Illud sane mythologicæ Theologiae caput erat, Manes, sive Genios poenas etiam a reis apud inferos petere; unde Anchises poenas enarrans eorum, qui veterum malorum supplicia expendebant, ait Æneid. L.vi.v.743.

Quisque suos patimur Maneis . . .

hoc est, quisque nostrum, qui heic versamur, a nostris agimus Manibus. Locus sane perperam explicatus pro passionibus, cum de poenis, externa vi illatis, illuc Anchisen loqui, nemo non videat.

Hoc sane, cunctis fere populis commune, Paganæ Theologiae sistema, dilucidius testatur antiquum marmor apud Gruter. DCCLXXXVI.5. Sic

ANIMAE. SANCTAE. COLENDÆ

D: M.

FVRIA . SPES . L. SEMPRONIO . FIRMO
 CONIVGI . CARISSIMO . MIHI . VT
 COGNOVI
 PVER . PVELLA . OBLIGATI . AMO
 RI . PARITER
 CVM . QVO . VIXI . TEMPORE . MINIMO
 ET
 QVO . TEMPORE . VIVERE . DEBVIMVS
 A. MANV . MALA . DISPARATI . SVMVS
 ITA . PETO VOS . MANES
 SANCTISSIMAE
 COMMENDATVM . HABEATIS
 MEVM CONIVGEM . ET . VEL
 LITIS
 HVIC . INDVLGENTISSIMI . ESSE
 HORIS . NOCTVRNIS
 VT . EVM . VIDEAM
 ET . ETIAM . ME . FATO . SVADERE
 VELLIT . VT . ET . EGO . POSSIM
 DVLCIVS . ET . CELERIVS
 APVD . EVM . PERVENIRE

Hoc

Hoc profecto epitaphio nil dilucidius ad Deorum Manium doctrinam patefaciendam. Lapis sane *Diis Manibus anima sancte colenda* ponitur. En *Manes* ab *anima Sempronii Firmi* prorsus alii. Præterea *Furia Spes* conjugis defuncti *Manes*, quos *sanctissimos* appellat, ut *indulgentissimi* marito sint, precatur, cum suasum ei esset in illorum tutelam mariti animam ita esse, ut ab eorum penderet imperio. Quibus certe capitibus quotum est veteris Theologiae sistema certe reddit.

Hoc idem postremo confirmant lapides Diis *Manibus a nonnullis*, etiam dum in vita agerent, positi, quorum copiam habes apud Gruterum, Fabretum, Reinesium &c. Imo *Templa* quoque ipsis antiquos dicasse *Manibus*, nos docet longe vetustissimum epigrammatum apud Montfaucon. *Antiq.t.v.* Monumenti cujusdam tympano insculptum, quod opere anglyptico tres pueras, manibus florum coronas tenentes, representat. Inscriptio autem sic se habet:

IN
HONORĒ
DOMVS DIVI
NAE, DIS MAINABVS
VICANI VICI PACIS

Sertorius Ursatus legit DIS MAIRABVS in Gruteriana lapidum sylloge, cuius equidem nominis vim assequi desperatus, maluit inter Deos indigetes & MAIRAS hosce refere. Olim & ego, Ursati λεξι secutus, apud Orientales, antiquariorum quandoque perfugium, Deos illos, sive Deas quesieram: at lapidis recta lectione, a Montfauconio restituta, attenuatus perpensa, vidi lapidem habere DIS MAINABVS, adeoque Diis ipsis Manibus tum illum, tum Domum *Divinam*, hoc est, *sacram* positam fuisse. At hæret in salebra nova prorsus nominis ratio; siquidem vox DIS, in masculino, ut ajunt, genere, cur MAI-

MAINABVS in femineo adjungitur? Secundo. Quid sibi vult diptongum illud At in voce prorsus adiphthonga? Tertium nusquam *Manes in-femineo generre* inveniri. Quibus brevi faciam satis, ut vel unicūm hoc Templi Deorum Manium monumentum, corrupta marmoris lectione antehac ignotum, Diis illis vindicem.

Ex remotissima antiquitate argumenta opportune heic depromerem, si otiosum mihi esset in Phoeniciæ Mythologizæ labyrintho versari, ut ostenderem utrumque olim Diis genus fuisse, atque mutuo illos quandoque *masculei*, quandoque *feminei generis* nominibus appellatos fuisse. In libro *De Christianæ Ecclesiæ Prece pro Principibus* hoc delibavi argumentum, atque Solem, perinde ac Lunam (quos *Manes* a græco Μῆν, atque Hebraico מְנַת dictos auctoritate ipsius Macrobi, atque Clementis Alexandrini probavi) utriusque generis indiscriminatim fecisse veteres, ut ostenderem, tum Eusebii locum de Sole ἀρεοθλαστη, tum Lævini alium de Venere sive *femina*, sive *Mare* protuli. Quamobrem hoc retractare argumentum tempus non vacat, præsertim cum nemo eos inter, qui vel a limine veterum Mythologiam salutarunt, ignoret, utrumque genus Diis perinde ac Deabus nullo discrimine tribuisse antiquos (V). His itaque deliba-

(V) Utrumque Deorum sexum ex Græcorum, pariter atque Romanorum Theologia Macrobius depromisit, qui *Saturn.* L. 1. hoc obiter tractat argumentum, de Venere locutus, cui utrumque sexum tribuisse antiquos tum ex Statua Deæ, Cypris culta, tum ex appellatione masculei generis αρεοθλαστη apud Aristophanem ostendit; unde definit apud Virgilium legendum esse: *Ducente Deo, haud Dea.* Idem confirmat Servius. Eadem erat Aegyptiorum theologia de Vulcano, & Minerva. Hymnus in

batis, nemo demirabitur, *Manes* seminei generis cum *DIS masculinei* simul inveniri. Verum quodvis evanescent dūbium, modo *Manes* re ipsa utriusque generis fuisse apud antiquos Romanos ostendam: sane masculinei generis illos fuisse, docent lapides innumeri, in quibus *DIS MANIBVS, DEOS MANES* passim legimus; atqui & femineo neque caruisse genere, epitaphium jam allatum *Furia Spei* testatur, in quo uno utrumque genus illis tribuitur, siquidem in eo legimus: *vos MANES SANCTISSIMAE*, & paulo post *Furia*, eosdem *Manes* precata, *indulgentissimos* (*masculo generis*) illos appellat: *HVIC. INDVLGENTISSIMI. ESSE. VELLITIS.* At cur *DIS* masculineum cum *MAINABVS* semineum conjuncta? cum etsi utrumque fuerit illis genus, novum tamen sit, epitheton *DIS* masculineum Deabus tribui? dicet grammatica quidam morosus. Verum neque pernegem, epitheton masculineum *DIS* nusquam Deabus apponi; at heic *Dativum* (ut grammatici ajunt) *MANABVS* haud semineum, sed masculineum esse, in comperto mihi est: Ex antiquioribus enim lapidibus, olim *casum tertium pluralis numeri* generis *masculi* etiam in *abus* aliquando desisse colligimus, quod ex iisdem lapidibus, ut *μνησις* id genus ex antiquis grammaticis argumenta præterea, satis erit ostendere. Sic apud Gruterum leges in quatuor lapidibus: *DIBVS*, apud Reinesium *DIB. bis*, apud Muratorium tres alios lapides, in quibus habes *DIBVS*; ex quibus cuique constiterit, antiquam *dativi plu-*

in Lunam, Orphæo inscriptus, utrumque sexum Lunæ tribuit. Apud Carrenas idem obtinuisse dogma de Luna, & Luno, testis est Spartanus in *Caracal. Arcana* autem hujus doctrinæ ratio ex dogmatibus Stoicorum manasse nullus dubito; quod sane argumentum amicam manum mythologicorum adhuc desiderare videtur.

pluralis nominum masculine generis desinentiam in is, pariter ac *ABVS* fuisse. Præter Deorum nomen id genus metaplasmus aliis etiam in vocibus occurrit in antiquis epigrammatiis. Sic apud Grut. in lapide, Minucio Aselliano posito, legimus: *ET FILIBVS SVIS*, pro *filiis*. Apud Reinesium in alio Lapis L. Memmii legimus *VITVRIBVS*, pro *Vituriis* *Oe.*; cum & Metaplasmus alter contra ea animadvertiscas in lapide apud Gruterum, Tito Plautio posito, ubi legimus: *AB ALIQVIS*, pro *aliquibus*. Igitur sive mutuum genus Deorum species, sive antiqua nominum desinentia, nulli dubium erit, Manes utriusque sexus appellationem sortitos esse; vel si masculine generis illos dumtaxat velis, neque desinentia in *abus* huic aduersabitur sententiae. Quod vero ad diphongum *AI* pro *AE*, perplura id genus exempla ex re, atque orthographia lapidaria congerere possem, quibus neque novum id quadrataris fuisse, ostenderem, a quibus ut pote notis supersedeo, atque in voce *MAINABVS* illud *AI* pro diphthongo *AE* lego. Verum nullibi reperitur in voce *Manes* diphongum illud *Æ*; scilicet: At longius res petenda videtur, ni mea falsus sim sententia; quandoquidem sic scriptum *Manium* nomen proximiorem vocis originem sapere videtur.

Manes profecto Maniæ filios fuisse ex antiqua docuit theogonia Varro ap. Arnob., ut supra dictum est. Hujus meminuit Dex Plutarchus, eamque Romanos coluisse, scribit in libro *Question. Romana. question. LII.* cuius textum e re nostra erit heic proferre, atque ab inepta tum Pitisci, tum Velerii interpretatione vindicare. Sic itaque Plutarchus: *Cur Manæ canem immolant, γένεται μελαρω χρηστοι αποβηναι τοις οικειοντων* latine interpretatur Velerius: *votoque petunt, ne quis domi natorum bonus fiat.* Implexa, atque longe obscura inter-

interpretatio, qua voti sententia plane ridicula evadit: Errori ansam Velsero præbuit vox *χρυσος*, quam ex vulgata lexicographorum sententia *bonum* reddidit. Verum heic vox *χρυσος* derivanda est a verbo *χρεια* *μαι* *interficio*, unde & *διαχρησια* *interficio* apud Sophoclem, qui apud Suidam ait: *κεινη χρησια τερπος* *illis cedes viri*; hinc oritur & illud *χρυσος* Plutarchi, quod recte reddendum erit *interfectus*; ex qua equidem significatione redit Plutarchi sententia, nimirum Romanos Maniam precari: *ne quis domi natorum χρυσος interficiatur sit*. Hinc subdit Plutarchus, *ειτοται μηδεν των αυτοκρατορων αποδειχεται*, hoc, nimirum, voto *precati ne quis domi natorum moriatur*; ubi idem Velserus, ut suæ vim adderet versioni, de suo addidit: *oblique precantur*. Sic itaque Plutarchi sententia restituta, ad rem redeamus: ille Deam hanc *Μανια* appellat, nimirum *Manam*, atque eamdem esse cum Græcorum Hecate, ibidem docet, ex quo intelligimus *Manam* Plutarchi eamdem esse, atque *Maniam* Varonis, *Manium Matrem*, quæ neque alia erat ab Hecate Græcorum, atque a Proserpina ipsorum Romanorum; his sane Deabus illi tum nascentium, tum defunctorum tutelam tribuerant.

A nomine autem *Mania* ejus filios *Manium* illud sortitos esse, dicendum erit. Atqui Dea hæc *Mania* in antiquissimo lapide *Mainia* appellatur, ad rem nostram quod maxime attinet. Igitur inde & filiis *Mainabus* nomen factum est cum eodem diphthongo in prima syllaba. Lapidem ante hac ineditum, Capreis inventum in loco vulgo *Moneta*, servavit Nicolaus Paganus olim Archidiaconus Caprearum Ecclesie, qui patrías antiquitates solertissime colligere studuerat, et si, nescio quo fato, collecta, eaque peroptima, monumenta in transalpinas devenerint post illius obitum manus. Forte itaque fortuna inscriptionum, quarumdam syllogem, ab illa congestam, a nepatis obtinui

nui, in qua præter alias inscriptiones, quas pro re nata, publici juris faciam, & hanc, de qua nobis sermo est, inveni.

MAINIAE. M. S.
MEMM..... PR.....
E. V. S.

Quam ita interpretatus sum: *Mainia Matri Sacrum Memmia Prisca ex voto solvit*. Hujus sane Deæ cultum in Insula magni fuisse, Templum haud longe ab agro, in quo lapidem inventum fuisse, scripsit Paganus, positum testatur. Templum autem maximam præsesert vetustatem, cum in ipsa sit montis cavitate, haud arte excavata, sed ipsamet natura efformata; cavitas semicircularem fere habet figuram, circum clivulo quodam, in Cavitatis imo basis quædam ex eodem lapide surgit, qua per gradus septem ad dexteram parvo cuidam piano patet ascensus, a piano ad decempedam fere extat loculamentum, ad cuius basim foramina apparent; illud autem iconis Maniæ, sive Mainiæ dediculam fuisse puto, in iisque grandioribus, equidem foraminibus vasa suffitus reposita arbitror. In ingressu autem hujus Templi duo extant concamerationes, muro quodam partim lateritio a se invicem disjunctas, quas templi culinas, atque officinas fuisse ex earum structura facile conjectare licet. Hoc autem templum etiam num ab Insulanis corrupta voce *Matrummania* appellatur; quare & siglam illam Inscriptionis M., *Mainia* appositam, *Matri* interpretatus sum. Maniam itaque hanc, a Plutarcho *Manam* appellatam, atque in Caprearum lapide *Mainiam* dictam, veluti Manium matrem Romanu habuere, adeoque ipsis filiis quandoque *Manium*, aliquando, & *Mainabus* nomen secere, servata prorsus materni nominis æssi; quare & *Mainabus* dixerunt in lapide Montfauconiano cum a loco i. in Tom. III P. I. N pe-

penultima syllaba ex voce *Mania*, pro *Mania* apud Plutarchum.

Hæc addidisse non piguit, ut ne dum Romanos inter Deos recensuisse *Manes*, in compertum habeamus, sed & illis litatum sacrificiis; atque Templa dicata pariter fuisse, nemo adhuc dubitet; adeoque & ipsa Sepulchrorum epitaphia Diis Manibus defuncti, haud animæ ipsius defuncti posita; necum quis quis argumenta hæc legerit, fateatur oportet.

§. III.

Appendix De deis καταχθονίοις Græcorum. Qui fuerint illorum Δαιμονες, & Manibus Romanorum neutiquam diversi. Explicatur marmor Græcum, Capreis inventum, atque restituitur Dionis textus, in quo de Caprearum solo scribit ille, oscitanter a Reimaro lectus, atque interpretatus, indiligerius a Martorellio recusus.

Quemadmodum Romanis Deos *Manes*, ita Græcis Deos eosdem præesse Defunctorum animabus, suasum fuit. Hos autem Deos Græci *deus Kataχθονίοις* appellantur, verum peculiari quadam denominatione & *Δαιμονες* eosdem dixerunt, quod sane nomen dilucidius illud, quod de *Manibus* tulimus, judicium, plane confirmat. Si enim græcorum epitaphiorum siglas spectemus O. K., sepulchra apud illos sacra *deis καταχθονίοις* fuisse, nemo inficias ibit. Hoc autem nomine *DII*, quos *inferos* Romani dixerè, venirent ne, an *Manes*, hæret res, cum vox *Kataχθονίοις inferis* potius Diis communis fuerit. At si nemo dubitat, Romanis ipsos Græcos hujus dedicationis sepulchrorum auctores fuisse, sequitur; Romanos ad Græcorum epitaphiorum exemplum adhibuisse siglas D. M., quippe quæ adamussim responderent græcis siglis O.K. Hoc sane argumentum liqui-

liquido evincit Deus Καταχθονιος Græcorum eisdem
cum Diis Manibus Romanorum fuisse; siquidem has
siglas D.M. jure habemus veluti latinam interpretationem
illarum Θ.K. Quis autem auccuratiorem desideraturus
erit versionem illa, quam Romani, græce ad miraculum gnari, atque inter Græcos versati, concinnarunt?
Verum enim vero Græcorum Theologia, Phœniciorum archetypa, a Romanis expilata, hos quemadmo-
dum δαιμονα illud de geniis, ita & alterum docuit
de Δαιμονι Δæmone alterius vite præside; cujusmodi
appellarunt forte genium potentissimum, quo mens
moderaretur, qui que fatorum desueta in altera vita
adhuc arbiter erat: Hinc apud Græcos Soli του δαι-
μονου nomen, perinde ac Jovi in *Orphicis* fuit. (V).
Antiquum hoc erat apud Græcos ipso Homeri ævo,
qui Iliad. vi. Deum generatim δαιμονα nuncupavit
επιφρεσσω προς δαιμονα si pejeravero contra Deum, & Pla-
to de Rep. L. III. Deum appellat μεγιστον δαιμονα,
quo epitheto Deum donavit, veluti universi mode-
ratorem, ac præsidem; ex quibus sane testimonii,
sequitur, vocem δαιμονα epithetum fuisse Deorum, qui
summa vi præsiderent hominibus; quare & superis
Diis aliquando tribuitur, perinde ac mediis illis, qui-
bus a superis hominum tutela credita erat. Unde
Philo, græcae, perinde ac Hebraicæ Philosophiae do-
ctissimus, quos Moyses לְאָנָּים (in Vulgata *Angelos*)
appellavit, δαιμones reddit, eamdemque esse ambarum

N 2

vocum

(V) Vox δαιμονα Lexicographorum sententia a δυτι-
κη, quibus autem argumentis nescio, oritur. At Græ-
cis nonnisi vocis coagmentationem tribuerem, cum ele-
menta illius sint partim peregrina; hinc facile conjice-
rem ex eorum Διος & phœnicia voce מנה Manab pre-
fecit Ο. efformasse Δαιμονας Deos præsides. Id unum
certo constat, vocem Δæmon apud Orientales non inve-
niri.

vocum vim docet. Hinc forte & Romani a Græcis pariter Deam illam *Matrem Manium* accepere, cum, (ut missa faciam argumenta ex *Magna Idea Romanorum Dea*) in glossis Philoxeni *Larunda Romanorum*, appellata fuerit *Mητρη δαιμονων Mater Daemonum* (VI).

Atqui Cicero *quæst. de signific.* videtur de significatione hujus vocis dubitasse, cum L. *De Univ.* scribit: *Reliquorum autem, quos Graci dæmones appellant, nostri, opinor, Lares, si modo hoc recte conversum videri potest.* Ruit itaque argumentum ex *Manium*, atque *ταυδαιμονων* convenientia depromptum, dicet nasutulus quidam. Verum quis quis inordinatam Romanæ Theologiae rationem, etate potissimum Oratoris, noverit, illius non obstupescet dubium, cum apud ipsiusmet Ciceronis majores longe obscurior fuisse Larium γενησις. Sat erit concertationes hoc de capite apud *Macrobius* legere: Aliam de hisce Diis tulit sententiam Virgilius *Aeneid.* L. 111., alias Cassius Hemina, aliam Nigidius apud *Dion. Halicarnass.* L. 1., tandem & Plautus in *Mercat.* v. 2, in diversa suisse sententia

(VI) Quemadmodum *Manibus* fuit Mater apud Romanos Dea *Mania*; ita & eorum Patrem *Ditem* appellavunt illi: sic in lapide apud Turrem *Deo Mithra:*

DITI
PATRI
IVLIA. BARACVS
FECIT. VIVA. SIBI

In qua vides & aras sepulchrales Ethnico nedum *Manibus*, eorumque Matri *Mania*, sed & *Diti Patri* *Manium* posuisse, quem vulgo *Plutonem* nuncuparunt. Eadem ratione passim Mythologici explicant monen illud *Plutonis* in lapidibus (quod ipsummet *Jovem* quandoque tulisse in aliquibus legisse memini epitaphiis.) nimisrum *Pluto Summanus*, quasi dicas: *Summus Manium*.

tia videtur. In tanta itaque quæstione merito Ciceron dubitavit, *Lares* ne potius, quam *Pœnates*, aut *Manes* essent apud Romanos Græcorum *Dæmones*. Mihi vero præ Ciceronis dubitatione magni est faciendum antiquorum Romanorum judicium, qui cum nascenti Latinorum mythologiæ fere suppare suerint, Græcorum nihilominus *Seous Καταχθορίους*, atque *Dæmones Manes* reddidere, ut, præter bene multa veterum testimonia, procul dubio ipsi antiquissimi lapides docent.

Ne vero a peregrinis marmoribus argumenta dumtaxat querere, videamus, & nostratum lapides, qui nostræ suffragantur sententiæ, lubentissime afferam. Duo hi potissimum sunt, quorum unum vulgavit Martorellius noster altero *Thece Calam.* tomo, alterius adhuc inediti penes me fragmentum servatur, utrumque vero Caprearum Insula, græce olim gentis, protulit. In Martorelliano marmore, sive juvenis Hypati epigrammate, primus distichon ad rem nostram maxime reddit.

*Oι Στυγιοι χωρες οποιαιστε, Δαιμονες εσθλοι,
Δεξασθ εις Αιδην, και με του οικτροτατου.
nimirum, ut reddit Martorellius.*

*Qui Stygiam incolitis regionem, Dæmones alni,
Excipite intra Orcum me quoque ter miserum.
Ubi vides Hypatum Dæmonibus, veluti Diis, qui
Stygiam regionem incolerent, se commendare.*

Alterius lapidis, Capreis inventi, mihi quinto abhinc anno illuc rusticanti a villico quodam oblati, una reliqua est pars, altera nautarum. incuria deperdita, quibus lapidem, in duas partes confractum, Neapoli portandum credideram. At feliciter inter meas chartulas lapidis integrum epigramma inveni, quod, ut illum habui, excrisseram, quare jacturæ minus dolendum mihi fuit. Marmor, græce elegantiori charactere scriptum, quamdam continet Capreatum legem, qua & a strepitu in foro abstinendum esse, perinde ac ab

extruendis ibi Dñis Manibus Aris, cautum est. Sic e-
pigramma illud se habet

ΔΗΜΟC * MOYTIC ΕΓΕΙΡΗ

ΚΕΛΑΔΟΝ ΟΥ ΔΑΙΜΟΝ. ΒΩΜΟΝ

ΕΠΙΑΓΟΡΑΝ Κ ΑΓΡΟΝ ΔΗΜΟCIO

Latine autem sic reddidi

POVVLVS * NE QVIS SYSCITET

TVMVLTVM NEQVE MANIBVS ARAM

IN FORO ET AGRO PVBLICO

A populo Caprearum legem istam latam, indicat solitaria illa vox ΔΗΜΟC, cui parvus ea de re obelus adsculptus est. Verbum οὐειρη heic vocibus κελαδον, perinde ac Βωμον inservit, forte ex unaque verbi οὐειρη significatione excitandi, ciendi, atque extruendi: De altera significatione nulli dubium erit; de prima vero habes apud Pindarum, atque Hesiódum exempla. Ea itaque lege cautum erat, ne quis tumultum excitaret in foro, neve in eodem foro, perinde ac αγρων δημοσιων aram extrueret Δαιμον, vox a Δαιμονισ correpta, nimirum Manibus. Αγρων δημοσιων interpretatus sum agrum publicum juxta indolem vocis αγρου, de qua mox. Ad Legis sententiam quod attinet, duo videtur complecti, unum de strepitu populari in foro, alterum, quod explicandum inibi erit, de aris Manium, ne vel in foro, vel in agro publico extruerentur. Prima sane fronte, qua de re Aras Diis illis denegatae fuerint in agro publico, nequit intelligi, nisi quid sibi velint Aras illae pressius expendamus; siquidem nullibi gentium vel huic legi affinis altera obtinuisse videtur, cum Diis ubilibet Aras excitare fas esset, imo antiquos in foro præser-tim, pariter ac in publico agro non modo Aras, sed & Templa habuisse, passim vetustiora testantur monumen-ta. Itaque cum sermo sit ea in lege de Aris τροις δαιμονιοι sacris, eo res redit, in investiganda sci-llicet singularis hujus interdicti ratione. Atque ea sa-ne

ne non nisi ex indeole Ara^τ Δαιμονίων erit repetenda, quæ quidem Ara nil aliud erat ab ipsomet sepulchro quod, ut pote Δαιμονίων dicatum, veluti horum Deorum *Baños* Ara haberetur, ut ex dedicatione lapidum de Romanorum sepulchrīs supra diximus; adeoque cum lex vetat, Aras Δαιμονίων *Manibus* in foro, atque agro publico excitare, nonnisi a sepulchrīs defunctorum hīce in locis extruendis abstinentendum esse, iubet. Qua sane in re Caprearum gentis lex cum cunctarum gentium politia convenit, ubique enim populorum vetitum fuit, sepulchra in foro, vel locis publicis extruere, ut de Romanorum præsertim politia Leges Agrariae testantur.

Ex hac autem legis hujus interpretatione, quæ vero, ni mea fallor sententia, prorsus similior videtur, patet & majoribus nostris, Phœniciaæ ac Græce originis, unam eamdemque, atque antiquissimis Romanis, de sepulchrīs suis ideam, eaque sacra Diis *Manibus* eo habuisse, ut veriti non sint illa Aras Dæmoniorum, sive Manium appellare. Ex quo quidem veteris Theologizæ silemante procul dubio usus inolevit, quo in ipsis sepulchrorum marmoreis cippis, quibus epithaphium D. M. vel Θ. K. inscriptum erat, insculptæ pariter fuerint sacrorum vasorum, aliorumque rei sacræ utensilium figuræ, cuiusmodi fuere Paternæ, scures, aliaque id genus, quæ cum passim in cippis illis occurrant, nescio qua de causa defuncti Sacerdotis insignia visa sint Adamo in Historia Boleni; quandoquidem plures ejusmodi cippos, cum paternis atque scuris, vel pueris, vel militibus positos suis, docent adtexta epithaphia. Unum autem restat de ἄγρῳ dicendum, quam vocem latine agrum interpretatus sum. Ne ē diverticulo in diverticulum progredi videar, a commentario quod heic de agro publico, ejusque conditione adtexere possem, abstineam, atque de recta dumtaxat vocis significatio-

tione id unum dicam, de eo certe loco usurpari, apud græcorum vetustissimos, potissimum frugibus servendis aptiori. Lege Corsinium *Fæstor.* Attic. to. I., O. 11. de hac voce.

Ex hac autem lege liquido patet, feracissimos suis Caprearum agros, qui ne religiosi evaderent, excitatis Aris, sive Sepulchris, adeoque culturæ minime obnoxii, ea lege cautum fuit; quare a Statio *Dites Capree* appellantur. Utinam terræ felicitati & incolarum indoles responderet. At opportune heic de Caprearum agro obiter dicenti, vindicanda mihi erit Insula ab illata Caprearum solo injuria haud equidem a Dione, sed a corrupta Historici hujus lectione, quam neque Reimarus, neque Martorellius animadvertisse piger. Sic textus Dionis periocha, in qua de Capreis sermo est, se habet. Την Καπραιν περα των Νεαπολιτων αντερ το αρχαλον ιη, αντιδιστη χωρας ηθελετο. κητας δε ου ποππας της κατα Συρρετου πηπερου, χρησον μεν ουδεν &c. Reimarus latine reddit: *Capreas a Neapolitanis, quorum antiquius erant, permutatione aliis regionis redemit;* Sita est hec Insula haud procul a Surrentana continente, ad nullam quidem rem utilis, &c. Versionem Reimari queritur *ibid.* Martorellius, atque illa χρησον μεν ουδεν reddenda potius arbitratur: *nil quidem speciosius preferens.* Verum nullum ille profert novæ hujus significationis vocis χρησον monumentum, neque ullam vetustioris græci, vel saltem græculi cuiusdam auctoritatem laudat; hinc illi standum velut Dictatori. Quin vero novas vocibus appingamus marte nostro significationes, vis hujus sententia ex una vocis ουδεν literula immutata, amanuentium oscitantia, pendere, mihi videtur: Si enim pro ουδεν, ut legit Reimarus, atque Martorellius, legeremus ουδον, una literula in immutata, statim sibimet Dionis sententia constaret,

ret, neque videretur ille cum ceteris pugnare Histories, qui Insulæ ubertatem commendarunt. Sane *oudos* antiqua Græcorum vox, et si deinde ad *viam*, atque *ter* significandom traducta fuerit, olim nihilominus *agrum*, *terram*, atque quemvis locum agrestem significasse, nemo in dubium verterit: ab exemplis supercedam, ne lexica expilare videar, at Consule Henricum Stephan., & Franciscum Junium. Ad hunc itaque modum textus Dionis restitutus χρεον μεν ουδον (χωρα) commode reddi posset, *bonum, utilium, equidem agrum habens*. Lubuit Capreates inter, atque Dionem excitata, amanuentium causa, jurgia tandem composuisse.

Ut itaque adhuc dicta ad compendium conferamus. Græcis, qui Manes Romanis, Δαιμονις fuere, perinde ac θεος Κατεχοντος. His utrique Sepulchra dicarunt, cum Deos inter procul dubio illos referrent, adeoque sigla Lapidum D. M., atque Θ. K. signa dedicationis fuere, ut cuique innotesceret, Diis illis, haud equidem defunctis, Monumenta posita esse. Unde plane sequitur, antiquos in epitaphiis Defunctorum praestites Deos invocasse, et si paullatim delitescente vetustiori theologia, sigla illæ, veluti epithaphiorum initium se habuere ex quadratariorum more, cum ceteroqui integra apud eosdem Romanos persistaret antiqua Sepulchrorum Religio, quæ olim ex *Manibus*, quibus Sepulchra illa dedicari solebant, ortum duxerat. Cùm itaque, ut tandem aliquando ad rem nostram redeamus, in Christianorum lapidibus illæ occurrunt sigla, quadratariis prorsus tribuenda: erunt; neque ulli mirum erit, Episcopos illarum abusi minoritate obstitisse, cum ipsi met Romani jamdiu nullo loco siglas illas haberent, antiqua Manium religione, praesertim quod ad Sepulchra, plane neglecta.

§. IV.

De vocibus Locus, & Loca. Quid sibi velint in Christianorum, atque Paganorum Epithaphiis.

Loculamenta, quibus Christiani olim in Coemeteriis corpora suorum condidere, loci nomine in ipsis lapidibus appellantur: Hanc autem Sepulchra appellationem apud ipsos quoque paganos fortita fuisse, aliquibus visum est; quare ex ea denominatione nulla deumenda erit rei Christianæ nota, modo ex una ea voce character lapidis pendere videatur. Tum Lupo, tum aliis, πατερι criticis, haec oborta est forte sententia, cum, ni fatus sim, latum discrimen inter usum vocis *locus* in Paganis, atque Christianis lapidibus satis expendere neglexerint. In Paganorum sane lapidibus animadvertisendum est, locum plerumque cum *olla*, vel *ollis* conjugi. Vide intumera exempla apud Lapidariographos. Præterea vox *locus*, vel *loca*, si unum, atque alterum excipias lapidem, in omnibus omnino epithaphiis non expresse, sed siglis adnotata occurrit, sic L. F. *locum fecit*, L. S. F. *locum sibi Fecit*, vel tandem L. S. V. F. *Locum se Vrva*, aut *Vivo fecit*. Quod si alicubi expresse *loca*, vel *locum* invenies, id sit tum, cùm *locus*, vel *loca* assignantur, ut in lapidibus apud Gruterum, aliosque, in quibus legata *locorum* pro sepultura libertis, Libertabusque facta legimus.

At in Christianis lapidibus *locus* numquam cum *Ollis* reperies; siquidem illi *Ollis* cinerariis, sive ossuaris nusquam usi sunt in Coemeteriis; neque, si quando illi ossa condidere extra Coemeteria, ollas in Columbariis collocarunt, vel *Olle* inscriptionem aliquam addidere, quemadmodum Pagani factarunt. Deinde a siglis etiam illis abhorruere Christiani, atque expresse *locus*, vel *loca* scripsere, eo ut cum duo corpora vel tria unus idemque loculus

con-

contineret, in apposito epithaphio illud indicarunt, voce partim græca partim latina *Bisomi*, vel *Trisomi*, a latinis numeris *bis* vel *tris* pro *tres*, & *corpus* corpus. Hinc apud Boldettum t. i. legimus Inscriptiōnem Cœmeterii Gordiani. Sic

SISINI BISOMV. ET AMPELIDES.

Et aliam Cœmeterii Callixti: Sic

DONATA SE VIV. EMIT SIBI. ET MAXENTIAE LO-
CVM BISOMV.

Neque in Christianis Epithaphiis aliquando legisse memini loca hæredibus, aliisque legata. Vox enim locus ad indicandum loculamentum, in quo defunctus conditus fuerat, adhibetur, quem certe dicendi modum frustra vel semel in paganis lapidibus quæres. In Cœmterialibus lapidibus, loculamentis impactis sic legimus apud Boldet. *ibid.*

I.

LOCVS BENENATI
ET GAVDIOSAE COMPARES ♫
SE VIVI COMPARAVERVNT
AB ANASTASIO ET ANTIOCHO F.S.

II.

LOCVS IOVINI FV. QVEM
EMETAT SEBIBO SIBI ET SVAE
FIL.

Immo cum Christiani loculos quandoque numericis notis signarent (ut quisque ex appicta nota cuiusnam esset defuncti loculus per se nosceret, præsertim cum præ loculamento nulla staret inscriptio), scribere solebant: *locus addito numero (VII):* Sic apud Lupum

ex-

(VII) Obiter heic adnotandum, Romanos forte in suis Columbariis loculamenta etiam literis quibusdam distinguere studuisse. Huic conjecturæ ansam præbuit vetustissimum Columbarium lateritio opere, atque quinque grandiusculis

explicanda mihi videtur inscriptio diffracti lapidis, in quo subtus habetur equi figura, supra legitur

LOCVS IVS

cum enim illud nomen proprium dici nequeat, potius interpretarer LOCVS IVS, h. e., *locus quartus*. Antiquum enim Romanis jam erat quartum numerum his notis signare, eo ut *unius* figuræ I præiret V *quinti numeri* nota; immo ea potius quarti numeri nota oblectati videntur, veluti ceteris breviori; unde in lapide Romana maxime vetustatis apud Gruterum MII. n. 5. numerus quadragesimus sextus sic notatur: IVL., h.e., *quatuor de quinquaginta*. Quod vero ad appositam literam S attinet, neque novum hoc erit in antiquioribus lapidibus; memini enim apud Turrem *De Deo Mithra* hanc legisse inscriptionem:

**D. M.
EVCHARIAE. ATTINIAE
CASSIVS. VELARIVS**

V. A. P M. XXXIXM. M. II.

in qua litera M, notis illis numericis addita, desinentiam notare videtur secundæ vocis numericæ, nemirum novem; unde *Triginta novem*. Alterum lapidem

lis loculamentis, architectura satis optima, constructum in loco vulgo *to Scutillo*, altero ab Urbe millario. In eo sane ab basim loculamenti unius occurrit litera A absque ullo *puncto*, quam veluti loculamenti notam habui: Diu ad alia quatuor loculamenta literas quæsivi, sed frustra; temporis enim injuria, perinde ac villicorum, in dies æstimabile illud monumentum labescit. Quid ni G Columbarium asello stabula evasit. Atque ego deturbati aselli (sæpius enim illuc ventitabam) poenas dedi, cum villicus tandem aditum, quo in Columbarium itur, clathris clauerit.

pidem habes in *Memoriis Histor. Antiqui Tusculi*
Cl. Matthai. Sic

D. M.

MANSVET. VIX. AN. XXIIIS.

DIEB. XIII.

F. CONI. F. M. H. N. S.

ubi litera S, notis XXIII. addita, cum numerica minime sit, vices gerit ultimæ literæ vocis *tres*, nimirum *VigintitreS*. Haec dixisse non piguit, quo scitulis non videar marte meo lapidem a Lupo editum, atque notas numericæ in illo insculptas, interpretatus:

Tandem loci nomine in Paganis lapidibus vel loculamentum Ollarum venit, vel integrum Columbarium. Illud testantur lapides bene multi, in quibus legimus LOCVM DEDIT ET OLLAS DVO, vel LOCVM CVM OLLIS, vel LOCA ET OLLAS. Alterum, ne longus sim, uno ex Gruterianis lapidibus ostendam
DCCCCLXIII. 5.

C. CAECILIUS. FELIX

ET C. CAECILIUS. VRBICVS

LOCVM. ITA. VTI. EST. CONCAMERATVM
PARIETIBVS. ET. PILA. GOMPRAEHENSIS. LONGVM
P. VI. LATVM. P. VII. CONSECRAYERUNT. SIBI. ET
C. CAECILIO. RVFINO. ET C. CAECILIO. MATERNO. ET
LIBERTIS &c. &c. &c.

H. H. M. N. S.

Itaque *locus* appellatur Columbarium eum concamerationibus, parietibus circumdataum, atque pila ornatum.

Inter Christianas autem lapides *locus* appellatur, effossum in muro Cæmeterii loculamentum, in quo illi cadaver collocabant, quodque vel lapide, vel figulinis tegulis occludebant: Quod si loculamentum illud quorum, vel trium corporum capax foret, *bisomum*, vel *trisomum* appellabant, ut dictum est. Hinc *locus* Paganis erat loculamentum cinerum, haud equidem

dem corporis , adeoque *locus* ollas , minime quidem corpus continebat , ut ex omnibus plane Paganis e-
pitaphiis colligimus . Cum contra ea Christiani , qui
a comburendis corporibus religiose abstinuere , *locum*
appellarent illum eundem loculum , in quo corpus
defuncti collandum erat .

Quamobrem & latum illud discrimen inter Paga-
norum , atque Christianorum *loca* præterendum non
erit . Siquidem illos in epitaphiis *loca* vel *locum* e-
mississe numquam leges ; passim enim legimus in Pa-
ganis epigrammatiis **LOCA SIBI FECIT** , vel **LOCA
DEDIT** , **ASSIGNAVIT &c.** , cum loci nomine vel lo-
culamenta Columbarii venirent , quæ vel amicis ,
affinibus , vel Libertis *legabant* Romani , idemque
legatum in lapide exarabant ; vel si *locus* ipsummet
erat Columbarium , certe vel pretio emptum vel
comparatum dici non poterat , cum lege vetitum
foret , propria venalia facere Columbaria , ut inferius
dicemus . Christiani nihilominus , qui evangelicæ pau-
pertati studebant , a funerariis præsertim sumptibus
prorpus alieni , nulla habuere Columbaria , quan-
doquidem ollis corpora nusquam condidere , neque
loci alijs legarunt . Quamobrem *locum* illi vel pro
se vivi emebant , vel maritus conjugi , Filius patri ,
amicus amico sepeliendo comparabant ; qui sane *lo-
cus* nihil aliud erat , nisi loculamentum in muro Coe-
meterii effossum . Atque heic explicanda erit phrasis
nonnullarum Inscriptiōnū Christianarum de *loco* ,
pretio comparato . Pagani enim *loca* , h.e. , Colum-
baria faciebant , nimirum a fundamentis extruebant in
propriis plerumque fundis , vel in alienis , fundi por-
tione a domino empta . Christiani autem numquam
locum Coemeterii , sive spatiū muri , emisse dicen-
dum erit , cum communia Coemeteria forent , sed a
fossoribus *loca* emebant , opere pretium iis dantes ,
effossonis ergo . Hinc celebre apud prisoos Christia-
nos

nos fuit *Fosorum* munus, quorum opera maxime egebant, eo ut illos in cleri albo cooptare, veriti non sint. Hi itaque mercede conducti, loculamenta effodebant, vel illa effossa venum dabant, ut ex lapidibus Christianis intelligimus: Sic in allato n. 1. epitaphio *Benedictus*, & *Gaudiosa Conjuges* *locum* comparaverunt ab *Anastasio*, & *Antiocho FS.*, h.e., *Fosoribus*. Alterum id genus monumentum habes apud eundem Boldettum ib. t. 11. Sic

FL. STELCONE V. C. SVB DIE X. KAL.
SEPTEMBRES EMIT SOTERES SE VIVA
ET MARITO SVO VERNACOLO
COMPARI SVO EMIT A
CELERINO FOS.

Eademque ratione interpretanda erit hæc sepulchrorum coemptio, iisque, a quibus empta illa dicitur, inter Fosores habendi recte erunt, et si plerumque *Fosorum* nomen venditorum nominibus non adscribatur, ut in lapide Coemeterii *Priscillæ*

GN. VEIDVS LOCVM SIBI EMIT

AB ASEULLO ET DEMETRIO

Asellus, & *Demetrius* e *Fosoribus* certe erant, qui aliquando & *Fossarii* dicti, ut ex lapide Coemeterii *Calepodii*.

FELIX FOSSARIVS IN P.

Vide de *Fosoribus* plura apud laudatum Boldettum.

Ex his itaque liquido patet nomen *loci* longe diverso modo in Paganorum epitaphiis, atque Christianorum illis inveniri; hinc ex adjunctis facile quis quis videt latum illud discrimen inter *locum*, & *loca* Christianorum, atque Paganorum in utrorumque lapidibus. Præsertim cum in Christianis lapidibus ex iis, de quibus diximus, argumentis nusquam *loca* plurali numero, ut Romanis frequens erat, de loculamentis Ollatum locutis, sed *locus* singulari numero ubique invenies.

Postremo neque silentio præteream, qua de causa Chri-

Christiani *locum* adhuc vivi, comparare studebant; id quod ex epitaphio quadam Coemeterii Callixti forte patebit, ne scilicet defuncti corpus, diu, usque dum loculamentum a Fossores excavaretur, inhumatum maneret; quod aliquando passim accidisse non dubito, vel cum Fossores aberant, vel cum id genus artificibus, invalecente persecutione, carerent. Dilucide res explicatur in hujus Christiani epitaphii fragmendo apud Boldettum.

FORTVNATVS SE VIVO SIBI FECIT

VT CVM QVIEVERI IN PACEM IN (*Monogramma*)

LOCVM PARATVM HA

locum, nimirum, *paratum* haberet. Hæc de loco, de que ejusdem vocis apud Christianos, atque Paganos differentia.

§. V.

*De communi Paganis, aequo ac Christianis more
adnotandi Epithaphiis dies obitus
defuncti, atque illius vite.*

Laudibus certe frustandum minime erit Cl. Luppi studium in expendendis Nonarum, atque Kalendarum notis, ne quis cum Mabillonio, Fabrettio atque præfertim Justo Fantaninio, falsus, Nonas, atque Kalendas Epithaphiis adnotatas, veluti indubium Christianarum inscriptionum characterem haberet. Unum dumtaxat in eo displicere videtur, nimiam operam abuti in iis e Grutero potissimum exscribendis epithaphiis, in quibus Nonæ, atque Kalendæ occurserunt; cum in id genus lapidibus Kalendæ, atque Nonæ haud obitus defuncti diem, sed diem dedicationis Sepulchri denotent; id quod & ipsem fateatur Lopus, quamquam nescio qua mente dicat: *Ejus enim hec vera sint. Dummodo dies aliquot memorentur in Epithaphiis Ethnorum, jam falsum est, epitaphi-*

taphia illa excludere omnino omnem memoriam Kalendarum &c., quod ad regulam, de qua querimus, vel revertendam, vel limitandam sufficit. At regula, de qua queritur, de iis est Nonis, atque Kalendis, quibus dies obitus defuncti designabatur, quod ex Gruterianis illis lapidibus inferri nequit, cum in illis Kalendæ &c. denotent diem Dedicationis Aræ Sepulchralis, Ossuarium &c.; cui enim suasum erit hasce inscriptiones Malibonium, Fabretium, Fontaninum nusquam legisse?

Eo itaque questio redit, num Pagani diem obitus in epitaphiis, quemadmodum deinde Christiani fecerunt, Kalendis, Nonis, Idibus designarent, quicquid fuerit de Dedicatione Sepulchri, quæ nostrum non intereat. Scitissime itaque idem Luper hunc morem apud Paganos obtinuisse, ostendit ex quampluribus illorum epitaphiis, e quibus unum, atque alterum seligimus ex Grutero p. DLXXVIII. I., DCCIX. 9.

I.

M. VLPIO. AVG. LIB..

PHÆDIMO. DIVI. TRAIANI. AVG.

A POTIONE. ITEM. A LAGVNA. ET

TRICLINIARCH. LICTORI. PROXIMO. ET

A COMMENT. BENEFICIORVM. VIXIT

ANN. XXVIII. ABSCESSIT. STELINVNTE. PRY.

IDVS. AVGS. NIGRO. ET. APRONIANO. COS.

&c &c &c

II.

D. M.

DIADVMENO

AVG. L. PRAEPOSIT

ORDINATO. VLTRO

DIVO. TITO VIII. CoS

EXCESSIT

III. IDVS. SEPTEMB.

&c &c &c

Præter obitus diem, & sepulturæ quoque illum Pagani in epitaphiis adnotarunt. Sic apud Lupum ex Fabretio, atque Gorio habes Epitaphium Hilaræ minoris

Tom.III.P.I.

O

noris

noris, in quo legimus.

SEPVLT A. EST. A. D. VI. K. APRILES.

T. CLAVDIO. NER. P. QVINCTIL. VAR. COS.

Aliud ex Fabretto epithaphium Titiae Phœbes sic se habet apud eumd. Lupum, in quo OSSA Phœbes dicuntur

CONDITA. XIII. K. OCTOBRI S GERMA.

NIÇO. CAESARE. C. VISELLIO COS.

Verum quamquam in Ethnicis Epitaphiis tum dedicationis Arae Sepulchralis, tum etiam obitus dies Kalendis, Nonis &c. adnotatos inveniamus, id unum sequitur, hunc morem a Paganis Christianos accepisse; at nullum inde suboritur argumentum, quo vel parum inficiari possit longe latum discriminem, quod ex eadem nota inter utrorumque epitaphia interest. In Christianis etenim epitaphiis notas Kalendarum, Nonarum, &c. nusquam sere a voce illa *depositionis* sejunctas leges: quemadmodum neque in uno ex Christianorum antiquis lapidibus voces illae, quibus obitus notatur in Ethnicis, nimirum *Excessit*, *Abscessit* &c. occurunt; eo ut nemo inficias ibit, data opera Christianos ea *Depositionis* voce ullos esse, ut fuisius infra dicemus. Quamobrem nihil hanc notarum concordiam moratus essem, mea quidem sententia, nisi excitatae ab aliis quaestioni satis faciendum fuisset.

Majores suos itidem imitati sunt Christiani, qui annos, menses, dies, atque ipsas vitae defuncti horas in epithaphiis notare studuerunt. Passim enim Pagani id fecere, ut marmora eorum sepulchralia testantur, quae habes apud Fabrettum L. 11.. Heic unum ex Lupo exscribam Musei Kircheriani.

D. M. S.

MODIAE. IVCVNDAE.

FECIT. MODIA. FLORE

NTINA. O FILIAE

PIENTIS O SIMAE

VIXIT ANNIS. VIII.

MENS. XI. H. VIII (Horis).

SIBI. ET. SVIS. POS.

In

In eo autem non modo Anni , menses , sed & *horas*, quibus vitam degit *Sucunda*, notantur . Hisce Majorum vestigiis Christiani institere ; quare annos pariter , menses , atque dies defunctorum epithaphiis adnotarunt , horas vero raro ; et si , instituta inter Christianorum , atque Paganorum epitaphia comparatione , in illis frequentius , quam in his , descriptas *horas* leges . Ab exemplis epitaphiorum , in quibus anni , menses , diesque notantur , libenter ablineam , cuncto sint , quot fere sunt sepulchralia epigrammatia : unum atque alterum seligam de *horis* . Apud Boldettum legimus epitaphium Dorothei sic :

DOROTHEO FILIO DVL
CISSIMO QVI VIXIT M. VI.
D. XX. OR. III. IN PACE .

Ne autem putes de infantulo dumtaxat tantum curae parentibus suisse , en & epitaphium alterum Coemeterii S. Processi apud Lupum , in quo horæ vitae ; *Ianuaria* virginis undeviginti annorum descriptibuntur , sic :

ZENVARIA BIRGO PVELLA QVE
VIXIT ANNOS XVIIII. MES. DVO. D. XXVII. OR. IIII.
hoc est , *Dies viginti septem , horas* (litera H deficiente , ut in ceteris ferme cunctis Christianis epithaphiis) *quatuor* . Id & Græcos inter Christianos obtinuisse , *Stephanie* græco titulo probat Boldetus :

ΣΤΕΦΑΝΙΝ ΕΖΗCΕΝ ΕTHEMHNEC. Δ. ΗΜΕ
ΠΑC I. ΒΩΡΑCΙΑΣ ΕΝΠΙΤΑ

h. e: *Stephanie vixit Annos quinque , menses quatuor , dies duodecim , horas decem . Irreprehensibilis*. Ex interpretatione Boldetti , qui ultimas duas voces EN ΠΙΤΑ , in unam veluti coalescentes , reddidit : *Irreprehensibilis* ; at ubi nam viderat hanc vocem , ubi & hanc significationem , satis non video , quin e suo forte
O 2 illam.

Illam depromserit, ceteris ignotissimo, penu. Rematis vero jocis, penultima illa vox mihi videtur indicare proprium nomen *Borafias*, pro rudi illius ævi genio, nisi velis interpretari *Bavachias* literis pro χ , atque c pro χ usurpati, quod equidem nomen ex Scripturis Sanctis petitum fuisse. Ultima autem videtur $\pi\tau\tau\alpha$ pro $\pi\tau\pi\tau\alpha$ *Sculptor*, nomen *græco-barbarum* (quod invenies in Append. Lex. *Græco-Bar.* Cangii), factum ex verbo $\pi\tau\tau\omega$ *insculpo*; hinc illa *Borafias* $\pi\tau\tau\alpha$ indicarent nomen illius, qui monumentum, sive lapidem puellæ Stephanæ sculpsérat; atque ita nulla haberetur *bōrārum* mentio.

A conjecturis autem ad rem nostram redeamus. Christiani aliquando qua quis diei parte, quave partis illius hora obiisset, adnotare epithaphiis solebant, ut in illo Cœmeterii Prætextati apud eund. Boldett.

AVRELIA EVGENIA BENEMERENTI QVE VICXIT
ANNIS XXIII MENSE VNO DIES XII. ORA NONA.
DEPOSITA NONV KAL. NOCTOBRES.

Siquidem hora nona ea est, in qua illa obiit, nemirum hora nona diei duodecimi: Depositio porro Kalendas notatur. Dilucidius hoc idem docet lapis Cœmeterii Priscillæ *ibid.*

DOMITIA IULIANETI FILIE IN PACE
QVE BIXIT. ANNIS. III. MESIS. X. ORAS
SEX^{*} NOTIS. DEFVNTA EST IDVS Sex Noctis
MAZAS pro *Majas*.

In eo sane cum vix sex horas Julianeta ultra decimū mensē vixisset, atque noctis, a qua dies incipiebat, sex horæ decurrissent, hoc diligentissima Mater præterire noluit. Ex quibus facile colligimus, Christianos *Adversaria* instituere, eisque suorum dies natalios, atque horas summa relligione exarasse; quare merito effrenæ critics quorumdam scitulorum dubia ridimus, quibus suspectæ videntur accuratae notæ, anporum, mensium, atque dierum, quas in publicis Epi-

Episcoporum actis passim invenimus. Tandem animadvertisendum erit, Christianos, pariter atque Paganos *menses* in epitaphiis quandoque ultra *duodecimum* adnotasse: ex Paganis unum feligam Gruterianum lapidem p. DCLXXXVI. 7.

IANVARIAE QVAE VIXIT. ANN. XIII. MEN.

XL. D. IIII. FECIT Q. MAGIUS. HILARIO. PATER
FILIAE. DVLCISSIMAE. ET S. P. Q. S.

Inter Christiana vero id genus epitaphia illud habes apud Gretser. de *Cruce*, &c. Sic

IVLIA. SIBINILLA VIXIT A.

VIII. M. XVIII. D. I. B. M. IN PACE

Imo in Syntagmate Gudiano p. DLXIII. 39. apud Philip. Mazochium Dissert. de *Actis Hilari* legimus, dies etiam ultra trigesimum primum notatos in Epitaphio Kampani

EX DIE ACCEPTIONIS SVAE VIXIT DIES LVII.

Ne autem aliquos moretur Sigla quedam, numericis hisce notis in Epitaphiis Christianis praeposita, animadvertisendum erit, aliquando ante numerum Annorum, mensium, vel dierum. reperiri literam N., quæ interpretanda est *numero* tot, ut in Masattæ lapide apud Boldettum.

MASATTA. QVÆ. VIXIT. ANNOS. N. XXXIII. ET
MENSES. N. III. ET DIES. N. VIII. QVE. VIXIT. CVM
VIRGINIO. SVO. SINE. VLLA. DISCORDIA. ANNOS. N.
XII. MENSES. N. VI. ET DIES QVINQUE. IN. PACE.
hoc est, in prima, & secunda linea: *Annos numero* XXXIII. *& menses numero tres*, *& dies numero octo*. In tertia vero, & quarta: *Annos numero XII.*, *menses numero vi.* &c. Nequidem hoc Ethnicis novum ceteroqui fuisse, et si frequentissime in Christianis, perraro in illorum lapidibus invenies, docet epitaphium Valerii, quod ex schedis Antonii Augustini vulgavit Gruterus DCCCCLXXX. 5., cuius decima linea sic se habet:

V. B. QVI. VIXIT. SINE. VLLA. QVERELA. CVM
CONIVGE. INFRASCRIBTA. ANNIS. N. LV.

h. e : *Viro benemerenti , qui vixit sine ulla querela cum conjuge infrascripta annis Numero quinquaginta quinque. Aliquando Christiani, ut N. distinguerent a notis numericis , parvum o literæ N. superaddidere ; ut in epithaphio Domini apud eumd. Bold.*

DOMINO FILIO DVLCISSIMO CHALLOTI (VIII.)

VIXIT IN PACE ANN. NO III. M. VIII.

&c. &c. &c.

At quandoque Christiani , vel deperditis Adversariis familiaribus , aut alia altera de caussa , cum de die , aut mense defuncti quodammodo subdubitarent , ut potè veritatis studiosi , dubie rem quoque illam scripferet ; atque hinc orta phrasis illa : *Non Plenis* , ut in lapide Tinei ibid.

Q. TINEIO. HERCVLANO. FILIO

DVLCISSIMO. ET. INNOCENTISSIMO

QVI. VIXIT. ANNIS. XII. NON PLENIS

Hinc vulgatissimas illas siglas a Paganis ipsis nostri accepere , nimirum P. M. , h. e , *Plus Minus* , quibus annorum dubium indicarunt ; quare sepius hæ Siglæ in nostris lapidibus occurrunt . In Paganis illas aliquando leges , frequentius in Christianis : Has apud Muratorium , Fabrettum , Boldettum habes , etsi varie scriptas , nimirum passim P. M. *Plus Minus* , aliquando PM. sine media interpunctione , vel cum superradita lineola ; sic : PM. , vel PL. MI. , quandoque

(VIII) Vide vocem græcam , sed de formatam , Latinis literis scriptam a Patre , defuncto puerulo blandienti , quem latine Challotem pro græco vobulo καλλισον pulcherrimum appellat , græce certe parum gnarus : de hac autem superlativi , ut ajunt , desinentia in græcis vocibus , a Latinis medio ævo usurpatis , sermo redibit in nostra de Cæmeter. Neapolit. Dissertatione .

que P. L. M. cum interpunctione inter ipsas literas vocis *Plus*, ut in Lapide *Lucana* apud Boldettum, in qua sic se habet altera linea.

ABVIT. A. N. N. P. L. M. XXXI., &c.
 h. e., *Abuit* (sine 'H) *AnNos* (cum interpunctione, qua forte quadratarius hic nimium oblectabatur, inter literas vocis *Annos*) *Numero PLus Minus triginta unum.* In aliquibus vero unam invenies P. cum superposita lineola, quæ se habet veluti initialis Litera vocis *Plus Minus*; quemadmodum in *Nabira* epithaphio ap. Murator. CMLXXXII. 7.

NABIRA. IN. PACE. ANIMA: DVLCIS

(pro qua) QVI BIXIT ANOS P. XVI. M. V.

Sigla vero P. sine ulla lineola interpretanda est dumtaxat *Plus*.

Vnum vero silentio prætereundum minime erit, hanc nimirum formulam *Plus minus* Christianos, lapidarium potius stilum secutos, quam defectus memoriae annorum caussa, aliquando adhibuisse. Huic coniecturæ aditum secere quædam illorum epitaphia, in quibus formula illa, pariter ac numerus annorum, atque mensum occurrit. Qui enim fieri poterat, ut quis de annorum defuncti certo numero dubitaret, cui & ipsos quoque menses, diesque vitæ illius comperti erant? Inter bene multos, quos heic ex Lapidariographis excrivere possem, id genus lapides, duos potissimum adhibeam; unum Cœmeterii S. Helenæ, alterum Ciriacæ, utrumque apud Boldettum.

I.

**REFRICERIVS. QVI. VIXIT
ANNOS PL. M. VI. MENS. VIII. D.
V. QVESCAT. IN PACE**

In quo præter Annos, etiam menses novem, & Dies quinque enumerantur.

II.

ANIMA. DVLCIS. PATERNA. QVE
VIXIT. MECV. ANNIS. P. M. A. XL.
DI. XXII. CONIVGI. CASTISSIME

Heic vides quadratarium siglis nimium indulgere, cum
etsi expresse scripsisset *Annis*, rursus post illa P. M.
Plus Minus adjectit siglam A., h. e., *Annis quadra-*
ginta, Diebus duodecim.

Apud Græcos idem invaluit mos, ut sigla quadam
dubium annorum indicarent: sigla vero plerumque erat
litera ΠL, prima vocis πλευρας ελαστης *Plus Minus*. Hoc
autem animadvertisendum duxi, ne quis, ut aliquibus
accidit antiquariis, literam illam Π. pro nota nume-
rica usurpet.

§. V.

*De eo lapidum ornamento Ethniciis, atque Christianis com-
muni. De lapidibus ansatis: Quid animalium figurae in Lapidibus Christianis. Quid bigae, quadrigae, corone. De Pedum vestigiis in Christianis, pariter atque Paganiis lapidibus. Varie ea de re conjecture. Tomasinii notatus, atque Lupus. De Geniis nudis, Octunicatis: num hi recte Bottario Angeli visi sint. De victoriolis, Centauris, Caryatidibus, Telamonibusque, Sepulchris Christianorum appictis.*

Quemadmodum nostri aliquibus Paganorum lapida-
rium genium, secuti sunt; ita in ornamentis lapidum
rem omnem quadratariis forte credidisse, fatendum erit,
qui quandoque consueta ornamenta & Christianis
quoque epithaphiis appinxere. Quamobrem nemini mirum erit, in ipsis Christianorum titulis pro-
fanas quasdam figuræ, atque aniles nonnullas Ethni-
corum fabellas occurrere. De hisce singillatim orna-
mentis heic brevi dicam, infra de illis Christiano-
rum dumtaxat propriis.

In-

Inter id genus itaque lapidaria ornamenta nonnulla ad artem quadratariam pertinent, alia vel ad defuncti nomen, vel ad illius munus, tandem & aliae mythologica re petita omnino videntur.

Quæ itaque artis lapidariæ sunt, primo ad ansas lapidi hinc inde appictas pertinent. Sane in Romanis lapidibus passim habes trigona quadam cum ansis, quibus lapis terminatur, ut observat Lupus, eamdemque præfereunt figuram nonnulla elegantiora Christianorum marmora, quæ habes apud eundem Lupum. Sic lapis Antoniæ cum illius effigie, media inter inscriptionis verba, apud Boldettum.

<i>ANTONIAE</i>	<i>FILIAE DULCISSI</i>
<i>ME PAREN</i>	<i>TES IN PACE</i>
<i>QVAEVIXIT</i>	<i>ANNIS IIII</i>
<i>MES VIII</i>	<i>D XX IN PACE</i>

At quid sibi velint hæ ansæ, *schedulis*, ut quadratarii ajunt, sive trigonis illis appictæ, neque usus antiquariorum, neque ipse, ceteris solertiissimus, Lupus vel obiter expendere curarunt, contenti quadratariorum genio illas tribuere. At neque hi sine ulla causa ansas schedulis adjecisse, mihi videntur.

Mea itaque sententia, quadratarii, indolem schedulæ imitati, merito ansas illas schedulis addidere. Omnibus enim pervulgatum est, olim membranis scripsisse veteres, quæ cum teretes essent, nisi vel manu, vel alia quadam ratione, expansæ tenerentur, in semet ipsas redibant. Quadratarii cum inscriptionem marmori, vel sarcophago insculperent, illam veluti membranaceo volumini appictam effingebant; hinc ne membra, quæ expansa staret oportebat, præter sui naturam suapte teretem, eo stare modo videretur, ut rem native exprimerent, ansas illi effictæ membranæ addidere, quibus hæc veluti evoluta retineretur, ut

ut tuique inscriptio legenda se se offerret. Hanc, & ceteris adhuc neglectam, atiarum schedulæ lapidariæ rationem plane detegunt antiquiora nonnulla marmora, in quibus unus, atque alter Genius ansam hinc inde manu tenent, quasi ne efficta membrana in se regressa, videndum, legendumque titulum neget. Sic in lapide Metilinæ apud Lupum, aliisque ex Christianis apud Boldettum, Bottarium, aliosque: E paganis vero id genus lapidibus innumera habes apud Montfauconium *les Antiqui. Illustr.*, apud Gorium &c. Hic sane stetit quadratariis mos medio ævo, uti Musiva apud Ciampinum passim testantur, atque stat ad nostram usque ætatem. Quæ cum sit harum ansarum ratio, nil est, quod Christianis ab illis abstinentem fuerit in eorum sepulchralibus præsertim lapidibus; non enim ex Idololatria, sed ex artis lapidariæ optimis regulis manaverat.

Hoc unum, quod artem lapidariam interest, notatu dignum erit, cetera vero vel ordinis architecturæ, vel elegantiarum artis sunt, ut cenothaphia præsertim illustrium virorum, in quibus columnæ dorici, vel plerumque corinthiaci ordinis apparent, perinde ac marmor affabre canaliculatum inter anaglypha. De his nostrum non est heic dicere.

Hinc ad alterum ornamenti hujus, de quo sermone instituimus, caput: Christiani animalium potissimum figuræ quasdam Sepulchrorum suorum lapidibus appingere consuevere, quæ nominibus defunctorum quodammodo alluderent; quod ex maxima etiam illos antiquitate derivasse, patet ex lapide Familiae Valeriarum, cuius prænomen *Aesculus* spectat figura quædam, marmori insculpta, parvæ aesciæ. Idem videre est in alio lapide (utrosque habes ap. Fabretum, primum p. CLXXXVI. 3., alterum cxx. 7.) Familiae Slaceorum, in quo occurrit piscis Clupeæ figura.

Hinc

Hinc itaque factum est, ut aliquando antiquum hunc morem & nostri securi fuerint; unde inter nonnulla ejusmodi monumenta, animalium figuræ, nonminibus alludentes, occurunt; ut in lapide mulieris cuiusdam nomine *Porcella* ex Cœmeterio S. Ipolyi apud Boldetrum, in qua imo lapidis parva quedam Sus prostat. Inscriptio sic se habet.

PORCELLA HIC DORMIT IN P.

VIXIT ANN. III. M. D. XIII.

(*heic suis figura*)

tum & in lapide *Aurelii Agapiti Dracontii* ap. eundem, in qua extat quedam anguis figura, quæ nomen *Dracontii* spectare videtur. Imo & in ipsa quandoque calce, vel arenato loculi animalis figuram, non mini defuncti alludentem, graphio effingere solebant, ut de *Onagri* loculo in Cœmeterio Callixti narrat Boldetrus l. 11.: Loculo sane impactum marmor cum inscriptione:

ONAGER QVI VIXIT ANNIS XXXVI.

VIXIT CVM COVGE* ANNOS III. (*pro conjugi)

COVX FECIT BENEMERENTI

in ipsomet vero arenato, sive calce monumenti esformatus erat *Aśinus*, qui nomini *Onagri* alludebat. Hinc aliquando verba ipsa inscriptionis Symbola quedam spectare videntur; quemadmodum in lapide *Julii* ap. eundem. habetur duplex *dolii* figura, alludens Patri *dolenti*, cum voce latina, pro ieiui inscrita satis corrupta, *doliens* pro *dolens*, sic:

IVLIO FILIO PATER DOLIENS

(*Dolii figura*) (*altera dolii figura*)

figura doliaris alludit verbo *Doliens*. Ceteroqui mystica quadam significatione Dolia lapidibus appinxe-re Christiani, de quo quidem symbolo mox dicam. Ita & in fragmento antiquissimi lapidis Cœmeterii nostri Neapolitani, quem olim pro titulo Sepulchri S. Januarii Aediculae primæ Cœmeterii suisse, in mea Dis-

ser-

sertatione ostendam , nunc vero cum aliis lapidum frustis , e Coemeterio ab illiteratissimis hominibus distractis , pro pavimento Ecclesiae stat ; In eo itaque legimus literis grandioribus optimæ notæ .

NIS. IANVARI. MARTYR
S. AETERNO. FLORE

subtus vero prostat rudis quædam flosculi , sive ramusculi florescentis figura , verbo *flore* procul dubio alludens .

Officii vero insignia aliquando appictas marmori figuræ repræsentare , imprimis testantur inter Christiana monumenta , duo illa *Fosorum* , quæ habes apud Boldettum , quorum unum cum *funii* F. S. *Fosoris* nomine , atque *Ascia fossoria* , eorum artis nimirum instrumento , reperiit ille in Coemeterio Callixti , cuius ea erat epigraphis , *Asciæ (IX) marmori insculptæ appictæ* .

IVNIVS FOSSOR AVENTINVS

F. S.

Alterum *Diogenis fossoris* , in quo pro pedibus figuræ Diogenis habentur cuncta pene artis illius instrumenta , *ascia nimirum* , *norma* , *circinus* , *malleus* , *ligo-*

(IX) Lapidem Coemeterii S. Hermetis apud Lupum , non dubitarem illaritati positum fuisse a Crescente , qui fossoris munere fungebatur , cum pro Inscriptione occurrat quædam *Normæ* (nil enim *asciæ* habet , ut videtur Lupo) figura . Mytifice rem explicare conatur Lupus , neque fossorum insigne in mulieris monumento aliquid sibi velle de fossoria arte , quæ clericorum erat , intelligere videtur . At quid si Crescens Fosso , atque clericus , monumento uxoris signum artis fossoriæ appinxerit ? Apud Montfaucon . to. VII. App. habemus monumentum a naviculario conjugi positum cum insignibus naviculariis , ad basim monumenti insculptis .

Iligones &c., cum ea inscriptione in schedula Tribu-
nae Sepulchri, sic:

DIOGENES. FOSSOR. IN. PACE. DEPOSITVS
OCTABV. KALENDAS. OCTOBRIS

Ad hanc quoque monumentorum classem referen-
dum mihi certe videtur marmor *Maximini Musei*
Kircheriani, a Lupo editum, in quo habetur ana-
glyphum juvenis, penula manicata induti, stantis
secus modium frumento plenum, ille vero dextera
tenet virgam, nimurum *regulam* mensorum; ea si-
quidem figura munus procul dubio mensoris Maxi-
mini expressit quadratarius: neque Lupi dubium sa-
tis intelligo, cui potius de evangelico modio, sive
mensura plena, *& coagitata*, symbolo resurrectionis,
atque retributionis, figura illa explicanda videtur;
nam neque modio adstaret juvenis, neque *NORMAM*,
mensorum propriam, præ manu haberet ille.

Heic addere non pigeat, eamdem ob rem in per-
petuissimo quodam titulo sepulchri *Calymeræ* apud Lu-
pum haberi rudem quamdam Draconis figuram, quæ
nomen *Calymeræ* forte spectat, a græca voce *χαλυμος* *veneficus*, cum Draco cetera animalia longe
veneno antecederet. Medium sane in lapide stat Or-
biculus cum Christi Monogrammate, ansis hinc inde
appictis, pro ansis stat inscripto *CALYMERA IN PA-*
CE, subtus Draconis figura.

Ad tertium tandem caput pergamus, in quo de
Ethnicis figuris in Christianorum lapidibus Sepulchra-
libus dicendum restat. De his sane tractarunt quot
quot picturas, atque anaglypha antiquorum Chri-
stianorum explicare aggressi sunt, uti Aringhius, Bo-
sius, Bottarius, Boldettus, aliique; hinc brevi me
his expediam; eaque dumtaxat feligam, quæ singil-
latim nostro redeunt argumento,

Quare antequam ad hoc ornamenti genus accedam,
præmonendum duco, ad paganorum fabellas, eo-
rum-

rumque symbolicas figuræ minime amandandas esse illas, quæ avium, equorum, aliorumque animantium occurruunt in Christianis lapidibus; nam et si passim illas apud Ethnicos reperies, Christiani nihilominus veluti sanctæ Religionis, ac plerumque futuræ vitæ, atque mysteriorum symbola, iisdem animantium figuris usi fuere. Hinc in Paganorum Sepulchris periude ac fidelium illis, et si *avium* figura deprehendas, hitemen animalia *Veneri*, aut *Soli* sacra repræsentarunt, ut fusius probavit Montfauconius, atque Semmerus in sua Mythologica Zoologia c. x. & xi. Nostri vero vel defuncti innocentiam, ut Bottarius pluribus tom. III. *Rom. Subter.* docet, atque Ciampinius *In Vet. Musiv.* t. I. & II., vel Resurrectionis symbola, uti testimonio Actorum S. Cæciliæ, quæ ex Codice Vallicellano edidit Bosius, probat Boldettus t. I. c. IV.: Sic duobus velutì sibi mutuo blandientibus columbis, vel turturibus Christiani symbolum matrimonii exprimere consueverunt. Ita & de piscium figuris in Cœmatorialibus lapidibus, atque picturis dicendum, cum Christiani innocentiae Evangelicæ ergo ea designari figura mallent; unde a Tertulliano L. de *Baptis.* appellatur *Pisciculi*. Vel quod Piscis figura passim uterentur, ut Christi tum symbolum, tum nomen exprimerent, de quo fusius in §. de *Monogrammate Jesu* infra. Navicula pariter in lapidibus Christianis occurrit, quam Ecclesiæ figuram præferre ex Evangelio didicerant illi: Hanc videsis figuram in lapidibus Troximi, Flaviæ Secundæ, Tiberiæ, in græco epithaphio Serenillæ, in illo Nabiræ, aliisque apud Boldettum, & in lapidibus Firmiæ, atque Maxiniæ apud Bosium, &c. Anchoram præterea in lapidibus, pariter atque annularibus gemmis, præsertim nuptialibus, ut Lupo visum est, sculpere Christiani, ut firmissimam testarentur spem illam, quam mente sovebant; unde sapis iis

iis lapidibus, in quorum inscriptione Christianæ spei mentio quædam occurrit, illam symbolicam anchoram vidi, ad quam equidem anchoram & pisces quan- doque duo stant, ut in Græco Epitaphio Cœmeterii Priscillæ apud Boldettum; et si huic epitaphio anchora, atque Pisces nomini potius defunctæ alludere videntur, quam symbolis spei, nomen sane Defunctoræ est **MARITIMA**, h. e., *Maritima*. Cervi etiam figuram in illis deprehendes, quos in antiquis Christianorum picturis fidelium animas, *ad fontes aquarum viventium currentes*, significare arbitratur Ciampinius; sed Ambrosius serm. vi. in Psalm. cxviii. Ceruum ipsiusmet Christi figuram referre docet. Tandem & equorum, pariter atque bigarum, quadrigarumque figuræ frequentius in Epithaphiis insculptæ apparent; quibus sane figuris saepe & in cœmeterialibus picturis Christianos oblectatos fuisse, dicemus in Dissertatione de Cœmeterio Neapolitano, etiæ copiose illud jam tractarunt Aringhius, Bosius, ac tandem Bottarius, Bonarrotius *Dissert. super Diptycho Basil.* quadrigæ, atque bigæ, insignia forte Consularia videntur, cum ad v. usque Sacrum Consulum esset Circenses ludos dare. Lopus vero arbitratur ejusmodi figuræ facile Christianos appinxisse monumentis illorum, qui e Collegio Jumentariorum erant, vel hominum *Sacro Stabulo*, *Cursui Publico*, aut *Circo* inservientium, cum Christiani agitatorum munere fungi veriti non sint sub Christianis etiam Imperatoriis; at is idem nihilominus eorum magis accedere videtur sententia, qui *Symbolicas esse* figuræ illas putant, easque alludere ad *Cursum Christianæ virtutis*, de quo locutus est Paullus ad Timotheum. Mihi vero neque Lupi displicet sententia, a qua paululum recederem, quod ad mysticam, nimirum, hujus symboli significationem, cum potius triumphum ab homine Christiano deportatum, equos, perinde ac quadrigas,

gas, bigasque denotare, facile mihi persuaderem, præfertum cum equi tum soluti, tum curris alligati palmas fronte gerant, ut videre est in Monumento Arcuato Cœmeterii Priscillæ ap. Bottarium t. 111. Tab. LX. ; palma siquidem insigniti in cursu erant equi, ut inter omnes constat (X). Hinc in vetustissimo Sepulchro S. Valentini Martyris lapidi insculptos suis se duos equos, Crueis, quæ illos inter media erat, figuram respicientes, testantur Acta inventionis S. Valentini ap. Bolland. t. 11. Jun., qui sane equi victoriam Martyris indicare, nemo inficiabitur. Eam vero suisse equorum symbolicam, veluti *κατ' εξοχην*, significationem, mihi videntur dilucidius testari Acta S. Polieuctis Martyris, cui Christus, somno prædicens futuram victoriam, quam martyrio adepturus erat, equum pennatum ei dat; Sic Acta : Circundans eum clamyde pretiosa oloserica, nimisque splendida, adnectens insuper humero ejus fibulam auream, & dans sibi stolam cum EQVO PENNATO. Hæc de solutis equis, deque bigis, atque quadrigis, quas ceteroqui figuræ passim in picturis, raro in lapidibus Christianis invenies.

Præ-

(X) Notandus obiter heic videtur Johan. Pineda, qui in suis eruditissimis Commentar. in Job. c. xxxix., e-
quos *palmatus*, quorum meminit *Lex unica Codic. Theod.*
t. 75. cap. de Grego Domini, esse equos e Palæstina de-
ductos, eamque denominationem ex inusta illis palma tu-
lissee docet. Ex laudata Cœmeteriali pictura, uti ex mono-
mento *Feliculae Victoris* ap. Boldet. t. 1., in quo equus
palinam fronte gerit, ad sinistram clunem literam R
inustam habens, ac tandem ex Polieucti monumento
patet, equos *palmatos*, sive *pennatos* dici ab insigne, quo
in cursu decorabantur. Vide heic jam tum a primis
Christianæ Aëre Sæculis equos clunibus literas inustas,
veluti grægis equinæ notas, tulisse.

Præter animalium figuras, plerumque coronas vel simplices, vel lemniscatas, perinde ac pedum vestigia Christiani lapidibus defunctorum appinxerunt. Utique sane ex Ethnicis diducta fuisse, quisquis paganorum marmora, atque picturas viderit, fateatur oportet. Coronas enim e Sacris Paganorum funereis insignibus fuisse, suadet tum vetustissimus coronæ usus, omnino sacer tam apud Orientales quam apud Romanos, tum Tertulliani, atque Arnobii textus. Josephus enim Hebreus *Antiquit. Iudaic.* l. viii. c. iii. scribit, Mosem in Corona quadam Dei nomen scriptisse: *Corona, in qua Deum, Moses scripserrat, unum fuisse,* &c. Hinc coronis aras olim & Latiates populi ornarunt, quorum morem Trojanis quoque fuisse, scribit Virgilius, *Trojani enim Aeneid. II. v. 248.* ajunt:

*Nos Delubra Deum miseri, quibus ultimus esset
Ille dies, festa velamus fronde per urbem.* (XI)
& de Bandis, coronis nimirum solutis, atque lemniscatis, Scaliger locutus ex Felti, atque Plinii sententia, *in Scaligerian. h. v.*, ait: *Bandes non imponebantur capiti, sed altaribus, & portis.* Hinc Christianis ipsis Coronas Deorum insigne, vel apotheosis saltem argumentum videri, dilucide ostendit Tertullianus *De Coron. Milit.* c. x.: *Quid enim, ait, tam indignum Deo, quam quod dignum Idolo?* *Quid autem tam dignum Idolo, quam quod mortuo?* Nam & mortuorum est ita coronari; quoniam & ipsi Idola statim fuent & habitu, & cultu consecrationis, que

P

apud

(XII) *Quid ni: per orbem?* Commodo enim ea phrase Virgilius exprimeret, illos velasse per orbem delubra Deum coronis, hoc est, circumdedisse coronis. At nisi haec obiter dicta velis, ad nugatoria amandabis tentamina.

Tom. III. P. L.

abud nos secunda idolatria est. Corona itaque, defun-
tis indulta, Apotheosis nota erat. Quamobrem Minu-
tius Felix in suo Octavio, rationem tradit, qua Chri-
stiani ab ejusmodi coronis sibimet temperarent, atque
ait: *Sane quod caput non coronemus, ignoscite: auram
boni floris naribus inducere, non occipitio, capillisque
solemus haurire, nec mortuos coronamus. Ego vos in
hoc fatis miror, quemadmodum tributatis exanimi, &
non sentienti coronam, cum & beatus non egeat, & mi-
ser non gaudeat floribus.* Nisi ergo Corona idololatricæ
Divinitatis, vel apotheosis insigne fuisset, nusquam
Christianos illam adeo aversatos, nos doceret Minu-
tius. Ex quibus liquido patet Ethnicorum monu-
mentorum indoles, cum passim in sepulchralibus illo-
rum Cippis Corona, anaglypho insculpta, media ap-
pareat inter Siglas D.M., quasi signum consecrationis;
quare & in area marmorea Quintæ Horestillæ ap.
Grut. p. DCCCXXI. n. 5. duo prostant coronæ ad Ar-
cae latera, quarum circulo dedicatio sepulchri conti-
netur, in prima enim legimus: DIS MANIBVS, in
altera: ET MEMORIÆ. Quemadmodum autem de ip-
sis Manibus factum est, qua denominatione, ut di-
xi, honoris tandem gratia & defunctos appellarunt
recentiores Romani; ita & ipsi coronas tandem mor-
tuis, honoris ergo, Sacram illarum originem pene
obliti, tribui, arbitrati sunt.

Cum ergo ita res se habeat, cumque Tertullianus, atque Minutius, Christianos a coronis abstinuisse, testes sint locupletissimi, nequit intelligi, quid si-
bi velint coronæ, ipsis lapidibus Christianorum Se-
pulchorum passim insculptæ, quas inter nedum sim-
plices coronas, sed & Sacras illas Ethnicorum ban-
des, nimirum lemniscis coronas, reperies tum in-
sculptas, tum Coemeteriis appictas. Verum que-
madmodum Christianis Sacra fuerunt symbola, a
phrasí potissimum Sacrarum Scripturarum petita; ita

& Corona figura illos inter obtinuit, veluti premij futuræ gloriæ insigne: hoc sane Symbolum, eo veluti ab Apocalypse eductos, illos adhibuisse jam tum primis ab Ecclesia condita Saeculis, auctor est S. Cyprianus *l. de Idolol.* *Vanit.* c. *xvi.*, qui tum illa ex Apocalypse laudat: *Esto fidelis usque ad mortem, & dabo tibi coronam vita, tum & Paulli textum ad Timoth. Supereft mihi corona iustitiae.* Quare & majores nostri ipsimet Crucis, Triumphi maximo vexillo, coronam appingere solebant, ut testatur versus Paulini *ep. xii. ad Sever.*

Cruem corona lucido eingit globo.

Eamdemque ob rem potissimum Martyribus coronas Majores nostri tribuere veriti non sunt, veluti Triumphi, quem illi habuerant, insignia; unde Prudentius *Hym. xiv. Peristeph. de Agnete Virgine*, ac Martyre locutus, duas illi tribuit coronas:

Duplex corona est praestita Martyr:

Intactum ab omni crimine Virginal,

Mortis deinde gloria libera.

Cum igitur ea fuerit symbolica Coronarum significatio apud Christianos, nemo illas in eorum lapidibus Sepulchralibus passim occurtere, demirabitur, cum vel devictam Martyrio mortem, vel devictas Saeculi illecebras quadratarii illis indicarent. Hinc Nostris, haud Ethnici imitati, coronas ad propria Sepulchra transtulere, sed Scripturarum phrasim secuti. Quod si ea in re aliquid ab Ethnici illos desumplisse, dicendum erit, id eo redibit, coronarum formas nostros a Paganis dumtaxat accepisse; quare & in Coemeterialibus lapidibus, atque picturis coronas plerumque *Myreas*, vel *Laureas*, raro *Antinojam*, atque *Lotinam*, vel *Rosaceam*, aliquando *Hipoglottim* invenies; Quas certe Coronarum figuræ quadratarii, vel pictores pro lubitu effingebant, quin antiquum illarum usum, atque significatio-

tionem spectarent; id quod & de ipsis etiam lemni-
scis, adeo paganorum propriis, dicendum erit.

Nunc ad Pedum vestigia, Christianis perinde, ac
Ethnicis Sepulchralibus lapidibus insculpta. Non con-
venit inter antiquariæ rei interpres, quid sibi velint
Cippis insculpta pedum vestigia, vel integri quando-
que pedis, veluti stantis, figura. Thomasinio enim
De Donar. Veter. C. VII. ap. Gronov. t. vii. viden-
tur anathemata eorum, qui podagrico vexati morbo,
tandem, Deorum ope, sanitatem recuperaverant; at
quid de hisce figuris dicemus in Christianis monu-
mentis, si Thomasinii sententiaæ accedendum erit?
Num ne & id genus donaria olim earundem ob caus-
sam, ut nos inter fit, Sanctis. dicata, exprimere
Christiani illis voluere figuris? Hinc Lupo visum est,
Peregrinorum vota pedum scalpta vestigia indicare.
Ingeniosæ certe interpretationes, at quid utrisque cum
defunctis? quandoquidem in ipsis plerumque Sepulchro-
rum lapidibus hæc inveniamus pedum vestigia; hinc
mihi videtur adhuc sub judice lis esse. Suspicabar o-
lim, signa illa fuisse loci Sacri, cum apud antiquissi-
mos populos mos fuisse, pedes solea exuere ingres-
suris Sacra loca, ut ex Callimacho *Hym. in Cerer.*
atque ex Justino *Martyr. Apol. ii.* discimus: cui
sane conjecturæ accedebat & Romanorum mos, qui-
bus antiquum erat *Nudipedalia Idea Matri* facere,
ut testatur Prudentius *Perist.*, cum *Idea* eadem fuisse,
ac Mania Deorum Inferorum Mater; hinc facile
fieri potuisse, conjectabam, ut vestigia illa pedum, Se-
pulchris appicta, Monumenti Religionem testatam fa-
cerent. Qua equidem ratione contentaneum mihi vi-
debatur, hasce figuræ a Paganis, quadrigatariorum genio,
ad Christianos diductas fuisse. Verum debilioribus inter-
pretationem hanc inniti argumentis, me cum non lateat,
aliunde rem aggredi conatus sum; quare alias, quæ
mihi suppetunt, conjecturas; quid enim certi in re-
tam

tam dubia? , in medium proferam . Primam ex Græcorum antiquissima phrase desumnam : Græci sane , ut Budæus apud Petrum Victorium *Varior. Lect. j. xxi.* c. xxiv. observat , pedes veluti signa rei amissæ habuere eo , ut apud ipsos obtainuerit ex voce τον verbum illud ποδεῡ δεσιδειρι αμισσᾱ rei teneri , quod probat Victorius textu Homeri . Odils. l. xiiii. ; hinc arbitratus sum , Affines suorum forte monumentis pedum vestigia appinxisse , ut desiderium amissi hominis , cuius maximo tenebantur amore , veluti exprimerent ; id quod & impune , inoffensa nimirum Relligione , inter Christianos fieri potuit , antiquos ea in re imitatos .

Quod si neque isthaec arriserit conjectura, ad alteram gradum faciam. Pedum illa vestigia possessionis, atque juris ipsius possessionis indicium fuisse: Veteris Juris Consultorum adagium conjecture viam sternit; Apud illos siquidem vulgatum erat: *Quicquid pes tuus calcaverit, tuum erit*; unde Paullus de Castro in l. i. de acquir. vel amat. poss. ait: *Nota, quod pedes sunt instrumentum aptum ad acquirendam possessionem naturalem*, &c. Ut itaque veteres indicarent ex legitimo possessionis jure illic humatum fuisse defunctum, facile impresso pede, vel pedum vestigiis indicarunt. Hinc apud illos *sigilla*, quibus signabantur res proprie^tat, ut ab alienis distinguerentur, ad instar vestigii pedis efformata aliquando fuere, ut nos docet æreum sigillum, in antiquo Cœmeterio repertum, apud Boldettum l. ii. c. xiv., quod plantæ pedis figuram præfeserit, literis MAR, atque parva quadam cardica figura in ipsa solea insculptis. Quam ob rem in ipsis Cœmeteriis lapides invenimus, loculis impactos, in quibus nil inscriptionis, nisi pedum vestigia apparent; ea enim testabantur defuncto jure acquisitum loculum fuisse: Imo illud sorsan indicari in lapide

JANAE apud Lupum mihi videtur: in eo enim duo pedum vestigia extant, initio lapidis vero legitur: *QUI IANAE*, ad pedum talos duo literæ H.D.. Lapis, varie cum tarserit interpretum ingenia, tandem a Lupo Christianis Monumentis accenseretur, ejusque ita interpretatur: *QUIESCENTI IANAE Hermes Dedit*, vel *Hic Dormit*, aut *Hic Dormientis*. Mihi vero literæ illæ H.D. videntur explicandas ex pedum ipsorum significacione, nimirum, ut legitimum jus sepulchri testatum faciant; quare & literæ illæ ipsis pedum vestigiis apposite applicatae fuerunt, adeoque sic illas legerem: *Heres*, vel *Heredes Donavit*, vel *Donarunt*. Neque nova erit phrasis hæc, siquidem Sepulchrum, quandoque *jus non nisi ab herede sepulchri pendebat*, ut mox dicturi sumus. Has vero, quas protuli, conjecturas lectoribus permitto (XII).

Tandem de his dicendum restat figuris, lapidibus Christianorum applicatis, quas Ethnicas fabellas pro-

(XII) Quid si pedes illi, vel pedum vestigia bonum iter defuncto veluti ominarentur. Sane Pedum Plantam apud antiquos omen boni litteris fuisse; nos docet Cl. Sinuensis Philosophus Augustinus Niphus in suo de *Auguris* libro 1. c. 18. Antiquos præterea pedibus etiæ omen aliquod tribuisse, ut pedibus ipsis Auspicia captarent, patet ex Cicerone, qui L. 1. de *Divinat.* loquitur de *Auspiciis Pedestribus*. Hinc orta videtur phrasis illa apud Virgilium *Aeneid.* VIII. v. 302. adixe pede secundo, nimirum bono omniæ alicui preſlo esse, vel officiis alicujus ita oblectari, ut in tutelam illum accipias. Hinc Salii, Herculis gesta postquam celebraverant, sic illum precantur.

Salve vera Jovis proles, decus addite Divis:
Et nos, O tua dexter adi pede Sacra secundo.

sus sapere, nemo sanæ mentis negabit. Hæ autem, ut rem ad compendium conferam, duobus redeunt capitibus, vel enim *Genios* repræsentant, vel *Victoriolas*, vel tandem *Centauros*, *Caryatides*, *Telamones*, quibus & Deos fluminum, atque vindemiæ figuræ adde.

Genii sœpe in Christianorum picturis Cœmeterialibus, aliquando & in anaglyphis eorum cippis occurrunt, vel nudi, vel tunicati, ut in Metileniæ epitaphio apud Lupum, & in tab. cxxx. to. 111. ap. Bottarium. Hi autem plerumque ornamenti loco appinguntur, velut manu schedulam inscriptionis substantes, aut insculpta, vel picta encarpia, vel palmæ ramos manu ferentes, ut in vitro Cœmeterii Callixti apud Boldettum. Hæ autem *Geniorum* figuræ frequentissimæ erant apud Romanos; unde Prudentius *L. 11. contra Symmacum.*

Nam subdita Christo

Servit Roma Deo, cultus exosa priores.

Romiam dico viros, quos mentem credimus Urbis,

Non Genium, cuius frustra simulatur imago:

Quamquam cur Genium Romæ mibi fingitis unum?

Cum portis, domibus, thermis, stabulis soleatis

Assignare suos Genios; perque omnia membra

Urbis, perque locos Geniorum millia multa

Fingere, ne propria vacet angulus ullus ab Umbra.

Ex hoc autem Prudentii testimonio patet, Sæculo iv. Christianos ab effigieis etiam Geniorum figuris abhoruisse. At tribus primis Sæculis tum pictores, tum quadratarii, ethnica certe schola edocti, christianorum monumentis Genios appingere, ornamenti ergo, veriti non sunt, eo ut ipsis aliquando Ethnicis visi sint Christiani Genios colere; id enim illis exprobavit Celsus apud Origenem *L. v. contra Cels. c. iv.* Discriben autem illud, quod inter tunicatos, atque nudos genios insert Bottarius *Rom.*

Sott. r. i. i. nullius videtur momenti, ratus tunica-
tos indicare *Angelos*, nudos vero *Ethnico^s* genios.
At undenam hanc desumpsit ille differentiam, sa-
xis non video, præsertim cum apud Montfauconum
nonnulla prostent monumenta *Ethnicorum*, in qui-
bus Genii tunicati, vel quandoque penulati visun-
tur: Quod etiam videlicet in Tabula cv. Pinacotheca
Justinianæ, ab ipsomet Bottario laudata. Immo
eodem Bottario figuræ tunicatæ, quæ manu tenent
orbiculum sponsi, atque sponsæ Sarcophagi marmorei
Tab. cxxxvii. Cœmeterii S. Agnetis to. i. i. genii
videntur, dum & nudi ad levam ejusdem Sarcophagi
sunt duo Genii, qui gallos ad pugnam concitare vi-
dentur, antiquorum more, de quo meminit Plinius
l. x. c. xxiv. Hos autem tum nudos, tum tunica-
tos genios in Sarcophagi anaglypho una cum quatuor
Historiis Jesu Christi, atque Jonæ illa appingere qua-
dratarii non dubitarunt, adeo Sacra profanis miscere
soliti erant. Verum enim vero Christiani ejusmodi
figuris Angelos potius representari forte putarunt,
quibus nihilominus effigendis ab Ethnicis figuras pe-
tere veriti non sunt, quemadmodum & nomen ab
illis commodasse videntur primis Ecclesiæ temporis
bus apud Hermam in suo libro *Pastoris*: antiquis-
sima sane libri hujus latina versio vocem αγγελοις,
quam habet Hermae textus apud Origenem, reddit:
Genii, sic: *Duo sunt Genii cum homine &c.*

Ex his autem duo sequuntur. I. Geniorum figu-
ras et si origine ethnicas, a Christianis nihilominus
in sanctiore significationem translatas fuisse in suo-
rum monumentis. II. Verum neque omnes ejusmo-
di figuras, in priscis Christianorum monumentis, An-
gelos representare, dicendum erit; quandoquidem pri-
ma ætate quadratarii, atque pictores ornamenta ex
Ethnicis qualita, Christianis lapidibus appinxisse, o-
fendimus.

Ratus vero *Victorias*, sive *Victoriolas* in Christianorum monumentis invenies; at has forte appinxere figuras quadratarii militum aliquando Christianorum lapidibus, vel Sepulchri picturis; cuiusmodi videtur illa secundi cubiculi Coemeterii Priscillæ apud Bottar. t. III. Tab. CLX., in quo duas victoriolæ vobitant; manu palmas ferentes. Apud Aringhium Ro. Subt. t. I. tab. LXIX. extat *victoria* figura, ut illi visa est, capite redimito. His autem, ut ut ethnicis, figuris Christianorum, atque potissimum Martyrum victoriā exprimere studuerunt majores nostri, quibus suum erat, magni faciendam esse devicti mundi victoriā præ Romanorum Imperatorum illa, qui partam de hostib[us] *victoriā* numis scalpere curabant.

Quod tandem ad Centaurorum, Caryatidum, Telemontum, aliarumque Ethnicorum attinet figuras, nemini pariter mirum erit, illas in nostris etiam ocurrere lapidibus, pariter ac picturis, cum plerumque id genus ornamenta ex quadratariorum genio pendere, satis dictum sit. Neque ethnicum hunc quadratariorum illius ævi genium vel parum demiraberis, si ea artifices quosdam fuisse mente ad Seculum usque xv. animadverteris, ut elegantissimæ valvæ areæ Basilicæ Vaticanae, Eugenio IV. Rom. Pontifice elaboratae, testantur; in illis siquidem habes Jesu Christi, B. Mariæ Virginis, atque Apostolorum figuras, perinde ac Ledæ illas cum Cycno ludentis, Thesei, qui mortem Minotauro infert, Mercurii Theseum consopientis, aliasque id genus ab ultima mythologia petitas fabellas. Sic & Deos fluminum cornū aquarum vel manu tenentes, vel versantes vide in Cœnotaphio Aurelia Agapetilla apud Boldet. t. I., in quo & nymphas, & Najades ludentes: easque, pampinea figura redimitas, habes in alio Sarcophago pariter Christiano penes Aringhium ibid., & apud Bottaripm ib. tom. III. in Sac-

Sarcophago vulgo S. Constantia, de quo lege Bottar.
ibid. Vindemia anaglyptico opere apparet, in duobus
Christianis Sarcophagis, quam inter Bacchi symbolicas
figuras habuere Pagani; at mysticis significationibus il-
lam alludere, curiose docent Bosius, & Aringhius;
penes quos, uti & apud Boldettum, Bottarium, atque
Marangonium alia id genus reperies, quæ, cum hu-
jus propria non sint argumenti, libertus præterea.

Unum verò ex his, de quibus edisserimus, colligendum erit: etiam in Christianis monumentis paganorum fabellæ aliquando effictæ videri. Hæ autem vel ex ignorantia quadratariorum, atque pictorum in illis irrepsere, vel figuris ethnicis Christiani vera Religionis mysteria celarunt, potissimum tum, cum illa paganorum oculis subducere suum opere studuerant. Quamobrem hæ figuræ serio erunt expendendæ, neque ex illis monumenti nota, atque character statim deducendus erit: Passim enim scitulis Christiana monumenta ethnicorum illis accensenda videntur, quorum præcepti sententiae ansam quandoque præbuere id genus figuræ. De Christianis itaque monumentis nonnisi, ea de re notis omnibus sedulo expensis, dijudicandum esse; scitissime; atque jure optimo animadvertisit Cl. Episcopus Passerius, vir de omnigena antiquitate longe meritissimus; in suo opere de *Gemmis Astriferis* to. I. 111.

C A P U T H I.

*De jure Sepulchrorum, illorum mensura, atque Legatis,
Ethnicorum dumtaxat propriis.*

Cum præcedenti capite de iis edifferui notis lapi-
dariis, quæ Christianis pariter, atque Paganis
sunt propriæ, ut recte instituendi de illis judicium,
viam tironibus faciliorem, securioremque sternere;

eamdem ob rem nunc brevi paganorum Epitaphiorum singulares quasdam heic notas indicare, quibus Christianorum illa prorsus carere compertum est, operae pretium erit, quod dilucidius inter utrorumque epitaphia illud, quod interest, discernere eisdem patet tironibus, atque faciliori methodo quid ethnicum, quid Christianum sit, intelligent.

Inter indubios ethnitorum epitaphiorum characteres proculdubio referas legata Sepulchrorum, eorumque Mensuram; ab utraque enim re abstinuere Christiani. Apud Romanos sane Sepulchra, Columbaria, Columbariorum loca vel erant Hereditaria, vel Familiaria; sic Caius L. Familiaria D. De Relig. Orsumpt. Fan.: *Familiaris Sepulchra dicuntur, quae quis sibi, familiaeque constituit: Hereditaria autem, quæ quis sibi, Hereditibusque suis. Hinc in familiarium Sepulchrorum lapidibus legitimus siglas illas H. M. H. N. S., h. e., Hoc Monumentum Hæredes Non Sequitur; In hereditariis vero habes illas: H. M. H. S., h.e., Hoc Monumentum Hæredes Sequitur.* Quare alterum hoc Monumenti genus Avitum appellavit Ovidius Metam. xiiii. Hæc igitur siglae Monumenti sive Sepulchri conditionem denotant, tum ut, Familiae ne esset illud, vel dumtaxat Hæredum, quisque ex siglis illis nosceret, tum ut jura familiae, a juribus Patronatus in Sepulchris distincta manerent, ut Treutlerus de Jure Sepulchorum observat.

At Christiani olim neque hereditaria, neque familiaria habuere Sepulchra, cum quisque eorum in iisdem Coemeteriis sepeliretur: Coemeteria autem omnibus communia erant, atque juris totius cœtus fidelium, ut dictum est: neque, cum loca empta in eorum epitaphiis legitimus, nisi excavata loculamenta, haud locum, in quo illa effossa erant, Christianos emissi, supra ostendimus, de Fosoribus locuti. Verum & hereditaria faltem in ipsis Coemeteriis Christianos aliquando habui-

buisse sepulchra post Aringhium Boldetto quoque vi-
 sum est . Is enim putat jus illud sequi haeredes il-
 lius , cujus impensa Cœmeterium effossum erat , vel
 in cuius fundo , cujusque juris illud erat ; plura pro-
 fert testimonia , ex quibus id unum sequitur , opu-
 lentiiores Christianos Cœmeteria in propriis fundis , pu-
 blico cadaveribus sepeliendis usui , Christianorum cœ-
 tui concessisse ; id quod nemo insiciaturus erit : At
 eam ob rem in eodem Cœmeterio familiarem locu-
 lum , vel haereditarium familie illius , penes quam
 jus Cœmeterii olim fuerat , conditum fuisse , neque,
 quæ ille laudat , monumenta , neque bonorum com-
 munio , adeo priscorum Christianorum propria , sua-
 det ; etsi non negamus , honestioris familie defunctos
 iisdem in Cœmeteriis , marmoreis aliquando urnis ,
 atque elegantioribus Sarcophagis conditos fuisse . Unum
 inter tot , quæ profert ille monumenta , ejus sen-
 tentiæ magis accedere videtur , illudque ex lectioni-
 bus Breviarii Romani S. Prassedis delumisit , quæ sa-
 ne lectiones tanti non erunt facienda in re tam du-
 bia , atque maximæ antiquitatis . Verum quicquid de
 illis sit , neque Boldetto magnopere favere videntur;
 in his siquidem cum de Prassedis depositione sermo est ,
 hæc legimus : *Cujus (Prassedis) corpus a Pastore Pres-
 bytero in Patris , & Sororis Pudentiane Sepulchrum
 ellatum est , quod erat in Cœmeterio Priscillæ via Sa-
 laria . Ex quibus equidem verbis id unum manifeste
 colligimus , Prassedis corpus in eodem Sepulchro , in
 quo Pater , atque Soror conditi fuerant , humatum
 fuisse . Neque id novum , cum iam dixerim & Bis-
 ma , & Trisoma habuisse Christianos . Quid ni ergo
 si Pudens , Prassedis , atque Pudentianæ Pater , trilo-
 mum in Cœmeterio Priscillæ pro se , filiabusque suis
 paraverat ? Similia legimus in nonnullis Christiano-
 rum epitaphiis ; Verum in illis id potissimum animad-
 vertas velim , singillatim , atque expresse defunctos
 locu-*

loculo humandos, indicari, numquam autem Sepulchrum familie vel haeredibus legatur. Sic innumera pene occurunt Christiana epitaphia, in quibus legimus, Uxorem Marito, Maritum Uxori, Patrem filiis, vel filio, hos Patri, Amicum Amico, Matrem filiæ, Filiam Matri locum fecisse; qui si pro utrisque conjugibus, Patre atque filio, &c. erat, bisomum vel trisomum appellatur. Hoc luculentius ostendit epitaphium Valerii Rogatiani ap. Boldet. ibid.t.1.

VALERIVS ROGATIANVS Y ET SE
VIVO FECIT. BISOMV SIBI ET
CONIVGI SVAE IN PACE.

In quo vides Valerium, adhuc cum viveret, atque conjuge frueretur, a qua liberos forte habere poterat, sibi nihilominus dumtaxat, & conjugi sua bisomum, nimirum duorum corporum sepulchrum, fecisse. Eadem habes epitaphia passim apud Fabrettum, Boldettum, aliosque, ex quibus nemo non videt, familiaria sepulchra nullibi obtinuisse inter Christianos, cum ipse Patresfamilias Sepulchra vel pro se, ac conjuge, vel ad summum pro se, suisque filii nominatim ficerent. Cujus certe generis fuit & Montani Sepulchrum, et si ex epitaphio laxiori quadam ratione patere illud videatur. Habes illud ap. eund. Bold. ibid. sic

VRBICAE
IN PACE. A. E.
FECIT. M
MONTANV
S. SE BIBV
SIBI ET S
V. IS

In hoc sane, nimium inconcinne interpuncto, epitaphio Montanus Urbicæ, forte uxori, sibi, & suis, h. e., filiis, Sepulchrum fecisse legimus. Neque aliquius erit momenti pro Boldetti sententia Domitionis epitaphium, cum loculum, a Fossoribus, emptum quis-

quisque alteri donare facile posset, quin ex donatione
illa familiaris juris præsumptio in donatore oriatur.
Sic epitaphium hoc, de quo sermo est, se habet.

DOMITIONI T. FLA. ETVCHIO

QVI. VIX. ANN. XVIII. MES. XI. D. III.

HVNC LOCVM DONABIT M. ORBIUS

HELIUS AMICVS. CARISSIMVS

KARE BALE.

Marcus enim Orbis locum a fessoribus de more co-
emptum *donabit*, pro *donavit*, *Domitioni* amico.
Quid vero inde pro familiari Sepulchrorum jure?

Christiani itaque, ut Evangelicam presso pede se-
starentur paupertatem, et si opulentiores, et si Coemeteriorum dominium jure fundi haberent, nullibi tam
en in illis iisdem Coemeteriis familiaria habuisse Sepulchra, fatendum erit.

Unum vero adhuc explicandum erit, qua de causa
Patriciarum familiarum Christiani (quorum primis Sæ-
culis quamplures Romæ fuisse, indubia testantur monu-
menta), qui certe familiaria habebant Columbaria, at-
que magnifico opere a majoribus extructa Sepulchra,
Coemeteriis humari, quam in suis Columbariis malue-
rint. At Religio ipsamet Majorum suorum Sepulchra
illis odisse suasit, atque Coemeteriorum humillima locula-
menta præ illis extimare. Nil enim antiquius Christiani
habuere, quam sepulchris Martyrum sociari, in iisdem
que humari locis, in quibus illorum erant Sacra corpora,
rati eorum quoddammodo precium ea ratione participes
fieri, ut S. Maximus, a majoribus acceptam, hanc
explicat doctrinam *Hom. in Nat. SS: Taurin.*, ait e-
niam: *Ideo hoc a Majoribus provisum est, ut Sanctorum*
affibus nostra corpora sociemus, ut dum illos Tartarus
metuit, nos pena non tangat. Hinc ortum pariter in-
ter eosdem fideles studium, in iis præsertim humari
locis, quæ Martyrum loculis proximiiora erant, ut e-
pitaphia aliquot maxime antiquitatis apud Fabretium,
atque

atque Boldettum testatum faciunt. Adeo autem pia hæc sententia animos, mentesque fidelium persyalit, ut altero jam ab Ecclesia condita Sæculo nefas haberetur in iisdem locis, in quibus Paganorum cadavera erant, humari; illud ex Cypriano discimus, qui *epistola LXVIII.* inter enormia Martialis Episcopi flagitia & illud resert, Martialem filios, ejus sunt verba, *in eodem collegio externarum* (Ethnicæ externi passim apud Cyprianum appellati,) gentium more *apud profana sepulchra deposuisse, & alienigenis conse-pelisse.* Ipsa itaque Relligione Magistra, Christiani, ne Majoribus suis ethnicis consepelirentur, familiaria, atque hæreditaria neglexere Columbaria, unis loculis Coemeteriorum satis contenti.

Hinc itaque factum est, ut Sepulchrorum legata vel familiaria, vel hæreditaria, numquam legamus in Christianorum epitaphiis, adeoque Sigla illæ H.M.H.N.S., vel H. M. H. S. propriæ Paganorum lapidum sint, quemadmodum & legata vel expresse scripta, et passim apud Lapiodiographos: FECIT. ET. SIBI. POSTERISQUE SVIS. LIBERTIS. LIRERTABVSQVE. POSTERISQUE. EORVM, vel per Siglas: S. P. Q. S., h. e., *Sibi Posterisque suis &c.*

Nunc ad Sepulchrorum measuram, alteram minime dubiam ethnicorum monumentorum notam, ratione loci, in quo sepeliebantur, merito abstinuere Christiani, quod ut facili negotio intelligamus, quid sibi velit mensura, epitaphiis Ethnicorum adnotata, qua de causa fuerit ab illis relligiose descripta, expendum brevi mihi erit.

Dixi jam, Sepulchra, veluti Deorum Manium Aras, Relligiosa fuisse apud Romanos; quare loca, in quo illa extruebantur, relligiosa pariter evasisse, docet antiqua illorum legislatio. Sic Cicero *Pbilip. ix.*: *Sepulchrorum autem Sanctitas in ipso solo est, quod nulla vi moveri, neque deleri potest.* Ex ea autem se-pul-

pulchrorum relligione duo manaverant, uacuum illorum intererat Sanctitatem, alterum fundi proprietatem: hinc quoad primum cautum erat, ne quis locum columbarii usurparet, vel in finitimi fundi proprii jus illud transmoveret, sublata etiam usucapione; quod ad alterum vero, ne quis in alieno fundo, invito domino, vel in fundo publico, Senatu, Pontifice Maximo, vel Decurionibus inconsultis, Sepulchrum extrueret, ne, inquam, ea ratione alienus fundi locus relligiosus evaderet, adeoque culturæ, vel civilibus ædificiis extruendis minime obnoxius. Utrumque cautum videtur lege Duodecim Tabularum: *Rogum, Bustumve novum ne propius aedes alienas quinquaginta pedes, invitio Domino, adjicito: Neve forum Sepulchri, Bustumve usucapito.* Ex qua sane lege patet, falsum fuisse Franzium Digestor. l. 11. tit. viii., qui descripta in epitaphiis mensura designari Bustum dumtaxat, arbitratur, eo quod *ambitus* relligiosus ei minime videatur. Lege enim xii. Tabularum a jure usucapionis immunita sunt tum *Bustum*, tum *Forum*; ex Festo autem intelligimus, *Forum* appellari ipsummet Sepulchri *vestibulum*; hinc & ipsummet *vestibulum*, sive *Ambitum* Columbarii Relligiosum fuisse, aperte docere videtur allata xii. Tabularum lex. Id quod & ipsi Scriptores Rei Agrariorum testantur, penes quos legitimus, ab ipsis Fundorum Dominis Sepulchra in agrorum terminis, sive finibus ponit; quod ea de re illos fecisse puto, ne, ratione ambitus relligiosi, agri non mediocris pars inulta restaret; unde manasse videtur apud Scriptores illos ea *finium* denominatio, nimirum: *Fines Sepulturarii*, de quibus lege Hygen. de limit. Constit., & Sicul. Flacc. qui de Condit. Agrariorum. *Suspiciendum erit* & illud, quoniam Sepulchra in extremis finibus facere soliti sunt, & cippos ponere. Neque aliunde ortum duxisse, pariter mihi videtur, mos Sepulchra secus publicas vias construendi, ne scili-

felicet, Monumenta loca frugifera occuparent, quae cum ad ambitum usque religiosa fuissent, brevi insigniores agrorum portiones perdidissent.

His brevi explicatis; plura enim de hoc Romanorum more addere argumenti, de quo institutus est sermo, indeoles vetat, ad rem deveniamus. Duobus hisce de caassis Romani mensuram Columbarii, sive Monumenti in Epitaphio, describere consueverunt, tum ne quis locum usurparet, vel usurcaperet; tum ne finitus ager, ultra statutam mensuram, religiosus haberetur. Hanc vero mensuram perraro integris vocibus, plerumque siglis quibusdam designarunt, quae eisdem passim legitimijs in Ethnicorum epitaphiis, sic: IN. F. P. tot. IN. A P. tot. h. e. : *In Fronto Pedes tot. In Agro Pedes tot.* Aliquando IN FR. P. XV. S. ARETRO P. XX. S. in Calpurnia Cerialis epitaphio ap. Gruter. CMXXXV. 4., h.e.: *In Fronto Pedes xv. Sunt. A retro Pedes xx. Sunt.* Alibi: IN FR. P. tot. IN AGR, vel AG. P. tot, nimirum; *in Fronto pedes tot, in Agro pedes tot.* Unam quandoque illi longitudinem, atque latitudinem designarunt, ut in Monumento Cominiæ Magnæ apud Gruter. DCCCLXVI. 4. his siglis L.P.V.L.P.III., h.e., *Latum Pedes vi. Longum Pedes iiii.* Atque heic obiter explicandum quis fuerit *Frons*, quis *Ager* Monumenti, qua sane in re post Ursatum, aliosque paucissimi Scriptores Romanarum Antiquitatum fallit videntur, qui quidem *Agrum omnem omnino ambitum Sepulchri* indicare, arbitrati sunt, cum re vera Romani nomine *Agri* nonnisi politicæ partis sepulchri longitudinem designarentur. Id autem liquet tum ex allato Calpurnia lapide, in quo pro phrase illa IN AGRO, habes: ARETRO Pedes x., tum & ex Colii altero ap. Grut. CMXXXVII. 2., ex quo eundem esse patet Sepulchri frontem, ac Monumenti lumen, quod his siglis designat Colius: IN. A. P. III. IN. L. P. X., h. e., *In Agro pedes iv. In Limine*

Q

pe-

-01 Tom. III. P. I.

pedes x., nequit enim litera L. longum legi, nisi ve-
lis bis eamdem mensuram designari; quod cum non
animadvertisset Meursius, in suo *De Romanor. &
Graecor. Funer. Ritib.* ap. Gron. to. xi., legit *In lon-
gum.* Expresse enim in lapide Lepidiae Epitaphis, ap.
Grut. CMXLIV. 7. legimus *Frontem Sepulchri* designare
latitudinem, adeoque *Agrum*: ad posticam *longitudinem*
ipsius Monumenti referri, nemo inficias ibit: Sic se
habet Epitaphium illud in extrema Inscriptionis linea:

IN FRONTE P. IIII. LONG. P. VI.

His autem *μυεις* habes similia apud eundem Grute-
rum, Fabrettum, Muratorium &c. Hinc, mea qui-
dem sententia, a Sepulchri *Fronte*, haud ab *Agro*
mensura *Ambitus*, sive *Fori* totius Monumenti desu-
menda erit, cum passim descripta *Frontis* mensura
non modo *Arc*, cui Epitaphium adsculptum est, sed
sed & Columbarii latitudinem plane excedat; hoc au-
tem innumeris monumentis docerem, nisi ex ipsamet
epitaphiorum lectione dilucide pateret. Ita, ut alia
præteream, in Cippo Cajani quatuor fere palmarum
ap. *Grut. CMLXII. 11.*, hanc legimus mensuram
IN FR. P. XXXX. IN AGR. P. XXIIII. Quanti enim suis-
set. Columbarii Cajani Frons, si *Ædificii* mensura ad
quadragesimum pertingeret pedem? Inter tot enim,
eaque magnificentiora, quæ vidimus, Columbaria,
grandiorum equidem frons vix decimum pedem qua-
dratum excedere comperimus. Itaque mensuram il-
lam *Frontis*, integrum latitudinem totius ambitus Co-
lumbarii designare, dicemus: id autem cuique suasum
erit, modo duo præsertim animadvertat, primum:
mensuram illam esse *pedum quadratorum*, quod una
contentus sum lapide probare, missis Rei Agrariae Scri-
ptoribus, a quibus luculentissima depromerem argu-
menta, si otium mihi esset. In lapide enim Corne-
lli Thelesphori, ap. *Grut. CMXXXVII. 11.*, expre-
sse hanc pedum mensuram legimus, sic:

LOCVM. ARAE. DONAVIE
QVAE. COLLIGIT. IN. SOLO. POSITA
PEDES. QUADRATOS. TOT. III.

Itaque Romani in eorum epitaphiis mensura pedum quadratorum usi sunt. Alterum erit, de diversitate inter Frontis & Agri mensuram in cunctis enim antiquis lapidibus passim deprehendimus, mensuram Agri breviorem, arctioremque illa Frontis esse, quæ latior ubique est; id autem deforme nimium in Architectura fuisset, si latior præter modum (nulla sane, ut si utramque, in lapidibus descriptam secum conserfas, mensuram, videbis inter illas intercedere architectonicam convenientiam) Frons, arctior vero longitudine Sepulchri fuisset. Immo experientia docet, antiqua, quæ adhac restant, Columbaria quadra plerumque esse, ita ut nullimode mensuris in lapidibus descriptis ædificia respondere possent. Boni parcant, quo so, lectors, si nimium his Sepulchrorum mensuris illos morati sumus; rei enim adhuc dubiæ nos aliquam obiter affundere lucem, neque ingratum ipsis erit. Nunc vero e diverticulo ad Christianorum rem redeamus.

Satis itaque erit, cur Romani mensuras Columbariorum in suis Epitaphiis descripsissent, explicasse, ut quisque intelligat, eamdem ob rem illam minime addibuisse Christianos. Hi siquidem, cum in Coemeteriis sepelirentur, iisque loculis, in muro Coemeterii excavatis, contenti essent, neque alios vel locum, vel ambitum, qui nullus erat, Sepulchri usurpare, vel usurpare veriti, merito à mensura illa, arque notis mensuræ abstinuere, quæ protius super vacanea eos inter fuisset tumi loci natura, tum & ipsius Religionis indole. Quamobrem jure optimo fateamur, oportet, luctuenteritas Epitaphiorum Ethnicorum notas, quas nusquam in Christianorum illis invenire licet, suisse tum legata Sepulchrorum, tum illorum mensuram, epitaphiis adscriptam.

C A P U T . IV.

De iis Characteribus, quibus Christianos lapides ab Ethnicorum illis facile distinguimus.

DE promiscuis cum dictum sit altero capite Christianorum, atque Ethnicorum lapidariis notis: tertio vero de iis, quæ horum dumtaxat propriæ fuere; nunc Dissertationis ordo postulat, ut tandem de notis, quibus in re lapidaria uni usi sunt Christiani edisseramus.

S. I.

De Monogrammate Christi ☧, duobus Greis literis X, & P efformato. Illud in antiquioribus Constantino Magno monumentis inveniri. Emendatur Fortunius Licetus. Num ex Apocalypse illud hauserint Christiani, ut Bonarrotio videtur. Num Constantinus signum illud, inter Christianos jamdiu vulgatum, vexillis, Labro, atque militum Clypeis appinxerit. In Christianis lapidibus signum Martyrii minime suisse. Quid sibi velit Monogramma illud in Ptolomæi nummo, quid in duobus aliis apud Tristianum, atque Vaillantium. Quodnam inter numerous Monogramma, atque Christianorum lapidum illud intersit discrimen. De X Christi Monogrammate Juliani Imper. aeo.

De hoc sane Monogrammate tot locuti sunt, quot fuerent Christianarum antiquitatum Scriptores; quare meum nunc erit illud explicare tyronum gratia; et si neque in Scriptorum illorum verba jurare mens sit, cum & ab effreni critice, & que ac a nimia credulitate mihi semper temperarim.

Imprimis autem aliqua delibare, operæ pretium erit, de varie interpretati Monogrammati hujus hi-

flo-

storia , quam ut ab ultima exordiamur antiquitate , satendum erit , illud a primis usque Ecclesiar conditae Sæculis apud Christianos veluti peculiarem , atque propriam notam obtinuisse . Hoc testantur vetustiora Nostrorum Monumenta ; apud Severanum enim L. IIII. c. XXIIII. Monogramma occurrit in lapide Cai Rom. Pontificis , qui Martyrium subiit Diocletiano Imperatore . Apud Aringhium to. I. L. IIII. c. XXII. idem videmus Monogramma in epitaphio Alexandri , qui Martyr obiit Antonino Pio Imperatore . Sic penes Boldettum habes to. II. L. IIII. c. IIII. epitaphium Marii Tribuni , Martyris Hadriano Imperatore , cum eodem Monogrammate ; quod occurrit pariter in lapide Dorothei Martyris , ap. eund. ib. , ad cujus loculum inventus Alexandri Imperatoris numus , lapidis atatem satis testatur . Præterea in iis etiam antiquis lucernis fictilibus , in vasibus , paterisque sanguine intinctis , quas invenisse in vetustissimis Romæ Cœmertiis religiosissimi testes sunt Boldettus , Bonarrotius , atque Bottarius , idem habetur Monogramma vel ob-signatum , vel coloribus , auroque depictum . Hæc autem monumenta falsi manifeste arguunt illorum sententiam , qui Constantium Magnum omnium primum illud Christi Monogramma , in Cœlo a se visum , fideles edocuisse , arbitrantur : neque eamdem effugit notam Fortunius Licerus , qui *De Luxern. Veter.* L. VI. c. XLVII. , Christianis , Constantino antiquioribus , unum putat suisse Monogramma , ex Græcis Literis A. & Ω. efformatum , ut Constantino inventionem novi illius Monogrammatis , quod ex literis X & P. simul adjunctis coaliuit , tribueret ; hoc siquidem alterum Monogramma vel solitarium , vel cum A. & Ω , hinc inde apparetis , vidisse laudati Clarissimi Scriptores in perpetuis illis , Constantino longe antiquioribus lapidibus , palam testantur .

Hinc signum illud in Apocalypse Christianos hauiisse, putavit Primasius, Augustini discipulus, in suo Comment. in Apocalyp. l. iv. c. xiiii. Cui sane antiquorum sententiae libenter accessit Cl. Bonarrotius in Praesatione Offerto. sopra alcuni veteri an-
sichi &c., instituta comparatione inter Apocalyp-
ses caput vii. in quo de Signo Dei Viventis
sermo est, atque decimum quartum, in quo idem
illud signum nomen Agni dilucidius appellatur.
Quod equidem signum ipsum habet Ezechielem c. xv.
quodammodo praedixisse; idem arbitratur Bottarius;
cum inter Ezechieli T. atque Monogrammatis, de
quo loquimur, litera X, nullum intersit discrimen,
siquidem antiquior penes Phenicios literae ihau si-
gura nil prorsus differt a litera X. Hinc Clarissi-
mus Bonarrotius Apocalypsem hoc Christi signum
Christianos, putat, veluti insigne, quo propria mo-
numenta a ceteris distinguerent, usurpare jam tum,
cum Christiani appellari coepérunt. Piam vero hanc
Bonarrotii sententiam sequi mallem, si solidioribus
niteretur argumentis; unus enim Primasii testimoniū
qui ingeniōse magis, quam solide in Apoc-
alypse Monogramma illud invenire studuit, tanti non
est, ut ei protinus acquiescam; præsettum cum ne-
que vola hujus rei, neque vestigium occurrat in Chri-
stianis, Græcis potissimum, Scriptoribus, ipso Primā-
sio antiquioribus, qui quidem et si de illo memine-
rint, ut Eusebius, Lactantius, &c., de Apocalypse
autem plane silent.

Quamobrem nonnullis, ut dictum est, Constanti-
nus Magnus auctor Monogrammatis videtur, tum
Eusebii, tum Lactantii auctoritate; que supervaca-
nea prorsus esset quæstio, si Constantini illud a la-
pidario Monogrammate differre, animadvertisserint,
ut mox dicemus. At nihilominus horum neuter, si
ver-

verba serio perpendantur , scripsit , **Constantinum**
 hoc invenisse Monogramma ; Eusebius enim *De Vi-
 ta Constant.* L. 1. c. xxxi. Imperatorem dumtaxat
 ad Labari hastam signum illud appingendum jussi-
 se , quod Crucem in Cœlo visam referebat , nar-
 rat . Laetantius autem id unum , *de Mortib. Per-
 secutor.* c. XLIV. scribit , nimis Imperatori ex visa
 jussum fuisse , ut in militum Clypeis signum illud in-
 sculpere curaret , de signo autem , sive antiquum es-
 set , sive ab Imperatore inventum , silet : *Commoni-
 tus* , sic Laetantius , est in quiete *Constantinus* , ut
Cælesti Signum Dei notaret in scutis , atque ita pra-
 lium committeret . Fecit , ut jesus est , Et transver-
 sa X litera , summo capite circumflexo , Christo , in
 scutis notat . Quæ sane nostræ summoperæ suffragan-
 tur sententiae ; cum neque apud Eusebium , neque a-
 pud eumdem Laetantium Imperator , visionem nar-
 rans , dicat , indicatam ei fuisse hujus Monogram-
 matis significationem , sed Crucem quamdam in Cœ-
 lo se vidisse testetur apud Eusebium ; quare Laetan-
 tius interpretationem Monogrammatis veluti de suo
 profert , dum ait illud significare Christum : Et tran-
 versa X litera , summo capite circumflexo , Christo ,
 in scutis notat : voce sane illa Christo interpreta-
 nem hujus signi plane tradere voluit , quæ cum Im-
 peratori tribuenda , ut dixi , minime sit , antiquio-
 rem inter Christianos jam tum fuisse hanc P signifi-
 cationem fateamur , oportet .

Antique itaque Christianorum illi notam quodam-
 modo similem *Constantinus* omnium primus Laba-
 ro addidit , ut præter Eusebii testimonium , qui ibid.
L. 1. cap. xxv. Labari figuram describit , Magnen-
 tii numi apud Baronium & apud Gretser. de Cru-
 ce *L. 1. cap. xiiii.* docent . Hinc tum in Laba-
 ro , tum & in militum scutis hoc stetit Monogram-

ma ad Juliani Imperatoris usque ætatem, qui illud deleri, atque antiquas restitui Labaro literas S. P. Q. R., h. e., *Senatus Populus Que Romanus*, jussit; ut pluribus post Baronium probavit Menkennius de Monogr. c. i. §. 111.; tandem à Joviniano Imperatore restitutum Labaro fuit, atque scutis, quæ eo sunt Monogrammate insignita in numo Majoriani apud Basnarium. *Numism. Imperat.* to. i. p. 591.

Postquam vero illorum expendimus sententias, qui Constantimum Monogrammatis auctorem fecere, atque Signi hujus antiquiorem usum inter Christianos, argumentis a lapidibus Constantino vetustioribus ductis, ostendimus; nunc ad illorum gradum faciamus sententias, qui Monogramma illud a Paganis Christianos accepisse, arbitrati sunt.

Quis quis enim Rei nummariae Scriptores vel obiter vidit, plane novir, nonnulla Christianis antiquiora, eaque Ethnicorum indubia monumenta, illud idem Monogramma, quod ex Gracis literis X, & P. simul conjunctis coalescit, praeserette. Ac primo quidem in Ptolomæi numo illud occurrit Monogramma apud Gretserum *De Sign. S. Cruc.* to. I. p. 441, ap. Abraham. Ortelium, Rosweid. p. 95., in Biblioth. Academ. Ingolstadien., ac tandem apud Basnarium *Histoire des Juifs.* L. III. c. XXII. & Laurentium Pignor. epist. XXIV., aliosque. In antica saepe numi parte habetur Ptolomæi caput, in postica vero aquila, pedibus duobus fulminibus nixa, inter tibias Monogramma hoc, de quo sermo est, habens, cum ea circum $\Delta\zeta$. ΠΤΟΛΟΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ. Cui nam Ptolomæorum hic vindicandus sit numus, disputerunt Eruditi; hinc Basnagio videtur Ptolomæi Cyrenensis I., alii Ptolomæi Lagi, et si libentius acquiescendum esse putarem Scaligeri sententiae, qui illum tribuit Ptolomæo Apioni. Præterea in Numismata

numismate Decii Imperatoris apud Tristianum to. 42.
Magneſia cuſo, medium inter literas cuiusdam nomi-
niſ ita proſtāt Monogramma illud: BA (Monogr.) A-
TOY. In numismate etiam Aphiani apud Vaillant
Numif. Coloni. Græc. p. 169. idem habetur Mono-
gramma. Tandem in quadam Gemma, apud Can-
giūm *De Infer. Æv. Numism.* c. xxvi, illud occur-
rit, atque veluti imminet capitibus Jovis, Apollinis,
atque Diana, cum ea epigraphe: VIVAS IN DEO.
F

De hujus vero Monogrammatiſ significatione hisce
in numismatibus quot capita, tot fere ſunt Philolo-
gorum ſententiae. Gretſeruſ in opere *de Cruci*,
ut ab antiquioribus exordiar, putat in Ptolomei il-
lo fuiffe, ex duobus literis X, & P vocis XPhristi
initialibus, factum, adeoque Monogramma ſic
interpretatur: Xphristou boni. Vel indicatſe ſtellula-
ſignum immortalitatis, quam ominata forte eſt Pto-
lomeo Civitas, quæ numiſma illud cuderendum cura-
vit; alteram hanc conjecturam probare conatur teſti-
monio Herapolli, qui ſtellam immortalitatis inſigne
fuiffe altero libro *Hieroglyph.* c. I., & li. i. c. xi. 11.
docet. At Burchardo Menckenio. *Epift. ad Ciam-
pin. de Monogr.* ſignum illud in numismatibus videtur
Monogramma nominiſ illius, qui numum cuderat,
pimirum officiæ nummariaſ Praefecti, uti Xphristo-
pou, Xphristopou, Xphristarrou, h. e., Christodori, Chri-
ſauri, Chriſantii, nomina Græcis communia; Men-
ckenii ſententiae accessit Laurentius Pignorius. Ni-
colajus vero in ſuo opere *De Sigr. veter.* c. ix. quam-
quam prorsus recedendum non eſſe putet a Mencken-
nio, libentius eorum amplectitur conjecturam, qui
in antiquis numismatibus Monogramma illud Jovis
Ammonii Nomen continuiffe, nimirum Xphristou, si-
ve aliud & Joyis nomen apud Gares Xphristopoutoſ,
arbitrati ſunt; hinc ſubdit Nicolaius: quod (nimi-
nus)

rum *Signum*) a profano usu *Constantinus* transstulit. In quo sane meridiana luce cœcutire videtur, cum *Constantinus* quin a Jovis Ammonii numis, ab ipsis potius Christianis illo edoceri poterat, qui jamdiu eodem utebantur signo, ut procul dubio ostendimus. Aliis post Lambecium *Bibl. Cœf.* nota quaedam Pythagorica videtur, cum Lambecius illam viderit in antiquo codice *Bibliothecæ Cœsareæ Diogenis Laërtii* statim post vitam Pythagorae. Tandem Bottarius neque siglum esse, neque Monogramma signum illud continere, sed in numo Ptolomæi repræsentare fulgura Jovis, ea de re ad Aquilæ Pedes appicta, putavit.

Tot virorum Clarissimorum conjecturis, quæ quot quot sunt, ni mea fallor sententia, solidiora adhuc desiderant argumenta, & meam obiter, quantuli sit facienda, addere non pigeat. Duo enim mihi distinguenda videntur, signum illud in numis, idemque aliis in rebus. Quod ad nummos, signum potius videtur, quod in numis aureis aliquando appingebatur, vel ut numus statutum auri pondus habere ex ea nota compertum esset, vel ut & de auro constaret in numis, publica auctoritate, conflatis: Id autem ex eo conjectabam, quod apud vetustiores Græcos Numus aureus statuti ponderis *XΠΟΥΑΤΩΝ* apud Lisiam appellaretur (Lege Suidam in h. v.). Imo medio ævo idem numus aureus; publica auctoritate cusus, quem *Solidum* Latini tunc appellantur, *XΠΟΥΙΡΟΣ* dicitur apud Isaacum Angelonium L. 1. *Hist. Bizant.* 2. 14. & penes Theodorum Abucaram in *Dialog. ad Praefat.* ib. t. ix. Huic forte conjecturæ adversari videtur Apiani Laudatus numus, quem argenteum esse scribit Vaillantius (Ptolomæi enim ille Aureus est); verum si posticam numismatis illius partem sedulo expenderis, videbis signum illud duobus pœncium figuris, quas postica numi habet, appositum suisse, adeoque nomen eorumdem Pœncium

scium Monogrammate illo designari, nullus dubito, nimirum *XPηητης*, h. e., *χριστης*, piscium genus apud Graecos: neque novum erit animalibus vel in numismatibus, vel in vasibus depictis, vel sculptis antiquos nomen illorum addidisse, ut copiose ostendit Cl. Senator Bonarrotius in Observationibus su*gl*
Antichi Vetri &c. At quid de gemma Cangii dicemus, cui sane tradita interpretatio nullimode quadrat? In ea profecto literas initiales video nominis, sive epitheti Diana*e*, inter Graecos vulgarissimi, nimirum *XPηηλαιακετος*, *οὐραι sagittis instructa*; qua sane de re artifex pro Diana*e* capite siglatam illam sculpsisse videtur, ut nimirum illam Diana*e* figuram esse, ex ipsiusmet literis initialibus ejus epitheti quisque nosceret. De cuius equidem Siglae significatione dubitandi locus admittit nummus Decii, cuius protulimus *πέζη* ex Tristano; in eo siquidem Monogramma vices dumtaxat duarum literatum X, & P gerere videtur, cum BA ATOY sit pro BAXPAT^OY; Vides itaque antiquos Signum illud ex contractis Literis fecisse, quae solutae eamdem nativam vim haberent; quare neque mirum erit & in nummo aureo Ptolomaei, & in Cangii gemma, Signum illud nisi aliud representasse, nisi initiales literas tum *XPηητης* solidi, tum *XPηηλαιακετος* Diana*e*. Quamobrem heic prætereundum non erit, ultimæ antiquitatis suisse Literarum hanc contractionem, quæ nihilominus adeo recensior visa est P. Eduardo Vitri, ut non dubitarit illam ad ætatem Justini, vel Justiniani amandare, apud Ficoronum in opere *de' Piombi et.* At ea de re mox sermo redibit.

Quicquid autem sit de recta significatione hujus Sigli in Paganorum Numismatibus, aliisque monumentis, ex iis procul dubio sequitur, Ethnicos longe ante Christianos illo usos suisse; quare Basilius *ibid.* arbitratus est, dumtaxat post Constanti-

ni etum Monogramma illud nominis Christiani proprium fuisse, et si antea utrisque, Ethnicis nimurum, et que ac Christianis commune. Quamobrem neque ab eorum sententia abhorream, qui & ipsos Christianos ab Ethnicis illam didicisse notam putant, modo & de significationis differentia, & de Monogrammatis usu conveniat. Novum enim minime erit, eamdem illam literarum contractionem, qua olim ethnici usi fuerant in iis vocibus, quae a X & P incipiebant, Christianos tandem adhibuisse in XPI. ΣΤΟΥ, Christi, vel ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΥ Christiani vocibus, per initiales literas secum inter contractas, designandas; quare quemadmodum olim Monogramma initium fuit vocis ΧΡΙΣΤΟΥ, ΧΡΙΣΤΟΣ, ΧΡΙΣΤΟΣ, & si quae sunt alia hujusmodi; ita & penes Christianos idem Monogramma initium præferebat vocis ΧΡΙΣΤΟΣ, vel Χριστανος. At usum, atque ætatem hujus siglæ spectare oportet, ut quævis removeatur dubitandi occasio; siquidem vix, inter tanta Ethnicæ vetustatis monumenta, quatuor hanc habent siglam, eaque antiquitatem Christiano nomine longe majorem plane præferunt: contra vero innumera, atque forte major Christianorum monumentorum pars, Monogramma illud habent, quo lapides, Cœnotaphia, Sepulchra, Picturæ, Numismata, Gemmæ, Lucernæ, Sigilla passim ornantur, cum interea ne unum reperties Ethnicum Monumentum, Aera Christiana recentius, in quo illa occurrat sigla. Duo etenim hæc argumenta ad rem nostram maxime redeunt; quandoquidem vulgatissimus usus hujus siglæ inter Christianos, eamque illorum ab Ecclesia condita propriam dumtaxat fuisse, atque unam eamdemque significationem apud Christianos tandem obtinuisse, liquido ostendunt, qui veluti peculiare Religionis signum, notam illam adhibuerunt. Quæ guidem cum certa sint, nil est, quod tantam operam

peram in origine hujus siglæ expendenda consumere videantur Christiani Philologi, cum sœpe nativæ interpretationes, atque obviæ, præ implexis, iisque multiplici eruditio velut farcitis, rem dilucidius patefacent.

At, ut Philologorum quandoque mos est, qui dum ultimæ antiquitatis latebras rimantur, in suis interpretandis rebus boni dormitant; ita & hujus Monogrammatis fatum fuisse mihi videtur, cum nimium hi in expiscanda illius significatione apud Ethnica monumenta defudarint, parum vero, vel ne parum quidem in ejusdem detegenda significatione in Christianorum illis.

Mihi enim plura adhuc expendenda videntur ea in re tum quod ad significationem Christiani hujus sigli, tum quod ad illius formam, atque adjuncta. Alterum siquidem quod interest: etsi nemini adhuc dubitare fas sit, longe ante Constantinum siglo illo usos esse Christianos, omnibus nihilominus suasum est, unam, eamdemque fuisse Monogrammatis lapidum Christianorum, atque Labari Constantiniani figuram, ex qua quidem, de qua nemo adhuc dubitare ausus erat, sententia, tot emersere quæsiones, num a Constantino lapidaria illa sigla ortum habuerit, num & illa antiquior Constantino fuerit: Verum enim vero quodvis evanescet dubium, si latum discrimen inter siglam, sive signum Labari Copstantiniani, ejusque significationem, atque illam Lapidum Christianorum animadvertisamus. In re vero plane nova conjecturis, vero pro virili similioribus, me mea instituere tentamina, tñquam non pigrat lectorum.

Ut itaque, quæ fuerit Labari Constantiniani figura, nemo ambigat, duos adhibeam Constantino Syncronos testes, qui & Labarum viderant, quorum & alter rem ab Imperatoris ipsius ore pluries excepterat, nimirum Lactantium, atque Eusebium Pamphili.

Iam. Primum audiamus in Libro de *Mortibus Persecutorum* c. XLIV. sic Constantini visum enarrantem : *Commonitus est in quiete Constantinus, ut cœlestis signum Dei notaret in Scutis, atque ita prælium committeret.* Fecit, ut jussus est, ♂ transversa X litera summo capite circumflexo, Christo in Scutis notavit. Ex his Lactantii verbis liquido patet, Constantinum in quiete commonitum fuisse, ut Cœlestis Signum Dei in scutis notaret. *Signum Dei nonnisi Crucis illud erat, ex phrasí illius ævi.* At cur Lactantius illud appellat Cœlestis ? scilicet, ut indicaret commonitum fuisse Constantinum, illud idem *Signum Dei*, quod in Cœlo viderat, scutis notare : Rem omnem ex ordine Eusebius nos docet in Oratione De Laudib. Constant. t. IIII. Edit. Vales. hæc scribens : *Nam circiter meridiem, die aliquantulum jam in pomeridianum tempus inclinante, columnam lucis in Cœlo, effigiem Crucis radiis mire exprimentem, vidit . . .* Nocte vero sequenti secundum quietem vidi Christum, qui sic illum affatur : *Crucis effigiem ad exemplarum illius signi, quod tibi apparuit, fabricare : eoque, tamquam insigni quodam ad Victoriam valde accomodato, contra hostes utere.* Itaque Signum, quod viderat Constantinus in Cœlo, Crucis effigies, minime vero Monogramma Christi, vel Christi nomen, fuit : Cœlestis hoc *Signum*, Crucem nimirum ipsam in scutis notavit, pro ut illam in Cœlo ei apparuerat. Neuter ergo horum, qui quidem uní, atque primi Constantianam visionem, atque Signum primo Scutis apparetum, deinde Labaro, ut postea idem narrat Eusebius, descripcere, vel uno verbulo de Monogrammate, vel de viso, aut adnotato Christi nomine locuti sunt : Utrique nonnisi de *Crucis Signo* meminere. Cujus autem formæ, cuius & esset figuræ Crux illa, singillatim describit Lactantius : *Fecit, ut jussus est, ♂ transversa X. litera, summo capite circumflexo, Christo*

sto,

slo, in Scutis notavit. Ex hujus Constantiniani Signi figura, nimirum litera X transversa, capite circumflexo, quæ profecto illi prorsus redit figuræ, quam infra habes in numero Gretseri num. 1., nolcimus e-jusmodi fuisse Crucis Signum, quod Constantinus viderat in Cœlo, ut præter vulgarem Crucis figuram, quæ una eademque est cum litera X, transverse posita, caput dumtaxat unius apicis superioris circumflexum haberet. Hujus autem novi adjuncti significationem, quod Crucis accesserat, ex circumflexo apicis capite, uno, de more, verbo Lactantius explicavit, nimirum: *Christo*, ac si dixisset, ea ratione hastam literæ X, capite circumflexam, Christum eo indicasse, ut simul eadem figura Crucem, in qua Christus erat, denotaret.

Hæc igitur inter Constantinianam figuram, atque Lapidarium antiquius Monogramma longe lateque patet differentia, cujusmodi ea est, quæ interest inter Crucis Christi figuram cum hasta superiori circumflexa, atque P & X simul contractis, atque conjunctis, quæ vel ipsum Christi nomen designabant, vel nomen *Christiani*, ut mox exemplis e re lapidaria petitis ostendam. Quamobrem ut ad rem deveniamus, frustaneæ prorsus sunt quæstiones illæ, cum neque Constantinus a Christianis sui ævi, vel a Paganorum sacris, neque hi a Constantino, diversum utrorumque, Sigillum accepisse, dici queat. Argue hinc est, quod idem Eusebius *L. 1. de Vita Const. de Arcu triumphali*, quod Romæ extruendum curavit Imperator, locutus, in illo Imperatorem fuisse scribit, manu hastam, cœlestis Signi, Crucis scilicet, figuram, tenentem. Quamobrem heic prætereundum minime erit, Constantinum hoc Signum neque in uno reperiri ex iis Christianorum monumentis, Constantino antiquioribus, in quibus Monogramma dumtaxat ex X, & P compositum videmus. Primum sane epitaphium Chri-

Christianum, in quo Signum Constantinum occurrit, est illud *Marciani Cœmeterii Priscillæ apud Baron.* ad Ann. *cccxi.*, quod *Consulibus Arbetione, & Lolliano* notatur, nimurum Anno tercentesimo quinquagesimo quinto; ita ut postero etiam tempore antiquius Christianum Monogramma passim, ratio Constantini Sigillum iideru fideles adhibuerint in illorum præsertim sepulchris.

Huic autem conjecturæ de Monogrammatis lapidarii, atque signi Constantini discrimine, duò adversantur Constantini numismata, in quo Constantinus cum filiis habetur, atque Labarum cum eodem illo monogrammate, quod in Christianis lapidibus antiquioribus, distincte enim duæ literæ X. & P. in numismate apparent, eti simul inseruntur. Hoc autem numisma omnium primus vulgariter Baronius, qui & aliud protulit ejusdem Imperatoris numisma, in quo videtur Constantinus capite Galeam gerens, in qua Monogramma idem, hoc est, lapidarium habetur: Utraque vero a viris quibusdam habuit, qui forte suo ævo (in quo nummariae critices regulæ adhuc latitasse, nemo certe inficiabitur) Numismatum syllogem privato studio coamentabant. At Cl. Baronii pace, atque tot virorum, quibus nullus adhuc subortum de hisce numis, miror, dubium, nil est, quod in hæc jurandum esse videar numismata, imo, præter hanc signi diversitatem, quod equidem nullimode responderet illo, de quo meminit, quodque adeo minute descriptis oculatus testis Lactantius; non una occurrit de illis dubitandi ratio. Ac primum omnium est cur de Baronianis hisce duobus Constantini Numis (quotquot enim duo illa deinde protulere numismata, a Baronio accepere, euimque laudarunt auctorem) dubitetur, quandoquidem in Syllogis numismaticis, Thesauris, Collectionibus &c. Numorum, ne unus quidem occurrat e Constantini nummis,

mis, qui vel parum Baronianis accedat. Sane in Museo Farnesiano inter Constantini Magni numismata nullibi Monogramma invenies; et si ea neque Crucis figuram habeant, quare Pedrusio videntur cusa antequam Imperator Christo nomen dederit, quæ ceteroqui neque mihi arridet sententia, cum ex ingenio de ætate illorum numorum Pedrusius judicavit. At non est his locus, ad nostra pergamus. Nec apud Vaillantium aliquid habes ex Baronianis numismatibus, neque apud Patinam, penes quem in uno dumtaxat Magnentii numismate hoc primo extat Monogramma; ceteros adeas Numorum Romanorum Thesauros, quos ad unum videbis hisce carere Constantini Baronianis Numismatibus; quamobrem a Magnentio, atque Majoriano, in cuius numismate apud Bandurium t. II. p. 591. Monogramma lapidarium habes, primo factum esse arbitrari, ut Monogramma illud, inter Christianos ipso etiam Constantino antiquiores vulgatum in numis transtulerint, eoque exinde C Politani potissimum usi sint Imperatores, ut passim testantur illorum Numismata apud Bandurium, atque Cangium.

Quod si perfracte cum Baronio agendum his de numis fuisset, magis plura fuissent dubitandi momenta, quam veritatis notæ in iis, de quibus sermo est, numis. De primo enim suspicionem movet Imperatoris familia, quæ una cum illo in numo apparet; si quidem morem appingendi in Numis filios Iero obtinuisse apud Constantinopolitanos Imperatores, si numismata Romana ad Constantinium usque cusa, atque illa posterioris ævi conferas, plane comperies; ab exemplis hujus rei heic abstineo, cum in mea Dissertatione de Cæmeterio Neapolitano, numisma quoddam Consulis nostri commendans, a C Politani mediæ ævi apud ipsos tandem Latinos morem appingendi familiam in numis Regum, Principum, &c. manasse,

Tom. III. P. I.

R

plu-

pluribus ostendam. In altero autem Baronii numismate Monogramma in ipsa depictum appareat Imperatoris galœa, id quod falsarium fecisse, Eusebii textum imitatum, infra ostendam, cum de iisdem numismatibus, a Gretsero, Sada, Lipsio, aliquis vulgatis, sermo redibit. Ed enim notas recenseam, quæ ~~sonus~~ horum numerorum plane detegunt.

Hinc in ipso etiam Labaro, olim unum illud, a Laetantio descriptum, Signum suisse, puto; quod dum Juliani Imperatoris historia confirmare studeam, alterum erit meæ sententiae momentum, Idem enim Baronius, ut dictum est, narrat Julianum e Labaro Monogramma illud abstulisse; quid autem a Labaro demisit, ipse fateatur Julianus, qui in suis *Misopogonis* scribit, se ea de re a Christianis, potissimum Antiochenisbus, appellatum suisse: *Ostorem του Χ*; igitur signum, quod e Labaro abstulerat, erat certe X; nam ex litera X inversa (quam bene quadrat hoc cum Monogrammatis descriptione, a Laetantio tradita!) integrum illud Constantini Monogramma prodierat. Quod si Monogramma ex duabus literis X & P fuisset, cur, quæso, illum vel & P osorem, vel ambarum literarum non dixissent? Immo longe progreditur argumentum ex ipsius Juliani verbis, qui in suis *Misopog.* p. 360. Edit. *Paris. antiqua*, parrat ab Antiochense quodam explicationem duarum literarum, quas in publicis monumentis invenierat, quæsivisse; literæ erant X, & K, easque illum explicasse: *Christum, & Constantium*. Liquet itaque hinc, ipsum etiam Constantium, Constantini filium, illud adhibuisse Monogramma, quod una Litera X continebatur, pro ut illud a Patre didicerat.

Verum tradita ab Eusebio Labari descriptio adversari meæ facile videbitur sententia, si illius inspiciantur verba ex antiqua versione Christophoroni, de Vit. Constant. l. 2. c. xxv., quæ ita se habent: *In ea*

(Cru-

(Cruce nimis a Constantino Laboro imposita.) *Salutaris appellationis Servatoris nota inscripta, duabus solum expressa elementis, idest, duabus primis litteris nominis Christi (erat enim litera P in medio literæ X curiose, & subtiliter inserta) quæ totum Christi nomen perspicue significavit.*

Hæc prolecto Eusebii versio prima erroris fundamenta jecit, cum eam, inconsulto græco Eusebii authographo, secuti sint tot viri, ceteroquin Clarissimi, Gretserus, Aringhius, Lipsius, Severanus, atque ipse tandem Boldettus; qui quidem si Græcum Eusebii textum legissent, quin antiquum certe exuissent errorem, non dubito. Ita porro se habet textus Eusebii L. i. de *Vita Constant.* c. xxxi., non autem xxv., ut perperam scribunt Gretserus, ejusque antigraphariorum: Ή δε τιμὴ σχηματι κατασκευασμένον. οὐδενος δέ χριστω κατημφισμένου περος ειχει εγκαρπον, ταυρου σχηματι πεπιμενον, αντο δε προς μερον του παντος, εφανος εικ λυθην πολυτελων, και χριστου συμπεπλευμενος κατεσηκετο· καδ' ου της σωτισμου επεγοθας του συλβολον δυο γοιχεια τον Χριστου περαδηλουντα ονομα, δια των προτων υπεσημειων χαρακτηρων, χιαζομενου του P, κατα τον μεσωτατον. Latine sic optime reddit Valesius: *Erat autem ejusmodi: Hasta longior, auro contexta, transversam habet antennam, instar Crucis. Supra in ipsa hasta summitate, corona erat affixa, gemmis, & auro contexta. In hac salutaris appellationis signum, due videlicet literæ, nomen Christi primis apicibus designabant, LITERA P IN MEDIO SVI DEVSSATA.* Sic Valesius το μεσωτατον scitissime vertit, cum μεσωτατον dicatur, quicquid ad medietatem alicujus rei plane pertingit.

Ad nostram itaque sententiam nil hoc textu Eusebi expressius, nil dilucidius. Formam, figuramque Constantiniani Monogrammati describit ille, pro ut

R 2 &

& Lactantius illud velati pinxerat. Una igitur litera P primo decussata literæ X apice, sive linea, ea erat Monogrammatis, quod in Labaro exprimendum curavit Constantinus; figura, quam ea de re ex duabus veluti literis compositam dicit.

Antiquæ ergo sententiae eorum, qui nullum interfuisse discrimen inter Constantini Monogramma, & Christianorum illud, quo hi jam dudum usi erant in lapidibus, illa proculdubio nimium indiligens Christopheronii versio ansam præbuit: imo ad illius exemplar deinde numorū falsarii, quibus duo præterita secula ad miraculum redundarunt, tot cedere Constantini numismata, quæ veluti $\tau\alpha\gamma\mu\sigma\alpha$ primum Lipsio, atque Baronio, deinde Gretsero aliisque obtruderunt. Neque heic injundum lectori erit, rursus vulgata Constantini Numismata obiter ad trutinam revocare. Quot quot, inquam, sunt numi, qui Constantini Laborum habent, tot ex una eademque proditissime officina animadvertis velim; ea sane numismata, quæ primo Lipsius in suo opere *de Cruce*, deinde ex illo excripsit, atque secundum vulgavit Gretserus L. II. *de Cruce*, cuncta Augustæ Tiberii, vulgo Ratisbonæ, invencta fuisse, uterque scribit. Mira sane res, quod tot Græci, Latinique Imperii civitates, quas aut ipse peragravit Constantinus, vel quæ Cœpitianorum civium frequentia insigniores fuerunt, tanta tenacitate vel upum nobis inviderint id genus Imperatoris numisma, dum una interea Ratisbona, Germaniæ Urbs, plus quam decem una dedit prole.

At quin tantam in videamus Ratisbonæ seracitatem, ad numorū $\gamma\mu\sigma\alpha\tau\alpha\tau\alpha$ deveniamus. Primo, dubium est de ipsius Monogrammatis iisdem in Constantini numis diversitate, cum tot pene sint Monogrammatis figuræ, quot illi sunt apud Lipsium, atque Gretserum, in cuius L. I. cxxxviii. to. I. p. II. occurrit

rit Constantini Numisma , cuius postica pars Imperatorem clamide indutum , atque stantem habet , dextra Laborum , sinistra Victoriolam tenentem , in Labaro hoc prostat Monogramma . Alter Numisma ibidem figuram habet militis , sive ipsius Imperatoris breviori clamide , Labarum pariter , atque victoriolam gerentis , in labaro Monogramma sic se habet , at inferior hasta literæ P desideratur , eo ut summus dumtaxat literæ P apex ex litera X prodire videatur . Tertium Numisma ibid . p . 418 . , in cuius antiqua Caput Imperatoris laureata , postica hoc Monogramma . Quartum ib . p . 420 . cum Imperatore tum Labarum , tum & victoriolam tenente , in Laboro autem hæc Monogrammatis figura X occurrit . Quintum ibid . habeo ex Octaviano Sada in Append . Dialogor . Antonii August . , cuius postica præfesserit Labari grandioris imaginem , Labari hasta Dracinem medio ventre transfigit , in Labaro autem antiquum Monogramma Christianorum integer , atque absolutissimum habetur ; quod sane numisma vulgavit etiam Baronius .

Vide itaque quinque Imperatoris Constantini nummos tot diversas habere Monogrammatis figuræ . Quis autem dicet hæc vera esse , modo neque una in illis sibi constat Monogrammatis forma ? Quis dicet illa conflata esse Constantini ætate , tum cum Labari figura præ omnium oculis tum Romæ in Arcu Triumphali , tum CPoli in picta tabella , quam Imperator ad Palatii fores suspendere fecerat , ut scribit Euseb . de Vit . Const . l . 3 . c . 2 . , erat . Quæ quidem tabella adhuc Socratis Historici ætate extabat , quamque tropæum Crucis appellat ille Hist . Eccl . l . 11 . cap . 11 . , ubi ait : *Quod (tropæum Crucis) etiamnum servatur in Palatio .* Hæc igitur figuræ Monogrammatis inconstantia ex falsiorum diversis sententiis manavit , quorum quidem alii , quod mentem Eusebii

febii assēcuti nō essent, alii, quod a Lactantio traditam figuram exprimere satagerent, nūc uno nūc altero modo Constantinum Monogramma effinxerē. Quod potissimum dicendum erit de falsario Numismatis, a Sada vulgati, qui quidem figuram Labari, Draconem hasta transfigentis, quam Eusebius, ut dictum est, haud numis cudendam, sed in tabella depingendam (quam, ait ille, in sublimi ante palatii vestibula suspenderet) Imperatorem curasse scribit, in suo rētulit numismate; ratus sucum cunctis facere, si imagine verba exprimeret Eusebii; neque tamen animadvertis, Eusebium de pīcta tabula, haud de numis illuc manifeste loqui.

Quod si ipsas pariter spectemus horum numismatum epigraphes, ultro & nostra progredietur dubitatio. Est sane quod dubitemus, cur Græci nullum cuderint numum Constantini cum hoc Laboro, si quidem, quos protulimus, latinas habent epigraphes. At esto, sint hi deperditi, numos τούς μιβδηνούς ipsa evincit latina seudoepigraphis. Primo, quod in numismatis numero tertio antica parte legitur: CONSTAN-TINOPOLIS. At ridenda sane est fallarit inscientia, qui nobis numum CPoli conflatum cum epigraphè haud græca, sed latina, tamquam γνοῖος obtrudere putavit. In Nūmo, numero primo, circa Labarum legimus: FELICITAS REIPUBLICE. Quot σφραγί-ματα in uno verbulo, numismatis publica auctoritate cusi certe indigna: Loco enim V habetur Græcum Λ; pro litera L habetur quædam græca γαμματος Γ figura: tandem vox adi phonta est; ne dum enim in numismatibus, quæ immitnes prorsus ea ætate ab hisce crassioribus erroribus fuisse, docent Numographi omnes, sed vix in ipsis lapidibus medii ævi invenies literam Γ græcam pro Latinorum L, nec umquam in numis diptonga desiderabis, si eos ex- cipies, qui medio tandem ævo in Imperio, vel ali-

bi in Italiz locis quibusdam cusi sunt. In secundo tandem Nume eadem occurrit vox REIPVBLICE sic, nimirum adiphtonga. Nil dicam de Reipublicæ appellatione, quam nullibi in illius ævi Monumentis nummariis γνωστοῖς ῥεππερίαις; satis enim est enormia hæc detexisse epigrapharum vitia, ut quisque compertam habeat horum humorum fallacissimam, sucatamque mercem, neque illis falsus antiquius Christianorum Lapidarium Monogramma cum Constantini illo confundat. At nihilominus una saltem in re laudandum erit falsarii ingenium, qui numnum, quem numero primo descripsimus, cudit, ipsissimam siquidem Monogrammatiſ Constantiniani figuram exprefſit, quam Laetantium tradidisse vidimus; quare quamdam mihi infert suspicionem, hanc forte illum defumpſisse figuram ex γνῶνι aliquo Constantini numo, qui ad ejus venerat manus; at cum non satis inteligeret, quā ratione ex literæ X apice summo, ut ait Laetantius, illa P fieri posset, recta stante nihilominus litera X, eam ob rem literam P devexam in illo effinxit.

Post Constantini itaque Victoriam, Maxentio debellato, apud Christianos obtinuit, ut jam dixi, nova hæc Monogrammatiſ figura, manifeste ab antiquiori diversa. Hinc demiratus sum Boldetti, Muratorii, atque Marangonii sententiam, qui versus Paulini *Nat. 11. S. Felic. inter Murat. Anecd. p. 42.* laudant, in iisque Monogrammatiſ lapidarii descriptionem videre visi sunt; cum re vera Paulinus haud antiquum illud, sed recentius Constantini Monogramma describat. En Paulini versus:

*Nunc eadem Crux diffimili compacta paratu
Eloquitur Dominum, tamquam Monogrammate, Chri-
stum;*

*Nam Nota, quæ bis quinque nosat numerante Latino
Calculis basi Gravis Chi scribitur, O medium Rho*

Cujus apex ♂ signa tenet, quod rursus ad ipsam.
 Curvatum Virgam facit O, velut orbe peracto:
 Näm rigor obstipus facit I; quod in Ellade jota est.
 Thau idem stylus ipse brevi retro a cacumine ductus
 Efficit

Materia, versibus equidem minus apta, obscuriorēm
 fecit Paulini sententiam. Primo quidem vides illum
 definire Monogramma: *Crucem dissimili paratu compactam*. At antiquius Monogramma neque volam
 habet crucis, quod oculis lectorum permitto. Pres-
 sūs rem perseguitur ille, atque Monogramma coa-
 lescere dicit duobus Literis X, & P: *Medium Rho*,
 ait, atque statim designat, quā ratione *Medium illud*
Rho ex eōdem X prodiret: *Cujus apex, ♂ signa te-
 net*: heic vox *cujus* resertur ad *Rho*, nisi velimus
Paulinum sibimet minime constare.

Ea siquidem phrasī indicat Paulinus, Literām X
 tenere apicem atque signum literā P, quam ea de
 re medium appellat, quod (pro eo quod) rursus ad i-
 psam virgam (ita appellat apicem literā X) curva-
 tum, supple Chi, facit O. Nullo enim alio modo
 hoc O fieri potest ex Paulini sententia, nisi curvato
 summo apice literā X, haud stantis, sed decum-
 bentis sic ✕, unus sane apex literā X ita positā, si
 curvatur, efficit certe ♂. Quod ut dilucidius intelli-
 gas, animadvertisendum erit, apud antiquos literām
 X ex duabus coaluisse lineis, sed laxiori ratione se-
 se decussantibus, ita ut si literām illam e converso sta-
 tumarent, ipsissimam Crucis figuram + praefer-
 ret (XIII); hinc rectām Crucis apicem fac in se-
 met

(XIII) Vide, inter *uvula* id genus, Congit æret si-
 guram, in qua habes Literā ✕, pro ut illam describi-
 mus. In Congio sane notam quamdam mensurā desi-
 gnare literām illam puto; quæ profecto figura obti-
 nui

met redire, atque habebis literam P.; quare apicem illum *velut orbe peracto* describere O in apice recto literæ X, dicit Paulinus: Is enim in postremis duobus versibus, primo vim hujus apicis Chi recti explicans, illum, ait, præferre literam I, quod in Ellade Jota est: in altero de altera literæ Chi linea loquitur, eamque, ait, repræsentare literam Thau, quam certe literam plane deprehendes in + ad mentem Paulini conformata; si summum apicem, e quo converso apex literæ Rho prodierat, demas. Hanc Monogrammatis absolutissimam descriptionem in sequenti hac invenies figura P: Atqui hæc ea erat Constantiniani Monogrammatis illa; quamobrem nemini adhuc dubium erit, Paulinum de Constantiniano locutum suisse Monogrammate iis in versibus, quos antiquioris Monogrammatis descriptionem Clarissimi tot autores continere, arbitrati sunt, cum implexam sane horum versuum sententiam explicare, neglexerint.

Itaque Constantini Monogramma aliud figura erat ab antiquiori illo, quod lapidarium appellamus, illudque ex una litera X conversa constabat summo apice infexo; e contra vetustius Monogramma (rectius dices *Digramma*) ex duobus literis X & P, ita coalescet, ut etsi ambæ hæ literæ secum contextæ forent, una tamen ab altera plane discriminaretur, quemadmodum Monogrammatis lapidarii figura, initio hujus paragraphi allata, procul dubio testatur. In quo sane antiquiori Christianorum signo nullum appetet Crucis vestigium, quam et Eusebius, & Lactantius, ceterique Scriptores in Constantiniano

Mo.

nuit, ut X litera ab X nota numerica differret; atque hinc sequitur, hanc potissimum alteram magis patulam literæ X figuram spectasse Paulinum, dum de illa, vèluti de numerica Latinorum nota, hisce in versibus loquitur. Vide Congium ap. Grut.cccix. 5.

Monogrammate non modo fuisse, sed illud primam, potissimumque Crucis figuram praesertim, testantur. Quod profecto vel unum argumentum latum illud discrimen inter utrumque Monogramma abunde statuere, mihi videtur.

At prope exciderat lapis, quem Boldettus in Cœmeterii Priscillæ antiquis arcubus invenisse scribit, e-jusque tradit $\lambda\zeta\mu$, quæ paucas vix continent literas, aliis loci foeditate exesis, sic:

..... S IN PACE

..... CON D N AVITI.

Annum Consulatus ipse Boldettus, his serme verbis lapidi adscribit to. i. p. 83. : *Avito su Console l'Anno di Cristo 209. insieme con Pompejano.* De nostro igitur actum est sistemate; siquidem iam tum eo Monogrammati figura longe ante Constantium utebantur Christiani, anno nimirum cert. At falsus est Boldettus, Consulatum Aviti ratus in ea designari lapide, neque notas D.N., earumque ætatem animadvertisit; Infra enim de iis acturus lapidum notis, e quibus ætas illorum desumenda erit, plane ostendam, Literas D.N. Sæculo tertio ad exitum vergente in lapidibus obtinuisse ad Imperatorum nomina, serius vero Consulatum Nominibus additas fuisse. Præterea neque Consulis vox ante Sæculum iv. ita ut in lapide, de quo loquimur, prostat, nimirum CON. occurrit, de quo fuisus ibidem dicam; ad initium enim usq. Sæc. iii. in omnibus omnino lapidibus sic legitimus COS. Ex duobus itaque hisce notis liquido patet ætas lapidis, qui prœcul dubio Sæculo iv. recentior est. Quod vero ad Consulis nomen spectat, facile consulem inventies, si litera N, quæ patum a sequenti voce distat, ad ipsummet Consulis nomen pertinere dicas, ita ut legendum sit: CON D NAVITI, nulla vero interpunctio inter N, atque AVITI interest, neque novum in re lapidaria Christianorum erit, literas unius, ejusdemque

que nominis aliquando a se invicem disjunctas quadratarios sculpsisse, ab exemplis in re vulgatissima abstineo. Hujus autem Nominis Consulem in fastis legimus Anno **cclxii.**, in quo Consules fuere *Mamerinus*, & *Nevitta*; hinc quemadmodum passim in aliis lapidibus, Christiani quadratarii Consulum nomen deformarunt, ita & in hoc quoque epitaphio pro *Nevitta* scalpsere *Navisi*. Ex hac itaque restituta lapidis lectione, nulla equidem vi vel literis, vel lapidis sententia illata, neque ullum suboritur contra nostrum sistema argumentum, cum epitaphium illud ipso sit Constantino recentius.

Nunc autem ad significationem hujus Monogrammatis in Christianis epitaphiis. Nemo adhuc dubitavit, signum illud Christi nomen in iisdem lapidibus denotare; quod etsi argumentis, atque exemplis suadere supervacaneum sit, heic nihilominus unum, atque alterum proferam lapidem, in quibus dilucidius usum hujus signi deprehendes: sic epitaphium Petri, & Marcellini ap. Boldett. p. 345.

PETRO ET MARCELLINO IN SIGNO DOMINI ☧
Ubi vides illud Monogramma *signum Domini* appellari. Ita & in alio epitaphio apud eundem. p. 273. legimus

IN SIGNO (*idem, Monogramma pro quo habes P.*)
Christi nomen aperte designat in lapide Fortunati ib.
p. 52.

FORTVNATVS SE VIVO SIBI FECIT

VT CVM QVIEVERIT IN PACEM IN P

&c. &c. &c.

h. e., in *Christo*. Hinc aliquando in ipsis lapidibus Monogramma sequitur *Dei* Nomen, ut in lapide Rufinae ib. p. 340.

RVFINA IN DEO P

h. e., in *Deo Christo*; quam sane phrasem Christianos passim adhibuisse, aliud testatur epitaphium *Præfeci*

sceli ap. Bottarium t. IIII. p. 117., in quo legitur:
NVTRICATVS DEO CRISTO MARTVRIBVS

Hunc porro Christianorum quadratariorum morem data opera explicare studui, ne idem Monogramma tyrones quandoque moretur, illudque habeant veluti vocis *Christus*, *Christo*, *Christi* contractionem, ut, ex. e., in lapide Aurelii apud Bold. p. 345.

IN P AVRELIO MARCELLINO DEPOSITO

IN P VII. IDVS MARTIA

Ubi Monogramma vices gerit vocis *Christo*, ut bis legendum sit IN *Christo*; quam sane nisi sequeris λεξιν nequit intelligi quid sibi velint *præpositiones* IN. Quare, et si raro, in aliquo Christiano epitaphio eadem occurrit phrasis in *Christo*, at sine Monogrammate, cum literis initialibus nominis Christi, ut in illo ap. eund. p. 372.

**Q. SECUNDINVS IF VIXIT ANNO VNO MENS DVO
DIES XIII. IN XP.**

At est cur dubitem, quin una eademque ubique epitaphiorum sit hujus Monogrammati significatio, cum aliquando, quin ordo, atque sententia inscriptionis perturbetur, nequeat *Christus*, vel *Christo* explicari. Sic in lapide apud Boldet. p. 341.

**PLACIDO ET ROMVLO XVII. C. DE
IANVARIA P IN PACE QVAE
VIXIT P ANNOS XVIII. M.**

VIII. D. XLI.

Quænam erit Inscriptionis sententia si Monogramma illud sic explicabitur & *Jannaria Christus*, vel *Christi in Pace*, quæ *Vixit Christus in Pace*. At quorsum hæc? Quamobrem mihi videtur, aliquando hoc idem Monogramma interpretandum esse *Christianus*, vel *Christianæ*: quo si legeris modo allatam hanc inscriptionem, sensus forte constabit, scilicet: **IANVARIA CHRISTIANA IN PACE
QVAE VIXIT CHRISTIANA ANNOS &c.**, quasi is, qui monumentum posuerat, indicare voluerit annos, quos Jannaria

nuaria vixerat , postquam Christo nomen dederat .
Hinc factum esse , videtur , ut s̄ep̄issime Christianos
titulos ita legamus : PORCILLA P IN PACE ap. eumd.
p. 342. , & p. 435. DONATVS P : legerem enim :
Porcilla Christiana in Pace , & ; *Donatus Christianus* .
At hanc mire confirmat conjecturam epitaphium *Æ-*
lianetis ap. eumd. Bold. p. 385.

MIRE . PVDICE . CASTE . Q

COMPARI . AELIANETI

QVAE . VIX . AN . X . M . VIII . D . I . P (Mon.)

Ad meam nisi confugiat conjecturam , vel Edipum
lacesto quin hoc interpretetur epitaphium . *Ælianetes*
Compar , nimirum *Uxor* , erat ne annos nata decem
cum marito nupsit ? Credat hoc Judæus apella , non
ego . Neque dicas ea saltēx aetate marito desponsa-
tam fuisse , quandoquidem Maritum illam diu uxo-
rem expertam esse , testantur laudes , quas ille *mira*
pudicitie , atque *castitati* *Ælianetis* tribuit . Si itaque ul-
timum illud Monogramma haud fortuito positum pu-
tabis , sed loco vocis : *Christianā* , de inscriptionis sen-
tentia perspicue constabit , atque dubium illud , quod
ex annis Julianetis suboritur , evanescet : maritus enim
epitaphio adscripsit annos , quibus uxor *Christianā*
communionis particeps vixerat , eo ut sensus sit , *Æu-*
lianetem vixisse Annos x. Menses viii. O' diem i.
Christianam . Hinc non dubitarem , eamdem esse hu-
jus sigli significationem ; cum sequitur vocem in
PACE , nimirum in PACE CHRISTIANA , qua por-
yo phrasī antiqui forte usi sunt , ut defunctum eo ,
quo obiit tempore , pœnitentiaz canonizaz minime
obnoxium , sed Christianaz communionis participem
fuisse ostenderent ; *Christianā* enim pace expertes
dicebantur hi , qui inter pœnitentes versabantur , qua-
re in Liturgia oscula , pacis signa , cum pœnitenti-
bus fideles numquam jungabant .

His de Monogrammate tum lapidario , tum Con-
stan-

stantiano dictis, brevi tandem ab iis me expediam literis, quas Monogrammati olim appinxerunt. Christiani, nimirum A & Ω prima, atque ultima Graeci Alphabeti literæ. Has profecto Christianos ab Ecclesia condita adhibuisse literas, easque ab Apocalypse hausisse, fatendum erit. De illarum sanę usu, sua jam ætate inter Christianos vulgatissimo; loquitur altero ab Ecclesia condita Sacculo Tertullianus, qui L. De Monog. ait: *Duas Graecas literas, summam & ultimam, sibi induit Dominus, initii & finis concurrentium in se figuras; ut quemadmodum A ad Ω usque voluitur, & cursus Ω ad A replicatur, ita ut ostenderet in se esse & initii decursum ad finem, & finis recursum ad initium &c.* Ex quibus liquet, Christianos illis literis, Christum esse initium, atque finem rerum omnium, designasse, cum Agnus in Apocalypse jam dixisset, se esse Alpha, & Omega. Unde Prudentius Hymn. ix. Cathemer.

*Alpha & Ω cognominatur ipse fons, & clausula.
Omnium, que sunt, que fuerunt, queque post futura sunt.*

Hanc itaque ob rem in longe antiquissimis Majorum nostrorum Monumentis hæ occurunt literæ, plerumque hinc inde a Monogrammate scriptæ, ut nimirum sensus sit, Christum esse principium & finem. Vide innumeros id genus lapides apud Boldett., Fabrett. Murator. &c. Aliquando solitarias illas invenimus literas, sine scilicet Monogrammate; raro autem cum literis vel X. vel T.; apud Boldettum enim legitimus epitaphium Aurelii Alexandri, positum Consulib. Valentiniano III. & Valente III., nimirum Anno ccclxx, , in quo novum istud occurrit Monogramma A T Ω, ubi pro antiquo illo Christi nomine habes literam T. Quæ, si Boldettum sequamur, Crucis vices gessit ex Tertulliani auctoritate L. iii. adv. Marcion. c. xxii. Verum figuram illam vi-
ces

ces magis literaz X gerere crederem, cum apud Hebræos eadem esset literæ X, atque T vis, ut nos docent tum Origenes *Comment. in c. ix. Ezechiel.*, tum Hieron. *Comm. in id. caput.* Forte vel Alexandri affines, vel quadratarius, ex Hebræorum gente orti, litera T pro X facile usi sunt; quam prosectorum literam ad alia Christiana Monumenta se invenisse scribit Boldettus l. 11. c. 111., musivo opere elaboratam. Tandem literam X pro Monogrammate nil mirum erit adhibuisse veteres, cum ex ea, ut dixi, prodisset ipsiusmet monogrammatis figura.

Plura autem quæ heic eodem de monogrammate addere possem, deque illius usu apud Christianos in sigillis fictilibus, Musivis, annulis, gemmis ipsisque servorum collaribus, cartis Episcopalibus, aliisque scripturis; libentius præteream, ne operam abutar in iisdem retrahendis argumentis de quibus scitissime, atque copiose scripserunt Menkennius, Boldettus, Mabillonius *Rei Diplom. l. 11. c. x.*, ac tandem Georgius *De Monogr. Christi*, Cl. Franc. Commendat. Victorius in suo opere *De nkmmo Æreo parte 1.*, atque Mamachius in *Origin. Christi. t. 1.*

Unum quod ad Codices antiquos addam, in quibus aliquando hoc occurrit Monogramma: In illis enim raro Christi nomen, sæpius vero nota est amanuensium, qua hi usi sunt ab ætate Isidori Hispalensis, qui illam *christum* appellat. Hinc in antiquioribus quibusdam Codicibus, Langobardico charactere exaratis, adhuc ocurrat; quemadmodum, ut e nostratisbus argumenta desumam, appareat in Codice Membranaceo *Historie Bede Monasterij Trinitatis Cavensis*, qui Sæculo circiter x. scriptus videtur, cui equidem Codici recentiori manu ad Sæc. xiiii. Monasterii Cavensis, aliarumque civitatum Italiæ historicæ res additæ fuere.

Alterum, quod postremo animadvertisendum est, eorum spectat sententiam, qui Martyrum sepulchris

Mo-

Monogramma illud dumtaxat appinxisse veteres , arbitrii sunt . Hæc profecto nonnullis federat sententia ætate Mabillonii , ut quodammodo testatur ejus epistola ad Eusebium *De Cultu. Ss. Ignotorum* . Verum falsi illam evincunt innumera Monumenta Christianorum , quos Martyrio expertes fuisse , apparetur docent inscriptiones , quas vide apud Boldettum , qui fuisse hac de re scripsit t.ii. l.ii. c.ii. Hæc dixisse de Monogrammate satis erit . In appendice hujus Dissertationis habes vetus instrumentum quod integrum addere lubuit in eorum gratiam , qui Nostris oblectantur antiquitatibus . In eo enim *Notarius* inter figuræ lapidi appæctas , quæ ad brachii capsam erant , Imperatoris clamide induiti illam describit , cuius capiti sigillum illud γνωστόν Labari Constantiniani , imminet ; prope Imperatoris vero imaginem extat & antiquum Christi Monogramma . Ex quo sane monumento patet medio etiam ævo ad exitum vergente , Christianos altero hoc Monogrammate Lapidès signasse , illud vero aliquantulum diversum Imperatoribus tribuisse , veluti Constantini successoribus .

§. II.

De Monogrammate Nominis Jesu . Explicatur textus Clementis Alexandrini , perperam a Mamachio , aliisque interpretatus . Erratum Antonii Lupi detegitur de Monogrammate epitaphii Varronia . Notatur auctor Dissertation. de forma , & vetust. Monogram. Jesu . Quodnam fuerit Monogramma illud primo , atque medio ævo inter Græcos . Græcorum Monogramma usurparunt Latini , illudque medio ævo vitiarunt .

Quemadmodum Christiani ab ipsa ferme Ecclesia condita Christi nomen symbolicis quibusdam signis ex-
pri-

primere consueverunt ; ita & de Divino illo Servatoris Nomine IESV fecere , quod siglis quibusdam tum in monumentis, tum in picturis vel sculpserunt, vel depinxere. Quamobrem & de altero hoc Monogrammate , quod equidem sui vetustate illud idem Christi , de quo adhuc dictum est , fere emulatur , pauca heic dicenda erunt.

Apud vetustissimos itaque Græcæ Christianos primo obtinuere Sigla quædam , quibus hi nomen IHCOYΣ, IESVS primis literis initialibus designarunt, cuius inventi testis valde antiquus est Clemens Alexandrinus tum in suis Stromatibus , tum & in Pedagogo , heic enim L. II. c. IV. ait : μητι τον δεκαχορδον φελτηεσσ τον λογον , τον Ιησους μηνια , τω σοιχων της δεκαδος φανεομενον ? An non dechacordum psalterium verbum Jesu significat, elemento decadis indicatum? Illuc vero L. I. c. IX. φεστιν ουρ αναιτε τον μεν κιθαρον σημειον τυπον κατα τα σχημα το τραχιστον στιχην : Ajunt igitur esse Dominici signi typum juxta figuram trecentesimum elementum. Duæ itaque hæ literæ Græcorum, una, quæ numerum decimum, altera, quæ trecentesimum denotant apud Græcos, sunt typum Nominis Jesu : Hæ autem numericæ notæ sunt I sive Jota , quæ decem denotat, atque litera H eta , triplicata sic HHH , trecentesimi numeri signum.

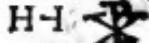
At me adhuc latet Clementis sententia in altero hoc testimonio . In Pedagogo enim liquet de litera I jota , quæ procul dubio initialis illa est nominis IHCOY , locutum esse ; verum quæ inter trecentesimi numeri notam, atque Nomen illud convenientia? quandoquidem si literam H eta spectasset, (ut post antiquos tandem Boldetto , Bottario , atque ipsi etiam Mamachio visum est , qui quidem omnes hunc laudant Clementis locum, veluti per se se manifestum: ea scilicet est Clarissimorum quandoque scriptorum conditio , ut oscitantes obsecudent antiquos) cur , ama-

bo , pro trecentesimo elemento , centesimum potius non indicasset ? Græci siquidem una litera H *centum* notabant . Duo igitur suppetunt conjecturæ : vel enim Clementis locus corruptus est , vel longe alia eo in loco est Clementis sententia , quam certe laudati Scriptores , qui ejus testimonium protulere , minime assecuti sunt . Primam sane conjecturam obiter attingam , cum ab hisce emendationibus , nisi lugulentissima suppetant argumenta , plane abhorream : Itaque pro τραχοσοσ , sive τραχωσοσ legendum esset δια-
κυνησοσ , ducentesimum ; ducentesima siquidem Græcorum nota duobus coalescit literis eta HH , ut in antiquioribus Græcis monumentis apud Montfauconium , Morellium , aliisque nota illa occurrit : Eo autem siglo nomen Jesu olim denotasse Christianos in aliquibus antiquis epitaphiis , ex illorum uno putat Lopus in Epitaph. S. Severæ Cœ. p. 137. Epitaphium illud , iterum a Muratorio to. iv. Inscr. p. MDCCCLIV. n. 8. editum , heic exscribimus , quod ad classem monumentorum bilinguium referas .

VARRONIUS
FILVMENVS. VARRONIAE
FOTINE. FILIAE. SVAE

FECIT

(*Heic Anchora figura*)

AH

Sigilum , quod duplicis HH , simul contextæ figuram refert , Lopus explicat IESVS , alterum Monogramma : *Christus* , ΔΟΥΛΗ Ancilla , eamque phrasim Christianam esse , ex Bolderto probat . Hæc sane nota , quæ ex duobus H , simul ita conjunctis ut media hasta tum ad primam , tum ad alteram pertineat literam , Jesu nomen indicare illi videtur . Quod , si verum esset , plane responderet sententiaz Clementis , modo pro τραχοσοσ legeretur διακυνησοσ , duobus primis literis immutatis .

At

At dixi me huic minime acquiescere conjecturæ, tum quia ~~γνωστόν~~ habeo Clementis locum, ut mox dicam, tum quod minus aridet Lupi interpretatio, figuram siquidem illam numericam notam designare arbitror. I. cum illi minime suffragetur Clemens Alexandrinus, quem de trecentesimo numero procul dubio edisserere infra ostendam. II. quod neque I & H, simul conjuncta, ita soliti fuerit scribere veteres, ut nomen Jesu designarent; idque testatur lapis Julianæ Vitalinæ apud Marangonium in *Acta S. Victorini Or.*, in qua ad epitaphii dexteram Nomen Jesu, sic sculptum occurrit: IH; cum enim antiqui quadratarii quamdam vocem per initiales, medias, vel finales literas scribebent, lineolam iisdem literis superaddebant, ut passim apud Lapiographos vides. III. Tandem quod ad notam numericam attinet: penes priscos etiam Romanos hic invaluit mos, ut aliquando numeros per literam I designatur, inter duas, vel tres figuræ literæ I quamdam interjicerent lineolam, qua ex illis una velut figura coalesceret. Exemplo satis sit lapis antiquus Q. *Juli* ex ms. Pighii schedis apud Gruter. p. MLXXX. 2.

Q. IVLIVS. Q. F. T. N. SERG. CAELSVS

AED. HVIR. BIS. DE. SVO. DEDIT

Vides heic vocem HVIR., h. e., DVVMVIR, in qua duos II simul lineola illa ita conjunxit, ut literam Latinorum H, vel Græcorum H referrent. Huic & alterum ferme simillimum ap. Montfauc. ib. t. vii. habes sic:

Q. RVFVS. Q. F. Q. L. CINVS

HVIP. I. D. PACVVIAE. SEV. F.

In qua, aureæ procul dubio ætatis inscriptione, eamdem habes numeri bini notam, nimirum H in voce HVIR., h.e., *Duumvir Jure Dicudo*. Nota vero numeri tertii, quæ ne latum quidem unguem ab illa epitaphiæ Varroniæ, quam velut Monogramma Nominis

Jesu interpretatus est Lopus, occurrit in inscriptione Cœmeterii nostri, quam in concamerati cuiusdam loculi area alba, atramento appictam, inveni: eamque brevi quodam addito commentariolo, cum Trojani Chronicis fragmento, adhuc inedito, habes in appendice hujus Dissertationis.

Ingeniosa itaque Lupi sigli hujus explicatione notata, atque correctione loci Clementis, ne novitatem magis, quam veritati obsecuti videamur, rejecta; nunc ad rectam mentis, atque verborum Clementis interpretationem accedamus. Alexandrinus porro auctor, si serio ejus verba expendantur, quemadmodum in *Pedagoço* de nomine Jesu loquitur, ita & in *Stromatibus* haud de nomine, sed de χριστῷ σημεῖῳ, h. e., *Dominico signo* verba facit: Hoc autem *Dominicum signum*, ait, κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ πραξοποεοῦ designari, h. e., figura trecentesimi elementi, cuiusmodi est litera T apud Græcos, qui cum maiores, atque minores habeant numerorum notas, ex minoribus est T, sic descriptum τ, quo trecentesimum numerum notant. Haec quippe litera suapte natura, sui nimirum figura, dilucidius refert χριστῷ σημεῖῳ, h. e., *Dominicum signum* h. e. Crucem. Qua quidem ratione & Clementis Alexandrini textus integer stat, dum luculentissimam illius sententiam intelligimus, quin Nominis Jesu elementis, in ejus verbis perquirendis, incassum cum Mamachio desudemus.

Honeste etiam a Boldetto dissentiam, qui olim Christianos nomen Jesu designasse, arbitratus est, literis C. V., quas hinc inde a Monogrammate in quadam fictili lucerna Musei Victorii ita invenit C V.

Putat ille C esse initialem nominis Christi, V stare pro Y, quo quandoque lapidarii, vel figuli pro Iota usi sunt; quare explicat CHRISTVS YESVS; at præterquam quod nullibi repperies nomen Jesu cum li-
tera

tera illa initiali Y, vel V tum in Latinis, tum in Græcis antiquioribus Monumentis; mihi, cui sane conjecturæ summis dumtaxat in argumentorum angustiis arrident, ambæ illæ videntur latinæ literæ, quas facili negotio explicatrem **CHRISTVS VICTOR**, vel **VICIT**, quin in eadem lucerna tot tantasque congeramus conjecturas. Neque juvat obscuriori, atque incerto alio monumento conjecturam Boldetti tueri, quemadmodum fecit auctor Dissertationis *de forma, & vetustate Monogrammatis Jesu*, editæ Romæ 1747. qui se vidisse, scribit, in museo Vallicellano aliam fictilem Iucernam, in cuius orbiculo hæ prostant literæ Y.S, quas ille interpretatur YESVS; siquidem neque de monumento, Christianum ne vel ethnicum sit, constat, cum palmas, quibus lucerna decoratur, ego viderim in nonnullis fictilibus Ethnicorum lucernis, præsertim in Caprearum insula inventis, quibus, tandem, aliisque nos monumentis illuc effossis, iisque maximæ vetustatis, externi spoliarunt. Neque Dissertationis hujus Cl. auctor ullis argumentis hanc literæ illis significationem vindicare studet; hinc hæret adhuc aqua, modo dilucidiora non suppetant argumenta.

Antiquiores itaque Monogrammatis Jesu figuræ, quæ in dubium vocari nequeunt, ex vetustioribus Rei Christianæ monumentis desumimus. Ac primo quidem ex veteri gemma Christiana, quam scitissimo commentario explicavit Cl. Hieronymus Aleander, Romæ edito An. 1626. Gemma naviculam habet, ad cujus antennam, pariter atque puppim duæ assident aviculæ: tres interea nautæ circa arborem naviculæ stant, pro navicula piscis, caput mediis aquis emergens, ad litus vero duæ occurunt virorum figuræ, quarum una dexterum genu flectit, altera stat, manum primæ porrigena figuræ: duobus hisce figuris, literis grandiusculis, hæc supereminet epigra-

IHC

phis ΠΕΤ, h. e., IHCOYS, ΙΗΤΠΟΣ, *Iesus Petrus*. Hoc prosectorum fatendum est, vetustius Monogramma nominis Jesu fuille, quod ex tribus primis literis SS. hujus Nominis conflabat, a se invicem distinctis; quare minus proprie Monogrammatis appellationem meretur.

Medio tandem ævo inter Græcos aliud invaluit hujus Divini nominis Jesu Monogramma, sic: IC. Unde passim in Græcorum Imperatorum numismatibus illud occurrit (penes Cangium *de infer. ev. Numism. & Bandur. Num. Imper. to. II.*) cum imagine Salvatoris, atque ea circum λεξι: IC. XC. ΚΕΒΟΗΘΕΙ, h.e. Ιησούς Χριστόν Βασιλέα, *Jesu Christe Domine Adjuva*. Habes hoc idem Monogramma inter Latinos in operibus Musivis antiquioribus apud Ciampinum t. I., periude ac in gemmis, aliisque medii ævi monumentis.

Cum vero medio eodem ævo Latini maxima labarent Græcarum literarum inscientia, varie hoc Monogramma scripsere. Lege epistolam Amalarii, qui Sæc. ix. Hieremiæ Archiep. Senonensi scripsit de recta Nominis Jesu scribendi forma; ex qua pater, Latinorum nonnullos ea de caussa scripsisse Monogramma his literis IC, quod medium literam H et a, rati literæ Latinæ H vices gerere, e monogrammate, veluti superfluam, eliminaverant. Amalarii & Hieremiæ, atque Jonæ Episcopi hoc de argumento literas habes ex Dacheffio apud laudatum Cl. Auctorem Dissert. *de forme &c. Monogr. Jesu*. Qui sane quorundam illius ævi Latinorum error aperte se prodit in Nomo maximi moduli, Florentiæ ad ix. Sæculum cuso, quod occurrit penes Gorium t. II. *Musei Florentini Cl. I. n. xv.*: in eo enim circa Salvatoris figuram hanc legimus epigraphen: IHS XIS REX REGNATIVM. In lapide primi Martyris recuso ab auctore laud. Diss-

fertationis, diversa etiam est ejusdem Monogrammatis forma, sic: **DNI NRI IHV XPI**. Lapis ad Ann. Dcccxlv. pertinet, ut ex restituta illius lectione probat idem Giampinius. Ipsissimum est Monogramma illud & in altero Sæculi ix. Monumento, Arnulphi nimirum apud Ludov. Murator. to. iv. p. MDcccxxxii. ; uti & in Columna Veronensi apud Panvinium *Antiq. Veronen.* l.v. c.xii. In Sæculi viii. monumento ap. eumq. Auct. Dissert., quem supra laudavimus, parum differt idem illud Monogramma, cum pro ultima litera V habeat Y, sic: **IHY**.

Hæc satis sit delibasse de SS., Divinique Nominis Jesu Monogrammate, de quo, copiose cum scriptis laud. Anonymus Auctor in Dissert. de forma *Oe. Monogr. Jesu*, plura addere non vacat.

§. III.

De nonnullis phrasibus Sepulchralibus, Christianorum propriis. De Depositione Depositus &c. De formula In Pace: Apprecationis ne formula fuerit. De aliis Christianorum appreciationibus lapidariis. Quid sibi velit Graeca vox χριστος in Christianis lapidibus. Quid palme figure.

Inter *γραμμους* characteres Lapidum Christianorum non ultima erunt phrases, atque vocabula quædam, quæ illi sibi proculdubio vindicasse, videntur. Hujusmodi certe sunt vocabula illa **DEPOSITVS**, vel **DEPOSITIONE**, quibus Christiani suorum humationem designarunt. Quo sane vocabulo, præ aliis, quæ Ethnici adhibebant in eorum epitaphiis, Christiani usi sunt, Religione magistra, ut nimirum spem futuræ resurrectionis indicarent, ac si dicerent, defunctum illuc depositi loco corpus habere, quod aliquando resumeret: Ex hoc igitur Christianæ Religionis

dogmate vocabula illa *Depositus*, & *Depositio* manasse, mihi videntur. Quia sane in re libentius a Florentini sententia discedo, qui *Not. ix. in Martyrolog.* *Occid.* putat, *Depositiones* dici, quod (defuncti) delictorum carcere liberati, nascimur Salvatori; cui accedit & Boldettus, qui nescio qua mystica significatione vocabulum illud de spiritu, haud de corpore interpretandum esse auctoritatibus *ibid. l. ii. c. vi.* Hoc autem vocabulo tum in *Confessorum*, tum in *Martyrum* epitaphiis usos esse Christianos, antiqui Christianarum antiquitatum Scriptores docuere, et si illorum sententiam in dubium tandem Viri Clarissimi revocarint.

Illud vero vocabulum aliquando integrum scribitur in epitaphiis, ut DEPOSITVS, & DEPOSITIO, aliquando initialibus literis DEP., vel DE., aut una dumtaxat D. vel cum superposita lineola sic D., ut in lapide Bonifacii ap. Boldet. *ib. p. 401.*

BONIFATIA IN PACE D. III. N. D.

h. e. Bonifatia in Pace deposita tertio Non. Decembr. vel sine ulla lineola, sic D. Duobus quandoque literis consonanis tamen primae, tamen alterius fillabae DEPOSITIONIS vocem pariter antiqui scripsere, ut in lapide Cæciliæ ap. Bold. *ib. p. 397.*

D. P. CECILII. PRID. IVN.

h. e. , Depositio Cæciliæ Pridie idus Jun. Sæpius vero hæ duæ literæ conjunctæ occurunt, absque media interpunctione, sic. DP. ut passim videre est ap. eum. Boldet., Fabret. Murator. &c. In Christianis autem Græcis lapidibus est vox Κατάθεσης, pro Latinorum illa Depositio, vel Depositus. Lege lapidem Cyriacetis penes Boldet. p. 402.

Hinc, quadratariorum inscientia, quandoque nimium vitiata, atque ne parum latina quidem, eadem occurrit vox, ut Fabrettus ipse animadvertisit; quare passim leges

in Cœmeterialibus epitaphiis DEPOSSIO, DEPOSSO;
DEPOSSONE, DEPOSETVS, DIPOSETA; & DEPOSTIO,
in lapide *Fleni* (forte *Fileni*) ap. Lupum ib. p. 173.

Huic voci in iisdem Epitaphiis illa plerumque sequuntur: IN PACE, de qua sane voce, ne cum Christianis Philologis supervacaneis quæstionibus nimiam abutamur operam, tria expendenda erunt: I. Num hanc phrasem ab Ethniciis nostri usurpaverint. II. Quando appreceptionis vim habeat. III. Num Christianæ communionis participem defunctum tum, cum obiit, fuisse designet. Primum hoc caput præterendum facile ducerem, ni scitulorum quorumdam dubiis quodammodo satisfaciendum foret, qui in Christianis epitaphiis scirpum in nodo, ut ajunt, quadrare nituntur. Visum scilicet his est, eamdem phrasem apud ipsos olim obtinuisse ethnicos ex Virgiliiano textu Æneid. 1. v. 253., & in edit. Burman.

249.

Troja: Nunc placida compostus pace quiescit.

At cl. Luper animadvertis Virgilium de Athenodoris placido regno loqui; hinc phrasis illa nullo respondet modo Christianorum epitaphiorum vocabulis: *In Pace*. At speciosius argumentum desumunt illi ex epigraphe posticæ Numerorum Corneliaz Saloniæ, quæ ita se habet: AVG. IN. PACE. Idem Luper, Vailantium, atque Bandurium secutus, a Tyranno quodam in Gallieni ludibrium numos illos cūsos fuisse putat, quibus irence phrasem IN PACE appinxit, cum interea, ut Luper ait, totus Orbis Romanus a barbaris undique premeretur. Mihi vero parum referre videtur, num Romani, vel Tyrannus aliquis ea cuderint numismata: neque dubium solvit irenica forte, ut Luper putat, phrasis; sat enim esset illa usos esse Romanos. At mea quidem sententia, nullius erit momenti simillima phrasis ex numis petita, modo omnis quæstio eo redeat, num Christiani hanc

epic

epitaphiorum formulam a Paganis didicerint. Esto itaque Romani ad pacem designandam ea phrase *in Pace* olim usi sint; nullibi tamen de eorum defunctis *in Pace conditos, sepultos, humatos* fuisse dixerunt; quamobrem, quicquid sit de Saloniæ numis, competitum nobis erit, Christianos dumtaxat eam in epitaphiis adhibuisse phrasem, deque propriis defunctis, *in Pace depositos esse*, dixisse; cum una excellentissima Christi Religioni, quænam esset defunctis pax, illos edocuisset.

Alterum est de eadem formula: *In Pace*, deprecativa he sit, an imperativa. Lupo videtur formula liturgica, tum potissimum cum conjuncta occurrit cum alia vocula *TE*; quam aliquibus in lapidibus apud ipsum Lupum, atque Murator. t. iv. legimus, sic: *TE. IN. PACE.* Putat enim ille *ad arcani disciplinam servandam* (ejus sunt verba *ibid. p. 175.*) illud *TE* positum sine praecedentibus verbis: *Suscipiat TE Christus, qui vocavit te*, qua phrasè utebatur Ecclesia Romana in Defunctorum Liturgia. Verum præterquam quod phrasis illa sero obtinuit in Romana Liturgia, de *pace*, de qua quæstio nobis est, nil habet; quare quævis me latet inter Liturgicam hanc phrasem, & lapidem illum, *Te in Pace*, convenientia: Si enim occurrerent illa *TE CHRISTVS* cum Lupo dicerem, verbum *suscipiat* ob arcani disciplinam antiquos præteriisse; hinc si Liturgicam illam esse phrasim velimus, potius dicerem esse pro *ITE IN PACE*; quibus Episcopus olim Christianos, absoluta funebri Liturgia, dimittebat; quam forsitan lapidibus appinxere, ut Liturgicis peractis officiis defunctum humatum fuisse, testarentur. At erit ne illud *TE pro ET?* quod neque ipsis etiam antiquoribus quadratannis novum fuisse, testis est Inscriptio limitibus constitutendis, M. A. Antonino, & L. A. Commodo Imperatoribus, posita, in qua legimus ap. Grut. cxcix.

FORICVLARI. TE. ANSARI

pro *Foricularii* ET *Ansarii*. Ea sane ratione TE IN PACE idem esset, ac ET IN PACE. Hanc vero mancam, eademque de re obscuram phrasem, ut ad tertium tandem caput progrediar, responde te mihi videtur integro textui epitaphii, ut sensus sit: Defunctum vixisse tot annos, ET IN PACE obiisse; quare illis & in pace subintelligitur obiisse, defunctus est &c. His autem, suasum mihi est, Christianæ communionis carionicam pacem testari consueuisse Christianos, ut paulo ante dixi: vulgatissima enim ab ultima usque Ecclesiæ aetate phrasis illa fuit: pacem habere, pacem non habere, pro communione fidelium potiri, sive interstantes recenseri, vel econtra, inter poenitentes versari. Lege Tertullianum I. ad Martyr. c. i., epistolam xv. Cypriani, & ea, quæ jam diximus L.v. nostræ Politiae &c. Ea itaque phrasis: Te in Pace, vel: In Pace, & aliquando: In Pace Christi, vel Christiana (cum Monogrammate, ut dictum est) hoc unum sibi vult, defunctum, communione fidelium participem obiisse. Quæ de Latina autem phrase IN PACE, edissertavimus, eadem dic & de eadem voce latina, græcis characteribus, in lapidibus Græcis, ut supra animadvertisimus, scripta sic EN ΠΑ-
CH, pariter atque de græca voce EN EIPHNH.

Postremo, paucis me expediam tum a vocabulis illis, amoris indiciis, tum a Palmæ signo. Christiani etenim ab ethniciis procul dubio edocti, defunctos passim in epitaphiis alloquuntur, eisque bene appreciantur; et si illud intersit inter utrorumque phrases discrimen, quod inter illorum fabellas, atque dogmata nostra ipsa iniecit Religio. Hunc autem lapidarium stilum tyrones perspectum habeant, velim, ne in interpretatidis Christianorum epitaphiis hereat illis aqua; siquidem illa minus coherentia sape redit

dit vel allocutio ejus , qui lapidem ponit , ut illud
sp. Boldett. p. 419.

ANIMA DULCIS. INCOMPARABI
LI FILIO QUI VIXIT. ANNIS XVII.
NON MERITVS. VITA REDDIT IN
PACE DOMINI

Profecto *Anima Dulcis* nullimode cohæret cum
syntaxi totius epigrammatii ; quare habenda erit ve-
lvet Parentis exclamatio , initio epitaphii apposita . Ita
se habent & appreicationes , quæ saepius in fine In-
scriptionum occurunt , ut est illa : *Anima ipsius cum
Justis* ap. Bold. p. 420. *Benegescit* ib. p. 432. *Bi-
bas* (pro *Vivas*) in *Christo* p. 344. *Deus refrigerit*
p. 418. Atque pro omnibus una sit Græca inscriptio
ap. eumd. p. 370. *Cœmeterii Priscilla* , in qua ap-
reicationes laudibus mire contextas legimus , sic , pro
ut illam Boldettus edidit , atque excripsit

ΜΑΡΙΤΙΜΑ ΣΕΜΝΗΓΛΤΣΕΡΟΝ ΦΑΟΣΟ-
ΤΚΑΤΕ ΑΕΤΨΑΣ
ΕΣΧΕΣΓΑΡΜΕΤΑΣΟΤ (heic *Anchora* , & *Pi-
scis*) ΠΑΝΑΘΑΝΑΤΟΝ ΚΑΤΑ
ΠΑΝΤΑ = ΕΤΣΕΒΕΙΑΓ ΑΡΣΗ. ΠΑΝΤΟΤΕ
ΣΕΠΡΟΑΤΕΙ

Ex illius interpretatione .

MARITIMA VENERABILIS LVMEN TVVM EX-
TINXISTI

HABEAS ENIM TECVM PRORSVS IMMORTALI-
TATEM

OMNEM = PIETAS ENIM TVA SEMPER TE PRO-
DIT.

Fusius Boldettus , Fabrettus , atque tandem Lupus
hoc persecuti sunt argumentum : Illos itaque adeas .

Defunctorum pariter lapidibus mysticam quamdam
vocem appinxere haud raro Christiani ; Græca illa est ,
sive Græcum *Piscis* nomen *Iχθυς*. Mysticam illam
appellavi merito vocem , cum ipsummitem Jesu Chri-
stij

stii nomen contineret; siquidem duæ initiales vocis illius literæ, ipsissimæ sunt initialium Græcæ vocis *In̄sou X̄eisou*, nimirum I, & X. Quamobrem Majores nostri tum Græcum hoc nomen *Iχ̄sus*, tum & Piscis figuræ passim in Epitaphiis, Musivis, Picturis, Annulis, Vitreis Poculis, Paterisque, sigillis &c. appingere consueverunt. De hujus autem vocis origine duplex est sententia: Nicolaj enim *De sigl. veter. c. v.* putat, Christianos Christum ita appellasse, ne eo nomine Ethnicis Imperatoribus, qui illos a Christi cultu prohibuerant, paterent. At priisci Patres ex versibus, Sybillæ Erithreæ prima Ecclesiæ ætate suppositis, nostros vocem *Iχ̄sus* derivasse, arbitrati sunt, cùjus opinionis testem adhibeam Prosperi Aquitanum (XIV), qui medio Sæculo v. L. *De Promission. & Predicit.* hæc habet: *Ictis: Namque latine piscem sacris Literis, Majores nostri interpretati sunt, ex Sybillinis versibus colligentes, quod est: Jesu Christus Dei Filius Salvator. Piscis in sua passione decoctus, cùjus ex interioribus remediis quotidie illuminamur, & pascimur.* Versus enim Sybillini literas initiales ita data opera positas habebant, ut elementis ex ordine digestis, legeretur: *In̄sou X̄eisou Dei Iχ̄sus owtip.* At quicquid de vocis origine sit, vox illa, a Græcis inter Latinos translata, apud primæ ætatis Christianos in lapidibus &c. vices vocis Christi gessit; hinc in Latinis etiam Lapidibus græce scribitur, ut præsertim videre est in lapide Postumii ap. Boldett.

(XIV) Liber *De Promissionibus, & Predictionibus* Prosperi Aquitani nomen præfert ro. v. *Bibl. Vet. Patr.* Num *γνωστον* illius opus sit, est cur dubitetur. At stylus, atque Scriptionis indeoles liquido ostendunt Sæculi v. opus esse, incerti forsitan auctoris, si Prospero Aquitaniensi tribuendum non erit.

dett. p. 58., quam heic exscribo, ut vocis hujus, ac
literarum *aerosticha* positio tyronibus innotescat.

I. POSTVMIVS. EVTHERION. FIDELIS QVI GRATIA

X. SANCTA. CONSECVTVS. PRIDIE. NATALI SVO
SEROTINA

Θ. HORA. REDDIT DEBITVM VITAE SVE QVI VI-
XIT

Υ. ANNIS SEX. ET DEPOSITVS. QVINTO IDVS IV-
LIAS DIE

C. IOVIS QVO ET NATVS EST. CVIVS. ANIMA

N. CVM SANCTOS IN PACE FILIO BENEMERENTI
POSTVMI FELICISSIMVS ET LVTKE

NIA ET FESTA AVIA IPSEIVS.

Literam illam N., quæ vocem *χριστος* sequitur, liben-
ter legerem *Noster*, quasi diceret: *Piscis Noster*, h.e.,
Christus Piscis Noster.

Inter Christianorum mysticas figuras Pastoris boni,
humero ovem gestantis, illam procul dubio referas,
quæ ne dum in Picturis Cœmeteria libus, sed in ipsis
etiam lapidibus occurrit, perinde ac in antiquis ma-
jorum nostrorum vitreis. Gretserus *Animadvers. in*
Not. Junian. Junium reprehendit, qui marte suo fi-
guram hanc nostros ab Ethniciis desumisse scripsérat;
quemadmodum & Bottarius falsum esse Bosobrium
ostendit eo. 111. p. 138., qui *Histoir. du Manicheisme*
t. 11. in Abraxi nonagesima Johan. Macharii, boni
Pastoris imaginem repræsentari putat.

Ad Palmæ tandem figuram quod attinet, faten-
dum est, illam non modo Christianorum lapidum mi-
nime ambiguum characterem esse, sed & Martyrum
dumtaxat proprium, quibus hoc insigne, veluti sa-
crum, a primis usque Ecclesiæ conditæ temporibus
Christiani dicarunt, ut Cyprianus ex Apocalypso te-
xtu nos docet L. *De Idol. vanit. c. xvi.* Hinc copiose
de ea palmæ figura scripsit Boldettus tom. I. sui ope-
ris, eamque Martyribus omnino vindicat. Cate-
ra

ra autem lapidum Christianorum insignia , vel dubia ,
vel rariora , missa facimus , ne quæ tot Clarissimi ,
quos laudavimus , scriptores diserte tractarunt , decan-
tare videamur ; quæ diximus enim satis erunt tyroni-
bus .

C A P U T IV.

*De iis Notis , ex quibus etas Inscriptio-
num colligenda erit .*

EXtremo quæque difficultia , haud injuria de ulti-
mo hoc dices capite . Immensaenim questionis
opus aggreditur , quisquis certi aliquid statuere cona-
tur , in assignanda signis , phrasibus , literis artate ; eo
ut passim quæ novissime eruta , prodeunt monumen-
ta Clarissimos quandoque falsos esse hisce criticis in
regulis viros tententur . Quamobrem præter lapides ,
in quibus vel Consules adnotantur , vel , ut sequiori
ævo factum est , Christiana Æra , de ceteris pavide
nimium quodvis ferendum erit judicium ; tum quod
tenuissima in re tanta sint signorum , atque orthogra-
phiæ argumenta , quæ ex ingenio quadratiorum
quodammodo pendebant ; tum quod & feliciora , La-
tiaria Szcula malis quandoque , perinde ac aliquibus
minus forte fortuna ignaris quadratariis sequiora ab-
undasse , nemo inficiatus erit : ex ipsis siquidem mo-
numentis id liquet , cum medio etiam ævo , si non
Augustea , saltem non ita barbare scripta nonnulla oc-
currant monumenta , quibus nihilominus præcedentia
aliquando , adeoque vetustæ linguae puritati viciniora ,
solecismis facile præstant .

Hæc animadvertisse libuit , ne juratas tyrones at-
tendant notas , e quibus , quovis dubio procul , de la-
pidibus , qui consulatu , atque Æra carent , judicium
ferant . Pro virili ea in re agendum erit , raro evi-
dentiæ , plerumque conjectura duce . Ut itaque in
tan-

tanta re illis non desim, pauca heic addere studui, quæ his inter imæ vetustatis latebris vel faculam saltem quandam præferant. Quare neque in implexas hujus argumenti quæstiones illos adducam, neque nisi faciliores, atque obvias hujus critices regulas illis explicare aggrediar. Hoc sâne argumentum fusius persequi spero, si dexter adsit Deus, meisque annuat votis, in collectione lapidum Ecclesiasticorum nostri hujus Neapolitani Regni, quorum maxima pars ab amicis mihi venit, alios pro re nata per me met, nunc hue, nunc illuc rusticantem, ex autographis exscripti: Hanc profecto syllogem in dies augeret studio, eamq. incredibili voluptate adolescere video, forte ad senectam deveniet, atque publica tunc, nisi illi bonus invidetur quis (ea enim sors mihi est) fruetur luce. Hoc itaque opere notas ætatis lapidum, potissimum medii ævi, studiosa investigatione explicare satagam, atque institutiones quasdam critices lapidariæ, præsertim Ecclesiasticæ, concinnare; quod sane adhuc obstetriciam manum desiderare mihi videatur argumentum, etsi ea de Critice aliqua sparsim delibarint in suis operibus Majorum gentium Scriptores, ac tandem italus auctor Institutionum rei lapidariæ, qui ceteroqui Romanæ ætatis neque præteriit fines, atque vel tenuissimas jecit in illustrandis sequioris ævi marmoribus, jejunasque favillulas.

Ut igitur unde egressa est, illuc redeat, oratio: heic primo historiolam discriminis antiquos inter Romanorum illos, atque Christianorum lapides scribam, ut que diversitatis causa fuerit exploratum tyronibus cum sit, facili negotio regulas, quas explicaturi sumus, intelligent.

Corrupta Lingue Latina causa ex Septentrionalium idiomaticum miscela. Una eademque etate tum Latina, tum alie ha lingue in Occidente obtinuere. Hinc varia characterum Romanorum forma. Num illa ♂ apud antiquos etiam Romanos duplex. Unde orta orthographia corruptio, atque inconsistentia. Quae fuerint potissimum in causa tum siglorum, tum compendiosae Scriptura, que medio aeo Latinos inter invalusit. Cum eo etiam, quo Latini sermonis specimen aliquod adhuc supererat aeo, tanta nibilominus Lapes barbarie scaterent.

Cum ea ubique gentium fuerit rerum conditio, ut victorum linguam debellatae sequerentur Civitates; quemadmodum olim Romani proprium idioma apud barbaras etiam intulerant gentes; ita & rudis illa e Septentrione delapsa populorum colluvies, efferatos nos inter mores, pariter atque barbarum idioma invexit. Primo itaque Gothis, mox Langobardis, in Latianas urbes irrumpentibus, vestitu, & lingua a Romanis disversis, ut de illis Agatias L. 1. ait, fatum victis fuit, insolita ediscere idiomata, atque interea antiquum servare, hoc, tum ut in re praesertim familiari, tum in suorum monumentis, Ecclesiæque officiis uterentur, illud, ut in re civili, atque judicaria adhiberent. Qua quidem de causa duplex una eademque etate inter populos, latiaris linguae hæredes, stetit idioma. Utinam vero & bilingues nostrates proprii sermonis puritatem sartam teatamque a Septentrionali servassent illuvie & non modo enim sensim propria obliti sunt lingua, sed & latinas etiam voces barbaricis inflexionibus tandem vitiarunt, eo ut antiquus Latinæ linguae Genius Orsum omnino perierit. Huius ferme rei monumenta ipsamet sunt Scriptorum opera, quæ ætatis progres-

sus ita sequi patet, ut quovis Sæculo antiquæ linguae
indoles perire, atque occidere videatur. Mei sane
non est singillatim hoc de argumento edifferere, li-
bamento, ut Gellii phrase utar, quodam hujus hi-
storiæ contentus, cum diserte hanc spartam absolve-
rit Cl. Olaus Borrichius in suo opere de *Variis Latinæ Lingue Æstatibus*. Satis itaque fuit hæc delibasse,
ut corruptæ Latinæ lingua caussam, tum vicitrium
gentium barbara, quæ necessario inoleverant, idio-
mata, tum ambarum linguarum usum, fuisse ostende-
rem; hinc apud Vigilium Tapsensem, Sæculi vi.
Scriptorem, luculentissimum hujus moris monumentum
superest, cum in *Altercatione cum Pascentio* (olim
Augustino supposita, nunc inter ejus spuria opera in
appendice epistolar. n. xx.) tandem hæc habeat: *Li-
cet dicere non solum Barbaris* (h. e. Gothis, quos bar-
baros ea ætate Latini appellabant) *lingua sua, sed*
*etiam Romanis sibiora armen, quod interpretatur; Domi-
ne misere*. Vide utramque linguam jam tum vulga-
rem Sæc. vi. inter Romanos fuisse. Verum & Atti-
lae ferox genius non modo corruptæ, sed & pene ob-
litæ latinæ linguae in caussa penes nostrates potissimum
fuisse videtur; cum ille medio Sæculo v., ut
narrat Græcus auctor anonymous de rebus a Gothis
in Italia gestis apud Petrum Alcyonium in libro de
Exilio, edito sanxerit, ne quis Italorum in poste-
rum latine loqueretur, magistris e suis regionibus, qui
Italos Gotthicam edocerent linguam, accitis. His ad-
de & bellicos tumultus, & intellinas calamitates,
quibus Latijares populi ab altero potissimum Æræ
Christianæ Sæculo laborarunt; quibus equidem de
caussis & linguae prisca puritas, & eloquentiae stu-
diū, optimarumque artium cultura in occasum una
simul vergere visæ sunt.

In tanta itaque latinæ linguae clade vix illa apud
Ecclesiæ ministros, ne omnino e nativa exularet se-
de,

de , perfugium quæsivit . Hi sane cum latino perseverentur idiomate Ecclesiæ Officia , Liturgiam , Psalmiodiamque , antiquæ adhuc studuere linguae pro illius ævi conditione ; eo ut tandem *clericus* appellaretur quisquis latinam calleret linguam , *laicus* illius ignarus , vocabulo inter Latinos , perinde ac nascentis itali idiomatis Scriptores ubstatissimo . Jam tum igitur *laici* sive plebs rusticam quamdam adhibuere linguam , quam Sidonius Apollinaris L. i rī. epist. 111 , de Galliarum præsertim sui ævi illa locutus , definit ; *Squamam sermonis celtici* , & *rubiginem trivialium barbarismorum* ; hinc rusticam Italorum illius ævi linguam merito dixeris cum eodem Sidonio , *squamam sermonis Gothicī* , atque Langobardici , & *rubiginem trivialium barbarismorum* . Verum neque Ecclesiæ Ministri tutum linguae Latinæ præstiterunt asylum , idque duplici ex causa . Prima , quod ad ætatem Caroli Magni Scholis Latinis passim caruere , si perpicias excipies Ecclesiæ : secunda , quod studium lingue curialis antiquam , si quid vix supererat , Latini idiomatis notitiam profligavit . Atque heic juvat alteram hanc singillatim expendere causam , quæ duobus capitibus continetur , diversitate nimirum , atque barbarie stili Curialis illius ævi , atque Magistrorum scientia , qui clericos latinam linguam docebant . Hi enim , teste illius ævi Historia , plerumque Diaconi erant , quibus Episcopi hoc deserebant munus : Atqui hi passim Diaconi Notariorum munere fungebantur , ut & illorum subscriptiones testatum faciunt , quare plebeis idiotismis , barbarisque phrasibus , insandæque linguarum miscelæ assueti , qui fieri poterat , ut opis aliquid occidenti ferrent linguae ? De his sane Vadianus L. De Collegiis , & Monasteriis Germanie ap. Goldastum Rer. Alamannicar. to. 111. scribit : Non potest negari barbaries , atque ea quidem crassissima , quam redolent (chartæ) quæ quidem imperitia ne seculorum ,

*un studio magis, ac veluti data opera accidisse, putandum
sit, non facile dixerim.* At data certe opera iis flu-
duisse Notarios solemnis, quibus plebeo accommoda-
rentur captui, aperte nos docent Dadonis opera, pri-
mum *Referendarii*, Dagoberto, & Clodoveo II. Re-
gibus, deinde Archiepiscopi Rotomagensis; illius e-
nim adhuc & Diplomata, & S. Eligii Historia re-
stant, hæc solemnis atque barbaris vocibus caret, illa
curiali stilo scripta, innumeris barbaries sordibus scatent.
Quod si hic tanti fuit, ut aliquantulum latinæ lin-
guæ pro fatiscente illius conditione servarit, iidem
non fuisse certe videntur ceteri, qui Diaconorum una
atque Notariorum munere fungebantur, quin proprii
officii stilo toto conatu non studuerint.

Quamobrem illa fuit tum in Italia, tum & in reli-
quis Europæ Regionibus Latinæ Linguae desperata con-
ditio, ut tandem iidem *Magistri scholarum* clericalium,
quippe qui uno studerent Curiæ stilo, e quo quævis
exulaverat grammaticæ ars, turpi laborarent gram-
maticarum etiam regularum ignorantia. De Galliis
ceterisque Imperii locis tum *Anonymous De Miracul.*
S. Florentii ap. Cangium, tum auctor *Vitæ S. Ur-*
banii testes sunt, quorum alter narrat usque ad tempo-
ræ *Caroli Magni* vix . . . in Galliis inveniri, qui in
scientia Grammaticæ artis essent efficienter instructi. De
Hispania sic loquitur Alvarus apud Fontaninum Lin-
guam propriam non advertebant Latini, ita ut ex omni
Christi Collegio vix inveniretur unus in milleno homi-
num genere, qui salutatorias fratris posset rationabiliter
dirigere literas. At neque Italia, nec in Italia, La-
tinæ Linguae Matre, olim Roma, etsi in retinendo
prisco idiomaticæ ceteris religiosior, ut mox dicam,
communem elapsa est cladem; siquidem *Gregorii Ma-*
gni ætate neque grammaticæ artis vel facillima præ-
cepta noverat *Johannes ille Abbas*, qui vel ex pri-
mopilis Romanæ Urbis viris eo erat, ut illum Pon-
tifex

Theodolindæ Langobardorum Reginæ legarit: is enim Johannes indiculum scriperat , ut Reginæ deferret , de Oleis SS. Martyrum , quorum corpora Romæ erant ; hic autem indiculus , quem vulgavit Muratorius ex Museo Septaliano *Anecdotor.* to. II. , quot , bone Deus, σφελματι scatet ! Incipit : *Notatio de Olea:* Infra vero habes : *Apostholus* : cum tres filias: Cornili : quod Oleo pro Oleum: Quas oleas, pro qua olea, prater vitiatam undique orthographiam . Si, inquam, ea erat scientia Abbas, quem Reginæ, ut illam Relligionem edoceret, miserat Gregorius, quid de clericis, Diaconis , aliisque dicendum erit ? Hinc phœnicum instar fuere hisce Sæculis hi numero vel paucissimi , Scriptores , qui latino idiomate , ad grammatices saltē regulas exacto , libros concinnarunt, quorum opera adhuc restant; etsi fatendum erit primas Romanæ Ecclesiæ ea in re deferendas esse , quæ in ipsis etiam Pontificibus non mediocres pro illius ætatis genio, latinos laudat Scriptores ; eo ut dum Johannes Abbas, de quo diximus, tantas in linguam congereret fordes , Gregorius Pontifex simpliciori stilo , neque solecismis foedato scribendi genere uteretur; quod nimurum Romanum quoddammodo decus in Urbe illa perstaret, quæ ab ætate Cœlestini I. Græcis nusquam Græce , sed Latine scribere, studuit; eamque illius Ecclesiæ consuetudinem esse legimus in Actis Conc. Ephesini ap. Cabassut. in supplem. ad Labbe. t. I. col. 489. Eamdemque ob rem ad usque Stephani IX. ætatem Romana Ecclesia και ἕρχεται Ecclesia Lingue Latinae appellata fuit in diplomate hujus Pontificis in Bullar. Cluniacensi. ap. Fontaninum . Hinc itaque factum esse , puto , ut minus altas egesserit radices in nostro potissimum Italo solo , Septentrionalis barbaries, cujux non ea nos inter fuit vis , ut latinum quodammodo idioma plane , atque omnino perderet , quemadmodum lapides ipsi met, de quibus infra, testantur.

T 3

Cum

Cum itaque Gothi , Latino idiomati vim omnem intulerint , neque antiquis pepercere characteribus , qui idem paullatim subiere fatum ; quare nova quedam literarum forma inter curiales Scriptores , quorum erat genio Aulico inservire , primum obtinuit , mox & penes anthigrapharios omnes , ac ipsos tandem quadratarios , qui sensim si non omnes , modo unam , modo alteram immutarunt literam , ut inferius exemplis docemus . Hinc orti tot Diplomaticæ scripturæ modi , Merovingicus , Carovingicus Gothicus , Langobardicus , de quibus lege Mabillonum , atque Burchardum Gorthelfium Struvium in opere *Acta Literaria ex ms. eruta* . Atque hinc pariter in ipsis lapides , immo & publica etiam auctoritate cūsos numos vitiati irrepsere characteres , quod scitissime ostendit elapso Sæculo Cl . Claudius Molinetus in sua Historia de characterum Romanorum varia fortuna , quam habes to xii . *Diarii Erudit. Gallici Ann. 1684.* Cui equidem argumen-
to nonnulla ex characteribus veterum sigillorum , quæ Ficoronijs , edidit , addere satagam .

Hanc vero characterum diversitatem sensim in lapidibus irrepsisse puto , non solum ad Septentrionalium literarum , sed & ad vulgaris Romanorum characterum exemplar . Inter ipsos sane Romanos duplex erat characterum genus ; quorum unum uncialibus efformabatur , alterum minutioribus quibusdam , inelegantioribusque literis ; hujus sane monumentum luculentissimum occurrit in tabulis Arvalium , quas cum absolutissimo characterum specimine vulgavit vir de ultima antiquitate optime meritus Philippus a Turre in appendice *Monumentorum veteris Antii* . Cum itaque jam Titi ætate , qua Lapis Arvalium positus est , in ipsis etiam Marmoribus alter obtinuisse vulgaris , plebeusque Romanorum character , mirum nemini erit , jam tum illius characteris saltem aliquantas literas pro re nata quadratarios adhibuisse . Quam obrem

obrem ne ea in re decipiatur, duplex characterum rusticitas, ut ita dicam, distinguenda in re lapidaria erit. Una, quæ vel parum a lineis, ductibusque Romanis antiquoribus distat; altera quæ nullimode antiquæ literarum formæ respondet. Illa prosector ex alterius gentis Romanorum ipsorum prodit characteribus; hæc ex exterarum gentium illis. Quamobrem apud Fabrettum Lapes, sigulina sigilla apud Boldettum, atque plumbea apud Ficoronum, ac tandem amphoræ apud Lupum occurunt, in quibus quamdam characterum miscelam vides, quæ certe testatur apud quadratarios, artifices &c. in ipsis etiam publicis operibus antiquos obsoleuisse paullatim characteres, cum hi cultioribus illis minusculos plebejæ scripturæ alios immiscere cœpissent. Distinguendæ pariter ea in re sedulo erunt ætates; quandoquidem exterarum gentium characteres primo in scriptura obtinuere, sero in lapidibus, atque numis. Inter lapides quoque & numos medii ævi aliquod interest discrimen; in illis sane primo inter Latinorum characteres, aliquot intermixti occurunt ex Gothorum, atque Langobardorum illis; innumis vero victorum characteres una cum illorum imperio obtinuere; quamobrem quadratariis gratiæ habendæ merito erunt, qui traditione quadam, atque schola imbuti, Romanum Characterem ne prorsus periisset, studuere; siquidem eadem pariter ætate, qua passim in ipsis lapidibus invaluerant literæ, quas vulgo Gothicas appellamus, adhuc & quadratarios nonnullos Romani, ut ut vitiati, non latebant Characters, quemadmodum testantur unius, ejusdemque ætatis lapides, quorum uni Romanum adulteratum, alteri Gothicum prorsus habent Characterem. Neque heic nostra potissimum Italia laude fraudanda erit, cum illa, fatiscente ubique antiquo lapidario charactere, vel una paucos usque aluerit veluti sacræ literarum antiquitatis custodes, quorum opera lapidariae scripturæ

ma, si priscam non servavit venustatem; nihilominus naufragam, ut ait ille, undam effugit. Nostræ itaque Italæ, quam D. O. M. literis tandem instaurandis servaverat, ea certe invidenda laus non est, ut in ipsamet turpissima ignorantie tempestate nedum viris bene multis, sed & ipsis etiam pro temporis conditione abundarit quadratariis, qui reliquæ Europæ illos facile vincerent. Hoc equidem argumentum ea, qua par esset, diligentia tractare, tempus non vacat, cum de illo copiose edisseram in mea sylloge Lapidaria Christiana Regni Neapolitani; verum ne sicco illud præterire pede videar, unam atque alteram medii ævi Galliarum Inscriptiones heic proferam, quas si æqui lectores cum Italæ, quæ eisdem ævi sunt, illis conferant, ultro meæ accendent sententiae. Utrumque lapidem ex aliis, quas id genus Sponius vulgavit inter Lugdunenses, selegi. Prima *Miscellan.* &c. p. 48. sic se habet:

Epitaphium hunc quintuis (h. e. qui intuis, pro intueris) lector bone recordationis Agapi negotiatoris membra quiescunt. Nam fuit iste stacio miseris & portus ergensis omnes arts. Fuit præcipua loca sanctorum adsecundus & elemosinam & orationem studuit. Vixit in pace annus LXXXV. ob. VIII. Kal. Aprilis LXI. P. C. Justini Indicil. quarta.

Alteram habes *ibid.* pag. 49. sic:

Hoc Tumulo bonom memoriorum Rapto, cui vixit ann. XXXV.

Nusquam tantam deprehendes barbariem vel in luteis Italæ nostræ medii ævi inscriptionibus, quæ si & linguæ, & orthographiæ vitiis laborant, tanto haud viluere cæno.

Degeneris tandem linguæ, atque corruptorum Characterum fatum ipsam quoque pessundedit orthographiam. Latini sane, quippe per id temporis, ut dictum est, ubique fere bilingues, antiquæ ne dum

lingua, sed & recta illius pronuntiatione oblitus sunt, atque tum consonis, tum vocalibus novam prorsus vim addidere; eo ut tandem alteram hanc pronuntiationem secuti, voces ipsas ex pronuntiatione, haud ex antiqua, cui minime vacabant, orthographia scripsere. Rem dilucide confirmat Cl. illius ævi Senator, deinde Monachus, Cassiodorus, qui in libro de orthographia, quem ut huic mederet malo, Monachis postulantibus, scripsit, ita Monachos locutus, ait: to. 11. in Praefat. laud. opusc.: *Quid prodest cognoscere nos, quæ vel antiqui casperunt, vel ea, quæ sagacitas vestra addenda curavit nosse diligenter, se quemadmodum ea scribere debeamus, omnimodis ignoramus; nec in voce nostra possumus reddere, quæ in scriptura comprehendere non valimus?* Vide ex his ea aetate pronuntiationem adeo a scriptura diversam fuisse, ut Monachi, ceteris ferme doctioribus, neque vox reddere vocabula scripta, neque ea, quæ loquebantur, vocabula scribere possent; quod equidem nonnisi a pronunciationis *barbara*, quæ irrepserat, novitate manaverat, atque ipsos infecerat literarum cultores, cujusmodi Monachos tunc potissimos fuisse, nemo inficiabitur.

Ex ea itaque pronunciatione tot manarunt orthographiæ vitia, atque potissimum molesta ejus inconstancia. Hinc duplicitis literæ V usus ex extera W pronunciatione, ex qua desumendus literarum, B, pro P abusus. Hinc duplices passim literæ consonantes, ut infra exemplis ostendemus. Hinc E porro I, & econtra. Hinc vocum Latinarum, vel quæ inter Latinos jamdiu obtinuerant, a duobus consonantibus incipientium, corruptio; cum enim tum barbari, tum Latini, *barbarie infecti*, nequivissent pronuntiare *Psalmus*, *Psalmodia*, *Disciplina*, &c. scripsere *Spalmus*, *Spalmodia*, ut in vetusto codice legit Clemens in Notis ad S. Valerianum Cemeliensem ap. Goldast. *Antiqu. Alaman.* par. 2. Et *Discipulina*, atque *μυητα* id ge-

id genus, quæ sūsius collegit Scioppitus in sua *Arte Critica &c.* Ex qua quidem Septentrionalium Gentium, quæ ut ait Wendelinus in suo *Comm. Leg. Sallie.*, plenore, spiritu omnia sua (vocabula) efferebant, pronuntiatione Latinæ etiam voces tot, tantisque H̄ laborarunt. Eademque tandem ex causa orta est apud illos orthographiæ incōstantia, quam in uno quandoque eodemque lapide deprehendes, ut Cl. Fontaninius animadvertisit, exemplo Cœnotaphiorum Pisaniorum, aliorumque lapidum apud Gruterum.

Postremum tandem, quod lapidibus obvenit, vi-
tium novo certe Septentrionalium characteri tribuen-
dum maxima ex parte erit, siglorum nempe usus.
Fatendum profecto est, ipsos inter Romanos antiquio-
res tum quadratarios, tum fictiliū sigillorum figu-
los, atque plumbeorum artifices, nova minime suis-
se sigla quadam, quibus in ipsis perinde Romanis
characteribus utebantur, ut mox dicturi sumus; ve-
rum raro in lapidibus altero Christi Sæculo antiquo-
ribus hæc sigla occurrunt: In illis autem Sæculi iiii.
& iiii. frequentius, uti & in aliis ad Sæculum ferme v. Verum exinde siglorum crevit libido, eo ut
tandem ipsam perturbarit vocum lectionem. Id au-
tem duplii deducerem ex causa, ex nova nimirum
characterum forma, & ex Diplomatica, quæ jam
invaluerat, scriptura. Characteres sane, quos Gothicos
dicimus, sinuosi eo erant, ut majorem præ La-
tinorum illis occuparent locum; hinc quadratarii, ut
breviori area inscriptiones scalperent, sensim siglas
quasdam plane novas effinxere, quibus pro virili ad
compendium verba quodammodo referrent, id quod
duplii modo fecere; vel enim verba quasdam per i-
nitalies, atque finales literas scripsere, quod ab an-
tiquiori arte minime adhorret; vel verba ita colli-
garunt, ut una quandoque, eademque litera duobus,
se sequentibus inserviret vocibus, immo hoc ir-
dem

dem cum ipsis pariter integris syllabis fecere. Sic in superius allata Sponii Lugdunensi lapide legimus: *Quintus*, ubi eadem litera I est finalis vocis *Qui*, & initialis vocis *intuis*. Sic & : *Bonorum eorum*, in qua voce litera m eit finalis *Bonorum*, & initialis *meorum*. Innumera ejusmodi præteram, ne longus sim, exempla. Norunt sane Philologi, si que potissimum, qui Diplomaticam artem vel summis delibarunt labellis, quot quantisque erroribus hi verborum nexus in ms. ansam præbuerint, quos Herculeos, ut ita dicam, nodos cum olim oscitantes solverint amanentes, vel obscuras, vel & ridendas fecere antiquorum sententias, ut illud apud Scioppium: *Dictaridebes*, quod antigrapharius solverat: *Dicta ridebis*, pro *Dictari debes*. At de his, ut ut brevi, satis.

Cum igitur ea esset Linguae, atque characterum Latinorum afflictior conditio, mirum nemini erit tantis scatere erratis tum lingue, tum orthographiae epitaphia, quæ ab altero Christianæ Æræ Seculo scripta sunt, eaque medio tandem ævo ea labore im politia, ut stomachum pene moveant; quadratarios enim quid quereris, si & Monachos vidimus in turpi pronuntiationis, scribendique inscientia versatos esse?

Quod si eadem ætate codices aliquot orthographice scriptos habemus, operosiori, accuratissimæque diligentie nonnullorum id tribuas virorum, qui sui ævi conditionem vicerant. Per id porro temporis Clariiores viri codices emendare non sunt dignati; quamobrem Turcius Apronianus olim antiquissimum Virgilii Mediceum Codicem propria manu emendavit, ut ex illius chirographo ad calcem ejusdem codicis, docet Cl. Cardinalis Norisius in *Cœnotaphiis Pisaniis*. Apud laudatum Wendelinum Terentii vetustissimum codicem habemus, a *Victoriano Viro consulari*, vel *Clarissimo* emendatum. Quibus nihilominus sapientissimis ea ætate viris etiam vel quædam

ex-

excessisse errata, idem notavit Norisius ibidem; quam & in autographo Pandectarum Florentinarum animadvertisit orthographiae inconstantiam ipse Taurellus in *Præf. ad Pandect. Oe.* Parcendum itaque libentius quadratariis erit, si nulla fulti scientia, *barbarie* undique consiti, virorumque doctorum consilio, quos numquam epitaphiis emendandis operam navasse novimus, carentes, a lingua, perinde ac characterum, atque orthographiae elegantia discessere. Hoc longe, lateque patens argumentum brevi delibare statui, ut historicum aliquod specimen corruptæ lapidariae scripturæ tyrones minime lateret; quare meam jejunam quandoque, nimiamque brevitatem, quæso, in antiquaria, atque diplomatica re versati non querantur lectores, si ad eorum unquam mea hæc pervenerit manus, tyronibus unice devota, dissertatio.

§. II.

De Ætate Lapidum Christianorum ex Consulibus, Indictione, atque tandem Æra.

Christiani ne dum annos vitæ defunctorum, ut jam dictum est, in lapidibus religiose adnotarunt; sed & tempus, sive Annum, quo quis obiisset, ad epitaphii calcem designare consueverunt; et si inter innumera illorum epigrammatia, per pauca ea sint, quæ Consulatum habeant. Quod dupli ex causa omisum plerumque fuisse, arbitror, vel nimirum, quod modis omnibus nostri a Paganorum moribus, quorum antiquum erat ea ratione lapides notare, discedere conarentur; vel quod supervacaneum ducerent in lapidibus describere ea, quæ accurate adnotaverant, tum in familiaribus, ut dixi, Adversariis, tum & in publicis Ecclesiæ tabulis.

De ætate itaque inscriptionum illarum, in quibus Consules descripti sunt, plane constabit: in Fastis Con-

Consules Romanos, qui a primo Æra Christianæ Anno processerunt, usque ad Basiliūm juniorem, qui Anno ejusdem Ærae **DXLI.** ultimus Consulatum in oriente gessit, reperies. Ex quo igitur manifeste colligimus lapides Christianos, qui Consules habent, recentiores Anno **DXLI.** non esse.

Ab Anno autem **DXLI.**, cum Consules nulli exinde fuissent, nova quædam suppurationis ratio tum in lapidibus, tum in Diplomatibus obtinuit, quæ ea est: *Post Consulatum Basiliī Junioris I.*, quam interpres: *Post Consulatum Basiliī Junioris Anno primo*, qui respondet Anno Aer. Chr. **DXLII.** Hanc sane formulam, additis numeris post vocem *Junioris*, ad Annum usque **DLXXXVII.** stetisse, docet Baronius, ex epitaphio S. Cæsariae, quod heic, tyronum gratia, exscribam.

**OBITU BONAE MEMORIAE CAESARIA
MEDIUM NOCTIS DIE DOMENICO INV
CESCENTE VI. ID. DECEMB. QUADRAGES ET
SERIES POST CONSULATVM BASILII IVNIOR.
V. C. CONSVLIS.**

Nimirum, Anno post Consulatum Basiliī Junioris quadragesimo sexto, qui (si anno **DXLI.**, in quo primo Consul processit ille, annos **XLVI.** adiecas) incidit in Annum Aer. Chr. **DLXXXVII.** Quod porro epitaphium novissimum habeas inter illa, quæ Consules, vel consulatum habent.

At iisdem in lapidibus, quæ Consulatu notantur, etiam quoddam animadverteris discrimen antiquiores inter, atque recentiores, quod sane discrimen delibare heic operæ pretium duxi, ut tyronibus etiam consulam, si quando inscriptiones legerint, atque Consules in illis descriptos, quibus processerint annos, non reminiscantur; aliquibus etenim regulis, si adamus utatatem lapidis definire nequeant, saltem generatim, quo ille ævo scriptus fuerit, præsentient. Hæc

autem regula , quam ex lapidum perenni investigatione desumsi , eo vertitur , in ortographia vocis **CONSVLE** , vel **CONSVLIBVS** . In Romanis si quidem epigrammatibus antiquis sic Consules notantur , ex. gr. **VRSO ET POLEMO COS.** , h. e. , **CONSVLIBVS** . Quibus equidem literis vox illa scribitur tum cum **CONSVLE** , tum cum **CONSVLIBVS** significat . At eamdem illam vocem sic scriptam **Coss** , nimirum **Consulibus** , cum duplice SS. aliquando reperies ; quam in iis deprehendi lapidibus , quæ haud tantam præseferunt vetustatem , sed vel uno forte saeculo Christianam Aeram præcedunt ; hinc aliquando , sed perraro , in Inscriptionibus Christianis ad III. usque Saculum hanc vox illa servavit orthographiam . Primam vero , quæ mihi visa est cum **Coss** , inscriptionem habes apud Josephum Volpe *De Veteri Latitio L. iv. c. 1. p. 162.* , in qua notatur Consulatus Augusti , & Sex. Appuli , qui incidit in Annum ab Urbe Condita **DCCXXV** . ante Aeram Christianam **xxix** . Forte antiquius hujus **Coss** . duplice SS. monumentum repperient viri in re lapidaria versati , quibus comparari non auserim ; eas siquidem expono , quæ tenuissimæ ingenii mei vires , atque modica marmorum antiquorum lectio suppetunt , animadversiones . Cur autem Romani vocem **CONSVL** sive **N** , sed cum **S** potius , sic **COS** . olim scriperint , apud Philologos diu frustra quæsivi ; hinc meam hujus rei conjecturam eruditorum arbitrio permittere non verear . Romani forte id fecisse mihi videntur , ut inter **Consularis** , atque **Consulis** titulos discrimen aliquod injicerent : in antiquioribus sane , quæ legi , epigrammatibus **Consularium** nomen vel integra voce , vel sic **CONS** . scriptum deprehendi ; testis , inter innumera , sit antiquum marmor in Casertana Urbe repertum , apud Pratillium *De Consolari della Campania p. 40.* **VIRTUTE SAPIENTIA INGENIOQ. POLLENTI VIRIVS TVRBO V. C. CONS.**

C. GONS. CAMP. Vide Lápides apud eumdem Pratiliū ib. p. 53. 54. 61. &c. In quibus perspicue patet hoc quadratarios discrimen unice spectasse, cum satis manifeste sequens vox vel CAMPANIAE, vel APRVT. &c. CONSVLAREM, haud CONSULEM, literis CONS. indicarent. Hinc discrimen illud in uno eodemque lapide animadverteris apud eundem. Pratiliū *Della Via Appia* L. III. c. IV.

PRO SALVTE
ET VICTORIA
DN. NN. GRATIANI
ET FL. THEODOSI. PP. FF. AA.
ANICIVS AVCHENIVS BASSVS
V. C. CONS. CAMP.
LVDIS POP. DATIS ATQVE
VECTIGAL. ABSOLVTIS.
POS
SYGARIO ET EVCHÉRIO
COS

In qua vides Anicium Bassum dici CONS, nempe CONSULAREM, ad Consulum vero nomina vocem sine N scribi, sic COS, h. e. Consulibus. Satis de conjectura, ne proposita perfringamus repagula.

Hæc itaque stetit scribendi ratio, sarta recta, ut dixi, ad Sæculum usque tertium; exinde enim sensim quadratarii nonnulli vocem illam scribere coepiunt cum litera N., sive S, vel quandoque literam S pariter post N addidere. Inter omnes, quos expedi lapides, vocem CON., vel CONS., nempe Consule, vel Consulibus, primum inveni in epigrammatiis, quæ parum ab ætate Constantini distant. Vide Inscriptiones Constantino Magno positas apud Gruter. cclxxxii. n. 3. & cclxxxiii. n. 3. cum CONS. Etsi neque negaverim unum atque alterum ex secundi. Sæculi monumentis aliquando hanc eamdem vocem CONS, habere, quod ex quorundam quadratarior-

tarium inscientia jam tum fieri cooperat ; ejusmodi sunt lapis *Ispicæ* apud Boldettum *ibid.* p. 79. & *Valerii Paterni* alter ap. Lupum *ibid.* p. 12. : et si possem de recta illorum lectione dubitare ; at esto ita re ipsa se habeant duo illa epitaphia , nil contra constantissimam lapidum ceterorum lectionem faciunt . Ex quarto itaque Sæculo illa irrepsit in eadem voce , de qua sermo est , scribenda , maxima inconstancia ; quare primo , ut dixi , scripsere quadratarii **CONS**, deinde **CON**. sic in lapide Rufini apud Boldett. *ibid.* p. 81.

sic
**PVER RVP IN
 QVI VIXIT ANN
 XVIII DI VIII. D PRID
 IDVS OCT. DDNN VA
 LENTINIANO ET VALENTE
 AVC III. CON**

Valentiniani , & Valentii Augustor. Consulatus **xii.** incidit in Ann. Chr. **CCCLXX.** Aliquando eodem Sæculo Consules indicarunt sola litera **C** cum præfixo *puncto* , ut in lapide **xii.** apud Gruterum **P. ML.**

**IC. QVISCIT. CVTINVS IN PACE
 QVI VIXIT ANVS P. M. XXS. M.S
 DIPOSITO HONORIO AGVSTO C. LAVRENTIVS
 AMICVS COLISI. SCRIBIT.**

Anno enim **CCCLXXXVI.** Consules processere *Honorius Nobilissimus Puer* , & *Evodius*. At generatim ut duos Consules indicarent vocem illam sic scripsere , præser-
tim post medietatem Sæculi **iv.** , **CONSS.** Ita lapis se-
veri ap. Maragonium in sylloge Lapidum Christianorum ad calcem operis : *Delle cose gentilescæ* *Oc.*

HIC

HIC QVIESCIT SEVERVS QVI
VIXIT ANNVS XVIII. M. III.
D. III. DEPOSITVS KAL SEPTE
SVAGRIO ET EVFERO
CONSS.

Flavius Eucherius, & Fl. Syagrius Consulatum gesserere A. Ch. ccclxxxii. Ab aliis abstineo exemplis, cum ejusmodi sint quot sere legeris lapides, Sæculo tertio recentiores, apud Fabrettum, Muratorium &c.

Illud etiam animadvertisendum erit, literas illas V.V. CC. sero etiam in lapidibus obtinuisse ante, vel continuo post Consulum nomina: Distinguendum enim est inter siglas illas V. C., quas in antiquis epigrammatibus legimus, nemirum *Viri Consularis*; quo sane titulo decorabantur olim inter Romanos, qui in Provincias mittebantur cum Consulari auctoritate, ut scribit Pitiscus, ea de re *Pro-consule dicti jam tum apud Ciceronem Orat. pro Lege Manil.* Deinde & hi, qui Consulatum gesserant: uti & ab Augusto creati *Curatores Aquarum*, sive *Aqueductorum*, quos *Consulares* appellatos suisse, docet Suetonius in *Aug. c. xxxv.* Idem tandem obtigit titulus *Præsidibus Provinciarum*, qui *Curatorum* nomine tandem venerunt. Pratilius eodem olim gavilos esse titulo, autumat, illos, quos deinde Romani dixerunt *Magistros Militum*; at veterum Scriptorum loca, quæ laudat, de his potius, qui Consulatum gesserant, interpretanda videntur. Hic itaque titulus illis designabatur literis V.C. At sero tandem obtinuere illæ V.V. CC., quæ aliam præsetulerunt significationem, nemirum *Virorum Clarissimorum*. Quæ profecto inter punctæ literæ, si aliquando *Viri Consulares* forsitan significarunt, non ideo antiquiores Sæculo iv. habenda erunt; cum præcedenti ætate per singulas literas V.C. titulus *Viri Consulares*

sulares scriberetur. Hinc tandem post v. atque vi. Sæculum passim in ipsis etiam codicibus illas reperies V. C. pro *Vir Clarissimus*, vel VV. CC. *Viri Clarissimi*. Ita ergo sigla VV. CC. interpretari licet tum cum vocem CONSS. præcedunt, ut in epitaphio Proleæti ap. Grut. ML. n. 7.

AVR. PROLECTVS. BENEMERENS IN PACE
QVI VIXIT ANN. PM. LV. DEPOSITVS
PRIDIE KAL. DECEMB. MONAXIO. ET PLENTAK
VV. CC. CONSS.

Monaxius, & Plinta Consules processere An.ccccxix.
De literis d. n. Consulum nominibus etiam additis
infra dicam.

Igitur ad Annum usque DLXXXVII. Christiani Consulibus lapidis ætatem signarunt. At unicam sere merito habendum erit epitaphium Cæsarie, in quo eodem anno DLXXXVII. Consulibus tempus notatur; jam pridem enim nova computationis ratio invaluerat, nimurum *Indictione*. Blanchinius in *Præsat. ad Anastas. Bibliothe.* putat, Justiniani levo (qui auctor habetur Indictionis in Diplomatibus, aliisque publicis Scripturis) usum *Indictionis* in Lapidibus obtinuisse. Generatim autem ad paucos annos post Consulatum Basilij junioris Consulum nota stetit in lapidibus; Consulatus siquidem primus Basilii Junioris incidit in annum Regni Justiniane decimum quartum. Ex scripturis itaque ad ipsos etiam lapides Indictionis usum transtulere Christiani, eo ut in laudato Cæsarie epitaphio tum Consules, tum Indictionem simul invenies: Cui alterum adjiciam ex lapidibus Cæmeterii Cælepodii ap. laud. Boldettum p. 86. n. 26. Quod characteribus minusculis, E Lunato, de quo infra, argue cardiacis figuris insigne est:

HIC

HIC REQVIESCIT IN PACE IMPORTVNA FILIA Q.
DIVLIALI

— — — — — ARCA RI'S QVI VIXIT

(sic) (sic)

— — — — — ANN PLM. XVII. DE POSTIA SVB RIE . VII. KAL.
JVNIAS

(sic)

— — — — — IMPM DN M N IVSTINO EODEM CONS P. INDICD
PI MA

At inconcinnum , erratisque scatens hoc epitaphium magi certe est faciendum , cum contra Blanchinii sententiam , ipso Justiniano antiquiore Indictionis usum in lapidibus testetur . Quod ut liquido constet , vindicanda imprimitis est inscriptio illa a computatione Boldetti . Is enim ad calcem inscriptionis haec addit : Giustino Imperatore fu Consule l' Anno 566. di Cristo , e l' Anno 567. come nota il Riccioli , ma essendovi notata la prima Indizione secondo il Baronio su l'anno 566. Boldettum , in antiquitate apprime versatum , tot heic concessisse anachronismata , procul dubio stupet ; hinc credere mallem typographos de more oscitantes annorum numericas figuras vel perturbasse , vel immutasse . Justinus sane Anastasio Imperatori successit Anno DXXVII. Mensis Julii die ix. , imperavit Annos ix. , dies xxiiii. ; Igitur vita functus est Anno DXXVII. die Augusti prima . Hinc anno DLXVI. orcum jam post tricesimum nonum viderat annum ; quare inter errata forte typographiche recensenda erit Boldetti computatio . Quod ad rectam itaque lapidis etatem duo animadvertenda sunt , nimirum Justinum inter seniorem , & juniorum discrimen , pariter ac Senioris consulatus . Epitaphium dilucide de Justino Imperatore , haud de Justino Consule , qui junior in Fastis appellatur , loqui , vel lippis patet ex titulis Justino additis IMP. DN. M. N. , h. e. , Imperante Domino Magno Nostro , quem eamdem ob rem dixit eodem Consule ,

sule, ut luculentias indicaret eumdem Justinum, qui Imperator erat, Consulatum gessisse: Hæc autem epitheta nullimode Justino Juniori conveniunt, qui Imperator numquam fuit. At Justinus Imperator bis Consul processit, anno nimirum altero sui Imperii DXXIX., in quo Collegam habuit Eutharicum; secundum vero Consul fuit cum Opilione Anno DXXIV. Verum in epitaphio illo primus notatur Jullini Consulatus, id quod certe designat litera P., quæ vocem **CONS.** sequitur, ita ut sensus sit: *Imperante Domino Magno nostro Justino eodem Consule primo, vel primum.*

Ex hac autem recta lapidis hojus computatione, liquido patet, falsum esse Blanchinum, a Justiniani ævo Indictionem ex Diplomatibus ad ipsas transiisse inscriptiones, opinantem: in hoc enim *Importuna* epitaphio, quod Justiniani imperium octo præcessit Annis & Indictionem, & Consulum notam simul vides, Nota vero *Indictionis prime adamussim* incidit in primum Justini Consulatum. Fateor autem hunc esse, ut mihi videtur, lapidem ceteris omnibus antiquiorem, in quo Indictionem una cum Consulibus simul invenies.

Quamobrem sequiori ævo, post Justinianum, universè fere Indictionum usus in lapidibus obtinuit, ut illius ævi epitaphia, aliaque marmora testantur.

Tandem distingueda exinde erunt loca. In his enim Regionibus, quæ Imperio parebant C Politano, aliquando Anni Imperatoris dumtaxat, aliquando tum hi, tum Indictio notatur ad occasum usque illius Imperii. Quod & in Oeciduis etiam nonnullis locis factum est, quæ diu Græcis Imperatoribus obsecuta sunt, ut de Neapoli præsertim nostra dicam in Dissertatione de nostro Cœmeterio, ac singillatim in commentariis trium Epitaphiorum, quæ adhuc inedita sunt, Consulum nostrorum. In Galliis vero ante ipsos etiam Merovingicos Reges *Indictio* invaluerat, ve-
rum

rum Consularibus etiam notis, omissa quandoque Indictione, usi sunt Galli usque ad Consulatum Iustini Junioris, ad Annum nimirum DXL. ut testatur lapis *Agapi*, quem supra habes; in eo enim & Indictione, & Justinus Consul notatur, qui jam descripto anno Consul processit absque Collega. In alio epitaphio eiusdem Caesarii ap. Eumid. Sponium pag. 49. legimus Consules *Anastasium* & *Rufum*, qui Consulatum gessere Anno CCCCXCII. Ex quibus equidem monumentis colligimus, inter Gallos computationem Consularem non nisi cum ipsissinet consulibus obsolescisse. Hinc Consulari computatione deficiente passim illi tum Indictione, tum Regis anno usi sunt. Post Clodoveum annum quandoque Pontificis Romani in lapidibus illi descripsere. At tandem sub Carolovingiorum stirpe Indictionem, Regis, sive Imperatoris Annum, atque Pontificis Romani illum in publicis marmoriibus passim deprehendes. Quem proculdubio morem secuti sunt quot quot Occidentali Imperio deinde paruere; imo quandoque & ipsi etiam Principatus, qui propriis dominabantur Tyrannis, qui quidem, ut Imperatori obsecuti viderentur, in ipsis etiam numis Annum Imperii signabant, vel nomen dumtaxat Imperatoris Occidentis, cuiusmodi est Arechis numisma Beneventani Ducis, in quo Caroli Magni nomen habetur in postica, ni fallor; illud enim obiter videndum obtulit Dominicus Tata, vir de naturali Regni Neapolitani Historia optime meritus; nunc vero numus ille extat in Museo Principis Torelliae, qui majorum suorum vestigiis ingressus, nomine, atque gente sua dignam in dies parat Pinacothecam.

Una itaque Hispania cum primo nunc Indictione nunc Regis anno usi sit, novam tandem æra Christianæ computationem medio Seculo vi. ad epitaphia transtulit. Hinc apud Gruterum quatuor occurunt id genus epigrammatia, quorum antiquius, *Æbora* re-

perrum, habet annum Ærae quingentesimum quadragesimum octavum, alterum An. Ær. DLXXXII., tertium DXXIII., quod Majeronæ in Baetica inventum est, quartum Ann. Ær. CCXX. Primum dumtaxat heic ex Grutero p. MLIV. n. 4. excorribam, ut tyronibus comperta sit ratio hujus Ærae in Lapidibus.

LITORIVS. FAMVLVS.DEL. VIXIT : AN-
NOS

PLVS. MINVS. LXXV. REQVIEVIT IN
PACE.IX.KALEND. IVL.AERA.D.XLVIII.

A. XPE *

Sic & in aliis inscriptionibus Æra adiphtonga nota-
tur, & notae numericæ eodem modo interpunktæ oc-
currunt, ut, nimirum, nota numeri quingentesimi
d interpunktæ sit, atque parum a sequentibus nume-
ricis aliis notis distet.

His contenti sint tyrones, cum mei instituti ratio
minime patiatur, ut & peculiares quasdam, rariores-
que Lapidum notas heic explicem; vel in statuenda
hujus Hispanæ Ærae conditione diu immorer, quod
immensaæ esset questionis.

§. III.

*De aliis ætatis lapidum argumentis, & titulis,
Magistratibus, Kalendis &c. desumptis.*

Quod si de ætate illorum lapidum, qui vel Con-
sules, vel Principis nomen, atque Indictionem ha-
bent, plane constat; qua vero metodo eorum defi-
nienda erit ætas, qui his caret notis, quemadmo-
dum major certe pars Christianarum inscriptionum
se habet? In his itaque primum tituli, atque Ma-
gistratum officia spectanda erunt, pariter atque sti-
lus scribendi Kalendas, Idus &c., ac tandem inter-
punctio.

Ut

Ut autem ex Magistratum titulis, eorumque officiis argumenta aetatis desumas, expendendum erit, num munus illud vel in Ecclesia, si de Ecclesiasticis Magistratibus quæstio erit, vel in Imperio, si de ciuili magistratura in lapide sermo erit, antiquum fuerit, vel quo ævo obtinuit; quamobrem Magistratus nova munera, a CPolitanis post Constantinum Imperatoribus creata, diserte noscas oportet. Sic igitur, ut paucis exemplis in materia serme ingenti utar, cum inveneris nomen *Patricii* vel integrum, omnibus nimirum literis expressum, vel per Sigla V.P., h.e., *Vir Patricius*, inscriptionem Constantino Magno antiquiorem non esse merito dices; siquidem Imperator ille, teste Zosimo L. II., omnium primus *Patriciatus* honorem atque munus creavit: quare in Codice Theodosiano titulum *Expatriciis* legimus. Eodem modo inscriptiones illas, in quibus legeris titulum *Illustris*, vel *Inlustris*, medium haud praetergredi Ævum noscas; ea enim aetate passim nomenclatio, sive titulus *Illustris* tribui coepit ipsis etiam Imperatoribus, passim vero Provinciarum Praesidibus, atque Tyrannis, quo & Langobardi usi sunt titulo; Hinc ex occidente inter ipsos Aulæ CPolitanæ Optimates irrepsit titulus *Illustris*, qui quidem immutatis dumtaxat literis illo usi sunt, ut patet ex sigillo plumbeo cujusdam Johannis apud Ficoronum tab. x. n. 1., in quo postica sigilli habet: ΙΔΔοΥCTPIoY, h. e., *Illustris*. His adde epithetum *Clarissimi* vel *Clarissime* in ipsis lapidibus aliquando nominibus defunctorum adscriptum: Hi enim lapides Sæculo Æræ Chr. III. vetustiores minime sunt.

Animadvertisendus pariter erit stilos scribendi Kalendas, Idus, &c.; siquidem Romani olim mensium nomina nusquam cum *casu* Kalendarum, Nonarum, vel Iduum construxere; sed altero *casu*, nimirum genitivo, ut grammatici ajunt, mensis nomen

scripsere; hinc passim in illis leges *Kalendas Aprilis*, *Septembres* &c. tum, cum expresse, quod perraro accidit, nomen mensis habetur; plerumque enim primæ dumtaxat occurunt mensis literæ, ut *April.*, *Septem.* &c. Cum igitur inveneris mensium nomen cum Kalendarum, Iduum &c. illo *constructum eodem casu*, ejusmodi lapides veluti Sæculo secundo Ær. Chri. recentiores habeas; antiquorem sane lapidem, cuius certa ætas ex Consulatu Claudi, & Paterni patet, nimirum Ann. *cclxxix.*, in qua novam hanc legi causum syntaxim, hoc idem non prætergreditur annum, illumque habes apud Lupum p. 5. qui scitissimo commentario epitaphium illustravit. In eo itaque occurrit phrasis *NONIS NOVEMBRIBVS*. Sic in epitaphio *Catani* ap. Gruterum. *MCLXXII.* n. 8., posito Fl. Philippo, & Fl. Sallea cos. An. *cccXLVIII.*, legitimus: *DEPOSITVM. QVARTO. NONAS. AVGUSTAS.* Apud Boldett. ib. p. 573. aliud occurrit epitaphium cos. Limenio, & Catulino An. *cccXLIX.*, in quo habes: *KAL. DECEMBRES*. Apud eumd. p. 8z. n. 17. in lapide, posito Clearcho, & Trichomedes cos. An. *ccclXXXIV.* leges: *KALENDAS OCTOBRES*. Eodem itaque stilo usi passim sunt Christiani sequiori ævo, eo ut mensis nomen, veluti *adjectivum* haberent, quare illud cum Kalendarum, Nonarum &c. *casu* plerumque *construerent*.

Quarto pariter Sæculo novum quoddam, veteribus quadratariis inauditum, invaluuit Conjugum nomen, quo uni usi sunt Christiani, veluti vocabuli illius auctores, nimirum *COMPAR*, quo sane nomine tum uxor, tum vir appellati sunt. Antiquius, quod vidi, epitaphium cum hoc vocabulo, occurrit apud Boldetum p. 573. Sic

**CONSTANTIAE BENEMERE
NTI. BIRGINIVS. CASTE, CON-
PARI &c. &c &c
LIMENTO ET CATVLINO CONSS.**

Uxor heic appellatur CONPAR : Limenius autem & Catulinus Consules processere An. CCCXLIX. Verum aliud epigramma apud eumd. Boldett. p. 808. num. 26. mutauit esse illud tum viri , tum uxoris nomen testatur, quod sic se habet.

PETRONIAE DIGNAE COIUGI QVE VIXIT ANNIS
XXI ET FECIT CVM COMPARE SVO M. X. D. V.
KAL^o NOB^o POS CONSS GRATIANI ET EQVITI
VRSVS MARITVS SIBI ET INNOCENTI CO
MPARI FECIT . CESQVET IN PACE

Annus CCCLXXV., in quo nulli fuere Consules, in Fastis dicitur ; post Consulatum Gratiani , O^r Egnitii . Vides in hoc marmore quarto Saeculo COMPAR uxor , pariter ac vir appellari . Hinc itaque colligas , lapides , in quibus hoc deprehenderis vocabulum , recentiores esse Saeculo tertio .

At in lapidibus , qui Saeculo III. ad exitum vergente positi sunt , aliud invenies vocabulum , nimis virginius , & VIRGINIA , aliquando cum B pro V initiali scriptum : eo sane nomine Christiani indicarunt conjuges , qui unice nupti fuerant ; hinc vir uxorem , quam virginem sibi desponsaverat , Virginiam dixit , uxor Virginium virum , qui nullam antea duixerat . Antiquius hujus vocabuli monumentum occurtere videtur in Lepide Ceronie Silvane ap. Boldet. p. 87. num. 30. cos. Junio Tiberiano II. & Casio Dione , Anno nimis virum cxcii. ; in eo sane vir , qui uxori monumentum posuit , se ipsum VIRGINIVM appellat . Hoc autem animadvertis sedulo velim non modo ad lapidum ætatum dignoscendam , sed ne eo falsus vocabulo , vocem illam velut Nomen proprium viri , vel feminæ habeas .

Inter Inscriptiones Saeculi IV. atque V. referas illas , quæ habent præpositionem CVM cum quarto casu , ex. gr. CVM ILLVM , & CVM EVM &c. Et præpositionem DE cum eodem casu quarto , ut DE SECVLVM &c. Tan-

Tandem stilus quoque inscriptionum maximo nobis erit argumento ætati illarum definienda, qua ceteroqui in re caute nimium opinandum erit, ne præcipiti fallamur, ut nonnullis in dies accidit, iudicio. Heic autem certas quasdam nos undique tradere regulas, quibus ex stilo *Inscriptionum*, quæ cujusque ætatis sit, facile dignoscas, tempus non vacat, tum quod plenissimæ institutionis opus illud certe sorret, tum quod nemo, nisi vnu ipsomet, atque frequenti lapidum lectione hisce regulis assuefcat: Hinc generatim dumtaxat considerare oportet discrimen aliquod esse inter stylum *Inscriptionum Christianarum* a primo ad tertii Sæculi initium, a tertio ad quinti initium, a quinto ad octavum, ac nonum, atque tandem a nono ad decimum tertium Sæculum: hæ porro sunt quatuor epochæ stili *Inscriptionum Christianarum*. Primæ ætatis illæ, quæ rariores ferme sunt, simpliciori stilo scriptæ videntur, solœcismis plerumque carent, atque ipsa virorum, mulierumque nomina per se priscam illarum ætatem quodammodo prodeunt. Secunda ætas a syntaxi latina sëpe nonnullibi abhorret, errata sunt frequentiora, viorum, atque seminarum nomina Romanam sensim amittere videntur civitatem; immo jam tum in feminis potissimum duplex prænomen occurrit, ut in lapide *Musculæ* apud Boldett. p. 808. posita eos. Gratiano (perperam ibi iv. cum fuerit Consul. II.) & Probo, Anno nimirum ccclxxi., in qua legimus: *Muscula, que & Galatia.* Quem sane duplicitis prænominis morem (unde apud nostros; *li soprannomi*) ex hoc, aliisque lapidibus longe ante statutum tempus ab aliis usque adhuc Scriptoribus obtinuisse, in mea Bibliotheca Scriptorum Neapolitanorum ostendam (XV).

Ter-

(XV) Medio tandem ævo nova prorsus ratio nominum obtinuisse mihi videtur, quam antiqui ignorarunt,

Tertia vero ætas per se se patet , cum Inscriptiones stilo adeo rudi , incompto , atque tum barbaro sermone tum implexis sententiis vilescant , vt longe lateque pateat illarum diversitas . Ad hanc quoque refer ætatem versus quoddam ferreis vocibus , obscura syntaxi , atque inconcinno metro elaboratos . Tandem postremæ ætatis monumenta iisdem plerumque laborant vitiis , et si stilos quandoque effusior oscuriorem reddat inscriptionis sententiam . Cui equidem ætati tribuendi sunt versus , quos *Leoninos* dicimus ; ab auctore Leone quodam Sæculi XII . , Philippo Augu-
sto

ut nimirum plura nomina unus idemque haberet , cum jam tum in ipsomet baptismo usus duorum vel trium nominum invaluisse : inter hunc autem morem , & antiquiorem illum , de quo mihi , ut dixi , sermo erit , discrimen aliquod interesse forte adverterebat ad hanc usque ætatem rei potissimum Diplomaticæ Scriptores ; aliud est enim duo unum , eundemque virum nomina habere ; aliud unum habere , ut Romane dicam , prænomen , atque alterum aliunde vel ex patria , vel ex alia altera de causa agnomen . Hoc sane antiquius factum est , ut in allato lapide vides , postquam nimirum Romanorum nominum , prænominum , atque agnominum sistema evanuit : Illud vero nonnisi medio ævo satis adulto obtinuit ; hinc alterum hunc morem in caussam fuisse putto , ut nonnulli viri illustres medii ævi nunc uno nunquam alio appellarentur nomine , ut Popponus Patriarcha Aquileiensis , qui ab Anonymo Awdinghoffensi ad Bollandist . in vita S. Meinwerci appellatur Wolsanghus . Arno Salisburgensis Episcopus , frater Alcuini Præceptoris Caroli Magni apud Duchesne *Scriptor. Rer. Fr. inc.* ab Anony . Guastald . dicitur *Aquila* ; Et millia hujusmodi duplicita nomina , quæ tantas excitarunt inter Diplomatum interpretes rixas . At de his in mea Bibliotheca haud vulgata proferam monumenta , quæ nostratum præsertim spectant historiam .

sto Galliarum Regi coævo; quicquid contra autem
Stigianus c. xiv. de Arte versificandi, & Ciampi-
nius, qui ab ultima Augustæ poësis antiquitate ejus-
modi versus derivare frustra conatur. Vagas hæc re-
gulas, si lapidibus, una cum jam explicatis aliis cri-
ties regulis, atque illis, quæ de literarum forma di-
stuti sumus, tyrones adhibeant, in dignoscenda lapi-
dum ætate aliquantulum illos proficere spero.

§. IV.

*De investiganda lapidum ætate ex literarum
forma, atque ductibus.*

Ultimo tandem observatu dignæ erunt literæ, ea-
rumque forma, ductus, atque lineamenta, ex quibus,
cum ceteri desunt lapidarii, quos diximus, charakte-
res, ipsam inscriptionum ætatem verosimilioribus co-
jecturis definire licet. Hoc sane argumentum ab ul-
tima haud repetam antiquitate, cum inter antiquos
Romanorum lapides vagare, proposita non finat me-
ta; quare paucis illud persequar de Christianis la-
pidibus.

I. Literarum conjunctio sero in lapidibus obtinuit,
etsi apud Romanos ipsos antiquior quodammodo fu-
erit, eo ut primi hujus conjunctionis literarum auctores
figuli; mea quidem sententia, habendi sint, qui eum
in eorum figulinis sigillis brevi area plures scriberent
literas, ea de re non modo voces ipsas, omissis ple-
rumque finalibus syllabis ad compendium conferre
studuerunt, sed & literas literis ita adnectere, ut bre-
vior ambitus scriptionem facile contineret. Figulos
hujus inventi auctores prodit sigillum figulinum in
Cœmertiis inventum ad loculum querendam cum hac
λιξι: ap. Boldet. p. 530.

PETAI HERMET DEXFICCÆN
PÆTINO E APRONIANO COS.

Q. Arrius Pætinus, & Ventidius Apronianus Consules processere Anno Ær. Chr. cxxiiii. Vides itaque altero vix ineunte Sacculo jam Romæ invaluisse apud figulos usum conjungendi literas, cujusmodi in allato Sigillo sunt literæ H. & E, M & E, A & E, ac E, & T Simul conjunctæ. Brevioris autem ambitus ergo novæ huic inventioni illos studuisse liquet ex aliis ejusdem ætatis sigillis; duæ enim alia ibid. habes iisdem Consulibus, eodem nimirum anno fabre facta sigilla, in quibus, cum grandior esset ambitus, eadem literæ haud colligatae, sed solutæ occurunt.

Ex figulis ad ipsos sigillorum plumbeorum artifices si non omnes, saltem aliqui vitiatae scripturæ abusus manarunt; eliminata nimirum interpunctio ad illas etiam literas, quae initiales erant quorundam vocabulorum, atque quædam novæ literæ, veluti sigla, brevitatis ergo adhibita. Primus occurrit abusus in antiquioribus, quæ Ficoronus edidit, sigillis, in quibus non monetarios imitatos hos suisse dices, cum non modo punctis literas initiales notare neglexerint, sed neque spatiolum, quod illi servarunt inter literas illas, quæ diversi vocabuli initiales erant, secuti sint; imo ejusmodi literæ se se mutuo secutas scalpsere. Præterea novam hi medio ævo siglam voculæ conjunctivæ ET invenere. antiquis plane ignotam, nimirum litera S, quam pro ET passim tum Latini, tum Græci id genus artifices adhibuere: Sic in Sigillo Gregorii Patricii ap. laud. Ficoronum: Qui sane abusus ad ipsa quoque monetarii tandem transstulerent numismata; quare in numero Latino Leonis Isaurici in Histor. Bizant. Cang. p. 227. legimus DONNLEO SCONTAN, h. e., DOMINIS NOSTRIS LEONE ET, CONSTANTINO. Vide vitium

artificum sigillorum in illis DDNN, quæ cùm duas designent voces, neque pùntis, neque intervallo a se invicem distinguuntur, vbi & Literam S loco ET stare vides. De græcis medii ejusdem ævi numismatibus idem habes in illo Basiliæ *ibidem*, cujus ea est λεξις MIXAHAS ΘΕΟΦΙΛΟC, in quo litera S, quæ continuo vocem MIXAHΛ, h. e., Michael, sequitur, vices gerit KAI, h. e., ET.

Iisdem medii ævi artificibus mihi videtur tribendum esse signum quoddam, in re diplomatica sero tandem adhibitum, quo nimirum notatur diptongus AE, brevitatis, atque compendiosæ scripturæ ergo ε. Eo & nos adhuc currenti calamo scribentes utimur, ut nempe ad literam minusculam e quoddam subaddijciamus apicem sic ε. Volupe itaque fuit in perveruſto sigillo Ecclesiæ Calaritanæ primo me siglum hoc invenisse, in eo sane ap. eumd. Ficoron. tab. ix. n. 6. hæc habetur epigraphis: SCAE, in qua ad Literam L habes parvæ cujusdam s ECCLs figuram, sic inversa s, eaque stare videtur præ AE, ultimo diptongo, quo vox ECCLESIAE terminatur: Ex hac autem figura factam puto & illam ε, cum si vtramque conferas parum una ab altera differt. Neque dicas siglum illud aliquid aliud sibi velle, cum nullibi simillimam figuram diversæ significationis repperies.

Inventa itaque a Figulis, atque sigillorum Artificibus Sigla, atque literarum conjunctiones sero demum quadratarii adhibuere, cum ad quartum usque Sæculum nullibi id genus literas inueniamus. Exinde enim sensim idem illud vitium ipsos infecit quadratarios, quorum nova etiam inventa, quibus proprio marte studuere, heic brevi explicare satagam.

II. Vox Sancta, Sanctæ, vel Sanctus sic: SCA, SCAE, vel sine diptongo. SCE, & SCVS pri-
mum occurrit in lapidibus Sæculi VI. in Inscriptio-

se posita Johanne II. Romano Pontifice, quæ ex Consulari nota incidit in annum electionis hujus Pontificis, nimirum An. DXXXII. Illam habes apud Fontaninum in opere *De Disco Votiv.* &c. cum SCE pro Sancto.

II. Eodem anno, eodemque Seculo VI. Lapidarii cum in breviori area longiore scalperent inscriptionem, minusculam in Majuscula litera inserere coeperunt. Idque primo occurrit in literis musivis Basilicæ Sichianæ apud Ciampinium to. I. Tab. XXV., in cuius musivo vocabulum *Prædicans* sic scriptum legitur: PDCNS, ubi litera minuscula i in area Majusculæ D inseruit artifex. Hoc autem Musivum Sexto vindicat Seculo Cl. Ciampinius.

III. At Seculo IV. inter Quadratarios mos ille irrepetat scribendi vocabula literis dumtaxat consonantibus: Ita in lapide Felicitatis ap. Boldettum p. 546. vox KALENDAS, sic occurrit KL. Lapis habet Consulatum Valentiniani tertium; hinc si quis de Valentiniano seniore interpreteretur, incidit in Ann. CCCLXX.; si vero de Iuniore, in Ann. CCCLXXXVII. Ad idem hoc Seculum facile amandarem inscriptio- nem Severi, quam Bottarius in Coemeteriis viæ sa- lariæ invenit, atque vulgavit to. III. p. 50. n. 4.

SEVERO BENEMERENTI IN PACE
QVI VIXIT ANN. § IMENS § VS
DIES III. § DKOCT

Ultima sane vox DKOCT tria vocabula comple-
titur, siquidem litera D est initialis vocis *Depositor*,
litera K initialis vocis *Kalendas*; illæ vero OCT ad
mensis nomen, nimirum OCTobris pertinent.

IV. Eodem Seculo interpunctionis negligentia in-
ter ipsos quadratarios graffata est; Quamobrem haud
Seculo quarto majora habeas monumenta, quæ
post literas initiales vocum, nullum praeserunt pun-
ctum.

etum . Hinc Sæculo iv. & v. passim leges in lapidibus DDNN (XVI) pro *Dominis nostris*, ut in lapide Rufini ap. Boldett. p. 117., posita Valentinianno, & Valente COS. IIII., anno nimirum ccclxx. Sic illa VVCC, pro VIRIS CONSVLARIBVS vides in alio epitaphio Christiano ap. eum d. p. 79. Hinc literas illas D N absque punctis legimus in antiquis tegulis olim repertis in Cathedrali Pisana, quas Sæculo v., vel ineunte vi. fabrefactas fuisse ipsamet, quæ in illis occurrit, testatur inscriptio ap. Sebast. Bellinum Dissert. de *Plastice Veter.* &c.

REG D N THEOD
RICO FELIX ROMA ,

V. Inter lapidarias compendiosae scripturæ notas, quæ Sæculo vii. invaluere, recensendum signum illud, quod deinde in ipsis diplomaticis obtinuit, ut nimirum ad vocabula, quæ in VS desinerent, signum 9 apponenteret, quod vices Syllabæ VS gereret: Primo enim occurrit in Musivo Anni DCXXIIII. Ecclesiæ S. Agnetis in Via Nomentana apud Ciampino. 11., in quo legimus VESTIB9 pro VESTIBVS. Eodem Sæculo obtinuit incurva quædam figura, quæ vocibus superposita vices literæ N generet, sic Ω; quam prius repperii in musivo Ecclesiæ

(XVI) Dixi jam literas D. N. sero ceteris consulibus præter Imperatores, concessas fuisse. Primam siquidem, quam vidi, inscriptionem cum hisce literis ante Consulatum, qui Imperatores non erant, nomina, ea est *Olibionis*, quam ex repertis a Nicolao Oliverio habes ap. Boldett. p. 82. n. 17., quæ sic incipit:

DD. NN. CLEARCO ETRICOMEDE VV. CC.
&c &c &c
Clearchus cum collega Richomere ex Fastis Consul proficit Anno CCCCLXXXIIII.

siæ S. Pudentianæ Sac. vii. ap. eumnd. Ciamp. t. i. p. 20.

Ω Ω Ω

QUADO BAPTIZAVIT BEAT ROMANVM

Ubi vides lineam illam ne dum loco N stare in voce *quando*, sed & signum contracta vocis esse in altera *Beatum*.

Literæ, quæ hodie dum in lapidibus præcedere solent Sanctissimum nomen *Iesu Christi*, nimirum DS. NR. *Dominus noster*, obtinuisse videntur circa Sæculum xi.; in Valvis etenim æneis Ecclesiæ S. Pauli in via Ostiensi Romæ, cisis sub Alexandro II. Rom. Pontifice primum occurserunt. Jam tum enim quadratarji, aliique artifices, dum voces contraherent, primam, & ultimam, vocabuli literam dumtaxat signare ceperunt.

Litera quoque N., quam dixi aliquando Christianos notis numericis præposuisse, h. e., *Numero tot*, aliquando ætatis lapidariæ nota quodammodo nobis erit: antiquiora enim hujus sigilli monumenta alterum Christianæ Æræ Sæculum prætergredi minime puto, cum antiquior lapis cum ejusmodi N. posita fuerit Anicio Fausto II., & Virio (in Fastis Severo) Gallo COS. Anno ccxcviii. Neque in epitaphiis, Sæculo quarto recentioribus, eamdem notam me legisse memini. Laudatus lapis consularis extat penes Boldettum p. 83. n. 18.

Alterum pariter Sigillum vidi in lapide Heraclii. ap. eumnd. Bold. p. 81., nimirum. sic R, quod *Pater* significare puto. Integrum ex Boldetto exscribam epitaphium, ut de conjectura æqui lectores suum ferant judicium.

EQ. HERACLIVS

QVI. FVIT IN SAECVLUM

AN. XVIII. M. VII. D. XX.

LECTOR R SEC FECERVN SIBI

ET FILIO SVO BENEMERENTI IN P

DECESSIT. VII. IDV STEB.

(sic)

VRSO E POLEMIO

CONSS

X

Ur-

Ursus, & Polemius Consules processere An. ccxxviii.
 Lector autem Patris nōmen mihi videtur, Sec. Matris illud, nimirum **Secunda**, nōmen alterius Christianae mulieris in lapide Cœneterii Calepodii; vel **Serundina**, **Secunda**, **Secetia** &c., nōmina Romanis feminis communia. Matris autem nōmen initiales literas SEC designatae arbitratus sum ex his, quæ sequuntur: **Fecerunt sibi**, O^r Filio suo; quare litera R decussata mihi videtur siglum vocabuli **Pater**, eo quod primam, atque ultimam præferset literam, nempe P. & R.

VI. Tandem, quæ ex ipsis literis colligi possent, ad ætatem lapidum definendam, argumenta brevi delibanda restant. Litera L in inscriptionibus a ceteris ejusdem lapidis literis diversa, apicibus paulo divaricatis, occurrit in ipsis etiam Romanis lapidibus. Christiani autem Quadratarii eà usi videntur circa Seculum. iii. Litera G, qualis deinde inter amanuenses obtinuit, atque etiamnum obtinet, ut, nimirum, quondam literam S, sed magis ventricosam, referat, primo vitiari coepit Seculo iii. Hinc in lapide Christiano ap. Boldett. p. 79., posito Junio Tiberiano II. O^r Cas. Dione COS. Anno ccxcii. primo parum detorta occurrit: Corruptior vero extat in lapide Seculi iv., COS. Fl. Constantino, O^r Maximo Ann. ccxxviii. ap. eund. ibid. Hinc illa in dies antiquam exxit figuram: eamque nimium indecoram videas in Musivo Ecclesiæ S. Sabinæ Romæ, Anni ccxxxi. ap. Ciamp. ib. t. i. p. 118.; eo ut tandem ne parum quidem a litera S diversa medio ævo evaserit; quemadmodum hanc habes literam in illius ætatis sigillo, ap. Ficoronium Tab. ix. n. 9.; in cuius λιτ. occurrit vox **Digni** sic DISNI. Ex hac autem, in quam demum prolapsa est, figura, litera G, qua nunc utimur, manavit, cum litera S ventricosior sui medietate ita summum attigerit sursum apicem, ut orbiculum præse-

seferret, stante inferiori ejusdem apice circumvoluto; hanc sane figuram plane reperies in litera G, prout illa occurrit in Valuis æneis Cathedralis Ecclesiae Beneventanæ, e cuius sexagesimo primo quadro memini me exscriptisse nomen Episcopi Frequentini, quod sic se habet F R E G U E N T I . Itaque Sæculo xi., quo haec constructæ fuere, jam litera G novam hanc scriptoriam figuram adepta erat. Heic prætereunda non erit nota numerica, quæ ex eadem Litera G obtorta, atque ad figuram literæ S ventricosæ pene traducta, tandem orta est ad sextum numerum denotandum; Unde tandem figuram, quam Arabicam appellamus, numeri sexti sic 6. prodiisse, certe puto: quod cuique suasum erit, modo hanc figuram in lapidibus, atque illam 6. conserat. Atque heic notandus merito erit Cl. Marchio Massejus, qui in sua *Diplom. Historia* p. 112. scribit medio tandem ævo figuram literæ G pro numero sexto obtinuisse; siquidem Sæculo adhuc quarto illam pro eodem numero habemus in lapidibus, quos inter observatu dignus est *Adeodati* lapis ap. Bottar. t. 111. p. 117. cum COS. Olybrio, & Probino An. ccxxv. in quo inter notas numericas Romanas illud G occurrit.

Literam D inversam sic Q, primum inveni in fragmento inscriptionis Coemeterialis Sæculi 111. ap. Bold. ib. p. 80.; in illo sane notantur COS. Paternus, & Marinianus, ut ex ultima alterius hujus nominis litera legendum videtur; Paternus II. cum Mariniano processit Annum cclxviii. ; hinc ex rudioribus quadratariis ad sigillorum artifices eadém translata est litera. Ex hac autem inversa litera paullatim circa Sæculum vi. orta est illa literæ D figura, qua in scripturis utimur, in re typographica *minuscula* appellata, sic d. Sane in plumbeis sigillis occasum antiquæ literæ D deprehendimus, quam cum primo uno du-

Et si scribere vellent, inversam ea de re statuerunt, deinde oscitantiores artifices illam veluti literam C inversam, sic ☩, habuere; ut in sigillo plurib[us] ap. Ficoron. Tab. vii. n. 3. GAVDENTII pro GAVDENTII. Ne autem ullum antiquae figuræ linearimentum illa ferrare videretur, ea de re artifices aliquantulum circumflectere coeperunt itum inversæ ☩ apicem; unde tandem nostra prodit minuscula d ad exitum Seculi vi. & initium vii. Quare sic illam vides in sigillo IFFONIS ibidem Tab. xvi. n. 10. QVX, qui unus fuit ex quadraginta Ducibus a Langobardis in Italia statutis, mortuo Cleiso Rege Anno DLXXV. In sigillo pariter cujusdam Gaudiosi Episcopi eamdem habet litteræ d figuram; ex Episcopis autem hujus nominis in Italia neminem habet apud Ughellium (ut idem observat Ficoroni ad Tab. x. n. 9.) sexto Seculo antiquorem.

Litteræ I nullibi apud quadratarios supernum punctum obtigilse constat. Hoc autem punctum, quod nos inter Antiquæ figuræ litteræ I imminet, nimirum in litera illa minuscula sic i, primo invaluit Seculo vii., cum illa primum mihi occurrerit in munivo Ecclesiaz S. Pudentianæ, quod hujus Sæculi opus Ciampinio videtur t. ii. p. 20. tab. vi., in illo legitur AVXIT.

Litteram F minusculam inveni in lapide Anni ccxvii., ut ex Consulatu Cesarii & Attici in Epitaphio patet. Lapidem habes ap. Bottarium ib. t. iii. pag. 117. in qua legimus ZEO, ET STATIA VI VI FECERVNT.

Litteræ T nova invaluit figura post Seculum x. sic T Illam primo habes in iisdem Valvis Beneventanæ majoris Ecclesiaz, in cuius quadro sexagesimo legi TREVENTI cum literis T & R simul insertis.

Litera V sero tandem; nimirum medio ævo rotundam adepta est figuram, ablato ino cuspide, sic U. Illam raro invenies in monumentis Seculo ix. majoribus: numquam vero in primis illis, quæ quantum non attingunt Sæculum. Forma autem minuscula hujus literæ serius invaluisse testantur sigilli, unus Constantini cuiusdam, alter Justipi, qui quis fuerit incertum manet, ap. Ficoron. Tab. v. n. 4. & Tab. vii. n. 1., in quibus U rotunda quedam habet apicem ad dexteram latus sic U, ut est minuscule hujus literæ figura. Ex his itaque colligas, in lapidibus disserimen inter V cum cuspide, & U rotundum sero obtinuisse; & medio tandem ævo disserimen illud invaluisse apud quadratarios inter V consonum, atque U vocale.

Litera tandem septentrionalis duplicitis V, sic W, apud quadratarios, aliosque artifices post Sæculum X forte obtinuit, cum nullum viderim valvis illis Beneventanis antiquius monumentum, quod W habeat in his sane quadri quinquagesimi quinti epigraphis sic se habet: EPS WLTVRARIENSIS.

VII. Quemadmodum autem e Septentrione delapsæ gentes hanc literæ W figuram effinxere, ita tandem & usum *duplicandi consonantes* invixerunt. In caussa autem erat rudis, atque aspera illorum pronuntiatio, qua quidem consonas veluti duplice spiritu profertent, hinc & duplicitis V figura enata; atque hinc post Sæculum III. ea nempe etate, qua invalescebat nova hac pronuntiatio, usus duplicitis literæ in ipsis etiam irrepsit lapidibus. Sic in lapide, posito cos. Limenio, O Catulo Anno ccxli. ap. Boldett. p. 81. leges EVVODIVS. In alio lapide ap. eund. p. 82. n. 19., posito Gratiano Aug. O Leone cos. Anno ccclxxx. legimus VVIXIT. In Musivo Ecclesiæ S. Apollinaris Ravennæ Anni DLXX. ap. Ciamp. t. ii. occurrit: PA-

LATTIVM. In Musivo Ecclesiæ S. Praxedis Romæ, atque singillatim in illo Aediculae s. Zeonis Sæculi IX. legimus IACCOBVS, ap. eumd. Ciamp. *ibid.* Immo & Græcos quodammodo vitium illud infecisse puto, cum in inscriptione mediæ ævi apud Cang. *in app. Lexic. Medie Græc. occurrat vox ενηγρητης* sic scripta ACCCHKRHTHS; quam equidem vocem cum duplii litera C pro Σ habes in sigillo ejusdam Johannis Consulis codicillaris ap. Ficor. Tab. XVI. num. 6.

Hæc de literis dixisse satis sit, de quo sane argumento sermo redibit in Dissertatione de Cæmeterio Neapolitano, ubi fusi nonnullas explicare satagam literarum notas, quæ lapidariæ rei Scriptores fugisse mihi videntur. Unum autem tyrones compertum habeant, velim, postremo, nimirum hoc ex literarum ductibus petito argumento, tum potissimum uti, cum nequeant certioribus ex aliis notis minus equivocum ferre de lapidum ætate judicium. Nam, ut jam diximus, cum a quadratariorum ingenio literarum forma penderet, cumque quævis ætas bonis, perinde ac imperitis id genus artificibus abundarit, facili negotio literarum corruptio in antiquioribus quandoque lapidibus aliquando irrepsisse, factendum erit. Unum vero heic ex *Antiquitatum Veronensem* Panvinii lib. v. c. II., atque ex Historia Veronensi Moscardi Libro IV. exscribam lapidem Sæculi VIII., ut & quanta tum fuerit quorumdam quadratariorum insolentissima inscientia tyrones intelligent, atque hinc argumenta colligant ad ætatem tum miscelæ literarum, tum *barbaries* stili quodammodo dignoscendam. Inscriptio hæc, pro ut extabat in parua-columna Ecclesiæ S. Georgii in Valle Pullicella Veronæ, sic se habet.

IN N DNI IHV XPI DE DONIS
 SCI IVHANNES BAPTISTE EDI
 FICATVS EST HANC
 CIVORIVS SVB TEMPORE
 DOMINO NOSTRO
 DIOPRANDO REGE
 ET VB (h. e. *Venerabili*) PATERNO
 DOMINICO EPISCOPO
 ET CVSTODES EIVS
 VV (h. e. *Venerabilibus*) VIΔAΛIANO ET
 TANCOR PRBRIS (*Prestbyteris*)
 ET REFOA GASTANNIO
 GONΔELAME INDIGNVS
 ΔIACONVS SCRIPSL

Gratulandum, sene Quadratario, atque Diacono,
 illi ob miscelam literarum apprime cerebrosam, huic
 ob latiarem stilum. Lapis positus est Anno DCCLXII.
 Satis habeant igitur tyrones his erudiri notis, Si-
 glis, aliisque argumentis, ad rem Christianorum La-
 pidariam quodammodo intelligendam: his enim a-
 ditum saltem immenso huic labyrinto illis feci,
 atque ducem ad primas usque rimas me illis pra-
 stiti. Clarissimorum autem Scriptorum, atque
 Majorum gentium Auctorum opera consulant, Coe-
 meteria antiqua lustrare non dedignantur, Lapidès,
 eorumque lectionem scrutari; illorum sylloges diurna,
 nocturnaque versent manu, ut tandem, illis quæ ex
 Christianis epitaphijs, velut ex purissima, uberrima-
 que fonte manant, argumentis ad antiquam, atque
 medii ævi historiam illustrandam, publico bono u-
 tantur.

Ne vero quarundam Siglarum notæ, de quibus lo-
 cuti minime sumus, eisdem lateant tyrones, heic ad-
 didimus brevem illarum explicationem.

NOTAE LAPIDVM CHRISTIANORVM.

A. M. D. H.	Annos, Menses, Dies, Horas.
B.	Benemerenti, Benemerentis.
B. M.	Bonæ Memoriae.
B. M. P.	Bene Memerenti Posuit.
CC.	Consulibus.
COM. DŌM.	Cōmes Domesticorum.
D	Divus
DD. NN.	Dominis Nostris.
D.	Depositus, Deposita, Depositio.
H. E.	Heic Extat
H. F.	Honestæ Femina.
IN P.	In Pace.
IN DM X̄P	In Domīno Christo.
K.	Kalendas.
P. M.	Plus Minus.
P. C.	Ponere Curarunt.
Q.	Qui, Quæ
SC	Sanctus, Sancta.
SD	Sub die.
S. X̄P.	Sacrum Christo.
SAC. VG.	Sacra Virgo.
V.	Vixit, Vita
V.C. vel VV.CC.	Vir Clarissimus, vel Consularis. Et Viri, &c.
V. P.	Vicarius Praefecti.
V. P.	Vir Perfectissimus.
V. P.	Vir Patricius.

Finis *Dissertation IV.*

Σ Χ Ε Δ Ι Α Σ Μ Α.

*Sive Inscriptioνis ALAE, in Neapolitano
Cæmeterio S. Januarii inventæ, commenta-
riolum, cui sequitur Fragmentum antiqui
Chronici Trojanii, adhuc ineditum, notu-
lis brevioribus illustratum.*

QUAMQUAM statuisse Inscriptioνes, quas in no-
stro Cæmeterio Neapolitano, vulgo *S. Januarii
extra Mænia*, olim *ad Corpus*, cum illud perlus-
trarem, inveni, simul omnes publici juris facere in
appendice Dissertationis Historicæ hujus Cæmeterii,
quam altera parte hujus tomī tertii habes; heic nihilo
minus illarum unam dumtaxat brevi commendariolo
prosequi e re nostra erit, cum siglum quoddam præ-
seferat, atque per se se quodammodo patefaciat, quod
perperam tum *Ci. Lopus*, tum alii de Christianis an-
tiquitatibus optime meriti Scriptores interpretati erant.
Cum autem in ea Inscriptioνe Trojanæ Urbis men-
tio occurrat, ex qua sorte illius ætas desumenda e-
rit, ea de re fragmentum, adhuc ineditum, cujusdam
Chronici Ecclesiae Trojanæ addere non pi-
guit. Perpetuo autem commentario illud illustrare
heic supersedeo, brevioribus quibusdam pro re
nata animadversionib⁹ contentus, cum de eo data
opera fusius dicendum mihi sit, ejusque investigan-
da ætas in mea Bibliotheca Scriptorum Neapolitanorum,
de *Ci. Johanne Francisco de Rubeis*, sive *Rubeus* verba facturus, de quo vix meminit Toppius no-
ster in sua Biblioth. pag. 145., cum de elegantissima
Apulia histori ab illo scripta plane sileat; quemad-
modum & *Ci. Felicis de Rubeis*, Johannis fratri,
Regii Consiliarii sua ætate doctissimi memoriam illum
præterisse pariter piget. En

En itaque Inscriptiōnem, quam in altera contignatione Cœmeterii, quarto ambulacro, quo, ut in Dissertatione fusiū dicāt, ad Castrī S. Hermetis Cryptam itur, inveni in area alba ad arcuatum loculi, qui jamdiu referatus fuerat, characteribus rudioribus, grandiusculis atramento scriptam. Loculus haud muro ambulaci, ut passim sunt, sed ad cuiusdam camerationis levam excissus, conditionem defunctæ haud vulgarem testatur.

*HIC EST ALA DE MADRACO
QVE FVGIT DE TROYA CVN*

H FILIS SVI.

VIX. AN. LXIX. M. X.

Hanc Inscriptiōnem sic legendam puto: *Hic est* (pro *jacer*, phrasis in inscriptionibus medii abentis ævi vulgatissima) *ala de Madraco* (pro Mandrachio, sive Mandrochio, ut infra) *que fugit de Troja cum tribus Filiis suis. Vixit Annos sexaginta novem, menses x.*

Nomen utique mulieris, plane novum, quamdam corruptæ forsan orthographiæ suspicionem prima fronte intulit. Verum eadem ætate nomen illud obtinuisse, patet ex quodam privilegio, sive donatione Rogerii Ducis, quam infra habes in fragmento sequentis Chro-nici, in quo subscrribitur quædam ALA, sic: *ALA DEI GRA DVCISSA SVM TESTIS.* Nomen autem illud ex corrupto Romano prænomine *ALLIA* manasse, mihi videtur; apud Gruterum enim pag. CMLIX. illud occurrit nomen tum *Mulierum*, tum *Virorum* in sequenti lapide n.ii.

C. ALLIVS. C. C. L. MYROBAT

ALLIA C. L. MEGISTÆ. L

ALLIA C. C. L. NICE L

ALLIVS C. L. MARIO L

Etsi ad ipsos Romanos a Græcis nomen illud venisse, nullus dubito, cum apud Suidam, ut alia missa

fa-

faciam testimonia , illud velut proprium nomen occurrat : *Aλις οροφα κυετον , Allias nomen proprium*. Sive ergo a corrupto hoc nomine illud ALA defluuisse velis , sive græcum fuisse Mulieris illius nomen , utrumque probabile erit : quemadmodum enim inter Latinos medio ævo nomen *Maritimus* , & *Maritima* passim in lapidibus legimus , ita in Civitate a Græcis colonis excitata , cuiusmodi Troya fuit , ut mox diætri sumus , nil mirum erit a *Mare* nomen desumplisse Mulierem illam ; eo ut ALA appellaretur inter Graecos , qui *αλα mare* dixerunt ; unde medio ævo factum est vocabulum *αλας* , atque *αλωτη* , h. e. , *Sal* , de quo vide Meursium in *Glossar. Graco-barb.*

Sequitur : DE MADRACO , quo quidem nomine Urbis nostræ , quam incoluerat illa , regionem venire puto . Ab ultima pene antiquitate eidem maritimæ regioni Urbis Neapolitanæ illud fuisse nomen , nemo inficias ibit in veteribus Archivorum nostrorum chartis vel parum volutatus ; quemadmodum neminem latere puto , nostris medio ævo frequens fuisse ex ipsis denominari , quas incolebant , Urbis Regionibus , quod cum vulgatissimum sit , argumentis confirmare supervacaneum duco .

Hoc autem nomen adhuc retinet maritima regio ; quam etiamnum *Mandracchio* appellamus . At undenam nomen illud regioni huic factum sit , difficile erit divinare , cum neque Græcum , neque Latinum esse , ferme pateat ; quare mihi sedulo rem investiganti , una suborta est suspicio , fuisse nimirum antiquissimi portus Neapolitani , adjacentisque regionis nomen , ab Orientalibus primis Urbis accolis , atque portus illius fundatoribus uno , qui tunc erat , portui inditum . Conjecturæ viam fecere duo loca Procopii , unum de *Bello Vandalico* , alterum de *Bella Gothicæ* . Illuc enim Procopius captam a CPolitana classe Carthaginem , Bellisario duce , libro I. c. 20. de-

describens, hæc habet: καὶ οἱ Καρχηδόνιοι (οἵδι γαρ αὐταὶ καθεύδουσι) τὰς σιδηρὰς αλυσίδας τοὺς λιμένος, οὐ δὲ
 Μανδρακίον καλοῦσιν, αφελομένα, οπίστητα τῷ σελώ εποιεῖν:
Ubi illas (naves) prospexere Carthaginenses,
portum, quem Mandracium vocant, sublatis catenis fer-
reis, classi receptum offerebant. Portum itaque, *cave-*
nis ferreis clausum, Mandracium Carthaginenses ap-
pellasse, nos docet Procopius non modo heic, sed se-
pius eodem libro. Hinc augurandum erit, qua de-
 ratione ea denominatione portum appellariint illi,
 quos cum phœniciam locutos linguam, nemo igno-
 ret, sequitur & *Mandracium* orientale vocabulum es-
 se, haud græcum, ut nonnulli purarant, falsi tra-
 ditione antiqui alicujus Neapolitanī *Chronici*, in quo
 narrabatur, a C Politanis Imperatoribus Anno DXXX-
 VIII. portum nostrum conditum primo fuisse, atque
 Mandracium græca voce appellatum: si omnes enim
 expendes græcas voces, ne unam quidem & *græcas-*
barbaras inter invenies, quæ vel quantulamcumque
 cum vocabulo Mandracium Μανδρακίον analogiam ha-
 beat. Duo autem sese offerunt conjecturæ originis hujus
 vocis certe orientalis: Primam repeto ex voce מדרגה
Madragha apud Exechielem c. xxxviii. v. xx., quam
 Chaldaeus interpres vertit *Turris מרגנה* Madraghot
Turres: facile itaque *Portus turribus munitus*, cuius-
 modi fuisse Carthaginensium ille, describit Procopius,
 atque Macharius in suis *Comment. Historic. Hist. Bi-*
zant. t. x., *Mandracium*, quasi *portus Turritus*, dici
 potuit; hinc cum antiquus noster *Portus* eadem plane
 ratione altissimis circumdaretur *Turribus* ad ipsius Ju-
 stiniāni artatem, qua tandem a Bellisario everse il-
 læ suere, ut idem Procopius de *Bello Gotthico* L.
 1. c. x. scribit; probabilius videtur, idem *Mandraciū*
 nomen ab Orientalibus, qui illum construxerant, *Tur-*
ribusque de more muniverant, obtinuisse. De more
 dixi, cum id nos aperte doceat Strabo *Geogr. I. v.*
 Con-

Conditores urbium maritimās fugabant oras, vel ante illas tutā locabant propugnacula, ne incurvantibus prædonum naviis in promptu jacerent. Hanc firmare conjecturam optime vides eundem Procopium, qui eodem libro *ibid.* invalam a CPolitanis milibus, qui per subterraneos aqueductus Urbem clam intraverant, Neapolim describens, narrat; milites, ceteris facile devictis Urbis præsidiis, ad multam tandem diem maritimarum Turrium illa viciisse, eo quod maritima moenia neque Gothi, neque Neapolitani, sed Judæi rubeantur: *Interea*; sic ille, *ad maritimam murorum partem non Barbarorum* (eo nomine Gothi veniunt apud Procopium) *sed Judæorum custodiis munitam*, nec scalis uti milites, nec ascendere poterant. Judæi itaque ad vi. usque Sæculum Portus adjacentem veluti ex antiquo jure incolebant regionem, eamque ab altissimis turribus, ad quas neque scalis ascendere poterant CPolitani milites, custodiebant. Quas equidem turres primos Urbis nostræ conditores ædificasse innueret videtur Statius, qui in *Silvar. libr. ad Poll.* illas appellat *Turres Chalcidieas*. Vel itaque portus illud tulisse nomen a primis phœniciis Urbis conditoribus dices; vel si hæc minime arriserit conjectura, olim ab Orientalibus, quos *Judeos* appellat Procopius, qui adjacentem Portus regionem sexto adhuc Sæculo incolebant, propria lingua illum *Madracium* denominatum fuisse, fatendum erit.

Hic autem Portus is certe est, qui in antiquis nostris diplomatibus *Surrentinus* appellatur; tum quod Surrentina eo appellerent nighia, tum maxime quod e regione Surrenti erat, quem num forte spectaverit Statius noster, affirmare non auferim, cum ille in suo *Hercule Surrentino* deportu Neapolitano inter Euplæum, & Megaras loquatur, illumque *placidum Limona* appellaverit: *Placidus Limon:* Ubi Janus Patrasius, ut in ms. Bibliothecæ S. Johannis ad Carbo-

nariam, adnotat: *Limon Portum dicit Neapolitanum, grecce appellatum, ut plerique Neapoli, in qua sunt quaedam Maris otia, ut inquit Florus.*

Hujus autem Portus ad usque Caroli primi etatem aliqua supererant vestigia, cum ob terræ colluvionem, quæ e proximis olim Neapoli incumbentibus collibus cediderat, in dies oppleretur; etsi eam sane denominationem, perinde ac illam *Portus Majoris* retinuit ad etatem usque Caroli I. Andegavensis, ut legimus in ejus Registro Anni MCCLXIX. Indict. XIIII. Lit. D. fol. 250. *Major Portus, qui dicitur de Surrentinorum, & Amalphitanorum, &c.* Illum maximis sumptibus olim Neapolitani tuebantur, atque quovis anno lustrabant, eo ut in antiquis nostris memoriis mille auri unciae in fid impense annis singulis legantur. Hinc tandem sere totus patullatim in continentem abiit, quare adhuc restat Regioni nomen *Mandracco*, atque brevissima maris concha, parvis navigiis pervia, reliqua est, quam no-
brates etiam *Molo piccolo* appellant; quamobrem Carolus I. Andegavensis alterum navale, jaëcis maximis in altum molibus, adiecit. Verum, cum non sit his locus, de Portu hoc satis, ne rerum nostrarum amore suscepto ex itinere nimium deflexisse videar.

Alteram non pigeat summis saltet labellis me heic delibare hujus *Mandrachii* conjecturam, quæ quidem ex altera hujus vocis antiquiori apud Hebraeos significatione oritur. Apud hos sane illa potissimum *gymnasia*, sive *scholæ*, quæ in porticibus erant appellatur *מדרשה Madrascha*, unde apud Hebraeos inyaluit vulgatissimum illud adagium *למזרחה טהור ורשותה* apud R. Sal. in Chron. II., h.e., *ex templo in Scholam*, cui pene simillimum est & aliud adagium ap. Buxtorphium in Lexico Rabinico. Nemo autem, qui Templi Hierosolymitani iconographiam noverit, Scholas in ejusdem Templi porticibus fuisse, ignorat. Atqui consimiles porticus, in quibus quoddam Scholæ genus erat

erat, ad hujus, de quo adhuc locuti sumus, portus litora fuisse, testis est Fl. Philostratus initio libri I. *Imaginum*, cujus verba cum e nostra maxime sint sententia, heic libentius referam: sic itaque ille, postquam sui Neapolim adventus causam descriperat: *Extra mœnia autem diversabar in suburbio ad mare vergente, in quo Porticus quædam, favonio vento obversa, exadificata erat, quatuor, ut puto, aut quinque contignationibus, Tyrrenum respiciens mare.* Quot quot heic congesit hujus Porticus notas mirum in modum ei quadrant portui, quem Mandracium olim appellati diximus, cujus tenuissima rudera in Melo piccolo nunc supersunt. Porticum sane illam *in suburbio ad Mare esse* dicit Philostratus, siquidem extra civitatis muros, atque maritimam civitatis portam erat; teste enim prisca rerum nostrarum historia, mœnia maritima eo loci ætate Philostrati fuisse constat, quo nunc Ecclesia B. Mariæ Rotundæ extat, eoque portam urbis Maritimam vulgo *Ventosam* extitisse. Hinc Porticus, quam in suburbio ad *mare vergentem* fuisse, scribit ille, eo loci, qui nunc Seggio di Porto dicitur, stetisse, adeoque ad Portus ipsius oras, nemo in dubium verterit. Cum autem qua e regione Porticus staret, describat Philostratus, cuinam vento & portus ipsem et obversaretur plane indicat, nimirum *Phavonio vento obversa . . . Tyrrenum respiciens mare.* Hic autem est ipsissimus portus illius, de quo nobis sermo est, situs; *Mandracium* enim, uti & est Regio hujus nominis, cui illud ex portu nomen reliquum fuit, *Phavonio obversa est vento, atque Tyrrenum adhuc respicit mare.* Igitur illud, in quo Philostratus diversabatur, *suburbium ad mare vergens*, ex descriptione situs eo, quo diximus, loci fuisse dicendum erit, perinde ac finitimum portui, quem illuc etiam fuisse tum antiqua denominatio, tum eruta Celani nostri ætate *magnificentissimi Phari* rudera testantur.

Se-

Sequitur autem Philostratus: *Resulgebatque ea (porticus) & lapidibus, quoscumque luxus commendabat, maxime vero picturis splendebat Ego autem & ipse picturas commendare constitueram, eratque præterea hospiti filius admodum juvenis, qui decimum jam annum attigisset, audiendique & descendendi percupidus, quis ipsas lustrantem me observabat, atque interpretarer rogabat. Ut ne itaque levam mihi esse mentem arbitraretur, esto, dixi, faciam ihas argumentum dicendi, cum primum juvenes venerint. Quare cum venissent, puer, inquiebam, proponat, dedicatumque ei esto studium in oratione nunc ponendum. Si itaque juvenes illuc, orationem ut audirent, conveniebant, quis inficias ibit, scholam quamdam Porticum illam fuisse? Immo ex hoc eodem Philostratis studio, qui, ait, constituisse picturas illas commendare; pariter atque efflagitatu filii hospitis, cui levam sibi non esse mentem testari conatur Philostratus, sequitur, ea potissimum de re picturas illas in Porticu suspensas fuisse, ut nimirum antiquitatum gnari easdem commendarent; quod eo in solemne Neapolitanos inter abierat, ut juvenes illuc data opera venirent, quo commendaria isthac exciperent. Vide in his omnibus antiquæ Scholæ genij. Neque heic mihi quis succenseat, quasi antiquas Urbis nostræ Scholas ad maris fere litus statuere velim; novi, siquidem vetustas olim Scholas ad S. Andreæ, ubi nunc situm est, Templum (I) statuisse rerum*

(I) Hac sane in re traditioni potius, quam argumentis standum erit; duo siquidem, quæ adducuntur argumenta nullius fere mihi momenti videntur; cum hoc nostri confirmem tum ex nomine vici, Templo S. Andreæ proximi, qui olim Scholazzi dicebatur; quod sane nomen alia forte ex causta probabilius vico obvenerat: tum ex Antecessorum Universitatis nostræ solemní anniversaria pompa, qui quidem die

nostrarum Scriptores, de quarum situ quicquid sit, publicis hisce scholis, privatas illas, atque extemporeas, ut ita dicam, apud Græcas, Orientalesque gentes communes, confundere nolle; quare præter publicas scholas, inter privatas illas, in quibus nimis cuique dicere jus erat, Porticum hanc, in qua Philostratus edisseruit, libentius recenserem. Imo ex ipsomet Philostrati textu hoc certe discrimen desumere licet; ea enim in Porticu suam instituisse orationem dicit, quod publice dicere propositum ei non suisset: *Mibi igitur cum publice declamare minime propositum esset &c.* Alter igitur erat publice docendi locus, alter privatim edisserendi, cuiusmodi Porticus fuerat, in qua ea de re juvenes, ut diximus, conveniebant, ut viros doctos, qui illuc versabantur, audirent. Ipsæ vero, quibus Porticus illæ exornabantur, Imagines quamdam illuc scholam fuisse, dilucide testantur; philologis enim haud novum erit tum Græcos tum Latinos, Græcos imitatos, virorum, qui de literis optime meriti erant, imagines in ipsis scholis auditoribus exhibuisse, quo illorum exemplo hi ad virtutem, atque immortale nomen sibi comparandum excitarentur; hinc passim in scholarum Lapidibus, aere vel publico, vel privato positis, legimus: *Scholam cum Imaginibus, & statuis &c.* Immo rem mire confirmat, atque copiose describit Sidonius, qui de hisce locutus scholis, hæc habet: *In Areopagis & Gymna-*
Tom. III. P. I. .Y. *siis*

die S. Andreæ sacra omnes simul cum cereis ad Tem-
 plum illud proficisciabantur, quasi, obmutata religione,
 sanctiori ritu illam quam olim Minervæ, cujus illuc ex-
 titisse templum arbitrantur, Ethnici agebant pompam,
 & ipsi in D. Andreæ honorem agerent. At tanti non
 sunt argumenta hæc, ut antiquissimas nostratum scholas
 illuc fuisse credamus.

siis curva cervice Zeuxyppus, Aratus panda, Zenon fronte contraetla, Epicurus cute distenta, Socrates coma cappendente, Aristoteles brachio exerto &c. Neapolitani itaque, gente Graeci, similibus imaginibus tum virorum clarissimorum, tum antiquae mythologiæ Porticus illas exornaverant, eo quod pro schola juvenibus patriis essent.

His itaque de Porticu, Portui certe finitima, dictis, in qua Scholam quamdam nostros habuisse ostendimus, ad nomen nunc, quod orientales portui ea de re fecere, descendamus: Huic enim Porticui *Madracha* olim nomen ab antiquissimis urbis nostræ phœniciis conditoribus fuit, eo quod scholæ instar foret; illamque deinde, qui supervenere Graeci eodem antiquo appellarunt nomine, pro græcæ linguae genio parum immutato, & ad Græcam desinentiam traducto, unde ex voce *Madrasha*, vel *Madrasca*, Μαδράσκαν secere, quod nostræ Inscriptionis lectioni adamussimi respondet, in qua idem ille locus, qui tunc in Urbanam Regionem jam abjerat, adhuc *MADRACHVM* absque N appellatur; quare & N huic yoci additam fuisse puto post Seculum XIII. Ex hoc igitur finitima Porticus *Madrachis*, vel *Mandrachis* nomine ipsem Portus facile idem sulerat *Madrachis* nomen; quod & de Carthaginensium illo apud Procopium forte dicendum esset, si laudatus Historicus de portu illo descriptius locutus fuisse. Sive itaque prima, sive altera lectori, cui arbitrium esto, arriserit conjectura, ex orientali vocabulo etymologia nominis Portus, perinde ac Regionis Urbanæ, quam etiam num *Mandracchip* appellamus, desumenda erit; quamobrem manifeste liquet falsos esse scriptores illos, qui nullis suffulti, oscuram præter traditionem, argumentis, portum *Mandracii* putarunt a C Politinis Imperatoribus Seculo tandem vi. constructum fuisse, eoque nomine ab illis appellatum,

Cur

Cur autem Alam hanc de *Troya* fugisse, in Inscriptione legimus, ac quandonam inde fugerit, nunc restat divinandum; qua quidem occasione quedam de ipsa etiam *Trojæ Urbe* dicenda erunt, ne exterorum errores in nostrarum Urbium finibus assignandis ulla sine animadversione dimittamus.

Quo enim nunc *Troja* Urbs est, Ecanam olim fuisse, *Daunia* historia docet, que a Graecorum *Catirpano* nomen tandem in *Catipanata*, deinde *Capitanata* illud mutavit. Tam Jovius, tum Cl. Cluverius uterque plane fallitur in assignando hujus Ecanæ agro; ille enim in vita *Ducis Gundisalvi* illam eo fuisse ubi nunc *Foggia* est, scribit; alter in *Hirpinis*, quo nunc *Accadia* est. Forte utrisque fuctum fecere Antonini, atque Hierosolymitanum Itineraria, qui perperam octoginta passuum millia cum statuant inter *Beneventum* & *Canusium*, facile intermediarum Civitatum fines, agrosque undique pertorbarunt. At duo veterum Romanæ Historiæ scriptorum loca dilucide Ecanum Agrum definire mihi videntur: Polibius enim L. III. scribit: *Annibal, castris circa Argii ripam locatis, Argirripanum agrum, & Dauiam universam populatur*. Vide situm Castrorum Annibalis: at paullo post sic sequitur Polibius. *Q. Fabius cum omnibus copiis profectus castra circa Aeras, quinquaginta stadiorum intersticio relitto, posuit*. Utraque autem castra paullo a se invicem distare, Romanaa nimurum, atque Carthaginensia, mox explicat ille: *Annibal cognito Dictatoris adventu, nulla mora facta, adducit in aciem exercitum, copiamque pugnandi hostibus fecit; sed ubi aliquantum commoratus se neminem prodire in certamen videt, in castra revertitur*. Castra itaque viciniora quodammodo erant, eo ut Annibal ex suis statim senserit castrametatum esse, ut venerat, Dictatorem Fabium. Alter, qui luculentius rem confirmat est *Livius*, qui L. XXII. eamdem describens historiam, hac habet: *Quo*

primum die hanc procul Arpis in conspectu hostium posuit castra, nulla mora facta, quin Poenus educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret; sed ubi quieta omnia apud hostes, nec castra ullo tumultu mota videt, in Castra rediit.

Castra itaque Annibal's in conspectu Romanorum erant; Romanorum illa quinquaginta stadiorum interitio ab Annibal's illis distabant. Igitur Arpi, quo Romani ex Livio castrametati erant, eodem interitio a Castris Annibal's distabant: Arpos autem a sinistro latere via, qua Nuceriam itur, idem statuit Cluverius; Castra itaque Annibal's a dextero erant, atque intervallo quinquaginta stadiorum, quanti profecto est a sinistro latere via, qua a Nuceria Arpos fitur, ad dexterum ubi nunc Troya est. Ergo caltra Annibal's, perinde ac Romana, eo intervallo, utraque circa Ecanam erant; Poenus vero ad Argium sequens Ecanam, Romanus contra Argium, nimirum ad sinistrum Ecanae latus erat. Quod si is non fuerit Æcas, sive Ecanæ situs, nequit idem Livius intelligi, cum L. xxiv. Æcas vicinas statuit Luceiræ: A P. L. Fabio, qui circa Luceriam Provinciam erat, Accuas oppidum (II) (h. e. Æcas) per eos dies vi, captum, stativaque ad Ardoneas communis. Ex his itaque brevi pro commentarioli angustiis dictis, cum colligamus verum situm castrorum Annibal's, falsi convincimus Jovium, atque Cluverium, qui Ecanam vel in Foggia, vel in Accadia locarunt; hisdemque

ex

(II) Heic restituendus Livii testus erit, & pro Accuas legendum procul dubio Æcas, Amanuensibus id tribuas, qui e alteram diptongi Ae literam, in e mutarunt, eaque ratione novum oppidum marte proprio effinxere; nullibi enim illud invenies Accuas oppidum, nisi in depravatis Livii textibus. Correctioni facile accadere lectores spez, cum illa sponte sua quodammodo, ut ita dicam, fluat,

ex Polibii, atque Livii testimoniosis intelligimus, salfos etiam & nostros quamplures fuisse Scriptores, qui Trojam in ipsis reædificatam esse antiquæ Ecanæ ruinis autumarunt. Cum enim Castra Annibal is non in Ecana, sed prope Æcas fuissent, cumque Trojam in ipsis Antibal is castris Græcos exædificasse, omnes fateantur, plane sequitur, Trojam non ad ipsas Æcas, sed apud ipsas Æcas, aliquantum scilicet ab illa remotionem, fuisse.

Stetit Ecana ad vi. usque Æra Christianæ Seculum, cum Martianus Ecanensis Episcopus interfuerit Synodo Romæ, a Symmaco R.P. cælebrata Anno DI. Verum quo fato tandem Urbs illa interierit, historia plane silet. Num autem nova Troja ex antiquæ Ecanæ ruinis excitata fuerit, an in ipsis Annibal is castris extructa, quæ, ut dictum est, non ad Æcas, sed apud Æcas fuerant, dignum vindice nodum esset. At cum topographicis hifce quæstionibus immotandum mihi non sit, mea quidem sententia, in ipsis Ecanæ ruderibus Troyam Græcus Dux exædificavit, quæ sane Ecanæ ruinæ nomen jamdiu a Castris Annibal is veluti vicinioribus desumpterant; quamobrem passim apud Historicos legimus, Troyam eo loci exstructam fuisse, quo Castra Annibal is fuerant: Antiquib[us] profecto monumenta aperte testantur, Troyam, quo olim Ecana fuerat, Græcos excitasse. Sic in antiquo lapide, qui olim erat secus Cœnobium Sanctimonialium Urbis Trojanæ, legitur: *Illustris Æcana Urbs, mutato nunc nomine, Troja vetustissima . . . hic monumenta collocata* &c. Apud Alphanum Salernitanum Episcopum in Vita SS.XII.Fratr. Mart. eadem habes:

*Evolat interea Praefectus versus Ecanam
Urbem, quam vulgo mutato nomine Trojam
Dicunt*

Hoc idem confirmant argumentum duo Chronistæ Cassinensis, & Amalphitanus, quorum primus L.

ii. c. 38. 39., alter P. i. c. xxxiiii. reædificatæ Urbis historiam describunt : Lubet Amalphitanj verba ex-scribere : *Sequenti vero anno (nimurum MXII.) Basilius, & Constantinus fratres Catiponum suum, nomine Bugagnanum (in Chronico Cassinenli Catiponus appellatur Bojanus, Bajanus, & Bujanus) magna cum thesauri pecunia duxerunt Apuliam. . . . Hic in Apulia finibus Anno Domini M. & xiiii. radificavit Civitatem diu diructam, muris paruis; que nunc dicitur Troya, & antiquitus Civitas Eclaya vocabatur.* Vide Frezza L. i. c. de antiquo statu Regni, & Admiratum de Comitibus Trojanis locutum; in genealogia Familia Coscia.

De Anno restitutæ Civitatis sub judice lis etiam manet. Ex laudatis enim Chronicis Bugagnanus illum reædificavit Anno MXIII. Verum vetustior est in fragmento Chronicæ nostri, in quo legimus Henricum Bavariæ Ducem & Imperatorem anno MXIV. contra Saracenos pugnasse . . . ac Bugagnanum Graecorum Ducem, qui eis favebat adeo bello infectatum esse, ut eum Troye ejecerit, quam ille in Apulia considerat, anno MVIII. Graecis coloniis inductis. Cui equidem sententiæ & Frezza noster accessit.

His de Troja dictis, ad inscriptionem nostram revertamur. Nequit sane illa antiquior videri Sæculo xi., in quo primum urbi a Graeco Duce (qui & Aurivianus in epistola Alexandri II. R.P., quam in sequenti Chronicæ fragmento habes, appellatur) ædificatae Troyæ nomen fuit. At quandonam Ala illa de Troja fugerit, haud facile divinaberis; forte cum ab Henrico imperatore capta est Troya, mulier Neapolim petiit cum filiis suis; quæ sane conjectura probabilior mihi, atque tutior videtur, si historiæ illius ætatis standum erit; Ala enim cum suis filiis, illatam Trojæ vim ab Henrico declinans, optimo consilio Neapolim fugit, cum ceteras inter-

Re-

Regni urbes , quæ Henrico parere detrectarunt , vel prima Neapolis nostra fuerit , quae Henrico I. Imperatore suos adhuc *Duces* habebat , ac propria utebatur politia ; quamobrem etiam postquam Normannis paruit , Occidentalium Imperatorum jura minime secuta est , eo ut tandem obsidioni Henrici V. Imperatoris strenue resistiterit , teste Chronista Sueszano initio Chronicæ sub anno M^cXCI^{II}. cujus verba exscribere heic juvat : *Anno Domini M^cXCI^{II}. de mense Aprelis Rex Henricus Imperator obsedit Neapolim ubi moratus est per tres annos , O^r die S. Bartholomai recessit cum pudore , O^r secessit in Apuliam . Merito itaque Ala e Troja profuga , Neapolim se se recepit , quo adhuc græca reliqua erat Politia . Quæ quidem modo arriferit conjectura , Ala Neapolim petiisset ineunte Sæculo xi. , qua certe ætate Alam humatam nostro Cœmeterio fuisse , atque inscriptionem ei positam dicendum erit . Verum de tam obscura , atque parum utili indagine lectors haud morior .*

Tandem ad siglum , quod huic commendario occasionem præstítit , ut me conseram , nemo inficias ibit , figuram illam duplicitis literæ H , simul colligata , ternarii numeri notam esse ; quod vel cuiilibet inscriptionem hanc legenti per se se patet , in ea sane leges Alam fugisse de Troya *cum H Fil. suis , h.e. , tribus filiis suis* : Quod observatu **H** dignum erit , cum Sæculo xi. , quo forte nostra hæc humata fuit Ala , eo uterentur Siglo nostrates , qui græcam adhuc sapiebant originem , quandoque aperte se se prodit græcisstantis quadratarii genium & in Lapide illo Lupi , in quo & græcum ΔΟΥΛΗ & Sigmum illud occurrit . Ala itaque , ejusque filii , e græcis forte colonis , ea usi sunt ligla . quod profecto confirmare possem alio græco monumento Cœmeterii nostri , in quo notæ numericæ lineola quadam

dam colligatæ simul apparent; At de illo in Dissertatione fuisius.

Hæc de Alæ epigrammatio satis sit dixisse, quandoquidem malui quamplura desiderari, quæ copiose in Historia nostri Cœmeterii expendenda erunt, ne heic immature veluti dicta, ordinem, atque methodum Dissertationis, quam sequenti habes tomo, quodammodo perturbent.

CHRONICI TROIANI FRAGMENTUM.

CUm Ala, quæ nostro humata fuit Cœmeterio, Troiæ cives fuerit, operæ pretium duxi fragmentum hoc Chronicæ Trojani medii ævi, olim ex membranaceo codice a Johanne Francisco de Rubeis descriptum, publici juris facere in appendice commentarii hujus epitaphii. Codicis hujus antigraphum exemplar penes me servatur, cum illud dono acceperim ab amicissimo, ornatissimoque viro, in Philosophicis, Mathematicisque disciplinis apprime versato, P.D. Lodovico Vuolo Cœlestine Congregationis Monacho, in cuius manus cum aliis antiquis chartis forte fortuna devenerat. Cum autem illud ætati Inscriptionis ALAE definiendæ aditum faciat, acceptissimum antiquitatum nostrarum studiosis erit, quorum gratia, quasi immature heic illud, veluti optimam laciniam, inscriptioni adtexui: hoc siquidem fragmentum cuius sit ætatis, quid de ejus sit γνῶντα, copiose dicendum mihi erit, atque opportune, ut jam dixi, in mea Neapolitana Bibliotheca. Modo itaque quamdam ex illo in nostri Cœmeterii epitaphium lumen manare, satis erit: de iis vero, quæ ad Historiam rerum nostrarum pertinent, illuc edifferere commodum erit.

CHRO-

CHRONICON.

ANNO 1014. Henricus Bavarie Dux Primus Germanorum, quum Procerum sententiis, nec non ex hereditate primum Imperium iniverit Romae post annum 12. a Benedicto Octavo diadema suscepit: contra Saracenos pugnavit, eosq. Capua expulit, ac Bubaganum Graecorum Ducem, qui eis favebat, adeo bello insectatus est, ut eum Troyæ ejecerit, quam ille in Apulia condiderat anno 1008. græcis coloniis inductis, ubi Annibalis Castra fuerant.

Vacavit postea Eccl. Troyana per mensem unum, & dies x. & successit Clero Jo: Episcopus, quem consecravit PP. Benedictus Nonus, & seddit D. episcopus annis 30. & menses 1. dieb⁹ 25. obiit sexta die mensis Augusti. Vacavit Ecclesia Troyana mens. octo dieb⁹ (Diebus) 25. & successit eid. Stephanus Eps Normannus.

Stephanus Normannus Eps seddit annos 18. menses 7. & dieb⁹ decem obiit die undecimo Octobris. Vacavit Eccl. & successit ei Gualterius Frangente iij (secunda die) mensis Novembris, quem consecravit Gregorius Septimus.

Anno 1081. Alexius factus est Imperator, & Robertus dux translavit mare, & cepit eum impugnare ob Olimpiadem filiam suam, quam expuierat de palatio suo. Hoc anno Troyani Rebellionem fecerunt in festo S. Marci, quia Rogerium Comitem filium Roberti ducis, quem pater dimiserat ad custodiendam terram suam, & superatis a Normannis, postea facta est ex eis crudelis mortalitas. *

Gualterius Eps seddit annis undecim mensib⁹ trib⁹ diebus octo, obiit 4. die mensis Augusti. Vacavit Eccl. mensem unum diebus xii., & successit ei Gerardus placentinus octavo die mensis Octobris, quem consecravit Urbanus PP. secundus.

An-

Anno 1093. Urbanus PP. 2. celebravit s. Synodum Troyæ Episcoporum 55. Abbatum 12. conf. p. hebdomada mensis Martii.

Hoc anno Gerardus Troyanus Eps cepit edificare Eccl. S. Mariæ in mense Aprelis. Hoc anno factum est signum in stellis, quæ visæ sunt cadere de Celo, quasi pedrere.

Eodem anno Gerardus Eps Troyanus cepit fabricare Ecclam in mense Aprelis, & post aliquod tempus mortuus est predictus Eps Gerardus & successit Cenomanicus. Supra dicto Anno duetus fuit Coybanus Turcus cum innumerabili multitudine Christianorum, qui populo Christiano apud Antiochiam in qua obsederant Christianos

Anno 1097. obiit Girardus Eps x. die mens. Jan. intrantis, & seddit in episcopatu annis novem mensibus septem & diebus undecim, & successit ei Ubertus Episcopus Cenomanicus die 20. Junii, quem consecravit Urbanus PP. 2. Eod. anno nova civitas Troya passa fuit incendium prima nocte Augusti. Posthac defunctus est Eps Troyanus & successit Episcopus Guiglielmus Vigoctus.

Anno Dni 1101. obiit Ubertus Episcopus Troyanus die 13. mensis Xmboris. hic seddit in episcopatu annis 4. mensibus quinque dieb⁹ 24. & vacavit Eccl. dieb⁹ 30. & successit Guiglielmus bigoctus in episcopatu die 13. mensis Jan. quem consecravit Pascalis PP. 2.

De Corporib⁹ Sanctis.

Anno Dni 1105. Ind. 13. Corpora sanctorum Eulecterii & Pontiani, atque Anastasii translata fuerunt in Troya de civitate Tibera die 19. mensis Julii, astantibus quibus corporib⁹ venientibus Guiglielmus eps, ac psul (*presul*) Bibinensis cum Turtubicensis,

præ-

præsules processionem facientes, cum Troyanis decem millibus utriusq. sexus obviam exierunt. Hoc erat scriptum in latere sepulchri: Ego Peri sentia peregrina cum Gaio, & Aurelio marito meo invenimus corpora Santor. Eulecterii Episcopi, & Pontiani PP. juxta viam framineam in loco. V.

Gloriosa Translatio Santorum Martyrum Eulecterii Pontificis, & Anastasii fuit quartodecimo Kalendas Auguſti, anno Dominicae incarnationis 1105. 13. inditione, procurante totius Orbis Monarchia Paschalii pp. (papa) secundo Imperante et Gloriosissimo, ac sanctar. preceptoris Ecclesiarum Electore Roggerio nobilissimo.

Anno 1114. Guiglielmus 'secundus' Eps Troyanus multa Dona obtulit Episcopatu Troyano, multosque libros, & alia Ornamenta, & recuperavit parochiam, quæ fuit deperdita per 28. annos.

Anno 1115. Guiglielmus Dux accepit Investitutram a PP. Pascali de ducatu Apulie apud Caparatum, hoc anno et Eps Troyanus obsedit Castellum, illudq. cœpit, & combussum, cepitq; in eo Guiglielnum Altavillæ (III) cum omnibus suis pro crudelitate quam faciebat peregrinis hjerofolomitanis.

Anno 1116. Guiglielmus Dux transivit mare, & ivit loquutum cum Imperatore Alexio apud pipopolim. Quo supra dicto Anno Pascalis Papa celebravit

Sy-

(III) Fuerit ne Guiglielmus iste unus ex antiquis hujus familiæ Regni Baronibus, affirmare non audeo. Meminere hujus familiæ, inter Baronum illas, Registra tum Suevicorum, tum Andegavensium: In registro enim Federici II. inter Barones Justitiarii Calabrie habetur quidam Guiglielmus de Altavilla: & in illo Roberti in Monstra Baronum An. 1325. inter Barones Principatus Cistre recaesetur Buccardus de Altavilla.

Synodus Troyæ, & confirmavit treguas usq: ad tres continuos annos.

Anno 1118. PP. Pascalis obiit Jo: Gaetanus successit in pptu (*papatu*), eodem anno Guiglielmus Episcopus obtulit portas æneas, quæ sunt in fronte Ecclesiae Trojanæ.

Anno 1119. Indi. 12., anno Pontificatus Domini Calisti Pape secundi p. (*primo*) Rogerii Gloriosi Dux filii nono. Guilielmus secundus hujus Trojanæ Seddis episcopus episcopatui . . . qui anno 12. has portas fieri fecit de proprio Ecclesiae Erario, ipsam quoque fabricam a fundamentis fere erexit.

Anno 1119. Robertus Capuanorum Princeps defunctus est, Todanus Frater ejus successit. Hoc anno Guiglielmus Dux factus est homo PP. Calisti (IV) apud Beneventum de mense Octobris. Eodem mense predictus PP. venit Troyam & honorifice suscepitus est.

Anno 1122. Dominus Guiglielmus Eps Troyanus cepit edificare Titulum Sanctæ Mariæ & obtulit multa Dona suæ Ecclesiae Trojanæ. Obiit . . . successit.

Anno 1124. Honorius Episcopus Troyanus ordinavit Abbatissam in monasterio Sancti Blasii nomine Chaterinam. Hoc et anno supra dictus Eps Troyanus obtulit portas parvas Sanctæ Mariæ. eodem Anno mortuus est Guiglielmus dux Salerni.

De-

(IV) Quis hic fuerit Guilielmus in mea dicam Dissertatione Coemeterii Neapolitani; ubi & phrasem: *Homo Papæ fieri*, suse explicaturus sum.

Dedicatio Ecclesiae S. Vincentii de Troye.

In nomine Pris, e f., & S. S. Ego Guiglielmus 3.
 Divina M. Trojanus humilis Eps dedicavi hoc Altare, & Basilicam in honorem Dei & B. Vincentii Leviti & Martiris, ornans illud beatissimis reliquiis beat: Eusebii Episcopi & Martiris, & almifici presulis Secundini, atque Nicolai Episcopi & Confessoris nec non & Caterinæ Virginis. Anno Incarnat. Domini nři Jesu Christi, de cuius latere in cruce pendente fabrita est Ecclesia, 1169. nostri Episcopatus anno 15. die Dominica mense Maii die 2. Ind. 2.

Anno Domini 1170. Dominicæ Incarnationis mensæ Martii die 15. 14. Inditione mortuus est Guiglielmus predictus anno 1190. mense Novembris die 18. mortuus est Rex Guiglielmus Secundus.

Corrigia Troyana.

Anno Domini 1182. Ego Guiglielmus 4. divisorum Misericordiæ Troyanus humilis Eps die 11. Maii recuperavi tenimentum quod dicitur corrigia Troyana, de quo tenimento Troyana Ecclesia longissimo tempore nullam habuit utilitatem, & locata est domino Raynaldo, & suis heredibus pro unciis 4. annuatim, & ex hoc facta sunt duo consimilia Instrumenta, quorum unum est penes Dominum Raynaldum, & aliud est in Thesauro Ecclesiae, & hoc fuit in anno primo fui Episcopatus. Obiit Anno Domini Dominus Guiglielmus 4. Episcopus Anno Domini 1187. mense Februarii 5. inditionis.

Guiglielmo 4. Episcopo successit eidem Roggerius Eps de Clero ejusdem Civitatis.

Redditus Episcopi Troyani.

Redditus in Foggia domus S. Lazzari t. 8.
 Domus Hospitalis S. M. Magdalene . . .
 Monasterium S. Nicolai untiam unam)
 Ecclesia S. Hyppoliti libras tres cere
 Ecclesia S. Elenæ libr. 30. Cere
 Ecclesia S. Marci untiam unam
 Ecclesia S. Stephani Augustale unum
 Petium unum Terræ quod est prope Foggiam,
 in qua itur apud Sanctam Ceciliam.
 Petium aliud Terræ in vias rectas, quibus itur
 Troyam. Prope terras hospitalis
 Terram ultra flumen. In viam qua itur S. Ce-
 ciliam
 Aliud petium Terræ prope Terras Angeli de
 Rosanis. In via S. Laurentii:

*Donatio facta per Rogerium Ducem Guiglielmo Epi-
 scopo de Agumento Terrarum & Tenimenti
 S. Laurentii in haec verba.*

Dono & concedo S. Troyanae Ecclesiae & tibi Do-
 mino Guiglielmo Troyanae seddis venerabili Episcopo
 usq: successoribus impeptuum Terras, quarum fines
 & termini hi sunt. P. Terminus incipit in loco, qui
 dicitur borragina, & est iuxta flumen Sandoris cum
 comuni aqua, usq: ad locum, qui vocatur Antiqua,
 ibi sunt Termini positi, & ecceedit parumper a flu-
 vio Sandoris, In via vaddit per directum ad viam,
 quæ pergit ad Virginolum & per eamdem viam ve-
 nit in palude, & descendit in directo de vade de fi-
 cio, qui etiam circumdat totam Terram, sicut Pre-
 ceptum Troyanum continet inter Troyanos, & Si-
 pontinos.

Secundus terminus incipit in palude per transver-
 sum

sum & vaddit per faranam & finit in loco ; qui vocatur colonellus Infantiolum , ut Preceptum Troyanum continet .

3. Terminus incipit in eod. loco columbelli , qui finis est inter Sipontinos & Troyanos & ascendit , & finit in precepto Castelloni , & in precepto Holis , & nulla alia terra remanet , nisi quod in preceptis itorum continet , usque ad soveam , quæ est in medio Balsani , ac ab illa sovea ascendendo trahit per medium inter S. M. in sovea & S. Laurentium , sicut primum preceptum S. Laurentii continet .

Quartus terminus est Terra S. Laurentii quæ cum his terris conjuncta est , concessa est sub anno 1105 Ind. 13.

Ego R. Dux me subscripti . Ego Guiglielmus Meliensis eps Testis sum . Ego Ala Dei Gra ducissa sum (V) . Testis . Ego Basse Cassanensis Episcopus sum Testis .

Pa-

(V) Ala dicitur *Dei gratia Ducissa* , cum uxor Rogerii esset , qui summo jure *Ducali* potestate prædictus erat : Tunc enim temporis *Ducis* titulus supremi juris erat , neque nisi regis dynastiae illis concedebatur in nostro Regno , dum illo porti sunt Normanni , atque Suevici Principes . Hinc Andegavenses tandem Reges privatis aulæ optimatibus illum sensim impertiti sunt *Ducis* titulum ; quare sub Johanna I. omnium primus inter Regni optimates illum adeptus est titulum Franciscus de Balzo , qui in Registris *Dux Andriæ* dicitur . Alter fuit Jacobus de Marzano , quem *Sueffæ Ducem* creavit Ladislaus . At hoc de argumento fuisus in mea Bibliotheca , atque singillatim in articulo Nicolai Rufuli , qui in nostra universitate Romanis Legibus egregie explicatis , tandem Soræ *Dux* creatus fuit , cuius summi viri memoria nos adhuc desrandaverant Bibliothecæ nostræ oscitantes scriptores .

*Pactum inter Troyanam Ecclesiam, &
homines S. Laurentii.*

Ego Ubertus Trojanæ Sedis Eps firmissimo pacto concedo, & annuo omnibus hominibus casalis S. Laurentii, quod carminianum vocatur, tam presentibus, quam futuris, quod sine traditione nostra, nostrorumque successorum Terras, vineas, ortos, soveas, quæ in predicto Casali operati fuerunt, vendere, & donare omnibus ibi residentibus, eaque dimittere filiis, & filiabus usque ad 7. progeniem nec non pro anima sua in S. locis destribueret in nostris Troyanis Ecclesiis potestatem habeant.

Tributum vero, quod mihi, meisque successoribus omni anno homines ibidem commorantes persolvere debeant, hoc est, si quis habet aratum de duobus bobus bis in anno persolvat decem denarios, scilicet in mense maii, & in mense Septembris. Item qui habet aratum de tribus bobus seu de pluribus reddat in anno solidum unum, medium in mense Maii, & medium in mense Septembris. Item qui habet duo Jumenta, reddat bis in anno novem denarios, qui vero unum bovem, vel unum Asinum, vel unum Jumentum solvat dimidium de dicto pretio dictis temporibus. Homo autem, qui nullum laboriosum habet bis in anno duos denarios solvat, unusquisque nempe tributum bis in anno reddat saltem, & sex operas cuiusvis animalium ad seminandum, & tres ad mundandum, & septem ad metendum de frumento, ordeo, vino, etiam solvat: & stilutes si opportunum fuerit Troyæ portent, sicut solitus erat vendere in temporibus antecessorum meorum, scilicet (solvat) unum solidum. Similiter quandoquidem quis exire voluerit, & perat licentiam, sine aliqua contradictione dat tandem pro exitura quantum solitum erat, respondentibus antecessoribus meis, scilicet (videlicet) unum solidum.

solidum de omnibus rebus suis, exiens sicut predictum est, facit frumentum, ordeum, aut vinum anno integro.

De Monte Arato.

Privilegium Roberti biscardi Invictissimi ducis de Concessione Montis Arati.

Robertus Dux &c. Damus, & autorizamus Moⁿnasterio S. Mariæ de Monte Arato de Terra no^rstra per hos fines, qui infra leguntur. Imprimis incipiente per vadum carnarium, qui est in flumine Aquilonis, & ubi sunt Troye fines, & sicut preceptum Troyanum continet, & ferit in flumine Burⁿganii in vado de duabus Virginibus, & sicut illud flumen Burⁿganum usque in Terris S. Mariæ de Burⁿgano & pergit in via de vado de' cannis, & pergit per viam usque ad viam Crucem, quæ venit a vado duarum Virginum & vaddit per viam ad dexteram manum, usque ad soveam quæ est erga ipsam viam: & in fronte ipsius sunt positi termini, & vaddunt per directum usque ad caput montis Arati, & directum vaddit ad presatum flumen aquilonis ad vadum Urtengarii, & descendit juxta illud flumen usque ad primum finem. Hac terra predicto Monasterio tibi Domino Stephano Episcopo Troyano dono imppetuum sub anno 1080. mense Julii Ind. 3. Ego Stephanus S. E. Troyane Episcopus intersui, & subscripsi.

De Monte Arato.

Privilegium Rogerii Ducis de monte Arato. Rogerius &c. Concedo S. Troyane Ecclesiæ, & Dⁿo Girardo Venerabili Episcopo, qui nunc predictæ Ecclesiæ preest, quem ego savente Troyano Clero, &

Tom.III.P.I.

Z

prin-

principali & presente, & cooperante legato S. R. E.
cui Troyana p̄incipaliter subjecta est, in potificem
elegi, Ecclesiam S. M. de M. Arato & casale, ejus
& villanos, qui modo ibi sunt, & venturi sunt, ut
de meis non sint datariis, & cum omnibus pertenen-
tias sibi a patre meo concessis quarum fines & Ter-
mini hi sunt

Girardo Venerabili Epo & omnibus successoribus
imppertuum habendo & possidendo liberam & abso-
lutam sine omni contrarierate hered. meor., nec non
sine omni infiscatione nulla contrarietas tibi & suc-
cessoribus tuis dicta, & suprad. Eccle & Casali cum
omnibus sibi pertinentibus admodum inferatur, si quis
autem remotorio usu egerit contra hanc meam concessio-
nem auth. Dei omnipotentis, & B.M. & om. Sanct.
precipue B. Petri Principis Apost. a consortio fide-
lium segregatus & anhatema in die adventus Domini-
ni, quod in hoc Seculo ea pena mittetur, qui vero
infiscatoribus, aut diminutoribus hujus donationis con-
senserint, aut si potestatem habuerint non desende-
rint eam pro viribus suis eidem anathema & auri-
damno subjaceat. Testimonium vero hujus nostræ
concessionis Tibi Girardo scribere precepimus Anno
Dominii 1092. Ducatus autem nostri XI. mense Mar-
tii Indic. II. Actum est ap. Melphium.

Ego Bobonus Sypondine Eccl. eron., Ego Roge-
rius Dux me subscripsi. Signum Comunis Petroni de
lesina. Signum Recardi.

Preceptum hominum de Monte Arato.

Ego Ubertus Troyane Seddis Eps concedo & an-
nuo omnibus hominibus habitantibus in monte Ara-
to presentibus & futuris domos edificare, vineas &
arbores plantare, terras laborare; ovium pascua por-
corum atque armentorum habere. Quid homines pre-
dicti

dicti fecerint in d. Terra potestatem habeant dimittere filiis, Nepotibus & parentibus suis ibi manentibus usque ad 7. generationem, nam si vendere aut donare seu S. E. (*Sancte Ecclesie*) offerre voluerint, ipsius loci residentibus tantum hominibus rendant, aut largiantur & in nostro Episcopio sive Ecclesia montis Arati offerant: si vero ego & successores nostri emere, qui illi laboraverint alicui volentes, pro solido minus comparemus, de eo namque loco si quis exire tentavent, pro exitu unum solidum deret, & libere, & secure sicut predictum est res suas liberet, disponat, atque dimittet dummodo unusquisque eorum Tributum stabilitum nobis & successoribus promiserit. Anno 1100. mense Maii . . .

Privilegium S. Nicolai de foggia a D. Guiglielmo Troyane S. Epo Abbati de pulsano factum.

Guiglielmus . . . Troyanæ seddis Ven. Eps Religiosa loca Venerabilia Ego Guiglielmus Eps & confratres mei Canonici convenientia Capituli Monasterio Pulsani quamdam nostram Ecclesiam S. Nicolai, quæ est justa Villam Foggie, tibi Domino Jordano Vene. Abbati tuisq. succ. dare ac concedere dechrevimus. Concedimus itaque salva dignitate Troyanæ Ecclesiæ, & Capituli Jur. Itaq: ipsa Eccl. Troyano semper sit subjecta episcopo, & unam untiam auri per singulos annos in Nativitate Domini Nobis nostrisq: succ. psolvatis, quod autem hoc verius, omni tempore firmius habeatur, tibi Ambrosio nostro fidei & Canonico hujus paginæ sextum scribi precipimus Anno Domini 1140. Anno regni nostri Rogerii mense Novembbris Ind. 4. Datum Troyæ in Troyano Episcopatu. Adebat profexio facta per D. Jord. Abb. S. Nicolai dicto Guiglielmo Epo Troyano.

*Epistola Alex. PP. ad Paganum de biccari quando
apud sipontum benedictum biccarensem episcopum
in Sinodo depositus, & Stephanum Troyæ
Episc. restituit,*

Alex. eps servus servorum Dei Pagano de Bicca-
ro strenuo Militi salutem & Apostl. Benedict. Sciat
prudentia tua quia nos sequuti scripta antecessor. no-
stror. restituumus confratri nostro Stephano Troyano
Episcopo Biccari, unde Apostolica precipimus Au-
thoritate ut sibi . . . quemadmodum Episcopali po-
testate, & Episcopo debitam omnibus reverentiam
exhibeas, si vero quod non speramus nostræ Aposto-
licæ benedictioni inobediens fueris te esse excomuni-
catum noveris, & omnes qui sibi in hac contraria
extiterint, depositum quoque Benedictum si ulterius
de ipso Episcopatu se intromiserit scias esse damna-
tum & Anhatemizatum & omnes adjutores suos &
quicumque suum officium acceperit.

Donatio facta Capitulo Troyano.

In nomine Dei ac Individuæ Trinitatis amen.
Guiglielmus 4. D. G. Troyanus Episcopus Ven. &
Dilect. Troyano Cap. Donamus itaque vobis suc-
cessoribus vestris & perpetuo concedimus sextam par-
tem Molendini & similiter de Jardeno nostro Cer-
varii decimam, Insuper molendini nostri de Vacca-
ritta & decima horti qui est juxta Molendinum, da-
mus etiam vobis & vestris Successoribus Casale no-
strum S. Leonardi, de Terris nostris petiam unam
quaæ incipit in fluvio separonis, ubi lapis est affixus,
& vaddit in directum usq: ad viam publicam qua
itur ad Virginolum in qua lapis est positus. Damus
etiam vobis & succ. vestris & perpetuo confirmamus
Ecclesiam S. Pauli de Babiano cum omnibus p[ri]me-
tiis

tiis suis. Donamus etiam Eccl. S. Leonardū cum ca-
fali & ptinentiis suis , Damus etiam Eccl. S. Ste-
phani de burgo S. Thomæ , S. Jo: de Tremano . .
. . . S. Eugidii . . . S. Barbaræ , S. Bar. , S. Nico-
lai de porta Asculana , S. Angeli de Casa hospitale
quod est apud portam ferream cum suis ptinentiis
extra suam Civitatem . Confirmamus vobis vestrisq:
Successf. Eccl. S. Marci cum ptinentiis suis , Eccl.
S. Mariae Magdalena. Concedimus Decimam duo-
rum Molendinorum nostrorum illud s. quod in via
Bicari, quod d. (dicitur) S. Benedicti & decimam
sup. omn. agr. nostr. in frumento ordeo legumini-
bus tam Troyæ quam apud S. Laurentium . Deci-
mas hortor. nostrorum qui fluminibus rigantur. De-
cimas jumentorum in pullis vaccar. in vitulis mascu-
lis & caseis caballis, secundor. nostror. in Agris, la-
na: , Casei . Integritatem libertatis quam habet capi-
tul. juxta Tenorem Privilegii Rogerii Ducis Rober-
ti guiscardi filii per manus Ascanii nostri notarii , scri-
ptum nostre Manus. Datum Troyæ per Manus Asca-
nii nostri Notarii anno 1182. mense Maij .

Donatio Episcopo Stephano.

Alexander eps servus servor. Dei Dilecto Stephano epo ppetuam in Domino s. Concedimus & do-
namus secundum Tenorem Privilegii serenissimo-
rum Imperatorum Constantini & Basili fratis, qui
ipsam civitarem reedificari fecerunt per Aurivianum
Catipanum suum, & eidem fines ac terminos statue-
runt authoritate Imperiali concedimus tibi & succes-
soribus canonice intrantibus in ipsa civitate & in to-
ta parrochia Jura episcopalia libere exēcenda , &
quod Troyani Pontifices a nullo alio quam a Ro-
mano Pontifice consachrarentur . Cui munere Eccle-
siæ sibi: & successoribus suis legitimis jure parochiali

concedimus & donamus imperpetuum suburbium Crepacordis cum Ecclesiis suis, Monasterium S. M. de Faycto cum Eccl. ad eum pertinentibus, S. Crucem de portula, S. Felicem, S. Panochilum juxta locum biccari, Bicchatum cum Ecclesiis ad eum pertinentibus, Abbatiam S. Petri in Burgano ad benedicendum in ea Abbatem, & Jura episcopalia exercenda E. (Ecclesiam) S. Georgii & S. U. (forte Viti, vel Vitalis &c.), Monasterium S. M. im monte Arato & S. Petri de Mortella, Casale S. Iuliæ, Casale S. Nicolai de Blanca ara. Villa foggie cum Ecclesiis suis, Castellionum, Eccl. S. Egidii iu Valle de sucani & S. Leonardi, Casale S. Laurentii in Carminiano cum Ecclesiis suis, Monasterium S. M. Coronata cum Benedictione Abbatis, fabricam, Pontem Alhanetum cum Ecclesiis suis pertinentibus, Montem calsellum, Sanctum de sandoro, Abbatiam S. Nazarii, S. Nicandrum, casale de Ripa longa. Hæc omnia suæ Ecclesiæ habenda concedimus imperpetuum & donamus imperpetuum jure parrochiali.

Finis Chron.

INSTRVMENTVM.

Inventionis brachii S. Triphonis in Pago Caſarani ex Originali, quod servatur in Ecclesia ejusdem Pagi, titulo S. Maria de mense Augusto.

IN nomine domini nostri ihu xpi amen. Pateat universis, singulis pntis publici Instrumenti seriem inspecturis tam pntibus, quam futuris, quod anno a Nativi-

tivitate ejusdem domini millesimo quingentesimo ac
 quinto decimo, Pontificatus santissimi in christo patris
 & domini nri Dni LEONIS divina pudentia papæ
 decimi Anno secundo: Die vero sexto mens. Feb.
 terciae ind. Neapoli prope castrum novum ejusdem
 Civitatis Neap. Regnante etiam Cattholico & sere-
 niss. Dno Nro Dno Ferdinando Dei gratia Rege Ara-
 gonom jerusalem & utriusq; siciliæ &c. ac Reveren-
 diff. Dno Domino Vincentio Carrafa miseracione Di-
 vina Archiepiscopo Neapolitano, & pprie ubi vulga-
 riter dr (*dicitur*) la Incoronata, me Notario publi-
 co & testibus infra scriptis plonaliter accensitis Requ-
 sitione, & pcibus (*precibus*) nobis fatis pro par-
 te Reverendiss. in Xpo Patris Dni Antonij de Senis
 miseracione divina nunc Dignissimi Archiepilcoli seu
 Præsidis majoris Ecclæ Amalphitanæ, ad domos ha-
 bitacionis ipsius Reverendiss. Dni Archiepi Amalphi-
 tani positas in dta platea coronatæ prope dittum ca-
 strum Novum dte civitatis Neap. nos contulimus.
 Et dum essemus ibidem cora pſato (*præfato*) Re-
 verendiss. dno Archiepiscopo Amalphitano, Praesatus
 R̄mus dn̄s Antonius Archiepiscopus afferuit & de-
 claravit, de proximo pditio mense Augustij pxi-
 me pteriti Anni, secundæ Indit. Anni 1514 suam
 presenciam in dta Ecclæ Amalphitana, & ejus Dio-
 cesi exhibuisset, in qua quidem Dioceſi extat quæ-
 dam Villa sub vocabulo Cesarani (I) pertinentiarum

ter-

(I) Pagus hic antiquior certe est Sæculo xv., cum il-
 lius mentio occurrat in *Privilegio Terraæ Tramunti*, con-
 cesso eidem Terraæ ob fidelitatem erga Aragonenses a Fer-
 dinando I. Anno Regni sui IV., nimirum Æræ Christia-
 nae MCCCCCLXI. In hoc autem *Privilegio Tramuntum* a
 gabellis eximitur cum omnibus sue pertinentie vicis, uno
 excepto Cæsarano: *Dicto Casali*, sunt verba *Privilegii*,
Cesarani tamquam membro putrido, & nobis rebelle pe-
 ni-

terre Tramonti, in qua quidem Villa est Ecclesia sub vocabulo Statu Mariæ de mense Augusti, Et dum Universitas dicitur Villæ pro ipsius universitatis, & animarum salute ad devotione erga ditem Virginem Mariam dei genitricem, vellent ipsam Ecclesiam ampliare & de novo rædificare, ipsam Ecclesiam totaliter, seu pro majori parte per magistros fabricatores, & alios homines ejusdem universitatis ibidem tunc convenientes, disfabricari, destrui & in terram (terram) prostari fecerunt; Et inter alia altaria ibidem existencia disfabricari fecerunt quoddam altare a parte dextra Ecclesie in quo quidem altare erat lapis marmoreus seu marmor, Elevatoque ipso lapide marmoreo, gradatim inventus fuit alter lapis marmoris cum certis scripturis grecis, & figura ibidem sculpta, ac signaculis & certis aliis litteris latinis, & columba similiter ibidem sculpta; Deinde vero subtus dtrum lapidem cum ditis signaculis, scripturis, & pictura, Erat vas ligneum seu quedam casketta lignea antiquissima clausa, in quo quidem vaso seu cassa lignea fuit inventum quoddam bracchium cum manu integra, preter dumtaxat deficiente in ipsa manu certa parte digiti parvi, & ultimi
ipsius

nitus excluso. Cæsarantum autem Andegavensis erat satisfactionis, eo quod Schalensium, a quibus ædificatum fuerat, jura sequebatur. Hujus Privilegii apographum exemplar penes me habeo ex originali, quod in eodem Privilegio dicitur extare in Regesto xx. Regis Cancellariae; num illuc etiam num servetur, nescio, cum nonnullo ex Regestis Cancellariae sub Rege Ferdinando Catholico in Aragoniæ Regnum translata fuerint. Notæ autem Privilegii ita se habent: Die xi. Mens. Februarii, Indictione ix. Ann. MCCCCLXI. Ferdinandi Aragon. Reg. Anno iv.; expeditur vero de mandato Regis per Bartholomeum de Recaneto vice, & pro locum tenente Magni Camerarii.

ipsius manus: Quibus sic peractis , & inventis Universitas p. sibi Reverendiss. Archiepiscopo notificavit, & ad ejus notitiam deduxit; Et post non multas dies psatus dmns Archieps personaliter una cum clericis & psbiteris dte Terræ Tramonti se contulit ad ipsam Ecclam, & reperivit dtum Altare, in quo erat revolutus dtus lapis marmoreus; Dñinde secundus ubi erant scriptæ seu sculpitæ dte litteræ grecæ & latinæ; Et similiter declaravit psatus Reverendiss. dn9 Archieps invenisse dittum vas ligneum clausum ; Quo quidem vase aperto se invenisse dtum bracchium cum manu sic, ut pdicitur, involutum cum quodam panno sericeo rubeo; De cujusdem lapidis litteris grecis & latinis sculpitam, mihi Notario & testibus infrascriptis formam seu similitudinem in quadam charta exhibuit ostendit & præsentavit cujus forma & similitudo talis est.

D L Y M P I A
CVS DEPOSITI
PAC + EVLPIVS
XIII CALENDAS

A ω

(heic Columbia) DNS (II).

Heic literæ hinc inde ab altera figura sic. Γ. T..

O	A	PI
Φ		
Ο		
Ο		

Quibus omnibus, & singulis fuptis sic assertis , narratis,

(II) Haec literæ aperte indicant, figuram, quæ eo loci

ratis, recognitis, & legitime subsequitis ut pdicitur ;
 psatus Revs D. Ant: Archieps dictam chartam con-
 tinente formam & sculpturam dti lapidis coram me
 Not. & testibus infra scriptis ostendit , infra scriptis
 gre-

ci in lapide erat , Imperatorem quemdam referre ; ete-
 nimm vestis præter , atque coronæ insignia , quæ Imperato-
 ris ornatio propria videntur , & litteræ DNS leguntur ,
 quæ , ut dixi , a Constantini Magni ævo Imperato-
 ris propriæ suæ , siquidem ille passim *DomiNus Nostrus*
 in lapidibus , atque numis appellabatur . Utraque vero
 Monogrammatum figura nostrum , de quo supra dictum
 est , mire confirmat argumentum ; vides siquidem ad cal-
 cem inscriptionis latinæ antiquius illud Monogramma ;
 ad Imperatoriæ autem figuræ caput alterum Monogram-
 ma , cuiusmodi Constantinum fuisse diximus , quasi is ,
 qui lapidem posuit , illo usus sit velut Christianorum insi-
 gni , hoc adhibuerit velut peculiare Imperatoris signum .
 Lapidem autem latinum e quodam loculo distractum ad S.
 Triphonis brachium apposuisse videntur Amalphitani , ad-
 ditis græcis characteribus , quos vides ; quod vel ex siglo
 quodam , ut ajunt , patet , cum græcae literæ T & P in
 lapide (ut in autographo instrumento videre licet) ita
 simul colligantur sint , ut ex immo apice literæ T lite-
 ra P prodeat . Hæc sane literarum colligatio sero , lon-
 ge post Constantinum , inter Græcos obtinuit , penes quos
 serius irrepli , medio nimis ævo , abusus scribendi no-
 mina Sanctorum literis a summo ad imum , ut illas Tri-
 phonis heic vides . Quod vero ad latinum attinet lapi-
 dem , haud integrum illum esse , sed potius fragmentum
 arbitror , laciniatumque inscriptionis continere , quæ for-
 te ad bisimum quoddam olim fuerat , in quo conditi e-
 rant tum *Olympia* , tum *Eupius* ; illa enim , quæ in
 altera inscriptionis linea legimus CVS , quin ad OLYM-
 PIA referas , obstat inversa O , quae cum CAIA desi-
 gnet (de Romanorum more) ; pariter testatur sequens no-
 men semineum esse , adeoque OLYMPIA , haud OLYM-
 PIA-CVS legendum esse ; quare illa CVS ad alterum
 per-

grecis (III), v3. Dno Stephano greco militi, & comiti Cipriano, magistr. Christophoro de mudia greco, Notario Michaeli de Zantex similr. greco, & magro (magistro) Berardino de festillatis de barulo pectori ibidem pntibz videntibus & recognoscentibus; qui quidem D. Stephanus (IV), magr. xphorus, no-

pertinet nomen, quod distractus lapis legere vetat, arbitror. Duplicem vero Kalendarum notam ad Olympiam, atque Eulpium referas; cum paßim in bisomis duplicem hanc notam temporis deprehendamus, ut in Christianis Inscriptionibus apud Fabretum, Muratorium, Bal- dettum &c.

(III) Ex hoc Instrumento prima fronte nostri medio Sæculo XVI. ea videntur laborasse græcæ lingue inscritia, ut Amalphitanus Archiepiscopus græculos quosdam, græcis duabus vocibus interpretandis, adyo- caverit. At brevissimi commentarioli, indeoles non patitur, me benevolo lectori falsam hanc, quæ inde ei suboriri posset, eluere suspicionem. Quanti enim nostrates ea singillatim ætate græcas facerent literas, ac quam longe, præ ipsis etiam græculis, nostri tunc in græcis antiquitatibus præstarent, plane dicam, verba facturus in mea Bibliotheca Neapolitana de Constantio de *Lettera Scaliensi* (haud Amalphitano, ut perperam scripsit Bugianus in sua *Historia Monastica*) Olivetanæ Congregatio- nis Monacho, qui omnium primus quamplura Gregorii Nanianzeni opera latiari idiomate elegantissimo stilo de- navit.

(IV) Magistri titulus in nostris Scripturis, atque di- plomatibus, cuius fuerint hi conditionis, quodque fuerit vitæ genus, atque ratio hujus Christophori minime ape- rit, cum præter ipso supremi ordinis Magistratus (ut dicturus sum in mea Bibliotheca in articulo *Bartholomei de Capua*) ex Regesto Caroli I. Ann. MCCCLXXVIIII. & LXXIX. Indict. vii. Lit. H. fol. 69., aliisque Re- gestis paßim eo titulo insigniti occurrant Doctores, si- ve

t.s Michael, & magister Berardinus coram pſato R.mo
 Dño Archiepo, ac me Not. & testibus infrascriptis
 visa per eos ditta charta in se conveniente fermam
 dti lapidis, litterar ac Grecar. ex aliar sculpturar in
 ea designatar. interpetraverunt ac declaraverunt pro
 ut inferius continetur; & primo quidem D. Stephanus
 Grecus miles & comes cipriani cum juramento
 dixit & declaravit se ipsum personaliter fuisse tpo
 sup. quo inventa & acta fuerunt pta in dta Eccl
 Ste

sive Juris Consulti, ut ibidem dicam in articulo historiæ
 Literariæ Cl. Petri de Vinea, qui eo titulo subscribitur
 in Scripturis Regesti parvi Federici II., in quibus paſſim
 legimus: *per Magistrum Petrum de Vinea de Capua.*
 Medici, & Chirurgi eodem donantur titulo in Regestis
 Regum Andegavensium. Qui quidem titulus ipsis quan-
 doque mulieribus conceditur, quæ artem Chirurgicam
 profitebantur; cuiusmodi fuere *semina de Consentia*, cui
 impertitur *de mandato Regio* facultas exercendi artem
 Chirurgicam in Regesto Ladislai An. Mccciv. Indict. xii.
 lit. T fol. 112.; arque *Lauretta Uxor Johannis de Pon-*
de Saracena, habitans in Luceria Apulia, cui conceditur
licentia exercendi Chirurgicam autem in civitate S. Ma-
rie (in eadem nempe Luceria, quæ sub Carolo II. ad-
huc civitas S. Mariæ appellabatur) in Regesto Caroli
II. An. Mcccix. Indict. vii. lit. A. f. 408. at. Hinc
mitum non erit & illos, qui grammaticalia tirones do-
cebant elementa, eundem titulum usurpare, e quorum
classe is forte fuisse Christophorus mihi videtur, cum Sa-
culo xvi. adhuc grammaticam legerent nos inter græcu-
li quidam, de quibus in eadem Bibliotheca copiose edis-
seram. Cum autem eodem Magistri nomine Berardinus
ille veniat, qui & Pictor dicitur, forte vel Chirurgicam
artem, vel ludi magistri illam perinde ac pictoram Be-
rardinum exercuisse, facile conjectarem, cum adhuc me
lateat Magistri titulo ipsos etiam Pictores hanc dumtaxat
ob artem nostros donasse.

Ste Mariæ de Cesarano & oculatim vidisse dñm lapidem cum dittis litteris, signaculis, & scripturis ac dño vaso ligneo cum dño bracchio & manu; & ideo dixit, ac suo juramento firmavit, quod dittum signum seu ditte litteræ dictant oreæ, latine digna seu pulchra alia vero seu Xera, latine vero manus, Triphon (V): Deinde vero pdttus magr. Xstophorus de

(V) Merita suam ignaviam poena luisse videtur Amphilianus Archi p̄scopus, qui, nostratisbus spretis, interpretationem græcarum literarum ineptissimis græculis commisit. Hinc, ut missis horum putidissimis ineptiis, quid de inscriptione græca sentiam, brevi dicam. De Monogrammate nulla est quæstio. Illæ itaque triangulari figura scriptæ literæ vocem *ayios Sanctus* denotant, cum literæ Γ I & Σ in eadem litera Γ contineantur pro Siglorum illius ævi genio: habes enim in litera Γ literam I in ipso stipe literæ Γ, ipsam tandem literam Γ passim post Constantini ævum in lapidibus pro litera Σ occurrere docet Lupus in sua Dissertationes laudata; quod quidem factum est ex litera C, pro Σ, quæ tandem usi sunt græci quadratarii, quæ litera C literæ Γ maxime accedit. Cum igitur ad latera figuræ cujusdam, quæ certe S. Triphonis erat, hinc tres illæ literæ Γ, inde nomen TPIΦON flaret, sequitur illas titulum ΑΓΙΟC Sanctus præsesse, ut sensus sit: *Sanctus Triphon*. Eadem sane ratione hinc à figura Sancti cujusdam literas C S, h.e. Sanctus inde integrum nomen scripere & nostrates græcissantes latini in Cœmeterii Neapolitani minori ædicula, quæ stat pro æditu maximo primæ contignationis ejusdem Cœmeterii.

De antiquissimo autem S. Triphonis Martyris cultu, potissimum in Rabelleni Civitate, testis est locupletissimus vetustissimum Cœnobium Monachorum ordinis S. Benedicti, quod olim erat extra muros ejusdem Civitatis.

de mudia grecus similiter , interpetravit & declaravit dta verba orea grecè , latinè vero pulchra seu digna & similiter dta verba Xera grecè , latinè vero manus Triphon ; licet testis ipse non fuisse personaliter dta Ecclesia nec vidisse oculatim predicta , sed tantum visa similitudine , & forma dti lapidis scripta in dta charta , coram nobis ostensa interpetravit ut su-

91.
tis , abhinc nunc Ecclesia quædam hujus nominis restat . Ad monachos autem ordinis Benedictini illud pertinuisse Cœnobium , ex divisione Provinciarum Monasteriorum ejusdem ordinis , a Benedicto XIII. R. Pontifice facta , conjici potest , cum in Provincia xvi. describatur *Amalphia & Ravellum apud laud. Petrum Bugianum His. Monast. Part. I. p. 82. prima edit. Rome* : neque constat aliud Cœnobium hujus Ordinis unquam eadem in Civitate fuisse .

Hoc autem Cœnobium S. Triphonis , de quo meminit Freccia *De Subfeud. l. I. cap. de Provinc. Regn.* , ad Cavensem Provinciam non pertinuisse , Cœnobio nimis SS. Trinitatis Cavensis hand paruisse , ut nonnullis vitium est ; testatur antiquus Codex Membranaceus , characteribus Langobardicis exaratus , qui in amplissimo illius Monasterii Archivo servatur , atque scriptus dicitur : *Temporibus Abbatis Maynerii Dei & Apostolicae Sedis gratia Abbatis Cavensis. Anno autem Domini 1359. Regnantibus Rege Ludovico, & Regina Joanna. In hoc autem Codice , cum omnes Ecclesiae, Cœnobia &c. vel de jure Patronatus , vel de redditibus , vel ditionis ejusdem Monasterii sint descripta , nulla occurrit Cœnobii S. Triphonis mentio . Quando autem Cœnobium illud in Rabellensi Civitate extrectum fuerit , me prorsus nescire fateor , cum antiquiora illius Civitatis monumenta , atque diplomata sub Aragoniis perisse ob diurna bella neminem lateat . Verum Sæculo xi. jam extitisse patet ex magni quodam voluminis processu , qui olim erat in Sche- dis Johannis Porci , Anno MDLXXX. Regii Consilii Acto-*

rum

supra: Et similiter Not. Michael de Zante Grechus
 visa forma & exemplo dti lapidis scripta seu exemt
 plata in dta charta declaravit & interpretaravit ; licet
 ipse Not. Michael minime fuisset in dta Ecclæ Stæ
 Mariæ & oculatim vidisset pdicta prout ditti Dn⁹
 Stephano & magr Xiphophorus interpretaraverunt & di-
 xerunt ; & similiter magister Berardinus de festillatis
 de Barulo Pictor cum juramento interrogatus coram
 psato Rmo D. Archiepo dixit q̄ testis ipse fuit filius
 cuiusdam Greci & bene habet noticiam de lingua
 grecha & latina & licet non vidisset oculatim dtum
 lapidem , tamen visa dta charta continentē dtas lras
 (litteras) grechas similiter interpretavit vñ illa ver-
 ba orea , digna dictare in lingua latina ; & dita ver-
 ba Xera grecè in lingua latina dictare manū Tri-
 phonis , & sic suo juramento firmavit : De quibus
 omnibus pttis psatus Rmus D. Archiepus rogavit me

No-

rum Magistri , nunc servatur penes Michaelem de Are-
 na . In hoc autem Processio inter (ut Rubrica se habet)
*Abbatem Monasterii S. Triphonis , & Civitatem Rabel-
 lensem* fol. 385. habetur transumptum in membrana in-
 strumenti Anno MCKVI donationis , quæ ab eadem Ci-
 vitate fit Monasterio Gloriosæ Virginis Mariæ , ac Bea-
 torum Christi Martyrum Triphonis , & Blasii . Jam tum
 itaque extabat Coenobium illud .

Hoc instrumentum scriptum dicitur per Presbyte-
 rum filium Philippi de Turano . Hunc autem Presby-
 terum filium hujus Filippi , Johannem appellari , atque
 unum fuisse ex Notariis Ducatus Amalphitanī illius ævi ,
 habeo ex Notamento omnium Notariorum Amalphitanorū-
 rum , scriptum a Notario Ferdinandō de Rosa Amalphi-
 tanō , qui illud collegit ex omnibus Ducatus Amalphi-
 tanī Diplomatibus , cuius apographum ex originali ex-
 scriptum , quod olim extabat penes Notarium Domini-
 cum Cavallerium de Neapoli , penes me servatur .

Notarium infra scriptum ut de p̄tis confidere deberem Publicum Instrumentum unde ad futuram rei memoriam, & ad cautelam ejusdem eccl., & Universitatis factum est de pmissis (*præmissis*), hoc presens publicum Instrumentum per manus mei Not. infra scripti.

Acta fuerunt hæc Neapoli in domibus p̄fati Domini Archiepiscopi sub anno, die, mense, inditione, & pontificatu quibus sup. Presentibus ibidem discretis & Venerabilibus viris Domino Joanne Caphatino de Neapoli. Dpno Tobia de Vivo, Sebastiano de Vivo de Tramonto. Testibus ad præmissa vocatis specialiter, atq. rogatis (signum Notarii). Et ego Vincentius de Bossis de Neap. publicus Apostolica & Regia Auctoritatibus Curiazq. Archiepiscopal Neap. Actor Notarius & Scriba (VI), quia pmissis omnibus, & singulis supra dictis, dum in modum predittm, sic ut pdicitur, agerentur, dicerentur, & fierent, una cum pnominatis, ibi psens interfui, eaq. onia & singula supraditta sic fieri vidi audivi, publicavi, ideo hoc psens Instrm manu alterius fideliter scriptum & exemplatum, me aut aliis occupatum negotiis, sua manu scribi, signoq. meo solito & consueto signavi rogatus & requisitus, in fidem & testimonium omnium & singulor. pmissor. Et sunt charte scriptæ una cum forma & pictura marmorjs Sex, una cum pictura inclusivæ,

Explicit Tomi III. Pars I.

(VI) Protocolli hujus Notarii *Vincentii de Bossis* Anno MDLXXXI. servabantur apud Notarium Laurentium Cosentinum de Caivano, ut adnotatum reperi in ms. quodam Bolviti, qui servatur in Archivo SS. Apostolorum Neapoli. A Cosentini autem schedis ad cuius tandem devenerint manus, nescio.

NAC 785

